

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ
УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ
ВОЈНА АКАДЕМИЈА

Драган Ј. Бојанић

**МОДЕЛ ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЈУ БЕЗБЕДНОСНИХ ИЗАЗОВА,
РИЗИКА И ПРЕТЊИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

докторска дисертација

Београд, 2024.

**MINISTRY OF DEFENSE
UNIVERSITY OF DEFENSE
MILITARY ACADEMY**

Dragan J. Bojanić

**MODEL FOR IDENTIFICATION OF SECURITY CHALLENGES,
RISKS AND THREATS OF THE REPUBLIC OF SERBIA**

- doctoral dissertation -

Belgrade, 2024.

Сажетак:

Безбедност је једна од најсложенијих области деловања савремених држава. У различитим контекстуалним условима, државе имају различите приступе креирању безбедносне политике и управљању безбедношћу. Завршетком Хладног рата, концепт безбедности је реконцептуализован и постављен је темељ за нову парадигму која проширује концепт безбедности ван војнополитичких одговора због опасности, као што су климатске промене, миграције, заразне болести, тероризам, организовани криминал и трговина дрогом, природне и технолошке катастрофе, захтевају различите политике и системе реаговања. У савременим условима, све већа сложеност и динамика глобалних и регионалних безбедносних изазова доводе до пораста неизвесности и непредвидивости. Ова ситуација значајно отежава процесе управљања безбедношћу, захтевајући свеобухватне, флексибилне и брзе приступе како би се ефикасно суочило са различитим претњама и осигурао одржив ниво стабилности и заштите. Модели управљања се више не организују само на капацитетима државе и система националне безбедности, већ се развијају платформе партнерства између државе, друштва и појединаца у циљу спровођења превентивних активности и стварања отпорности друштва. Истраживања о политикама националне безбедности све више су усмерена на идентификацију промена у перцепцији безбедности у безбедносним политикама, као и анализу нових модела управљања безбедношћу у циљу идентификовања трансформационих елемената који би пратили промене у безбедносном окружењу и потребама државе, друштва и појединаца. Истраживања указују да је безбедносна проблематика доживела проширење и продубљивање, укључујући нове области и аспекте, међутим, није се догодила суштинска трансформација у основној концептуалној структури приступа безбедности.

На основу дефинисаних циљева и приоритета у “Стратегијском прегледу одбране РС” и “Стратегијским смерницама развоја научноистраживачке и инвентивне делатности” у Министарству одбране и Војсци Србије (у даљем тексту МО и ВС), а у циљу побољшања стратегијског планирања и управљања у систему одбране, проистекла је потреба да се изврши одређивање ближих критеријума ради идентификовања безбедносних изазова, ризика и претњи (у даљем тексту: БИРП) Републике Србије (РС).

Предмет истраживања је заснован на развоју модела за идентификовање БИРП који треба да омогући унапређење реализације процене БИРП, при изради Стратегије националне безбедности РС (у даљем тексту: СНБ РС) и осталих стратегијско доктринарних докумената.

Предложени модел добра је основа за даљи развој система заснованог на сазнању да у друштву постоје рањивости од ефеката угрожавања друштва и државе из због неизвесне и непредвидиве будућности, па како је неопходно континуирано и превентивно развијати отпорност друштва и појединаца, будућим непознатим БИРП.

У првом кораку рада је анализиран теоријско-методолошки основ БИРП, после чега је дефинисан садржај појмова безбедности као што су: изазов, ризик и претња. Уочена општа обележја ових чиниоца угрожавања која одређују степен опасности су искориштена су као кључне (врсне) разлике у циљу класификовања БИРП тј. појмовног дефинисања.

У другом кораку моделован је процес доношења одлука на стратегијском нивоу. У оквиру овог модела предвиђени су кораци процеса за идентификацију БИРП. Методом вишекритеријумског одлучивања вредновано је пет модела страних држава ради избора најповољнијег модела за одређивање критеријума. Критеријуми су потом на основу националних интереса распоређени у у пет сектора/кластера (политички, војни, економски, социјетални и еколошки). Вредновање и дефинисање критеријума обављено је применом вишекритеријумских метода које су омогућиле вредновање односа између самих критеријума као и сектора у којима су распоређени критеријуми. Тиме се дошло до најутицајних критеријума, односно тежинских вредности.

Како бисмо утврдили да ли и како чиниоци угрожавања утичу на безбедност РС и који чиниоци имају највећи утицај, код трећег корака смо применили методе вишекритеријумског одлучивања за вредновање десет алтернатива (чиниоца) угрожавања безбедности, што нам је омогућено на основу тежине последица рангирање на БИРП.

У четвртом кораку је извршено вредновање примењеног методолошког концепта у истраживању ради вредновања чиниоца угрожавања безбедности и идентификовања БИРП РС.

Истраживањем су научно описани БИРП, а затим извршена је њихова класификација и типологизација сходно дефинисаном референтном објекту који се штити, а то је држава. Веза између чинилаца угрожавања (БИРП) и безбедности државе је комплексна, узрочна, регулаторна и интензивна. Она је *сложена* с обзиром на то да

зависи од више променљивих чиниоца (стратегичко окружење), чија међусобна интеракција опредељује избор критеријума. *Управна*, јер од карактера критеријума зависи прецизност идентификовања БИРП и њихово рангирање. *Високог интензитета* јер промена тежинских вредности карактера интензитета последица, а самим тим утиче на рангирање. Методолошки концепт који смо предложили показао се као адекватан за истраживање узрочнопоследичних веза у процесу идентификовања БИРП РС.

С обзиром на то да је ова студија указала на одређени ниво општости у закључцима, било би од великог значаја даље истражити примену концепта ризика, који је већ широко имплементиран у иностранству. Овај приступ је уочен у земљама укљученим у истраживачки оквир, које су послужиле као студије случаја за анализу модела за избор и утврђивање критеријума. Ово би унапредило концепт отпорности друштва, што је позитивна пракса нарочито код држава које примењују концепт тоталне одбране.

Кључне речи: изазови, ризици и претње, референтни објекат безбедности, секторски приступ, вишекритеријумско одлучивање,

Научна област: Менаџмент и бизнис - Војне науке.

Ужа научна област: Манаџмент у одбрани.

“Ако нешто не можете мерити, ви тие не можете управљати.

Ако не можете тие управљати, то не можете побољшати”

R.Kaplan и D.Norton.

САДРЖАЈ

УВОД	10
I МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	15
1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА	15
2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА	19
3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА	20
4. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	21
4.1. Генерална (општа) хипотеза	21
4.2. Посебне и појединачне хипотезе истраживања	22
5. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА	23
5.1. Основне методе	23
5.2. Општенаучне методе	24
5.3. Методе за прикупљање података	25
5.4. Сређивање и обрада података	27
6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА	27
6.1. Научни допринос истраживања	27
6.2. Друштвена оправданост истраживања	28
II ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ РАДА	29
1. ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРЕТЊИ	29
1.1. Отпорност као императив савременог друштва	32
1.1.1. Основне чињенице о појму „опасност“ и „угрожавање“	34
1.1.2. Угрожавање безбедности	38
1.2. Безбедносни ИРП – појам и теоријски концепт	41
1.2.1. Одређење појма изазова	41
1.2.2. Одређење појма ризика	46
1.2.3. Одређење појма претње.....	50
1.3. БИРП – карактеристике и класификација	55
2. НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ У САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ	65
2.1. Појам националне безбедности	65
2.2. Опажање и схватање националне безбедности	69
2.2.1. Проширивање и продубљивање појма безбедности	74
2.3. Трансформација националне безбедности	83
2.3.1. Приступ људској безбедности.....	97

2.4. Референтни објекат безбедности	100
2.4.1. Повратак државноцентризма.....	104
2.5. Савремени приступ националној безбедности и облицима угрожавања. 107	
2.5.1. Угрожавање националне безбедности	108
2.5.2. Приступ анализи националне безбедности.....	111
2.5.3. Три нивоа безбедности: појединци, државе и међународни системи ...	115
2.5.4. Безбедност у пет „сектора“	116
2.5.5. Економска, друштвена и животна безбедност.....	117
2.5.6. Регионална безбедност: „феномен релације“ као део комплекса безбедности.....	119
2.5.7. Како приступити политици: несигурност, претње и рањивости	120
2.5.8. Критична инфраструктура као основ угрожавања националне безбедности РС	121
3. СТРАТЕГИЈА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ РС.....	126
3.1. Појам стратегије националне безбедности	128
3.2. Израда СНБ РС.....	130
3.3. Карактеристике чиниоца угрожавања безбедности и њихова идентификација у СНБ РС.....	133
3.4. Идентификовани БИРП у ЕУ и СНБ држава у окружењу.....	138
3.4.1. Идентификовани БИРП у стратегијама ЕУ и њених чланица	142
3.4.2. Идентификовани БИРП у стратегијама РС и држава у региону Балкана	146
3.5. Промене у СНБ најзначајнијих држава	149
3.5.1. Стратегија националне безбедности САД	150
3.5.2. Стратегија националне безбедности Русије	152
3.5.3. Стратегија Кине	156
3.6. Анализа актуелне и претходне СНБ РС	160
4. СПЕЦИФИЧНОСТИ ИЗРАДЕ ПРОЦЕНЕ ВОЈНИХ И НЕВОЈНИХ БИРП РС	
.....	163
4.1. Карактеристике процеса израде процене војних и невојних БИРП РС...	165
4.1.1. Поступак израде процене	167
4.2. Садржај анализе војних и невојних БИРП РС	169
4.2.1. Проблеми актуелног спровођења процене чиниоца угрожавања безбедности РС	170
4.2.2. Идентификовање војних и невојних БИРП РС.....	172

III РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	175
1. ПРЕДЛОГ МОДЕЛА ДОНОШЕЊА ОДЛУКА	175
1.1. Методолошке основе модела за доношење одлука.....	177
1.2. Карактеристике самих одлука на стратегијском нивоу	178
1.3. Физиономија процеса доношења одлуке у процесу израде СНБ.....	179
2. МОДЕЛ ЗА ИДЕНТИФИКОВАЊЕ БИРП РС.....	181
2.2. Избор и дефинисање критеријума за идентификацију БИРП	185
2.2.1. Пет студија случаја поређења националне процене чиниоца	186
угрожавања државе	186
2.2.2. Избор критеријума.....	192
2.2.3. Дефинисање критеријума за идентификацију БИРП	200
2.3. Идентификација БИРП РС	210
2.3.1. Компаративна анализа добијених рангова	214
2.3.2. Анализа осетљивости	217
2.3.3. Дискусија резултата.....	218
3. ОЦЕНА МЕТОДОЛОШКОГ ОВИРА ИСТРАЖИВАЊА.....	223
3.1. Методолошки оквир	223
3.2. Евалуација методолошког концепта	225
3.2.1. Корак I – опис и класификација	225
3.2.2. Корак II – одређивање модела за избор и дефинисање критеријума.....	227
3.2.3. Корак III – рангирање чиниоца угрожавања.....	229
3.3. Смернице будућег развоја	230
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	233
ЛИТЕРАТУРА.....	246
ПРИЛОЗИ	257

УВОД

Савремени свет је суочен са интензивним трагањем за новим приступима и решењима у области безбедности, укључујући успостављање и изградњу најефикаснијих система одбране на нивоу држава, савеза и региона. У оквиру глобалне тежње ка унапређењу свих људских делатности, посебна пажња посвећена је напретку у домену одбране и безбедности. Ипак, тај напредак није равномерно распоређен широм света; његов интензитет и брзина зависе од различитих политичких, економских, друштвено-историјских и безбедносних фактора.

Људи, државе и региони све више су забринути за своју безбедност и будућност. Савремено доба је обележено бројним изворима немира и претњама које угрожавају многе државе, укључујући и најмоћније. Често се поставља питање да ли државе у потпуности искоришћавају своје капацитете за развој одбрамбених система који би их заштитили од разноврсних ризика и претњи с којима би се могле суочити у будућности. Извори угрожавања безбедности се дефинишу као појаве, процеси или супстанце које угрожавају људе, друштвене поретке, материјална добра и екосистеме.

С обзиром на разноврсност облика угрожавања и кључну улогу безбедности у опстанку и развоју савремених друштава, све више ресурса и пажње усмерава се на истраживање и развој безбедносних модела који омогућавају појединцима и заједницама заштиту и континуитет развоја. Ипак, савремени свет није достигао стање дуготрајног мира, стабилности и просперитета. Уместо тога, карактеришу га недостатак безбедности, глобалне поделе као и брзе промене праћене нестабилношћу, несигурношћу и неизвесношћу. Ова брзина промена ограничава могућност предвиђања будућних догађаја, што сваку државу поставља у позицију сталне борбе за опстанак.

Заштита људи и критичних ресурса постала је приоритет међународне заједнице. Глобализација, геополитичке промене, технолошки напредак, енергетска нестабилност, утицај мултинационалних корпорација, регионални конфликти, климатске екстреме и деградација животне средине генеришу нове ризике, сложене претње и актере који угрожавају глобалну и националну безбедност.

Распадом хладноратовског поретка почео је да настаје нови поредак који се суочио са низом БИРП са којима се цивилизација раније није суочавала тако интензивно и са таквим последицама које су све мање угрожавале суверенитет и територијални интегритет држава, а све више вредности, основне услове живота и опстанка људске цивилизације и њене околине. Са појавом нових облика опасности, постаје јасно да је почела да се развија једна ера „неизвесности“ у којој настају нови

изазови, ризици и претње (ИРП), односно трансформишу старе, што од држава захтева да креирају нове политике и способности да одговоре на сложеност криза и неизвесности које су готово континуиране у данашњим условима. Сходно томе, концепт безбедности се проширио јер стари аналитички модели више нису били адекватни за истраживање све сложенијег феномена модерне безбедности са израженим глобалним безбедносним изазовима (Бузан, 1991). Последице, безбедност се данас све мање посматра у парадигмама претњи и одбране, а све више кроз примену превентивних принципа и активности, јер савремена демократска друштва не могу себи приуштити да не делују с обзиром на могуће катастрофалне последице. Почетком 21. века многе демократије су објавиле стратешке документе у којима су настојале да идентификују промене у окружењу БИРП и да предложе одговоре на све сложеније безбедносно окружење.

Република Србија је први пут дефинисала своје стратешке приоритете када је усвојила прву СНБ 2009. Године, а затим их ажурирала у новој СНБ усвојеној 2019. године. Стратегија националне безбедности РС дефинише стратешке приоритете и „највиши је стратешки документ чија је примена намењена заштити националних вредности и интереса РС од БИРП у свим областима друштвеног живота“ („Službeni glasnik RS“, број 94/2019). При томе, учињен је стратешки заокрет ка државоцентризму уместо човекоцентричном приступу који је промовисала претходна Стратегија националне безбедности направљен јер одговара глобалном тренду оживљавања национализма и суверенитета. Континуираним праћењем и анализом стратегијског окружења на глобалном, регионалном и националном нивоу, идентификују се БИРП који тренутно или потенцијално, под одређеним условима, могу остварити непосредан или посредан утицај на безбедност грађана, стабилност државе, очување материјалних добара и заштиту животне средине. Истовремено се процењује њихов утицај на одбрану у функцији заштите националних и одбрамбених интереса, а ради предузимања превентивних и одговарајућих мера којима би се развиле способности система одбране за спречавање или ограничавање њихових последица.

Проблем истраживања проистиче из значаја проучавања проблематике БИРП, а заснива се на њиховој улози приликом израде стратегијских и доктринарних докумената у области безбедности и одбране. БИРП представљају један од незаобилазних чинилаца израде наведених докумената, а њихова процена - једну од почетних фаза њихове израде. Закључци донети у оквиру процене играју суштинску улогу не само у обликовању политике националне безбедности и политике одбране, већ

и са становишта планова развоја система одбране у целини, а нарочито оперативних способности Војске Србије. Закључци из процене опредељују и припреме РС за одбрану земље, укључујући и потребу ангажовања снага система одбране. На основу стратешких опредељења утврђених у Стратегијском прегледу одбране РС, а ради унапређења стратешког планирања и управљања у систему одбране, настала је потреба за прецизним дефинисањем критеријума који ће омогућити ефикасно идентификовање појава које представљају угрожавање безбедности. Прецизније идентификовање БИРП треба да омогући унапређење реализације процене БИРП, при изради СНБ РС и осталих стратегијско-доктринарних докумената.

Циљ овог истраживања је да се, на научним основама, дефинише модел за подршку доносиоцима одлука при изради СНБ, који је примерен потребама одлучивања органа стратегијског управљања националном безбедношћу (у даљем тексту: СУНБ), и који би био усклађен са формализованим моделом одлучивања у Војсци Србије (ВС). Како одлуке органа СУНБ, у условима неизвесног и динамичног стратегијског окружења, не смеју бити доминантно засноване на импровизацији и личним преференцијама, већ на методолошки разрађеним поступцима, али и консултованих експерата, један од посебних циљева је и употреба научних сазнања, посебно савремених научних метода и техника из домена одлучивања.

Основна хипотеза гласи да је постојећи модел за идентификацију БИРП неопходно унапредити дефинисањем критеријума применом различитих метода вишекритеријумске анализе, чиме ће се допринети унапређењу ефикасности и ефективности приликом утврђивања листе БИРП. Могућност коришћења емпиријских метода за решавање проблема, од великог је значаја за непристрасније одређивање све три вредносне категорије угрожавања безбедности, односно што веће објективности доносиоца одлука. Ово је посебно важно, јер државно руководство битно утиче на формирање кључних исказа у стратегијским документима. Када је реч о проучавању друштвених феномена и појава са намером да се понуди што адекватнији опис Шнајдер (Gerald Schneider) истиче побољшање „предиктивне прецизности” конвенционалних структурних модела увођењем техника класификације података попут алгоритама вишекритеријумске оптимизације (Schneider et al., 2011:6).

Рад обухвата три међусобно повезане и усклађене целине. У првом делу је приказана научна замисао истраживања кроз формулацију проблема и предмета истраживања, идентификацију циљева и избор метода истраживања. Осим тога, овај део рада обухвата приказ научне и друштвене оправданости истраживања.

У другом делу рада је због недовољне појмовне разјашњености теоријски анализиран основ, чиме су проверавана постојећа сазнања о БИРП, као и њихова класификација и типологизација сходно референтном објекту безбедности, проширивању и продубљивању концепта безбедности који нам је дао основ за анализу у виду аналитичког сочива Копенхашке школе и њихове теорије секуритизације. На овај начин је дескрипцијом и класификацијом створен основ за примену метода операционих истраживања ради избора модела за дефинисање критеријума, а затим евалуацију сложености, интензитета и међусобних односа и веза између критеријума и сектора у којима су идентификовани.

Резултати истраживања су приказани у трећем делу рада који убухвата три целине. У првој целини су на основу предлога модела процеса одлучивања на стратегијском нивоу примењене методе вишекритеријумског одлучивања ради избора модела за дефинисање критеријума и метода за њихову евалуацију, одређивање интензитета и међусобних односа и веза између критеријума и сектора. Они су у другој целини послужили за идентификацију БИРП и примену метода операционих истраживања за рангирање чиниоца угрожавања безбедности РС, а у трећој целини је критички вреднован примењени методолошки концепт.

С обзиром на то да тренутно присутни чиниоци угрожавања безбедности државе као облик природних, технолошких и друштвених појава, а да „емпиријско истраживање нужно подразумева и одређени теоријски модел о предмету истраживања“ (Milosavljević, 1980: 242), приступило се избору модела одлучивања на стратегијском нивоу и метода за вишекритеријумско вредновање. Избор модела критеријума је извршен применом хибридне методе DIBR-FuzzyMAIRICA. Критеријуми за евалуацију и идентификацију чинилаца угрожавања безбедности РС дефинисани су на основу националних интереса исказаних у СНБ и секторског приступа концепту ради квалитативне и опште дескрипције како стварност може да еволуира у угрожавање безбедности. Тежинске вредности критеријума и њихов међусобни однос, као и однос међу кластерима анализирани су хибридном методом вишекритеријумске оптимизације, а затим модификовани grubим бројем. Хибридне методе у анализи су одабране, јер омогућавају рад са високо неизвесним и непрецизним подацима и да уважавају преференције експерата (познаваоца чиниоца угрожавања безбедности). Како би утврдили односи између чиниоца угрожавања безбедности односно БИРП (независне вариабле) и безбедности РС (зависне вариабле), односно који чинилац угрожавања има највећи утицај извршили њихово рангирање на БИРП, у

другом кораку смо применили такође методе операционих истраживања. С обзиром на то да је ово проблем одређивања величине утицаја алтернатива (чиниоци угрожавања безбедности који су препознати у актуелној СНБ), на основу 12 критеријума (распоређених у пет сектора: економски, војни, политички, социјетални и еколошки), ради прецизности и елиминисања субјективности, употребљене су, такође, методе вишекритеријумског одлучивања. У трећем кораку смо критички вредновали примењени методолошки концепт и његову сврсисходност при избору и вредновању критеријума и идентификовању БИРП РС. Тиме смо на један научно-конклузиван начин потврдили нужност свеобухватног и инклузивног приступа идентификовању БИРП РС.

У закључку је дат поглед на значајност резултата овог истраживања и предложени су правци даљих истраживања. Саставни део рада су чинили и прилози у којима су приказани материјали који су послужили за реализацију истраживања (табеле и анкетни упитници).

1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

У савременом свету суочавамо се са многим опасностима које на различите начине утичу на савремени живот појединца, заједнице и животне средине. Такве комплексне и динамичне промене стратегијског окружења, умањиле су могућност њиховог предвиђања, али су условиле трансформацију процеса управљања променама и допринеле развоју и афирмацији стратегијског управљања у сложеним организационим системима, а тиме и у систему одбране РС.

Политика и СНБ су темељ заштите интереса једне нације и обезбеђења стабилности. У стратегијском окружењу, који карактеришу БИРП који се развијају, развој интегрисаног и кохерентног приступа националној безбедности постаје кључан. Чињеница да је човек, од почетка свог организованог друштвеног живота и рада до данас, био стално изложен разним облицима угрожавања држава и региона, наглашава разлоге због којих је развој система одбране земље од суштинског значаја за национални интерес (Влагојевић et al., 2015). Због тога је функција одбране највиша политичка функција од свих других функција у политичком систему правних држава.

У студијама безбедности појам опасности је централни појам. Безбедносне опасности се манифестују у облику изазова, ризика и претњи. Иако се ради о три различита „стања опасности” у јавном дискурсу се најчешће користи синтагма “безбедносни изазови, ризици и претње“ (Илић, 2010) занемарујући чињеницу да сваки од ових појмова има своје значење, специфичности и одређено место у градацији, разврставању, али и одређивању приоритета безбедносних опасности. Параметри попут предвидљивости, потенцијалне угрожености или вероватноће испољавања одређују о ком појму се ради.

Проблеми у одређењу и идентификовању БИРП постоје у теорији и пракси, јер нису јасно утврђени и општеприхваћени критеријуми за њихово идентификовање. Елементи за почетно одређење ових појмова и утврђивање њиховог међусобног односа, као и за њихово раздвајање и рангирање могли би се, према М. Хацићу, утврдити, али су они примарно условљени „степеном њиховог утицаја на опадање и/или угрожавање безбедности" (Хацић, 2004).

Проблем истраживања проистиче из значаја проучавања проблематике БИРП и њихове кључне улоге у формулисању стратешких и доктринарних докумената у области безбедности и одбране. БИРП представљају оне појаве и процесе који су

разарајући за референтне вредности и интересе друштва, јер онемогућавају њихово остварење. За разлику од традиционалног приступа безбедности по коме су војне претње и субверзије највеће опасности по државу и друштво, данас БИРП, унутрашњи и спољни, невојни и војни, долазе од стране недржавних актера и суверених држава (Mudrinić, 2021: 402). Према члану 4. Закона о одбрани РС разликујемо:

- **војни БИРП** испољавају се у облику: агресије, оружане побуне и других облика употребом оружане силе и
- **невојни БИРП** испољавају се у облику: тероризма, организованог криминала, корупције, елементарних непогода, техничко-технолошких и других несрећа и опасности;

Сходно изложеном, предмет проучавања у овом раду је однос чинилаца процеса мерења угрожавања националне безбедности на основу савременог политиколошко – методолошког сазнања. Чиниоце угрожавања националне безбедности типологизацијом превасходно можемо поделити на друштвене и природне појаве, из чега проистичу следећа питања од значаја за наше истраживање а то су: Како утврдити њихов интензитет, обим и узрочно-последичне односе по безбедност људи, државе и региона? Шта је национална безбедност? Да ли је национална безбедност мерљива (научно) утврђеним мерилом или је то само скуп посебних, парцијалних мерила која се доводе у међусобну везу и односе на разне начине?

БИРП представљају један од незаобилазних чинилаца израде наведених докумената, а њихова процена једну од почетних фаза њихове израде (Ковач & Стојковић, 2009). Процена БИРП (Смернице за израду процене ИРП по безбедност земље, 2020) опредељује садржај основних стратегијских и доктринарних докумената у области безбедности и одбране (СНБ РС, Стратегија одбране РС и Доктрина Војске Србије), као и планских докумената, као што су на пример: Дугорочни план развоја система одбране РС, Стратегијски преглед одбране и План одбране РС (Татомир, 2011). Према члану 4. Закона о одбрани РС „СНБ РС је највиши стратешки документ чијом реализацијом се штите национални интереси РС од БИРП у различитим областима друштвеног живота” (“Сл. гласник РС”, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон, 10/2015 и 36/2018). „Садржај, обим и вероватноћа испољавања БИРП у одбрани РС непосредно утичу на утврђивање политике одбране и изградњу способности система одбране и Војске Србије, као његовог виталног дела, ради заштите одбрамбених интереса“ („Службени гласник РС“, број 94/2019). Практичари

СУНБ који теже стварању безбеднијег окружења, прво треба да идентификују кључне критеријуме који се односе на процес имплементације одговарајуће одрживе безбедносне политике, посебно при изради СНБ.

На основу одређења исказаних у Стратегијском прегледу одбране РС и Стратегијским смерницама развоја научноистраживачке и инвентивне делатности у МО и ВС, а ради унапређења стратегијског планирања и управљања у систему одбране, проистекла је потреба да се изврши одређивање ближих критеријума ради идентификовања манифесних облика угрожавања безбедности, односно БИРП РС. Прецизније речено, идентификовање БИРП треба да омогући унапређење реализације процене БИРП, при изради СНБ РС и осталих стратегијско доктринарних докумената. Она представља основу за интегрисано деловање снага безбедности. Из СНБ операционализује се Стратегија одбране (и други нормативни акти) којима се конституише систем одбране (димензионисање снага, финансирање, модернизација и др), а на основу доктрине Војске организује се војна делатност (Ковач & Стојковић, 2009). „Изградња способности система одбране треба да одговори на садашње и будуће БИРП и представља основни задатак политике одбране РС“ (Vlagojević et al., 2015).

Претходно наведено, истиче значај и потребу за прецизније идентификовање БИРП, јер би погрешно предвиђање проузроковало немогућност адекватног одговора када се неки од БИРП испољи на безбедност референтног објекта. Безбедност референтног објекта се одређује односом између претњи и могућности да се на претње одговори (Симић, 2002). Могућност коришћења емпириских метода за решавање проблема, од великог је значаја за непристрасније одређивање сва три „стања опасности“, односно вредносне категорије угрожавања безбедности, а што доприноси објективности доносиоца одлука. Ово је посебно важно, јер државно руководство битно утиче на формирање кључних исказа у стратегијским документима. У прилог наведеном наводи Х. Браух (Hans G. Brauch,) наглашава, да перцепција БИРП зависи од погледа на свет који имају аналитичари и доносиоци политичких одлука (Brauch, 2011). Проблеми који смо препознали, јесу критеријуми и методологија који су коришћени за идентификовање, рангирање и класификовање БИРП РС у СНБ. Овај проблем је исказан и у кометару Радне групе ЕУ за поглавље 30 и 31 у процесу приступних преговора РС и ЕУ (National convention on the EU working group, 2018).

Један од могућих начина идентификације и праћења манифесних облика угрожавања безбедности у савременим СНБ других држава, базиран је на примени вишекритеријумског приступа у евалуацији стратегијског окружења. Овакав приступ

обезбеђује тренутну слику и нуди лепезу могућности управљачким органима за одлучивање и предузимање низа корективних мера ради достизања пројектованих стратегијских циљева.

Ради потпуног разумевања узрочно-последичних веза између процеса идентификовања и процеса процене БИРП заснованог на потребним способностима, може се уочити паралела у погледу значајности фазе дефинисања критеријума и остваривања националних интереса, јер они у суштини представљају заједнички именилац оба процеса. Под претпоставком да у ВС и МО није присутан модел за идентификовање БИРП при изради СНБ, који одговара потребама СУНБ и ВС у целини, суштина проблема истраживања је формулисана као: *Истраживање физиономије постојећег модела за идентификовање и управљање БИРП РС у задацима СУНБ, сагледавање могућности његовог побољшања и усклађивања са будућим потребама, као и формулисање научно заснованог, а у пракси применљивог, модела за подршку доносиоцима одлука на стратегијском нивоу.*

Практична манифестација проблема истраживања препознатљива је у хипотетичким ставовима:

- модел идентификовања дефинисан у стратегијским смерницама није применљив у свим ситуацијама доношења одлука у задацима *СУНБ*,
- организационим прописима није дефинисан, као ни позитивном организационом праксом није наметнут, модел идентификовања адекватан захтевима који се јављају у задацима *СУНБ*, услед чега се у пракси *СУНБ* одлуке доносе углавном на бази искуства и интуиције,
- иако идентификовање БИРП РС има карактер вишекритеријумске анализе, у пракси нису заступљене методе вишекритеријумске анализе, као што се ни сви неопходни критеријуми не узимају у обзир,
- идентификовање БИРП РС у задацима *СУНБ* треба да буде засновано на синтези квантитативних научних метода, искуства и интуиције доносиоца одлуке.

На основу анализе сазнања и изнетих хипотетичких ставова, постављено је следеће основно питање: *Које су карактеристике и каква је физиономија модела за идентификовање БИРП РС, који је примерен будућим потребама у задацима СУНБ?*

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Анализа проблема истраживања упутила нас је на закључак да идентификовање безбедносних изазова, ризика и претњи РС, није нова појава у нашој теорији и пракси. Ради реалне поставке предмета истраживања, извршен је системски приступ проблему идентификовања БИРП, придајући посебну пажњу и значај дефинисању и вредновању као категорије „стања опасности“, а нарочито њиховом утицају на процес израде стратегијско-доктринарних докумената система одбране.

Из проблема истраживања, видљиво је да квалитет израде стратегијско-доктринарних докумената система одбране, неминовно зависи од идентификовања и процене БИРП, које условљава дефинисање критеријума, што је захтевало да се они што јасније одреде ради конкретнијег усмеравања истраживања. С обзиром на сложеност управљања БИРП у МО и ВС, у истраживању је уважено начело реалности и дефинисана су сазнајне ограничења. Због немогућности да се одређене појаве у потпуности истраже, а у складу са усвојеном методологијом истраживања, узета у обзир и следећа ограничења:

- нетранспарентан приступ подацима о методологији идентификовања и процене БИРП при изради СНБ у страним земљама, односно њиховим системима одбране и оружаним снагама (подаци су врло често класификовани са одређеним степеном тајности, што отежава приступ потребним и валидним информацијама);
- од стратегијско-доктринарних докумената система одбране биће разматрана СНБ (из 2009 и 2019) као кровни документ политике националне безбедности РС;
- анализа стања релевантних појава угрожавања безбедности биће реализована на националном и регионалном нивоу према;
- анализа манифестних облика угрожавања безбедности РС реализоваће се према списку „изазова, ризика и претњи“ дефинисаном у СНБ;
- истраживачки поступак ће обухватити државу (и суверенитет) као референтни објекат;
- Истраживање се односи на територију РС, на период после 2000. године;
- истраживање се односи на концептуализацију новог модела идентификовања БИРП, који ће обезбедити бољу концептуализацију система одбране.

Полазећи од принципа прецизности, сагласно проблему који је истраживан, а имајући у виду ограничења и реалност истраживања, предмет је прелиминарно одређен као „*Концептуализација модела за идентификовање БИРП РС у задацима стратегијског планрања одбране*“.

С обзиром на сложеност и испреплетеност појавних облика савремених БИРП, као и њихове последице које производе у националном, регионалном и глобалном окружењу, један од најзначајнијих проблема овог истраживања јесте истраживање саме природе тих БИРП. Такође, под утицајем савремених БИРП на почетку XXI века, питање безбедности је измештено изван уско схваћеног концепта националне безбедности ка другим нивоима. Поред ширења појма безбедности на горе (глобална безбедност), на доле (појединачна и социјетална безбедност), дошло је и до драматичног проширења лево и десно, односно грађења концепта као што су економска и еколошка безбедност (безбедност животне средине) и информациона безбедност. Ови правци проширења садржаја безбедности се утемељују преваходно на одговору на питања: ”ко је референтни објекат безбедности (ко или шта треба да буде обезбеђено); каква је природа опасности; ко обезбеђује безбедност, и са којим средствима”? (Simić, 2002:22) Из овога се, у контексту вишедимензионалности проблема истраживања, уочава и сам предмет истраживања.

У ширем смислу предмет истраживања припада теорији и пракси војних наука, док у конкретном спада у област менаџмента у одбрани, стратегије и операционих истраживања. Предмет истраживања је интердисциплинарне природе и изискује знања из различитих научних области.

3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ истраживања је унапређење реализације идентификовања БИРП РС током друге фазе израде СНБ.

Полазећи од комплексне природе истраживања, одређен је јединствени научни циљ (Milosavljević & Radosavljević, 2013) овог истраживања, а то је у достизању више нивоа научног сазнања, почев од дескрипције, научне класификације и типологизације, а затим научним објашњењем са елементима предвиђања. *Научна дескрипција*, као најнижи ниво научног сазнања, односила би се на постојећи модел, откривање недостатака и правци развоја, и објашњењем потреба за унапређењем досадашњег начина идентификације БИРП. *Научна класификација и типологизација*, односи се

утврђивање савремених БИРП, на основу јасно утврђених и научној основи одређених критеријума. *Научно објашњење*, као највиши ниво научног сазнања коме се у овом истраживању тежи, усмерено је на објашњење модела који представља подршку доносиоцима одлука у процесу СУНБ. Два основна услова која сви математички модели треба да испуне односе се на то да одговарају природи проблема који се њима решава и да пружају могућност да се неодређеност, непрецизност, искуство и интуиција доносилаца одлука, као и знање експерата третирају на исправан, научно прихватљив начин. *Научно предвиђање* односи се на утврђивању ефеката примене будућег модела. Истраживање има намеру да омогући квантитативно вредновање у области управљања БИРП на задацима СУНБ, које је, пре формализације мерења, у највећој мери засновано на неодрживом приступу у чијој основи лежи субјективна индивидуална процена.

Примарни *друштвени циљ* истраживања је да унапреди ефикасност и ефективност управљања БИРП на задацима СУНБ, чиме се даље унапређује свеобухватни процес анализе њиховог актуелног испољавања и утицаја на безбедност РС. Другим речима, истраживањем се решава практични модел за утврђивање критеријума и идентификовање БИРП, имплицирајући додатне вредности за друштво. Само свеобухватно, јасно и тачно разумевање тих појава и процеса угрожавања безбедности референтног објекта, обезбеђује њихово идентификовање и правилно успостављање система одбране, остваривање функција и усмеравање његовог развоја.

4. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

У складу са утврђеним предметом и постављеним циљевима, као и сазнања из праксе, а поштујући достигнути ниво научног сазнања из домена управљања БИРП при изради СНБ, истраживање је одређено кроз: основну (општу), четири посебне и осам појединачних хипотеза.

4.1. Генерална (општа) хипотеза

Општа хипотеза истраживања гласи: Постојећи модел за идентификацију БИРП могуће је унапредити дефинисањем критеријума на научној основи, применом различитих метода вишекритеријумске анализе, чиме ће се допринети унапређењу ефикасности и ефективности модела за утврђивање листе БИРП.

4.2. Посебне и појединачне хипотезе истраживања

Прва посебна хипотеза истраживања гласи: Анализом БИРП и утврђивањем законитости које постоје у појмовном одређењу, могу се створити ваљане претпоставке за извођење научних класификација и типологизација БИРП..

Појединачне хипотезе за прву посебну хипотезу гласе:

- Идентификацијом референтног објекта безбедности у појмовним одређењима, представља основ за ваљану научну типологизацију.
- Бројни су критеријуми на основу којих је могуће вршити научне класификације појава угрожавања безбедности, што нужно упућује на примену метода вишекритеријумске анализе.

Друга посебна хипотеза истраживања гласи: Применом метода за подршку групног одлучивања могу се утврдити критеријуми, чиме ће се унапредити квалитет идентификације БИРП.

Појединачне хипотезе за другу посебну хипотезу гласе:

- Применом групног одлучивања могуће је утврдити кључне критеријуме за идентификацију БИРП, што може допринети побољшању ефикасности модела.
- Вредновањем критеријума, могуће је утврдити тежиинске вредности критеријума, који представљају улазне елементе модела утврђивање листе БИРП.

Трећа посебна хипотеза истраживања гласи: Применом вишекритеријумских метода могуће је доћи до адекватног модела за утврђивање листе БИРП од значаја за безбедост РС

Појединачне хипотезе за трећу посебну хипотезу гласе:

- Применом вишекритеријумских метода у процесу евалуације манифестних облика угрожавања безбедности, учиниће процес рангирања БИРП прецизнијим.
- На основу преференција одлуке могуће је рангирати појаве угрожавања безбедности по степену опасности, на ИРП.

Четврта посебна хипотеза истраживања гласи: Ефекти унапређења постојећег модела за идентификовање БИРП су вишеструки и вишезначни, а најзначајнији се

огледа у доприносу достизања високог нивоа објективности доносилаца одлука у процесу израде стратегијских докумената.

5. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА

Будући да је истраживање на тему: „Модел за идентификацију БИРП РС“, претежно теоријско-емпиријског карактера, његове манифестације су:

- постојећа литература из области националне и међународне безбедности;
- писани искази у облику нормативних одредби у стратегијама, доктринама, законима, подзаконским актима и правилима у којима се регулише област супротстављања савременом БИРП;
- постојећег научног фонда – научних и стручних радова који се баве проблемима БИРП, националне и међународне безбедности;
- усмени искази експерата који имају искуство и сазнање о БИРП и модалитетима превенције.

Искази садржани у теоријској литератури и усмени искази захтевају примену научних метода (опште, посебне и основне научне методе, методе прикупљања података)

Основу за решавање проблема, усмеравање истраживања и концептуализацију чинио је позитивистички приступ, који наглашава да избор метода треба да буде искључиво у складу с карактеристикама предмета истраживања. Резултати истраживања могу указивати на практична решења за коришћење модела у идентификацији БИРП приликом израде СНБ РС. Осим позитивистичког, коришћен је и дијалектички приступ, који омогућава дубље разумевање истраживаног предмета кроз његову генезу и анализу узрочно-последичних веза у решавању контрадикција унутар тог предмета.

5.1. Основне методе

Предмет истраживања је сложен, интердисциплинаран и захтевао је примену свих аналитичких (анализа, апстракција, специјализација и дедукција) и синтетичких (синтеза, конкретизација, генерализација и индукција) метода. Тежишно од аналитичких метода су примењене анализа, апстракција, специјализација, а од синтетичких метода биће примењене синтеза, конкретизација и генерализација.

Анализа и синтеза су имале примену у разлагању предмета истраживања, као и појава које су у вези са предметом истраживања на саставне чиниоце, уочавајући и међусобне односе и везе, ради доласка до сазнања о условима и узроцима за настанак и

деловање чиниоца угрожавања безбедности државе, начина и динамике дејстава савременог стратегијског окружења, као и приступа у остваривању циљева процене БИРП у процесу израде СНБ. Такође, неопходно је на основу општих сазнања о карактеристикама чиниоца угрожавања безбедности препознати које методе су адекватне за примену у процесу идентификације БИРП.

Методом апстракције се на основу теоријских и искуствених сазнања о идентификовању БИРП као друштвеној, технолошкој и природној појави, као и на основу спроведеног истраживања дошло до модела идентификовања. Конкретизација је имала улогу у приближавању апстрактног модела одлучивања на стратегијском нивоу конкретној примени метода за идентификовање БИРП.

Класификација, као појавни облик методе специјализације, је примењен за класификовање БИРП, уз одређивање критеријума класификације у циљу обезбеђења потпуне класификације.

Значај примене методе генерализације је био у тежњи да се издвоје заједничке карактеристике у изношењу појединачних и посебних ставова у вези са методама дефинисања БИРП који се могу јавити (подаци о узроцима, активностима, циљевима и субјектима, територијалном обухвату, начинима утицаја, итд), као и у изношењу закључака о примењеном и предложеном моделу.

5.2. Општенаучне методе

Кад су у питању опште научне методе, у овом истраживању су примењене следеће методе: метода моделовања, статистички метод, хипотетичко-дедуктивни метод и компаративни метод..

а) Метод моделовања

Метода моделовања ће се користити за израду подмодела за утврђивање критеријума као улазних параметара у модел за идентификацију БИРП РС, као подршка доносиоцима одлука на стратегијском нивоу. У истраживању ће бити коришћен дескриптивни модел који омогућава опис и анализу критеријума за рангирање БИРП. За долазак до егзактних показатеља значаја и вредности критеријума, компетенције испитаника (експерата), узрочно-последичних веза критеријума и одлука биће коришћени графички и математички модели. Израда модела ће се заснивати на оним значајним особинама које треба што више да приближе модел реалном систему. По броју компоненти модели припадају сложеним, а по временској зависности динамичким моделима.

б) Статистички метод

Применом статистичке методе прикупиће се и анализирати нумерички подаци оцена тежинских вредности критеријума за рангирање БИРП. На основу статистичке методе утврдиће се репрезентативни параметри за рангирање БИРП, као и односи међу њима. Основне статистичке методе које ће се користити у обради и анализи прикупљених података су: дескриптивна статистика (проценти и средње вредности).

в) Хипотетичко-дедуктивни метод

Ова метода је искуствена метода чија је сазнајна, а нарочито научно-сазнајна основа укупног друштвеног и научно искуства. Ова метода користи аксиоме у процесу истраживања и сазнања, али не као очигледне, евидентне и непроверљиве истине, већ аксиома који настају у процесу сталне и систематске провере искуственог и теоријског друштвеног сазнања и који се мењају и замењују новим аксиомима. У овом истраживању примењује се као конструисано уопштено искуствено сазнање садржано у широко прихваћеним ставовима који гласе "по правилу ИРП је...." „изазов ризик или претња се најчешће испољава...." итд. Ти ставови имају нека својства аксиоматизације, односно теорема.

г) Компаративна метода примењује се за компарацију чиниоца угрожавања безбедности држава, односно промене и разлике у СНБ најзначајнијих држава, које настају као последица како реакције на промене у физиономији сукоба, тако и као одговор на неке будуће сукобе и различите форме угрожавања безбедности. Тако и у анализи процена чиниоца угрожавања држава које смо изабрали у циљу дефинисања модела за избор критеријума. Овде је компаративна метода имала значајан удео у анализи свеобухватности приступа и односу према ризику анализираних пет европских држава.

5.3. Методе за прикупљање података

У складу са дефинисаним истраживачким пројектом, за прикупљање података користиће се метода анализе садржаја и испитивања.

а) оперативна метода за прикупљање података која се примењивала се у истраживању јесте *анализа (садржаја) докумената* који имају својство теоријске грађе и стратегијски, доктринарни и нормативни документи, научни радови који садрже досадашња искуства у пословима безбедности и одбране, досадашња сазнања експерата објављена у њиховим делима, као и дела познатих теоретичара. У нашем

истраживачком раду биће примењене квалитативна и квантитативна анализа (садржаја) докумената. Методом анализе садржаја прикупљени се почетни подаци о постављеним хипотезама: критеријумима за идентификовање БИРП.

б) метода испитивања

Као основна метода за прикупљање података везаних за утврђивање критеријума за идентификацију БИРП РС и основних карактеристика њеног безбедносног окружења, користићено је анкетно испитивање. Анкетирање ће се спроведено у писаној форми применом комбинованог анкетног упитника са питањима која обухватају појединачне хипотезе. Почетни елементи (разврставање БИРП) прикупљаће се анкетом (инструмент је дат у Прилогу 4).

Због специфичности предмета истраживања, испитаници су били истакнути стручњаци предметне области – експерти. Избор експерата вршио се на основу њихове компетенције. За одређивање критеријума за избор експерата, користићен је метод коефицијената компетенције, који обухвата три аспекта процене: објективну процену (k_{op}), процену извора аргументације (k_{ia}) и субјективну процену експерата (k_{sp}).

Приликом испитивања примењивале су се технике интервјуа и анкетирања. Анкета је се спроведена у писаној форми применом комбинованог анкетног упитника са питањима. Вођење интервјуа са испитаницима спроведено је у виду појединачног интервјуа. Почетни елементи (критеријуми и тежине критеријума) прикупљени су анкетом (инструмент је дат у Прилогу 4). Питања су опредељена садржајем појединачних хипотеза. Евиденција питања и одговора је спроведена према Протоколу за интервју. Интервјуом су се испитиване разлике у мишљењу експерата, које су се појавиле након дефинисања почетних елемената.

Интервју је обављен са познаваоци проблематике (експерти) из предмета истраживања, односно из области анализе чиниоца угрожавања националне безбедности РС. Компетенције експерата су одређене методом експертског оцењивања, а овакав узорак је изабран, јер су за примену метода операционих истраживања били потребни познаваоци проблематике (експерти) из предмета истраживања. Узимајући у обзир комплексност предмета истраживања, као и ниво познавања проблематике у вези са предметом истраживања од стране експерата, определили смо се за слободан интервју. Интервјуом су прикупљени подаци од експерата о личним компетенцијама, „тежини” чиниоца угрожавања и доприносу сваке од метода за прикупљање података ради обраде података методама операционих истраживања. Интервјуи су спроведени по принципу „лицем у лице“ са експертима, а зависно од питања експерти су одговоре давали у усменој или писаној форми. За потребе примене технике интервјуа израђен је инструмент - протокол интервјуа Прилог 4.

5.4. Сређивање и обрада података

Сређивање и обрада података су реализовани кроз припрему података, обраду и исказивање података. Логичка контрола на месту прикупљања података је реализована приликом пријема попуњених материјала (у току самог процеса прикупљања података). Ова контрола је кратко трајала, јер се попуњавање упитника врши углавном уписом или заокруживањем. Контрола се односила на правилност и комплетност попуњавања инструмената, нарочито приликом уочавања непопуњених одговора, испитаници су учтиво замољени да допуне одговор, уз евентуална додатна објашњења.

Обрада података методама операционих истраживања је реализована програмским пакетом *MS Excel*. За потребе истраживања су израђене табеле за прорачун компетенције експерата, одређивање тежина критеријума и рангирање алтернатива. У примени метода операционих истраживања коришћене су уобичајене методе и поступци који обухватају дефинисање проблема и одређивање циља, утврђивање критеријума и алтернатива, формирање матрице одлучивања, рангирање критеријума и рангирање алтернатива.

6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА

Научна и друштвена оправданост истраживања огледа се у значајном доприносу развоју теорије менаџмента, посебно у области стратегијског планирања одбране. Ово укључује унапређење метода и техника истраживања, као и развој метода и методолошких приступа за стратегијско планирање система одбране. Оваква истраживања доприносе унапређењу ефикасности и одрживости система кроз научно засноване приступе и примењиве резултате.

6.1. Научни допринос истраживања

Научна оправданост истраживања огледа се у конкретном унапређењу модела за подршку управљања БИРП у функцији планирања на стратешком нивоу. Изналажење модела је научни проблем који се решава наведеним истраживањем, а у оквиру њега утврђују се критеријуми и листа БИРП који су од значаја за безбедност РС.

Научна оправданост истраживања усмерена је првенствено на верификацију научно недовољно провереног сазнања о предмету истраживања и систематизацију већ постојећих сазнања стручне и научне јавности, која су и публикована у бројним радовима домаћих и страних аутора, из различитих научних области, а која се односе

на БИРП. Свакако, научна оправданост истраживања огледа се и у сазнању нових чињеница и околности у вези са комплексним предметом истраживања какав су БИРП.

Истраживање ће својим резултатима допринети унапређењу поступака и инструмената истраживања и праћења стратегијског окружења РС кроз покушај да се утврди у којој мери примена метода вишекритеријумског вредновања појава и процеса угрожавања безбедности доприноси подршци СУНБ. Резултатима истраживања ће се доћи до нових резултата и сазнања, а провериће се и нека већ постојећа сазнања.

У методолошком смислу, допринос истраживања се огледа у примени и провери метода и методолошких поступака на конкретном проблему, пре свега хипотетичко-дедуктивне методе, методе моделовања, историјске методе и метода решавања оперативних проблема као и примене метода испитивања применом техника анкете и интервјуа. Истраживање може допринети и стицању искуства у примени сличних поступака у наредним истраживањима у области СУНБ.

6.2. Друштвена оправданост истраживања

Друштвена оправданост истраживања огледа се у чињеници да резултати истраживања могу допринети бољем разумевању и значајности утицаја БИРП у задацима СУНБ, као и адекватној перцепцији појава угрожавања, које могу угрозити безбедност референтног објекта – државе. Посебан допринос истраживања огледа се и у дефинисању критеријума за идентификовање БИРП ради перманентног праћења стратегијског окружења у изради стратегијско-доктринарних докумената система одбране. Резултати истраживања ће допринети развоју теорије и праксе војних наука и бити коришћени у решавању кључних проблема у области националне безбедности. Сазнања до којих смо дошли, могу да представљају добро полазиште за унапређење СУНБ, односно димензионисању потребних снага за адекватан одговор и која, у коначном, треба да резултирају већом спремношћу државе и друштва да се суоче са савременим ИРП које је угрожавају.

II ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ РАДА

*„У друштву владају закони тако исто
као и у свим другим појавама у природи“*

Светозар Марковић (1869.)
„Српске обмане“ (стр. 1)

1. ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРЕТЊИ

У периоду хладноратовске биполарне структуре међународног система, као последње етапе развоја тзв. вестфалског међународног система, при чему се „међународни поредак се темељио на премиси суверености националне државе, која је представљала крајњег и апсолутног арбитра по питању властитих претпоставки за националну безбедност” (Bžežinski, 2004). У средишту тог, како каже Бери Бузан, „анархичног и незрелог међународног система” била је национална држава, због чега је и замисао безбедности посматрана искључиво у оквиру милитаристичких и усконационалних схватања, чији су кључ чинили обрасци „борбе за моћ и безбедност” и „безбедносне дилеме”. У међусобним односима државе су често прибегавале варању, дајући мало шанси и простора сарадњи, а сукоб и рат су узимале као рационални избор у подршци стратешких националних интереса.

Укидање вестфалског модела међународног система који је, и поред многих БИРП, успешно опстајао готово четири века, успостављен је нови распоред моћи на глобалном плану, као последица неколико догађаја који су из темеља потресли светску политику. Најзначајнији од њих је пад Берлинског зида, када је на међународној политичкој сцени остала само једна светска сила - САД, ”прва и једина истинска глобална сила” (Bžežinski, 1999), која у догледној будућности нема равноправног такмаца. Тада је успостављена униполарна структура света, где су САД виделе шансу за унилатерално и глобално наметање својих националних интереса.

На нови распоред моћи у међународним односима утицали су и други значајни догађаји - јачање нових регионалних сила (Европска Унија, Турска, Јапан, Кина), ширење НАТО изван првобитно дефинисане области деловања. Међутим, на таласима глобализације (умрежавање и повезивање друштвених, економских, културних и политичких односа у глобалним размерама, снажан научно-технолошки напредак, информациона и комуникациона револуција, растућа сложена међузависност, појава нових/меких облика моћи) и фрагментације (урушавање неуспешних држава, пароксијализам као последица кризе идентитета). Нови међународни актери, ипак,

настоје дефинисати нове оквире деловања који им обезбеђују другоразредну, али значајну улогу у обликовању глобалног друштва у настајању и глобалне структуре моћи. Утицај тих актера је значајно порастао, што је допринело да међународни систем, после кратког униполарног периода и неколико "хибридних" уни-мултиполарних фаза, прокрчи кроз узбуркане воде светске политике пут новом, узаврелом мултиполарном свету. Тај свет се успоставља на основу "усклађивања и уравнотежења сукобљених националних интереса најмоћнијих сила упоредиве снаге које се међусобно такмиче и сарађују" (Huntington) и других држава које теже да се наметну као регионалне и глобалне силе (Simić, 2002:36).

Јачањем утицаја нових међународних актера на савремене међународне односе доведен је у питање традиционални концепт националне безбедности, који је чинио срце традиционалистичког концепта националних интереса. Такође, слабљењем моћи националних суверених држава у обликовању међународне безбедности, равнотежа снага и колективна безбедности нису задржале примат кључних механизма за достизање, очување и унапређење безбедности. Тиме су и самооријентисане политике националне безбедности постале узак концепт за мишљење безбедности у условима глобалног друштва у настајању. Крајем XX и почетком XXI века унутар савремених студија безбедности издвајају се нови истраживачки правци (школе) који настоје драматично проширити истраживачко поље безбедности. Наиме, под утицајем већ наглашених динамичних промена и процеса, традиционално схватање безбедности замењено је свеобухватним промишљањем безбедности или савременим студијама безбедности. Поред концепта националне и међународне безбедности, истраживачко поље безбедности се шири према појединачној, социјеталној и глобалној безбедности; а од опажања безбедности кроз пресек претњи и способности да се на њих одговори, дошло се до мишљења и деловања у безбедности на темељу поверења и сарадње. Уз то, нови истраживачки правци настоје да утврде и јаснији аналитичко-истраживачки оквир за грађење нових концепта, попут људске безбедности.

Поред ових процеса који су обележили развој глобалног друштва у настајању и допринели суштинској измени структуре и распореда моћи на глобалном плану, светску политику на почетку XXI века карактерише и глобализација савремених БИРП, који су такође допринели отварању расправа о потреби ширења истраживачког поља безбедности, односно преобликовања традиционалне замисли и система безбедности (Brown, 1998:1). Овај проблем посебно је уочен унутар теорије међународних односа и науке о безбедности, тако да је научно-истраживачка грађа богата анализама природе

различитих утицаја, поремећаја, и опасности, односно БИРП који значајно и (не)равномерно утичу на ширење истраживачког поља безбедности и развој глобалног друштва у настајању.

Безбедност је сложен вишезначајн појам који се у савременим расправама о безбедности настоји дефинисати из различитих углова - филозофског, антрополошког, психолошког, социолошког, политиколошког, итд. У претходним анализама овог појма нагласили смо да безбедност означава „одсуство, односно слободу од страха”, што је субјективни (психолошки) доживљај одређеног референтног објекта безбедности, конкретно појединца заинтересованог за сопствени положај у друштву, држави, и светским оквирима. Према Волферсу (Wolfers, 1962) објективност у објективном смислу безбедност означава ”одсуство претњи”, односно ”слободу од угрожености”. Савремене расправе о безбедности често доводе појам безбедности у непосредан однос са појмовима претњи, ризика и изазова. Многе анализе појма безбедности наглашавају значај већине савремених БИРП у проширењу појма безбедности, али се ретко прави јасна разлика између ИРП, што додатно компликује и разумевање саме суштине појма безбедности. Из тих разлога изузетно је важно расветлити значење ових појмова и утврдити њихов међусобни ниво општости, да би се могла извршити прецизнија класификације и анализа појединачних ИРП.

Увидом у различита и бројна истраживања појма безбедности и његовог пуног садржаја у односу на промене које су се десиле у постхладноратовском међународном окружењу, уочава се прилична неусаглашеност око тога шта се конкретно подразумева под БИРП, односно да ли се ради о синонимима или о различитим појмовима. Обиље постојећих размишљања, идеја и тумачења о стварном садржају ових термина су обезбедила ваљане теоријске основе за изношење коначног суда. Зато, јасније и прецизније уочавање разлика између ових појмова и дефинисање њихове стварне садржине, представља значајан истраживачки напор који захтева утврђивање јасних критеријума на основу којих се може дати валидна научнотеоријска анализа садржаја ових појмова. У нашем раду, од наслова предмета истраживања, преко поглавља која се баве појавама које су утицале на промене у међународном систему и ширење истраживачког поља безбедности, посебно се обрађују појмови БИРП. На основу енциклопедијских и речничких дефиниција ових појмова може се закључити да се по ширини и општости они могу одредити на следећи начин:

БИРП су преовладавајући термини за означавање облика опасности по безбедност референтног објекта (објекат који се штити). Сваки од њих има посебности,

почев од узрока и актера, преко распрострањености и начина испољавања, до изазивања штетних последица по националну безбедност. Зато, разматрању проблема угрожавања националне безбедности треба да претходи аргументован и критички обухват опасности по националну безбедност или референтни објекат.

1.1. Отпорност као императив савременог друштва

Крај Хладног рата довео је до продубљивања и проширења безбедности (Бузан & Хансен, 2009). Ново безбедносно окружење које је уследило представљало је плуралне и вишедимензионалне опасности које покривају различите типове просторних, временских, и управљивих карактеристика. Како се територијална опасност смањивала, циљ се померио ка фокусу на друштвене ресурсе како би се имао капацитет да се издржи различит обим опасности и штета – укључујући пандемије – кроз цивилну одбрану и капацитете невојне безбедности и управљања кризама. Међутим, када су 2014. године руска анексија Крима и оружани сукоб у источној Украјини довели до повећаног нагласка на војној и територијалној безбедности, дискурс се променио. Безбедносни дискурс после 2014. показује нове контуре онога што ова студија назива двојном или чак вишедимензионалном перспективом безбедности, а коју је изнедрила физиономија савременог (оружаног) сукоба.

Данас студије безбедности говоре о отпорности заједнице, отпорности на катастрофе и ванредне ситуације. Промене су донеле и промену перцепције могуће мете, јер се под циљевима не подразумевају само војни објекти, већ и неки други „меки циљеви“. Свет који нас окружује поседује системске карактеристике које карактеришу динамичке промене и међузависности. Императив безбедног и отпорног друштва и друштвених ресурса, намеће се не само као одговор на директне претње (било оне изазване климатским променама, било политичке или економске ситуације), већ и због умрежавања и такозване међузависности између критичних ресурса на националном, међународном и глобалном нивоу. Управо та политичка и инфраструктурна сложеност и међузависност доносе све већу неизвесност, а то изазива померање трендова заштите од приступа оријентисаног ка појединачним претњама, преко приступа свих опасности, па све до приступа оријентисаног на отпорност или отпорност система, тј. стратегија за суочавање и управљање системским ризицима и неизвесностима (Ninković, 2021).

Популарност термина „отпорност“ у последњих десетак година може се приписати имплицитном или експлицитном препознавању недостатака традиционалних приступа заштити и превенцији (Keković & Ninković, 2021). Такође, посматрање друштва и природе као система који теже равнотежи замењено је са динамичним

погледом који наглашава сложене, нелинеарне односе између јединица које су у стању сталне промене и система који се суочава са дисконтинуитетима и неизвесностима (Dahiman, 2011). Појам отпорности сугерише да превентивне мере нису биле у потпуности ефикасне, тако да се последично тежиште помера на минимизирање поремећаја критичних функција када се нежељени догађај десио упркос свему. Другим речима, ризик се прихвата као друштвена реалност која се не може контролисати или мењати, али се може превазићи кроз процесе јачања, или неку врсту припреме за њих (Pavićević, 2016).

Стога је потребно – аналитички и политички – да размотримо дискурзивне конструкције БИРП, као чиниоце угрожавања безбедности државе. Ово нам је потребно како бисмо дали претпоставке за усклађивање безбедносне политике РС са променама друштва које су настале са променама у друштвеним појавама, као што је и савремени сукоб. Према Мануелу Кастелсу (Manuel Castells), информационо-технолошка револуција изазвала је друштвене промене формирајући „умрежено друштво“, односно његову међузависност, а која је утицала на трансформацију савремених оружаних сукоба (Starčević & Milenković, 2023). Кастелс у свом раду нуди аналитичко сочиво кроз које се главне функције и процеси посматрају као мреже (нпр. финансијска, политичка, геополитичка, мултимедијална, комуникацијска, војна и безбедносна мрежа итд.). Овакву аналитику Старчевић (Srđan Starčević) у својој књизи *Социологија* препознаје као могућност за вишедимензионално сагледавање и разумевање промена које су наступиле у важним сферама друштвеног живота, међу којима је и савремени оружани сукоб (Starčević, 2022).

Како можемо да схватимо овај вишедимензионални безбедносни дискурс? Које врсте опасности су идентификоване и шта их карактерише? Шта подразумевају врсте безбедносних опасности о мерама које су потребне за њихово решавање и импликацијама на безбедносну политику? Да бисмо то постигли, морамо аналитички разликовати различита питања која чине део вишедимензионалног безбедносног дискурса. Како су тако разнолики, не само по томе шта јесу, већ и по томе како наносе штету на различите начине у просторном и временском смислу и у погледу степена деловања.

1.1.1. Основне чињенице о појму „опасност“ и „угрожавање“

Сваки објект и субјект безбедности, посебно човек као појединац и људски колективитет, има моћ којом, у неком смислу или некој мери утиче на окружење у коме егзистира (на објекте и субјекте у окружењу) и истовремено трпи његов утицај. Утицај окружења, повремен или систематски, не мора, али може да буде усмерен на изазивање штетних последица по одређеном објекту безбедности. То указује на његову неопходну опрезност у смислу отклањања (спречавања и сузбијања) нежељених, односно неприхватљивих промена сопственог бића. Ово подразумева да и његов утицај може да представља изазивање штетних промена у окружење. Дакле, реч је о двостраном или двосмерном процесу, у коме једна страна може представљати *опасност* по безбедност друге стране или је на сцени *обострана опасност* - пропорционална или асиметрична.

Његов план (намера), поготово покушај да радикално преуреди своје окружење ради задовољења својих потреба, а за замишљене промене нема сагласност субјеката из окружења, представља опасно угрожавање њихове безбедности, посебно, уколико за остварење таквог циља употребљава неуобичајену моћ (силу). Носилац (субјект) опасности одређује циљ и начин угрожавања одабраног објекта, а угрожавајућу делатност - неоружану (несмртоносну), оружану (смртоносну) или комбиновану може отпочети изненадно или после правовременог упозорења или претње. Циљ напада (замишљене промене на објекту), иако прецизан, може да буде веома разноврстан, почев од благог преобликовања и дестабилизовања преко отимања и драстичног онеспособљавања до уништења објекта напада. С тим у вези, треба имати на уму да крајњи исход угрожавања не зависи само од жеље субјекта опасности већ и од начина употребе моћи „жртве“ и зато може да буде један од следећих: (1) *делимично успешан* - субјект безбедности углавном успешно штити свог објекта безбедности, (2) *неуспешан* - субјект безбедности ефикасно отклања све угрожавајуће делатности усмерене противштићеног објекта безбедности, (3) *успешан* - субјект опасности успева да у потпуности преобликује објекта напада у складу са својим постављеним циљем, и (4) *неодређен или неизменичан* - приближно изједначена моћ субјекта опасности и субјекта безбедности резултује тиме да њихова оштра сукобљеност траје „бесконечно“.

Појам „опасности“ у књижевном језику, у коме је евидентан придев „опасан, опасна, опасно“ трозначно је дефинисан: „опасан који проузрокује пропаст, који угрожава живот, погибелан; опасна болест је постала: 1. у коме и у чему се наслућује опасност, који садржи у себи опасност, 2. кадар, спреман да нанесе, учини неко зло,

зао, прек, opak, и 3. који изазива, чини и наводи на што, заводљив" (Матица српска, 1971: 147).

Довођењем у везу првог значења придева „опасан“ („који проузрокује пропаст, који угрожава живот, погибелан“) са физичким интегритетом човека (опасност по живот - опасно стање, положај, ситуација,... рат, револуција... мире људе с опасношћу... изложени су великој опасности“) (Ibid, 147), могуће је схватити због чега је појам „опасност“ у веома широкој употреби у теорији безбедности. Упркос томе, овај појам у теорији безбедности није прецизно одређен, као у књижевном језику. Анализа његове употребе у стручној и другој литератури, у сфери безбедности, аргументовано указује на поистовећивање појмова „опасност“ и „угрожавање“, односно да је реч о синонимима (Војанић, 2022). Зато је нужно потврдити или оповргнути такво стање у теорији безбедности. У том смислу, најпре треба регистровати и размотрити још неке чињенице о појму „опасности“, а потом у вези са појмом „угрожавање“.

Користан начин за схватање појма „опасност“ јесте узимање у обзир његовог одређења у кривичноправној теорији. У кривичноправном смислу, угрожавање представља опасност, односно постојање веће или мање вероватноће да ће доћи до оштећења или уништења одређеног добра или вредности, било да се ради о животу, имовини или интересима појединца, државе или међународне заједнице. Са социолошког аспекта, угрожавање је променљива друштвена категорија која настаје нечијим противдруштвеним понашањима и зависи од њеног схватања у сваком конкретном друштву, односно друштво идентификује појаве које угрожавају његове вредности. Наиме, општи појам кривичног дела обухвата неколико елемената, међу којима је последица кривичног дела вишеструко испреплетана са појмом опасност. „Последица кривичног дела се у нашој теорији схвата као произведена промена или стате у спољном свету... Свако кривично дело има последицу у ужем, правном смислу, и у ширем смислу“ (Stojanović, 2007: 58). Зато, схватање да свако кривично дело има последицу важи само уколико се последица схвати у ширем смислу - проузроковано негативно дејство наштићеном објекту. „С обзиром на разноврсност могућих последица, кривична дела се, према природи последица, обично деле на дела повреде и дела угрожавања“ (Ibid, 59). Оваква подела потврђује синонимност појмова „опасност“ и „угрожавање“, јер, чињеница да последица кривичног дела „повреде“ подразумева негативно физичку, материјалну промену на објекту који се штити, односно уништавање или оштећење објекта заштите подразумева да настаје односно да је настала неким угрожавањем. На пример, кривично дело „тероризам“ изведено

експлозијом може имати последицу убиство и тешке телесне повреде више лица и(или) уништење одређеног објекта или средства. Међутим, важно је имати на уму да су њој (последница) претходила бројна и разноврсна друштвено опасна понашања припадника персоналног терористичког колективитета (намера и угрожавајуће делатности).

И социолошко значење појма „угрожавање" је у директној вези са његовим носиоцем (субјектом), јер га дефинише као променљиву друштвену категорију која настаје нечијим противдруштвеним понашањем. У складу са постојећим друштвеним нормама, свако друштво идентификује појаве које угрожавају његове вредности. Отуда, догађа се да противдруштвено понашање неког члана друштва (појединац) или интересне скупине (људски колективитет) за једно друштво представља облик угрожавања његових вредности, док за друго друштво такво противдруштвено понашање не представља облик угрожавања његових вредности. Размотрене чињенице указују на евидентне тешкоће у вези са установљавањем различитости или синонимности појмова „опасност" и „угрожавање". Анализа дефинисаности појма „опасност" у књижевном језику указује на то да њен носилац може да буде човек као појединац или људски колективитет, односно субјект или извор (дејство природних сила) који постаје опасан (угрожавалац) својом свесном ангажованошћу („... који угрожава живот... који изазива, чини и наводи на зло... рат, револуција...") против заштићеног добра. Међутим, овакво објашњење прецизно не разграничава наведене појмове. Напротив, потврђује њихову вишеструку испреплетеност и синонимност.

Одређеност појма „угрожавање" који представља несвршени глагол а његов свршени облик гласи „угрозити“ који је трозначан: запретити некоме опасношћу, згрозити и уплашити се, такође указује на синонимност појмова „угрожавање" и „опасност" (Матица српска, 1971: 149). Евидентно је да и „угрожавање“ и „опасност“ одражавају нечије деловање које је усмерено на изазивање промена на циљану вредност (човек, предмет, објект, средство, делатност, друштво, држава...) независно од тога да ли је браћена или незаштићена. С тим у вези, треба истаћи да друштвеноправни статус субјекта опасности указује на његову моћ и начин употребе, а по том основу могуће је регистровати следеће субјекте опасности угрожавања: недржавни, државни (национални), наддржавни (наднационални), међународни и транснационални.

Опасности по безбедност објекта напада (штићеног добра, објекта безбедности) чији је носилац човек или људски колективитет, првенствено треба посматрати и класификовати са аспекта мотива који га покрећу на деструктивност (противдруштвено поступање) против или према објекту напада. Наравно, човек или људски колективитет

као носилац опасности може да буде најдеструктивнији по безбедност објекта кога напада уколико то чини из непријатељских побуда. Међутим, у неким случајевима опасности по штићеног објекта могу да буду, такође, разарајуће или уништавајуће, а да их човек није „произвео“ због непријатељства према њему. Реч је о делатностима у којима учествује човек, а које настају због његове нестручности или неодговорности, нехата или случајног сплета околности, попут удеса са катастрофалним последицама за сва добра (вредности) на одређеном простору (Jakovljević, 2006: 138).

На наглашену употребу речи „опасност“ у безбедносној сфери, наравно и њену операционализацију кроз појмове ИРП, утиче опора друштвена и међународна реалност која је презасићена „нерешивим“ проблемима, а не постоје поуздана предвиђања о успешности њиховог решавања у будућности, јер их основни субјекти међународне заједнице (државе) виде на различит начин. „Последња деценија 20. века дала је велика достигнућа у ОЕБС-у, сарадња је заменила пређашњу конфронтацију, али *опасност* од међународних сукоба није отклоњена. Старе европске поделе оставили смо за нама, али су се јавили нови *ризичи и изазови*. У овој деценији постало је јасно да сви сукоби могу представљати *претњу* безбедности свих држава учесница ОЕБС-а“ (OEBS, 1999).

Уобичајено је да се за означавање опасности по некога или нешто (штићени објект) у смислу њеног испољавања употребљавају изрази ИРП. Сагледавањем значења ових израза може се констатовати то да су вишеструко међузависни делови појма „опасност“, а у најопштијем смислу означавају могући или стварни ниво (степен, облик, карактер) опасности по објекту напада. Такав третман је евидентан у многим радовима теорије безбедности. У најопштијем смислу, може се констатовати да *опасност* представља изгледно (могуће) и постојеће (стварно) стање угрожености неког конкретног објекта (штићеног добра), која уколико не буде отклоњена или престала, може у некаквој (незнатној, већој или потпуној) мери да промени постојећи статус бића штићеног добра, које се може изразити кроз његово нефизичко или физичко повређивање, дестабилизовање, урушавање, преотимање или уништење. У опасности се може наћи (може да буде подложен) било који објект заштите, независно од тога да ли је изазвао (испровоцирао) субјект опасности или се опасност испољава споља.

Значења појмова „опасност(и)“ „изазов(и)“ „ризик(ци)“ и „претња(е)“ у речницима, енциклопедијама и уџбеницима нису у безбедносном смислу јасно и суштински одређени, нити прецизно међусобно разграничени. Независно од тога, веома често се употребљавају у доктринарним документима из области безбедности и у

теорији безбедности, као и у другим областима друштвених делатности. Такво стање у научностручном и у теоријском и практичном смислу ствара приличну збрку, укљу чујући и могућност да је реч о синонимима, а то свакако нису. Док се појмом „опасност“ превладавајуће означава и подразумева актуелно и могуће опште угрожавање безбедности неке (једне) или свих (нечијих) виталних вредности или интереса, пре свега, државе, таква „прецизност“ не може да се констатује за наизглед просте појмове, као што су ИРП, који су постали синтагматски, јер се терминолошки означавају као „БИРП“ или ИРП безбедности. Наведени став је могуће поткрепити бројним чињеницама.

У СНБ РС („Službeni glasnik RS“, 2019), појам *опасност* је употребљен три пута („... опасност од оружане агресије на РС значајно је смањена, али није у потпуности искључена...“, „... опасност да оружје за масовно уништење дође у посед структура...“ и „опасности повезане са појављивањем и ширењем инфективних болести код људи и...“). Појам *угрожавање* је употребљен 25 пута. Појам „безбедносни изазови“ је употребљен 12 пута, а појмови „безбедносни ризици“ и „безбедносне претње“ употребљени су по 26 пута. С тим у вези, важно је имати на уму да су појмови ИРП углавном употребљени као целина, јединствен сложен синтагматски појам („БИРП“) што асоцира на њихову истоветност. То потврђују формулације попут: „...транснационални и асиметрични карактер савремених БИРП утицали су...“ „... суштинска одлика тих ИРП јесте да...“, „Република Србија је још увек суочена са ИРП...“ итд.

Наведени појмови се на сличан начин третирају у доктринарним документима из области и безбедности многих других држава, што указује на потребу њиховог прецизног одређења, као и сагледавања њиховог међусобног односа.

1.1.2. Угрожавање безбедности

У вишедимензионалном безбедносном окружењу са читавим низом могућих озбиљних питања, изазовно је идентификовати и припремити се за једину опасност која ће се појавити као следећа тешка криза националне безбедности, а која може имплицирати и оружани сукоб. То чини саму конструкцију и разумевање безбедносних опасности сложеним. Филип Ејдус сматра, ослањајући се на теорију секјуритизације, да се граматика безбедности састоји од „Неколико основних појмова. То су опасност (шта прети), референтни објекат безбедности (оно што је угрожено), субјекат безбедности (онај који штити) и средства, односно мере безбедности (начин на који се штити)“ (Ejdus, 2012: 36). Сама опасност може доћи у облику ИРП.

Како „опасност“ обухвата бесконачан списак појава, активности, стања и својстава, постоје и бројне класификације опасности према различитим критеријумима. Нагле промене и развој друштва ту класификацију чине сложенијом и непрецизнијом. Једна од прихватљивих класификација опасности све опасности дели на следећи начин (Štrbac & Ristić, 2009: 97):

- Опасности настале деловањем природних сила,
- Опасности настале деловањем људског фактора.

Најчешће се опасности сврставају у две групе: мирнодопске и ратне опасности. Међутим, многе мирнодопске опасности могу се појавити и у рату, као што се и многе опасности карактеристичне за оружани сукоб могу испољити и у миру, тако да је најприхватљивија подела она које опасности дели на (Štrbac & Ristić, 2009: 97):

- Ратне опасности,
- Природне опасности,
- Опасности настале деловањем људског фактора.

„Основни облик испољавања опасности је угрожавање“ (Stajić, 2008, 49). Угрожавање може настати деловањем човека, природе или техничког система. Као и код већине безбедносних појмова разлике у дефиницијама угрожавања зависе од научне дисциплине којој су намењене. Једна од прихватљивијих дефиниција угрожавања, са становишта безбедности, под појмом угрожавања подразумева „Друштвене појаве или облици понашања који настају деловањем човека (појединачно или групно), природе или техничких система током дужег временског периода, а који се одликују значајним обимом и могу изазвати или узроковати штетне последице по интегритет човека, његову слободу, имовину и здравље, као и по интегритет и субјективитет државе, њених институција, вредности које она штити, али и вредности међународне заједнице“ (Stajić, 2008: 52). То значи да је *угрожавање* „свака врста природне, друштвене и техничке опасности којом се угрожавају интегритет, слобода, имовина или здравље људи, као и територијални интегритет и суверенитет и уставни поредак и право државе, народа, нација или друштвених група и појединаца“ (Stajić, 2008: 52). Угрожавање „се остварује самодеструктивним и деструктивним деловањем човека, деловањем неке природне или друштвене силе, ненамерним или намерним, циљним и сврсисходним деловањем неке организације или државе са намером да се изазову одређене последице по природу или друштво, односно човека“ (Bošković, 2017: 772). Разматрањем дефиниција *угрожавања* у контексту безбедности, које обухватају

аспекте као што су слобода од ризика и опасности, слобода од бригае, узнемирености или сумње, ослобођеност од финансијских потешкоћа или немаштине, породична сигурност, као и опасности које угрожавају заједницу у целини, може се донети закључак да је спектар претњи по живот и слободу савременог човека изузетно широк. То упућује на чињеницу да појам „угрожавања“ безбедности има недефинисано широк дијапазон (Vjelajac, 2018: 388).

Угрожавање се састоји од три елемента: извора, облика и носиоца угрожавања. Приликом дефинисања угрожавања потребно је разграничити појмове „извор“, „облик“ и „носилац“ угрожавања, јер у литератури често долази до њиховог поистовећивања, па се јавља потреба за њиховим јасним и прецизним дефинисањем и разјашњавањем. *Извори угрожавања* могу се дефинисати као „појаве и процеси настали у друштвеној, природној или техничкој сфери који самостално или међусобном комбинацијом омогућавају, потпомажу или изазивају настанак одређеног субјекта (носиоца) који, опет, својом делатношћу изазива негативне последице (облике угрожавања)“ (Stajić, 2008: 55).

Професор Мијалковић приступа БИРП са шире теоријске основе и истиче: „Проблеми дефинисања угрожавања безбедности налик су проблемима дефинисања саме безбедности, јер су у питању комплементарне и супротстављене категорије. Генерално, угрожавање безбедности (или небезбедност) представља супротност – антипод безбедности. Реч је о свим појавама и процесима који су разорни по референтне вредности и интересе, јер спречавају или усложњавају њихово остваривање, очување, одржање и развој, као и о последицама које из њих произлазе” (Mijalković, 2015).

У складу са тим, Мијалковић наводи: „Угрожавање безбедности се у различитим наукама и областима природне и друштвене стварности интерпретира и дефинише на различите начине. У социолошком и криминолошком контексту, појаве небезбедности људског порекла идентификују се као социјалне девијације, кривична дела и делинквенција” (Mijalković, 2015). Пре него што приступи разматрању БИРП, Мијалковић анализира структуру феномена који доводе до угрожавања безбедности и класификује их на сличан начин, каои Стајић: „Феномени угрожавања безбедности, у принципу, обухватају више елемената, односно карактеришу их: извор угрожавања, носилац угрожавања, вид и облик угрожавања, објекат угрожавања са меродавним вредностима које су циљ напада, последице и повратно дејство тих последица на извор

и носиоца угрожавања” (Mijalković, 2015). У том контексту, он посебну пажњу посвећује изворима, носиоцима и облицима угрожавања безбедности.

Иако извори угрожавања могу условити настанак различитих облика и субјеката угрожавања, сами по себи не представљају непосредну претњу. То значи да њихово постојање не подразумева нужно и реализацију угрожавања. Из горе наведеног можемо дефинисати носиоце угрожавања као субјекте који спроводе облике угрожавања, а облици угрожавања су конкретан начин испољавања угрожавања.

Подела извора угрожавања врши се према различитим критеријумима, а одговарајуће поделе за област безбедности су оне које изворе угрожавања деле на (Stajić, 2008: 55, Mladenović, 2022:48):

- Друштвени извори угрожавања,
- Природни извори угрожавања, и
- Техничко-технолошки извори угрожавања.

Сходно месту где настају или одакле долазе облици угрожавања безбедности деле се на (Stajić, 2008: 55, Mladenović, 2022:48):

- Спољашње облике угрожавања, и
- Унутрашње облике угрожавања.

Предходно наведену класификацију облика угрожавања безбедности можемо класификовати као војни и невојни облици. Испољавање ових облика угрожавања треба посматрати кроз концепт БИРП-а, не као јединствену синтагму, већ као три одвојене категорије које имају импликације на безбедност: *безбедносни изазови*, *безбедносни ризици* и *безбедносне претње*. У савременом друштву, које Урлих Бек (Ulrich Beck) назива „друштвом ризика“ (Beck, 2001), човек живи са сталном бригом за своју безбедност и изузетном осетљивошћу на сваки знак њеног угрожавања. Кључни корак у овом смислу је препознавање разноврсности потенцијалних угрожавања безбедности и разумевање специфичних ИРП које сваки од њих носи.

1.2. Безбедносни ИРП – појам и теоријски концепт

1.2.1. Одређење појма изазова

Изазов као појам вишег, општијег нивоа, по интензитету потенцијалан (иако могући вероватан, далек у будућности), по ширини и густини утицаја свеобухватан, вишесмеран и бројан, почетно вредносно неутралан, захтева пажњу и перцепцију-као јасна појава - потешкоћа на коју се тек у догледној будућности треба реаговати и

одредити јој предзнак. Његова почетна неутралност има две стране: *негативну*, која подразумева његово прерастање у ризик и/или претњу, с обзиром на постелено повећање вероватноће штетног утицаја по одређени објекат безбедности; и *позитивну*, која подразумева дефинисање циља који треба постићи да би се побољшало стање безбедности неког објекта угроженог видљивим (или невидљивим) дејством негативне стране изазова (Concise Oxford Dictionary, 1997: 866).

За српски израз *изазов* на другим говорним подручјима користе се различити термини. Руска реч *вызвать* у преводу значи изазвати, позвати на суд, призвати, побудити неком редњом, односима, позвати на борбу (Ožegov, 1964). Две речи руског језика у корену имају израз изазов: 1. глагол *вызывать* (изазвати), и 2. именица *возбудитель* (изазивач). Само се руска реч *вызов* преводи дословно као изазов, чије је значење: 1. јавити се некуда, 2. предлог да се учествује у нечему, радити нешто (изазвати на дуел), и 3. ићи у борбу (Tolstoj, 1970). У француском језику термин, односно реч *la provocation* означава изазов, али и изазивање, провокацију, провоцирање, буђење, зов. Поред тога, и изрази *provocant* - изазвати, изазивачки, нападни, провокативни; *provocateur* - изазивач, провокатор, бунитељ, и *provoquer* - изазвати, изазивати, упућују на термин изазов (Putanec, 1989). Према другом извору, реч *provocation* преводи се као: 1. акција провоцирања (позив), односно провокација на дуел; и 2. акција, реч која провоцира, нешто што тера на акцију (Rey, 1988). У енглеском језику за изазов се користи термин *challenge*, који има следећа значења: 1. изазивање, изазов; 2. приговор, стављање приговора; 3. противљење, супротстављање; 4. изузеће (сведока, судије); 5. позивање; 6. позвати; 7. напасти (пресуду), ставити приговор на пресуду (Vukčević, 2003). Такође, израз *challenge se* према једном другом извору преводи се као: 1. изазов, изазвати (некога); и 2. оспорити (нешто) (Илустровани енглеско-српски речник). Према томе, енглеска реч *challenge se* дословно може превести на српски језик као изазов, и подразумева „позив да се узме учешће у неком такмичењу, дуелу; позив да се докаже или оправда нешто, или тежак задатак” (Concise Oxford Dictionary, 1997: 866). У односу на израз *challenge*, енглеска одредница *challenging* означава обавезу реаговања, позив на одговор (*call to reponse*), одређујући изазов као нешто потенцијално, које постоји у најширем облику и које захтева пажњу и потребу да се прати (Ibid).

Под појмом *изазова*, дакле, подразумева се ”чин, поступак којим се неко изазива са одређеним циљем, израз жеље, намере за таквим поступком” (Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, 1977); ”одговарање на сам изазов; показивање дораслим

ситуацији, чак и упућивање изазова некоме” (Kovačević, 2002:322); ”изазивање, позив, спорење, захтевање, полагање права, позивање (некога) на одговор, тражење (од некога) рачуна” (Enciklopedijski englesko-srpskohrvatski rečnik, 1974:1006). Они подразумевају одређену активност, процес, појаву (феномен) или конкретан догађај који, својом природом, динамиком и потенцијалном енергијом - може у одређеним околностима променити или утицати на промене одређених стања, уверења, вредности, потреба, интереса и сл., и подстаћи конкретне актере на одређену реакцију као конкретан одговор на тај изазов. Реакција, односно одговор на тај изазов не мора по дефиницији представљати конкретну радњу, него се може свести и на неке менталне (мисаоне и психичке) реакције, а у ситуацији када изазов делује тако дубоко и неминовно да производи директне последице, свесност је важан елемент те реакције. Према Ејдусу „изазов је ситуација која некога или нешто ставља на пробу“ (Ејдус, 2012:39). Он је, у ствари, нека врста подстицаја, стимуланса, подражаја, који тера онога коме је упућен на одговор, реакцију, или неку конкретну радњу.

Када је реч о изазовима у контексту безбедности, сужава се ширина значења овог појма. Међутим, изазови имају шире значење од претњи и/или ризика безбедности, јер им је немогуће претходно придодати одређену вредносну одлику. У анализи појма претњи (безбедности), Бери Бузан наводи три основна критеријума за њихово дефинисање: 1. *интензитет*, односно силину деловања, што је основни критеријум одређивања градације, степеновања претњи. Имајући у виду интензитет, претње могу бити потенцијалне, посредне и непосредне; 2. *ширина утицаја* (захвата) на објекат деловања, односно број и ”густина” одређених облика угрожавања претње; и 3. *процена утицаја* који интензитет деловања одређене претње има на објекат, што подразумева да претња може имати неутралан, позитиван или негативан карактер у зависности од своје природе (Buzan, 1993:140).

Сходно томе, и изазови могу да се посматрају из угла ових критеријума али се, за разлику од претњи, мора истаћи да су изазови по дефиницији неутралани у вредносном смислу. Зависно од тога на кога се односе, односно коме су посредно или непосредно упућени, они могу изазвати различите реакције оних на које се односе. Од вредносног одређења реакције на одређени изазов зависи и природа тог почетно неутралног изазова. И у случају безбедности изазов по дефиницији нема одлику непосредног и негативног утицаја. „У ствари, изазов је одређен постојањем индиректних негативних фактора, који у свом развоју могу довести до конфликтне ситуације, значајно променити војно-политичку ситуацију и створити директну претњу

по земљу” (Војанић, 2022:11). Раст становништва као изазов не изазива идентичне реакције у свим земљама. У државама суоченим са демографским опадањем, повећање наталитета може бити позитивно оцењено и подстицано. Насупрот томе, у земљама са већ израженим високим прираштајем становништва, такав пораст може у кратком или дужем временском периоду довести до изазова који угрожавају безбедност појединаца, друштва и државе. Са другог аспекта, у сложеним условима развоја међународног система на почетку XXI века, глобална агенда раста светског становништва упућује да се та појава, испреплетена се са неким другим, може третирати не само као изазов, већ и конкретна претња по глобалну безбедност.

Реконцептуализација „безбедносних изазова“

Политичка и стратешка померања након хладног рата отворила су нове дилеме о одрживости и исправности традиционалног схватања безбедности, чији резултат треба бити утврђивање кључних елемената за ширење истраживачког поља безбедности. Традиционална безбедносна питања (трка у наоружању, развој оружја за масовно уништење, регионална политика и војна стабилност, међудржавни сукоби и др.) као релативно константне појаве, које су у прошлости привлачиле пажњу истраживача и политичких креатора, редукована су до одређеног степена или потпуно елиминисана, али крај хладног рата ”није учинио свет безбеднијим или лакшим за разумевање” (Terriff, 1999:115). Примена насиља у циљу реализације себичних националних интереса и политике традиционално схваћене националне безбедности остала је и даље једна од одлика понашања суверених држава. Међутим, појавом на светској сцени мноштва надржавних, подржавних, транснационалних и глобалних актера, који су значајно утицали на „рачвање глобалне структуре“ и стварање својеврсне „послемеђународне динамике“ (Simić, 2002:40), као и нових БИРП, државе су глобализовале своје националне и безбедносне интересе, детаљним преиспитивањем типова проблема и фактора који могу угрозити њихову стабилност и безбедност (Terriff et al., 1999:116).

Многи истраживачи сматрају да у глобализованом свету све већу пажњу привлаче не-традиционална питања безбедности. Џејмс Розенау препознаје шест изазова безбедности који су крајем хладног рата привукли посебну пажњу истраживача: загађење животне средине, монетарна криза, трговина дрогама, тероризам, вирус сиде и избеглице (Rosenau, 1997:30), док Клер Мичел говори о новим, вишеструким притисцима који се врше над људским друштвима и, сходно томе, различитим типовима раскола који се стварају: регионална ривалства и антагонизми;

етнички, верски и сецесионистички сукоби; економски расколи; демографски и еколошки расколи (Klare, Chandrani, 1998:63).

Ова нетрадиционална питања безбедности, у суштини веома различита, имају и неке заједничке елементе: 1. у већини случајева она нису државно оријентисана (не јављају се искључиво као последица акција држава) већ напротив - могу настати као последица деловања различитих фактора - могу, дакле, бити и државног и недржавног карактера; 2. не настају на тачно одређеном месту, већ представљају проширене, мултидимензионалне и мултидиректне опасности, па због тога се морају посматрати генерално, парцијално, као и територијално; и 3. не могу се решити само употребом традиционалних средстава одбране, већ и различитим невојним средствима (Terriff et al., 1999:116).

Када говоре о овим проблемима безбедности, многи истраживачи изражавају неслагање о томе да ли се ради о изазовима или претњама безбедности, односно изазови се често поистовећују са претњама, и обрнуто. Међугим, из претходне анализе појма изазова јасно се уочава да сви изазови нису по дефиницији и претње безбедности - изазови постају претње када својом силином, учесталашћу, ширином и дубином захвата могу узроковати различите негативне последице, које у крајњем случају могу и имају за резултат насиље и/или ненасиље сукобе између друштвене трупа, друштвених група и држава, држава и држава, или транснационалних актера и држава. Према Д. Орлићу, изазови су „потенцијални облици угрожавања стабилности и суверенитета државе и идентитета појединца и друштва“, одн. „извориште ризика и претњи“ (Orlić, 2004).

Када је реч о „новим безбедносним изазовима за ЕУ“ Браух је приметио неколико изазова у погледу људске безбедности са којима се Европа суочава: повећање јаза између богатих и сиромашних, проблемима уништавања животне средине и неконтролисано искоришћавању природних ресурса, демографским проблемима (раст становништва, миграције), као и проблемима идентитета (Brauch, 2011:67).

Ова листа безбедносних изазова за ЕУ у периоду после хладног рата указује на основни помак од 1990. године са првенствено војних претњи од супарничке суперсиле на широк спектар вишеструких изазова из свих димензија проширеног концепта безбедности. Безбедносни изазови могу се односити на мање хитне и понекад ненасилне меке безбедносне проблеме, као што су миграција, трговина људима и дрогом. Ова питања су мање на спољној, а првенствено на дневном реду унутрашње безбедности, и самим тим тема за националну безбедност. Миграције могу бити

последица сукоба насталих услед деградације животне средине и исцрпљивања ресурса.

1.2.2. Одређење појма ризика

Ризик је појам нижег нивоа општости, који подразумева постојање посредних облика угрожавања објеката безбедности, по интензитету-конкретнији, блискији и вероватнији од изазова, односно вероватноћу или могућност од одређене опасности, губитка, повреде или неке друге штетне последице по одређени ентитет. За Ф. Ејдуса како он каже „други тип опасности јесте *ризик*, који се може дефинисати као могућност губитка, повреде, стварања неугодне ситуације или уништења“ (Ејдус, 2012: 39). Према другом тумачењу, ризик се дефинише као излагање опасности, вероватноћа настанка штете или губитака услед одређене активности, те спремност да се преузме одговорност за последице које могу настати конкретизацијом тог ризика. Ризик је опасност, могућност или вероватноћа штете или губитка; излагање опасности које укључује и перцепцију одговора на ту вероватноћу. У контексту неке вредности ризик подразумева стављање те вредности у ситуацију у којој она може бити повређена, оштећена, односно изгубљена. Ризик се може дефинисати као вероватноћа да ће одређени догађај или дејство довести до неповољних последица, при чему је могућност смањења или избегавања ризика у великој мери зависна од дубине разумевања природе појаве у којој је ризик присутан. Сходно томе, иако почетно ризик има неутралан предзнак (сама вероватноћа штетне последице дејства ризика не чини га тренутно негативним), он веома брзо добива негативан предзнак, јер чињеница да нека појава може уз корист (позитивно дејство) произвести и штетне последице, даје ризику негативан предзнак. Ризик, за разлику од изазова, носи већи ниво опасности и већу вероватноћу штетних последица, а његово касно препознавање може га брзо претворити у конкретну претњу.

Алтхаус даје детаљан преглед порекла речи „ризик“ (Althaus, 2005). Она истиче да је порекло речи „ризик“ спорно у литератури, а то је очигледно и када се чита детаљна анализа у Оксфордском речнику енглеског језика (Oxford English Dictionary, 2011)). Према Бернштајну, реч „ризик“ потиче од раног италијанског „*risicare*“, што значи „усудити се“ (Bernstein, 1996). Користили су га древни морнари да упозоре кормилара да би камење могло бити близу. Гиденс сугерише да је реч дошла у енглески из португалског или шпанског језика где се користила за пловидбу у непознате воде, односно корен је израза „*risk*“ у оригиналном португалском значи „усудити се“ (Giddens A., 1999). Данашња свакодневна употреба речи „ризик“ у

многоне одражава ова објашњења. Користећи Оксфордски речник енглеског језика, налазимо три главне категорије дефиниционих перспектива ризика: (1) (Изложеност) могућности губитка, оштећења, повреде или друге неповољне или нежељене околности; шанса или ситуација која укључује такву могућност. (2) опасно путовање, подухват или ток акције; подухват. (3) особа или ствар за коју се сматра да је вероватно да ће произвести добар или лош исход у одређеном погледу; особа или ствар која се сматра претњом или извором опасности (Oxford English Dictionary, 2011).

Појам ризика и даље се дефинише на различите начине, а његово значење обухвата више аспеката (Воžанић, 2017: 17):

- Стање у којем постоји могућност штетног одступања од жељеног исхода, односно девијација од очекиваног (Keković et al., 2011: 25).
- Мера вероватноће и последица од неизвесног будућег догађаја (Karović, 2015).
- Могућност губитка, вероватноћа губитка, неизвесност, одступање стварних од очекиваних резултата, или вероватноћа било ког неочекиваног исхода (Vaughan & Vaughan, 2011:387).
- Неизвесност у погледу остваривања губитка (Avakumović et al., 2010, 387).
- Свака могућност у конкретном систему која, са одређеном вероватноћом, може изазвати неочекивану промену квалитета, односно промену или губитак система (Keković et al., 2011: 25).
- Изложеност могућностима економског или финансијског губитка или добитка, физичког оштећења, повреда, или кашњења као последице несигурности у вези са спровођењем одређене акције (Charman & Cooper, 2011: 162).

Према Божанићу ризик се често дефинише и у контексту стања окружења у коме се посматрани догађај реализује (Воžанић, 2017:17). Према томе, могу се разликовати три основна стања окружења (Keković et al., 2011: 26; Vujić, 2009:24):

1. Стање извесности (одређености): Постоји могућност да се одабере одређена опција, а исход тог избора је познат.
2. Стање ризика: При избору одређене опције може се догодити било који исход из скупа могућих исхода, при чему су вероватноће сваког исхода познате.
3. Стање неизвесности: При избору одређене опције може се догодити било који исход из скупа могућих исхода, али вероватноће појаве тих исхода нису познате.

Безбедносни ризици - универзална врста опасности

Дефиниција појма „ризик“ у контексту безбедности имплицира да је ризик специфичан облик опасности који је својствен и субјекту који представља опасност и субјекту који тежи безбедности. Кључна карактеристика безбедносног ризика је његова двостраност: и субјект опасности и субјект безбедности делују у неизвесном окружењу, где свака одлука о ангажовању носи одређени степен ризика. Ова неизвесност подразумева да су обе стране укључене у процес доношења одлука, а свака одлука има потенцијалне последице по безбедност. Тако, ризик није статичан, већ динамичан процес који зависи од интеракције између субјеката и њиховог окружења.

Одлучивање субјекта опасности и субјекта безбедности има сва обележја процеса одлучивања у сложеним организационим системима. Такви системи функционишу на основу одлука које доноси особа која се налази на челу одређеног броја квалификованих особа, а све оне се означавају различитим терминима - тим, штаб, команда, комитет, итд. Надлежне особе (одлучиоци) своје право одлучивања остварују тако што уважавају одређену технологију (метод) одлучивања, која представља специфичан процес који обухвата обраду и коришћење информација ради постизања конкретног циља. На сваком нивоу руковођења организационог система доноси се нова одлука, као акт надлежне особе одређене организацијске целине, која је произашла из одлуке вишег претпостављеног нивоа, чијом се реализацијом тежи постизању постављеног (конкретног) циља. Одлуком се дефинишу задаци елементима (субјектима и снагама) система, односно како треба да проводе конкретне делатности ради постизања постављеног циља.

Одлука било ког нивоа одлучивања субјекта опасности и субјекта безбедности, независно од начина доношења, мора бити сврсисходна, правовремена и спроводљива. Како су наведена обележја одлуке својствена обема странама значи да свака страна (субјект опасности и субјект безбедности) мора квалитет своје одлуке супротстављати квалитету одлуке противника. Та супротстављеност зависи од бројних објективних услова и субјективних околности, односно првенствено зависи од квалитета анализа и процене ризика. Страна која је успешнија у према томе, несумњиво ће донети бољу (спроводљивију) одлуку, што подразумева да има веће изгледе да оствари постављени циљ, дакле, односно мање ризикује.

Уважавањем наведених чињеница и подвргавањем компаративној анализи кључних фаза процеса одлучивања (евидентирање, рангирање, обавештавање, процењивање, одлучивање, контрола...) субјекта опасности и субјекта безбедности, могуће је квалитетно објаснити континуални „допринос“ безбедносног ризика на угрожавање

безбедности.

Сходно томе да се до сазнања о ризику долази проценом ситуације, која је незамислива без располагања квалитетним информацијама о противнику (носиоцу опасности или угрожавања безбедности), могуће је уочити место и значај фазе обавештавања о безбедносним изазовима и претњама у процесу одлучивања субјекта опасности/безбедности, односно карактеру ризика у овој фази. Било који од наведених субјеката, сходно са установљеном листом стварних и потенцијалних опасности (безбедносних изазова и претњи) по безбедност сопственог објекта безбедности (кључних вредности и интереса), настоји да сакупи релевантне податке о носиоцима тих врста опасности. Процес обавештавања је сложен, енигматичан, веома ризичан и специфичан за сваки субјект понаособ.

У безбедносној политици (Brauch, 2011) и у националним и међународним безбедносним студијама у постхладноратовском добу управљање глобалним ризицима постало је главни безбедносни задатак тврдећи да „је тај ризик, а не безбедност, обухватио је природу постхладноратовске ере“ (Buzan & Hansen 2009: 250). Фокусирајући се и на „свакодневно управљање ризицима“ и на катастрофалне ризике, Бузан и Хенсен тврде да је анализа ризика била тема у националним и међународним безбедносним студијама пре догађаја од 11. септембра 2001. године, али од тада многи теоретичари ризика тврде да је анализа ризика била је погоднија за бављење тероризмом и миграцијама (Buzan & Hansen 2009: 205–251).

„Глобално управљање ризицима“ је посебно инспирисано тезом Улриха Бека о друштву ризика, а у безбедносним студијама га представљају, на пример, Кристофер Кокер и Мајкл Расмусен. Упркос њиховим разликама, ови научници се слажу да је концепт ризика преузео метод на који размишљамо о безбедности; посебно наше размишљање о рату и стратегији. Из перспективе стратешких студија, они показују како су праксе управљања ризицима постале ново средство за суочавање са константно променљивим безбедносним окружењем. Тако је и за ове научнике ризик дефинисан кроз његов однос према његовом контра-концепту: безбедности. Разумевање ризика изражено у овом приступу је у многоме инспирисано радовима социолога Улриха Бека и Ентонија Гиденса. Темпоралност се појављује двоструко: прво, прошлост и будућност су артикулисане као макроисторијска транзиција из модерности у другу модерност — прелазак од безбедности и националне државе ка ризику и глобализацији. Овај развој инхерентно даје савремени облик организације (Wesk, 1999). Друго, данашњи ризици се схватају као сами генерисани. Стога, ови научници тврде да смо

сада суочени са ризицима који су мање опипљиви од некадашњих „претњи“; претње које се решавају предузимањем превентивних или мера предострожности.

1.2.3. Одређење појма претње

Енглески израз „threat“ или „menace“ (латински: „trudere“ или гурање, потискивање; француски: „menace“; италијански: „minaccia“; шпански: „amenaza“ или: „conminacion“; Португалски: „ameaca“; немачки: „Drohung“ или „Bedrohung“) односи се на „саопштавање непријатне алтернативе појединцу или групи од стране оног који има власт или се претвара да јесте“ (Koschnik 1992: 210) . Према Вебстеровом речнику „претња“ је „1. изјава или израз намере да се у одмазди или застрашивању повреди, уништи, казни итд. “, и 2., индикација непосредне опасности, штете, зла итд .; као, претња ратом “(McKechnie 1979: 1901). Langenscheidt-Longman (1995) дефинише „претњу“ као: „1. изјава да ћете некоме нанети бол, несрећу или невоље ...; 2. могућност да се догоди нешто врло лоше (глад, напад итд.) ...; 3. неко или нешто што се сматра могућом опасношћу “. За Compact Oxford English Dictionary претња значи: „1. изјављена намера да некоме нанесе повреду, штету или другу непријатељску акцију; 2. особа или ствар која може проузроковати штету или опасност; 3. могућност невоље или опасности “(Soanes 2000: 1199). За краћи Оксфордски речник енглеског речника претња се дефинише као „1. Гомила или гужва; чета, бенд. ... 2. Угњетавање, принуда; мука; невоља, беда; опасност. ... 3. Изјава о намери да се изврши нека непријатељска акција, нарочито изјава о намери да се нареди бол, повреда, штета или друга казна у знак одмазде за нешто учињено или не учињено. ... Индикација приступа нечег непожељног; особа или ствар која се сматра вероватним узроком штете итд. “ (Оксфорд 52002: 3251). Дакле, у уобичајеној употреби израза у савременом британском и америчком енглеском језику реч „претња“ има више значења.

У безбедносној политици и студијама „претња“ се користи као „политички појам“ и као „научни концепт“ који остаје недефинисан у многим речницима друштвених наука. Робертсон (1987: 304–305) је концепт „процене претњи“ користио као анализу „разлога који стоје иза програма наоружања противника“ који је често прављен у хладноратовском периоду „у најгорем случају“, где „поред особља и хардвера укупно “, такође је требало узети у обзир и стратешку доктрину противника.

У хладноратовском периоду, у оквиру националне безбедности, Бузан је указао на двоструку претњу државним институцијама силом (способности) и идејама (идеологија). Територија државе „може бити угрожена одузимањем или оштећењем, а претње могу доћи из државе и изван ње“ (Buzan, 1983: 57). За Бузана су различите

компоненте државе подложне различитим врстама претњи, где јаким државама прете претежно спољне снаге, док слабе државе могу бити изазване и изнутра и споља. Из перспективе националне безбедности, он је разликовао војне претње (заузимање територије, инвазија, окупација, промена власти, манипулација политиком) и економске претње (извозне праксе, ограничења увоза, манипулације ценама, подразумевано дуга, валутне контроле итд., и оне за домаћу стабилност) и еколошке претње (штете физичкој бази државе) (Buzan, 1983: 75-83). Бузан је тврдио да ове претње „дефинишу несигурност [државе] и постављају агенду националне безбедности као безбедносни проблем“ (Buzan, 1983: 88). Ове претње захтевају разумевање рањивости државе.

Ширење садржаја безбедности изван традиционалног схватања подразумева и откривање и анализу узрочних веза између појмова безбедности и претњи, пре свега јер се, уз изазове безбедности, у средишту интересовања савремених студија безбедности налазе и претње безбедности. Повезаност ових појмова наглашава и Бузан, који сматра да „савремени приступи истраживању садржине и природе појма безбедности морају истовремено бити усмерени и на проблем претњи и рањивости од тих претњи“ (Buzan, 1993: 112-113). Резултати досадашњих истраживања показују да је најшира научна и стручка литература, пре свега прилично сиромашна одређењима појма претњи. Стога је значајно уложити додатни напор у давању одговора на питање: шта се, у ствари, подразумева под појмом претњи?

Поједини истраживачи сматрају да општа анализа претњи, у оквиру савремених студија безбедности, мора почети са ратом у његовом традиционалном смислу: војном сукобу између држава, сходно томе да је рат једна од централних категорија унутар савремених студија међународних односа (Terriff et al., 1999:20). Иако нема сагласности о томе шта се подразумева под претњом, истраживање садржине овог појма, као и небезбедности, подразумева напор у откривању и анализи природе мотива и понашања који људе и владе гоне на сукобе и рат. Рат, као претња безбедности, може се дефинисати као оружани сукоб између држава (Aron, 2001: 392), „најоштрији облик друштвених сукоба“, или „сукоб великих интереса који се решава крвљу“ (Клаузевиц) у коме се непосредном употребом оружане силе између држава, њихових савеза и организација, покушавају остварити политички циљеви победом над противничком страном и њеним принуђивањем да прихвати услове победника... Поред тога што је оружани сукоб, што има материјалну (физичку) димензију, рат је и сукоб воља или

намера да се противничка страна потчини и на тај начин оствари свој циљ због кога се рат и води”(Miletić, 1993: 953-954).

Унутар савремених студија безбедности, аутори наводе различите врсте претњи. Бери Бузан сугерише да на безбедност људских колективитета утичу фактори у пет главних области: војној, политичкој, економској, социјеталној и еколошкој, према томе суочавамо се са војним, политичким, економским, социјеталним, и еколошким претњама (Buzan, 1993:19).

У најширем смислу, претња представља „свесну намеру проузроковања штете некој особи, својини или праву, да би принудила објекат претње да испуни наметнуто понашање” (The Encyclopedia Americana, 1971: 1226). Претња је „врста притиска са позиције силе, којом се супротна страна жели застрашити и исцрпљивати, како би се присилила на одређене уступке”, односно она представља „стављање у изглед штете за другог субјекта ако се не повинује захтеву претиоца као спољнополитичког средства у суштинском смислу” (Војни лексикон, 1981:532). Иако ове савремене претње претежно имају јасне и конкретно облике угрожавања (насилии унутрашњи сукоби, тероризам, организовани криминал и сл), са искључиво негативним предзнаком, „њихова процена није увек објективан процес. Актуелне претње не морају увек бити разумљиве, а разумљиве претње не морају увек имати реалан садржај” (Institute for Strategic Studies, 2000: 73). Дакле, пред јасно видљивих - непосредних (оципљивих) претњи међународно безбедносно окружење одликује и појава неких мање видљивих претњи без стварних непријатеља - или како савремена теорија међународних односа каже – „претњи без непријатеља“.

Кључни критеријум за идентификацију претњи по (националну) безбедност, а према томе и за откривање стварних узрока због којих се те претње појављују, представља утврђивање типова и интензитета претњи (близина, вероватноћа о њиховој реалности, појединости, последице и историјски оквир). При томе, мора се узимајући у обзир да је њихово мерење веома тешко. У будућности се може повући разлика између *опажања претње (threat perception)* на бази стварног постојања претњи, и тзв. *анализе „самосталних претњи” (threat-independent analysis)*, на бази хипотетичких чињеница као што су, на пример, могући изненадни напади. Разлика између различитих нивоа претњи (војне претње, политичке претње, социјеталне претње, економске и еколошке претње) су такође јасне. Ма колико су удаљени извори тих претњи забрињавајући, они се могу класификовати као војне, политичке, друштвене, економске и еколошке, а

унутар тих области претње могу, осим тога, настајати изнутра и извана, или као комбинација истих.

Реконцептуализација безбедносне „претње“

Две деценије након краја хладноратовске конфротације, Бузан и Хенсен позвали су се на четири кључна питања која структуришу међународне студије безбедности (МСБ), фокусирајући се на државу као кључни референтни објекат, на укључивање унутрашњих и спољних претњи које су све више замућени глобализацијом, ширењем изван војне димензије и употребе силе и њене блиске везе са „динамиком претњи, опасности и хитности“ (Buzan & Hansen, 2009:11-12). Док се током хладноратовског периода већина МСБ фокусирала на спољне претње, од његовог завршетка „етнички сукоб и грађански ратови долазили су до изражаја, као и питања домаће стабилности и кохезије (Buzan & Hansen, 2009:29) о којима се расправљало у концепту „друштвене безбедности“ који је увела школа у Копенхагену (Wæver et al., 2003; Wæver 2008). Концепт претње као основа за војно планирање и легитимирање војних програма - бар у многим земљама НАТО-а - из темеља се променио након 1990 године. Ширењем безбедносног концепта са традиционалне војне и дипломатске безбедности на нове економске, друштвене и еколошке димензије, концепт претње се такође проширио и применио на низ нових претњи, не само „држави“, већ и на осталим референтима нових безбедносних концепата, од људских бића до глобалне безбедности. Рани заговорници еколошке безбедности проширили су „претње“ са војске на еколошко подручје.

Неколико земаља је у својим националним белим књигама и националним стратешким документима реаговало на суштинску промену природе претњи проширеним концептом безбедности који је укључивао многе нове невојне претње меке безбедности као што су: економске рањивости, еколошки изазови, политичке и друштвене нестабилности указујући на „мноштво фактора ризика различите природе са веома различитим регионалним манифестацијама“ (German White Paper 1994: 25–26). Званични немачки документ сугерисао је да „анализа ризика будућег развоја мора бити заснована на широком концепту безбедности ... Морају да укључују социјалне економске и еколошке трендове и да их гледају у односу на безбедност Немачке и њених савезника“ (German White Paper, 2006). Најновија немачка Бела књига о одбрани односи се на нове могућности, као и на ризике и претње које представља глобализација, и међу стратешким оквирним условима бележи „глобалне изазове, могућности, ризике и опасности“ (German White Paper, 2016:20–23). и наводи их међу њима: глобализација,

тероризам, пролиферација и тенденције наоружања, регионални сукоби, илегална трговина оружјем, препреке за развој и крхка државност, транспортни путеви, ресурси, комуникација, енергетска сигурност, миграције и пандемије. У САД, неколико докумената о стратегији националне безбедности Клинтонове администрације указало је на суштинску промену безбедносних претњи. Затим, администрација Џорџа В. Буша у свом Извештају о четворогодишњем прегледу одбране од 30. септембра 2001. најавила је: „премештање основа одбрамбеног планирања са модела заснованог на „претњама“, који је у прошлости доминирао размишљањем на „способности“, заснован на „моделу у будућности [који] ... фокусира се више на то како би се противник могао борити, а не на конкретно ко би могао бити противник или где би могао да се догоди рат“ (Brauch 2011). Такође, Обаин извештај администрације од 1. фебруара 2010. године односио се на „Климатске промене и енергију [као] два кључна питања ... у обликовању будућег безбедносног окружења“ (Brauch 2011). Даље је то признало да би климатске промене могле да имају значајне геополитичке утицаје широм света, доприносећи сиромаштву, деградацији животне средине и даљем слабљењу крхких влада. Климатске промене ће допринети оскудици хране и воде, повећаће ширење болести и могу подстаћи или погоршати масовне миграције. Иако климатске промене саме по себи не узрокују сукобе, оне могу деловати као убрзавач нестабилности или сукоба, стављајући терет да одговоре цивилним институцијама и војскама широм света. Поред тога, екстремни временски услови могу довести до повећаних захтева за одбрану подршке цивилним властима за хуманитарну помоћ или одговор на катастрофе (Brauch 2011).

Данашње претње не препознају националне границе, повезане су и морају се решити на глобалном и регионалном, као и на националном нивоу. Ниједна држава, ма колико моћна, не може сама својим напорима да постане нерањива за данашње претње. И не може се претпоставити да ће свака држава увек бити у стању или вољна да испуни своју одговорност да заштити своје грађане.

Из приказаног се може закључити да појмови „изазов“, „ризик“ и „претња“ представљају различите појаве које морају бити процењене према својим карактеристикама. Јовановић сматра да процењивање није могуће без непрестаног вредновања, а ово друго без објективних критеријума и метода идентификације, класификације и мерења појава које имају разне облике, димензије, интензитета и фреквенције појављивања (Јовановић, 2017: 66). Стога, према врсти и карактеру процене, требало би доградити критеријуме и методе за њено спровођење. Ово је од

суштинског значаја јер предвиђање треба да обезбеди отпорност одбрамбеног система у савременом безбедносном окружењу, а које је, како видимо, обележено вишедимензионалношћу и обојено невојним облицима угрожавања.

Према анализи синтагми „безбедносни изазов“, „безбедносни ризик“ и „безбедносна претња“ односно њихових доступних дефиниција и извора где се на непосредан или посредан начин говори о њиховом значењу (Пић, 2010:32-47), а због честе промене и различитих приступа при њиховом дефинисању за потребе овог истраживања –предложили смо за даљу употребу следеће одређење:

1) *Изазов* је појам који означава појаву или процес који је могућ и вероватан, свеобухватно и вредносно неодређен. Ако превлада негативна одлука, изазов постаје ризик, а вероватноћа штетног утицаја постепено расте. Изазов је стање у којем се субјект подвргава суђењу, при чему ситуација може имати добар или лош епилог.

2) *Ризик* је могућност губитка, повреде, неугодности, оштећења или уништења. У поређењу са изазовом, ризик има негативну конотацију. Осим тога, изазов постоји или не постоји, а ризик је мање-више вероватан.

3) *Претња* представља јасну намеру да се проузрокује штета, нанесе штета, повреда, уништење или кажњавање. У најширем смислу, претња је свесна жеља да се причини штета особи, ентитету, имовини или исправи, да се примора објект да се придржава наметнутог понашања. Општи термин за стање потенцијалне националне несигурности је угрожавајући.

1.3. БИРП – карактеристике и класификација

Савремени БИРП добијају такве размере да цивилно друштво више није у стању да на њих адекватно и правовремено одговори. Зато је потребно непрестано праћење, вредновање и процењивање конкретних узрока настанка познатих, али и нових ИРП, како би могло превентивно да се утиче на њихово могуће појављивање. Неопходно је познавати њихове карактеристике и извршити њихову класификацију.

У савременом безбедносном контексту, ИРП често имају специфичне карактеристике које одражавају промене у друштву, технологији и геополитичким односима.

Изазови:

1. Вишедимензионалност:

- Безбедносни изазови су комплексни и прожети различитим аспектима, укључујући политичке, економске, социјалне и технолошке димензије.

2. Променљивост и динамизам:

- Изазови се континуирано мењају, одражавајући динамичност друштва, технологије и геополитичких односа.

3. Глобални карактер:

- Многи изазови имају глобални обим и не познају границе, што захтева координисане напоре и сарадњу на међународном нивоу.

Ризици:

1. Несигурност и непредвидивост:

- Ризици су повезани с несигурношћу, а многи од њих су тешки за потпуно предвиђање због непредвидивих фактора.

2. Варијабилност утицаја:

- Ризици могу имати варијабилан утицај, са неким који могу узроковати озбиљне последице, док други могу бити мање значајни.

3. Повезаност ризика:

- Различити ризици често су међусобно повезани, стварајући комплексне ланчане реакције у друштву или глобалној заједници.

Претње:

1. Намеран карактер:

- Претње обично долазе из намерне активности, било да су то појединци, групе или државе које имају циљ да нанесу штету.

2. Извор претњи:

- Претње могу имати различите изворе, укључујући тероризам, кибернетичке нападе, државне актере, криминалце и природне катастрофе.

3. Променљива природа:

- Претње се могу мењати током времена, одражавајући нове стратегије и технологије које актери користе како би остварили своје циљеве.

Бројни аутори, приступајући теми из различитих углова, представљају разноврсне класификације ИРП, као и њихових теоријских еквивалената – појава (извори, носиоци, облици) које угрожавају безбедност. Ипак, из практичних разлога, фокусираћемо се на један репрезентативан подскуп тих класификација, који је релевантан за анализу овог питања. Теоријски оквир који Филип Ејдус користи у класификацији БИРП заснива се на савременом приступу безбедносним студијама, који

тежи да разуме и категоризује безбедносне феномене у сложеном, глобализованом и динамичном свету. Ејдусов приступ углавном произилази из критичких безбедносних студија и концептуализације безбедности као вишедимензионалног појма. Кључни аспекти теоријског оквира (Ejdus, 2012: 38):

1. Ширење појма безбедности

Традиционално, безбедност је била схваћена као питање безбедности државе, која се углавном фокусира на војне претње и државне актере. Међутим, савремени приступ, укључује:

- Нефизичке претње (економске, еколошке, социјалне).
- Актере који нису државе (терористичке групе, корпорације, НВО, појединци).
- Важност људске безбедности и индивидуалне добробити.
-

2. Класификација ИРП

Ејдус користи аналитички оквир који раздваја ове категорије према њиховој природи и утицају:

- **Изазови:** Ситуације или појаве које не угрожавају директно безбедност, али могу створити услове за будуће ризике или претње (нпр. сиромаштво, климатске промене, миграције).
- **Ризици:** Вероватни сценарији који носе потенцијал да наруше безбедност, али још увек нису материјализовани (нпр. могућност кибер-напада, економске кризе).
- **Претње:** Конкретне опасности које директно угрожавају одређене вредности или субјекте безбедности (нпр. терористички напади, оружани конфликти, епидемије).

3. Вишедимензионалност безбедности

Безбедност није само војна, већ укључује и:

- **Политичку безбедност** (стабилност политичких система).
- **Економску безбедност** (заштита од економских шокова).
- **Еколошку безбедност** (очување ресурса и екосистема).
- **Социјалну безбедност** (заштита друштвеног идентитета, културе и права).

4. Процес „секуритизације“

Филип Ејдус такође користи концепт секуритизације, преузет од Копенхашке школе, који ставља акценат на то како одређена питања постају перципирана као безбедносни проблеми. Секуритизација укључује:

- Идентификацију претње.
- Политичко и друштвено прихватање да је неопходно реаговати ван уобичајених процедура.
- Легитимизацију мера, које могу укључивати и репресивне политике.

5. Динамичан карактер безбедности

Ејдус наглашава да су безбедносне претње динамичне, што указује да се мењају у складу са технолошким, друштвеним и политичким контекстима. На пример, кибер-претње или климатске промене нису биле у фокусу ранијих безбедносних студија, али сада доминирају дискурсима о глобалној безбедности.

6. Практични аспект класификације

Класификација ИРП има за циљ да олакша доношење одлука и формулисање стратегија од стране доносиоца политика, тако што јасније дефинише приоритете и потребне ресурсе за решавање конкретних проблема.

7. Примена овог оквира

- **Анализа безбедносне политике:** У којој мери су одређене државе или региони осетљиви на различите изазове и претње.
- **Планирање стратегија:** Креирање акционих планова који су фокусирани на превенцију ризика или реаговање на претње.
- **Подршка истраживању и академском раду:** Основа за дискусију о новим облицима безбедности, попут биобезбедности, информационе безбедности или климатске безбедности.

Филип Ејдус користи више критеријума за класификацију појава које угрожавају безбедност, ослањајући се на савремени теоријски оквир критичких безбедносних студија. Ови критеријуми омогућавају разликовање ИРП према њиховим карактеристикама, природи и утицају на безбедност. Главни критеријуми су Табела 1: (Ejdus, 2012: 38):

Табела 1: Класификација БИРП

КРИТЕРИЈУМ КЛАСИФИКАЦИЈЕ	ВРСТА ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРЕТЊЕ
Сектор безбедности	Политички, економски, војни, друштвени и еколошки
Порекло	Унутрашњи и спољни. Посебна врста су „унуспољни” (мешовити) или енглески <i>intermestic</i>
Извор	Природни или људски фактор
Носиоци	Актери из процеса (држава, терор. групе, крим. групе) Сами процеси (глобализација, на пример)
Тренд	Стари и нови
Однос снага	Симетрични и асиметрични
Време материјализације	Краткорочни, средњорочни и дугорочни
Степен интензитета деловања	Ниски, средњи и високи

Професор Љубомир Стајић, самостално, анализира БИРП кроз призму појава које угрожавају безбедност, класификујући их према критеријумима представљеним у Табели 2 (Stajić, 2013):

Табела 2: Класификација појава угрожавања безбедности (према: Forca, 2016)

ИЗВОРИ УГРОЖАВАЊА	ОБЛИЦИ УГРОЖАВАЊА	НОСИОЦИ УГРОЖАВАЊА
Друштвени	1. СПОЉНИ - оружани - неоружани	Терористичке организације Екстремне политичке групације
Природни Техничко-технолошки	2. УНУТРАШЊИ - оружани - неоружани	Радикалне фракције унутар политичких организација Обавештајне службе страних земаља

Професор Младен Бајагић се фокусира искључиво на анализу “изазова” и “претњи” безбедности, изостављајући термин „ризичи“. Он их класификује на следећи начин: „(1) проблеми светског становништва, (2) еколошки проблеми, (3) сукоби, (4) глобални тероризам и (5) оружје за масовно уништење“ (Вајагић, 2012). Према његовом становишту, савремени изазови безбедности обухватају: „1) проблеме светског становништва и 2) еколошке проблеме (проблеме животне средине). Са друге стране, савремене претње безбедности подразумевају: 1) сукобе, нарочито насилне међудржавне и унутардржавне сукобе; 2) глобални тероризам; 3) ширење конвенционалног наоружања и оружја за масовно уништење; и 4) транснационални

организовани криминал“ (Вајагић, 2012:48). Проширена разрада ове класификације професора Бајагића приказана је у Табели 3.

Табела 3: Класификација безбедносних изазова и претњи (према: Форса, 2016)

ПРОБЛЕМИ СВЕТСКОГ СТАНОВНИШТВА	<ul style="list-style-type: none"> - Економски и социјални статус - Убрзани раст становништва - Насилне и ненасилне миграције - Квалитет живота и здравља
ЕКОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ	Последица природних процеса Последица друштвених процеса (људско деловање)
СУКОБИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. МЕЂУНАРОДНИ ОРУЖАНИ СУКОБИ <ul style="list-style-type: none"> - рат - оружана интерв. - војни притисци - превентивни рат - агресија 2. УНУТРАШЊИ СУКОБИ <ul style="list-style-type: none"> - етнички сукоби - религијски (верски) сукоби
ГЛОБАЛНИ ТЕРОРИЗАМ	<ol style="list-style-type: none"> 1. КОНВЕНЦИОНАЛНИ <ul style="list-style-type: none"> - са дистанце - самоубилачки 2. НЕКОНВЕНЦИОНАЛНИ <ul style="list-style-type: none"> - еколошки - хемијски - биолошки - радиолошки - нуклеарни - агротероризам - сајбертероризам
ОРУЖЈЕ ЗА МАСОВНО УНИШТЕЊЕ	<ul style="list-style-type: none"> - Нуклеарно - Хемијско - Биолошко

Према Јовановићу критеријуми који су потребни за класификацију БИРП и вредновање и процењивање њихове опасности по безбедност су следећи (Јовановић, 2017: 71–73; у Младеновић, 2022):

1. према критеријуму идентификовања узрока настанка (процењује се врста угрожавања – одређује се који је узрок настанка, а од тога зависи која је врста реаговања потребна);
2. према критеријуму процене простора који је угрожен процењује се ко је надлежан за реаговање (размере простирања одређују да ли је неопходно реаговање на локалном, рејонском или на државном нивоу);
3. према критеријуму опасности по опште вредности друштва и виталне интересе државе, процењује се врста, достигнути ниво интензитета или дужина трајања,

која код неких појава може да проузрокује много веће размере опасности него што су биле на почетку;

4. према критеријуму времена потребног за реаговање, процењује се колико је времена потребно и који степен хитности мора да се примени.

Према првом критеријуму, ИРП могу се класификовати на (Jovanović, 2017): (1) политичке изазове; (2) одбрамбено-војне претње; (3) економске ризике; (4) изазове социјалном и демократском развоју, и (5) изазове за окружење и цивилне ванредне ситуације. Према другом критеријуму (процене простора који је захваћен угрожавањем) важно је да се идентификују безбедносни квалитети на основу којих може, упоређивањем са стварном ситуацијом, да се нека појава окарактерише као појединачна претња, претња локалне распрострањености, претња регионалне распрострањености и тренутак када ИРП достигну такве размере да њихов интензитет или угрожавање прети да се прошири на регион или шире. Тада може да се окарактерише као стратешка претња са тенденцијом ширења на глобалну заједницу. Према трећем критеријуму нивоа опасности по опште вредности друштва и виталне националне интересе, важно је да се идентификују безбедносни квалитети на основу којих може, упоређивањем са стварном ситуацијом, да се нека појава окарактерише као мала опасност, претња средње опасности и тренутак када БИРП достигну такве размере да њихов интензитет или врста угрожавања прети да се прошири на регион или шире. То се одређује као стратешка опасност по националну безбедност и остваривање виталних интереса државе. По четвртом критеријуму, времена и хитности, најопасније су оне претње које долазе као шокантна и неугодна или трагична изненађења, ненајављено и непредвиђено, а времена нема довољно за редовне процедуре него се све ради по хитном поступку. Затим следе БИРП за које је потребно неко ограничено време за реаговање (хитно) и последње, оне за које има довољно времена (довољно). Време и простор су увек фактори за себе, па њих треба узимати у обзир приликом анализе сваког процеса, а посебно када се неки догађај или појава предвиђају у будућности.

Из перспективе субјекта, на комплетну класификацију безбедносних претњи указао је Хојновски:

1. субјективни, основни, критеријум: на кога утиче претња? У овом смислу најчешће су безбедносне претње личности, друштвеној групи, локалној заједници, држави, међународној заједници, цивилизацији и човечанству;

2. објективни се додаје субјективном критеријуму: на које области функционисања субјеката се претње односе? Односе се на типологију безбедности и њене поделе на политичку, војну, економску, еколошку, културну и другу;
3. безбедносне вредности (штићене вредности): које категорије штићених вредности претња угрожава? У овој категорији разликујемо претње које се односе на опстанак, интегритет, идентитет, независност, суверенитет, развој, просперитет, квалитет живота и здравље;
4. извори безбедносних претњи: ко/шта изазива претње? Разликујемо претње које произлазе из силе природе (природне катастрофе) и претње које су створили људи, које могу бити намерне и ненамерне;
5. локација извора претњи: где је извор претње? Постоје спољашње, унутрашње и прекограничне претње;
6. природа претњи: каква је природа претњи? Који је безбедносни ризик?;
7. физичко окружење настанка претње: копнене, ваздушне, свемирске, водене (површинске, подводне) и сајбер претње;
8. просторни обим претњи: колики просторни обим претња има? У оквиру њега разликујемо локалне, националне (државне), међународне (регионалне, глобалне...) претње;
9. ефекти безбедносних претњи: претње физичкој и психичкој безбедности;
10. динамика развоја безбедносних претњи: прикрадајућа и динамична претња;
11. природа друштвених односа: конфликтне и неконфликтне претње;
12. вероватноћа појаве: потенцијалне, реалне и блиске (временски);
13. природа потребних мера за супротстављање претњама: војна („тврда“) и невојна („мека“);
14. намере/сврсисходност изазивања претњи: намерне (планиране) и случајне (ненамерне);
15. импликације за ванредно стање: претње миру, кризе и рат;
16. перцепција претње: објективна и субјективна претња (Chojnowski, 2015:213-215).

Коришћење научне методологије обезбеђује већи квалитет вредновања и реалнију процену и предвиђање могућих БИРП државе, али је њихову коначну листу практично немогуће сачинити јер се они свакодневно мењају и мултипликују у

савременој безбедносној заједници, па се чини да је најадекватнија класификација ИРП она која их дели на (Воšković, 2017: 68):

- Војне ИРП и
- Невојне ИРП.

Војни ИРП подразумевају оружане сукобе различитих нивоа и обима – од глобалних и регионалних конфликта до локалних оружаних сукоба и побуна. Ова категорија укључује и могућности војних интервенција, хибридних облика ратовања и других видова агресивних дејстава усмерених на нарушавање безбедности државе. Према Закону о одбрани РС „војни БИРП испољавају се у облику: агресије, оружане побуне и других облика употребом оружане силе; док се невојни БИРП испољавају у облику: тероризма, организованог криминала, корупције, елементарних непогода, техничко-технолошких и других несрећа и опасности (Закон о одбрани Републике Србије („Sl. glasnik RS“, br. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - dr. zakon, 104/2009 - dr. zakon, 10/2015 i 36/2018)).

У данашњим безбедносном околностима постоје различити ИРП који су произашли из бројних фактора, укључујући технолошки напредак, глобализацију, друштвене промене и геополитичке динамике. Неки од најзначајнијих аспеката усавршавања безбедносног контекста укључују:

1. Сајбер-безбедност:

Изазови: Растућа зависност од информатичких технологија имплицирала је погоршање Сајбер-безбедности. Сајбер-напади постају савремени изазови, с обзиром на потенцијал за хаковање, крађу података и саботажу критичне инфраструктуре.

Ризици: Губитак података, прекид услуга, крађа идентитета и сајбер-шпијунирање представљају ризике повезане са сајбер-безбедношћу.

Претње: Напредак у областима као што су вештачка интелигенција и квантни рачунари додатно повећавају могућности за нове и софистициране сајбер-претње.

2. Тероризам и екстремизам:

Изазови: Глобални тероризам и екстремизам могу представљати изазов, с обзиром на њихову мобилност и способност да дејствују на различитим територијама.

Ризици: Насилни облици екстремизма и тероризма могу изазвати губитак људских живота, дестабилизацију друштава и изазвати међународне сукобе.

Претње: Идеологије омогућавају регрутовање и радикализацију путем интернета и других средстава.

3. *Глобална здравствена безбедност:*

Изазови: Пандемије и здравствене кризе представљају савремене изазове, како у облику нових, вируса тако и у бржем преношењу болести између континената.

Ризици: Губитак живота, притисак на здравствени системи и економске последице могу бити значајни при здравственим кризама.

Претње: Потреба за глобалном сарадњом и координацијом у контроли болести и развоју вакцина представља претњу, ако не постоји добра координација и сарадња међу земљама.

4. *Климатски изазови:*

Изазови: Промене климе и еколошки проблеми представљају савремени изазов, укључујући пораст температуре, екстремне временске услове и растућу потребу за одрживим управљањем ресурсима.

Ризици: Ефекти климатских промена могу укључивати екстремне временске догађаје, померање популације и угрожавање безбедности животне средине.

Претње: Неодрживе праксе и клопке потрошачког друштва могу изазвати трајне штете природи и безбедности људи.

5. *Економска и енергетска несигурност:*

Изазови: Економска неравномерност и несигурност, као и недостатак енергетских ресурса, могу довести до друштвених напетости и конфликта.

Ризици: Неодрживи модели потрошње и зависност од нестабилних извора енергије представљају ризик по безбедност.

Претње: Зависност од снабдевања енергијом, конфликти око ресурса и нелегална трговина могу бити претње безбедности.

Класификација нам помаже да их боље разумемо и управљамо, а карактеристике нам омогућавају да анализирамо њихове утицаје и еволуцију. Усмерен и холистички приступ управљању безбедношћу укључује анализу и именовање различитих БИРП у оквиру комплексног безбедносног окружења данашњих (оружаних) сукоба. Разумевање њихових карактеристика кључно је за развој адекватних стратегија и политика за супротстављање савременим облицима угрожавања, нарочито невојног облика.

Сходно претходно наведеном, може се донети закључак да БИРП имају различити степен угрожавања безбедности, тј. они су појавни облици угрожавања безбедности различитог интензитета. Изазов је најнижи степен угрожавања безбедности, ситуација која може, али не мора довести до њега. Ризик је средњи степен угрожавања безбедности, са мањом или већом изгледности. Претња је највиши и

сасвим извесни степен угрожавања безбедности (Bošković, 2017). Самим тим, ИРП представљају појмове који имају различито значење, могу се теоријски и практично диференцирати, дефинисати и класификовати. Ставовe о БИРП утврђене у документима на стратегијском нивоу најчешће диктирају велике силе, а „остале земље света се прилагођавају том процесу, зависно од својих интереса и циљева или партиципирања у појединим процесима, интеграцијама и организацијама“ (Forca, 2016:577). Угрожавање интереса прокламованих у СНБ јесу повод за сукоб уопште и оружани сукоб, зато је њихово разматрање значајно за разумевање друштвеног контекста и повода савремених (оружаних) сукоба. Различита перцепција БИРП у документима на стратегијском нивоу држава ЕУ и земаља у окружењу је анализирана у наставку рада.

2. НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ У САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ

У савременим стратешким документима државне безбедности и одбране приметне су промене које успостављају различите дефиниције и ставове према безбедносним питањима на нивоу националне државе. Безбедносне праксе су се данас значајно промениле у поређењу са периодом Хладног рата када су политике и системи били засновани на парадигмама претњи и одбране. У данашњем свету, где су претње по територијални интегритет и суверенитет смањене, принципи превенције и управљања ризицима се све више примењују у циљу повећања отпорности и рањивости друштва, као и обезбеђивања брзог опоравка у случају кризе. Да би то постигле, националне државе настоје да промене приступе безбедности кроз формулисање нових безбедносних политика и кроз промене у системима управљања. Савремене државе су развиле нове безбедносне политике и инструменте за одговор на претње, што је довело до нових облика управљања све сложенијим безбедносним окружењем. При томе су државе предузеле низ мера за одржавање своје безбедности у границама очекиваних, иако су последице одређених активности и предузетих мера супротне демократским вредностима. Наиме, повећана усредсређеност на употребу свих средстава за борбу против савременог тероризма резултирала је смањењем неких грађанских слобода и приватности и повећањем страха од државне акције против грађана.

2.1. Појам националне безбедности

Израз ”национална безбедност” Пол Кенеди сматра кованицом која је у периоду Хладног рата коришћена да се оправда скоро све, посебно концепт националног

интереса. Међутим, Кенеди примећује да у измењеним околностима међународних односа после Хладног рата, чак и заговорници традиционалист схватања националне безбедности признају не само значај традиционалних димензија безбедности већ и димензије економске моћи. Иако је национална држава увек у центру пажње, ангажована у непрекидном трагању за предношћу у односу на остале државе, сматра Кенеди, национална безбедност, у односу на неке ”свежије претње безбедности” (демографски и еколошки проблеми), постаје у једном ”већем и интегрисанијем смислу, све више неодвојива од међународне безбедности” (Kenedi, 1997:148). Ови нивои безбедности захтевају много ширу дефиницију која може обухватити читав спектар старих и нових изазова, јер ”претње националној безбедности значе било шта на планети што угрожава људско здравље, економско благостање, социјалну стабилност и политички мир” (Ibid: 151-152).

Бери Бузан предлаже неколико дефиниција националне безбедности, које се могу сврстати у ужа и шира одређења. Ужа своде националну безбедност искључиво на спољну безбедност државе и традиционалну политику одбране, или гледају на њу као на средишњу категорију традиционално схваћеног појма националног интереса. Једно од ужих одређења које аутор наводи је да ”национална безбедност подразумева способност да се одупре спољној агресији” (Buzan, 1993:16). Ово одређење подсећа на реалистички приступ националној безбедности, где је основна вредност која се жели заштитити *опстанак*, односно све оно што се под њим подразумева у теорији међународних односа: опстанак државе, национални опстанак, и физичко самоодржање (Dimitrijević, 1973:21-23). Такво одређење даје и Џорџ Кенан (*George Kennan*), по коме национална безбедност представља ”физичку нетакнутост националног живота” (Kennan, 1960:77).

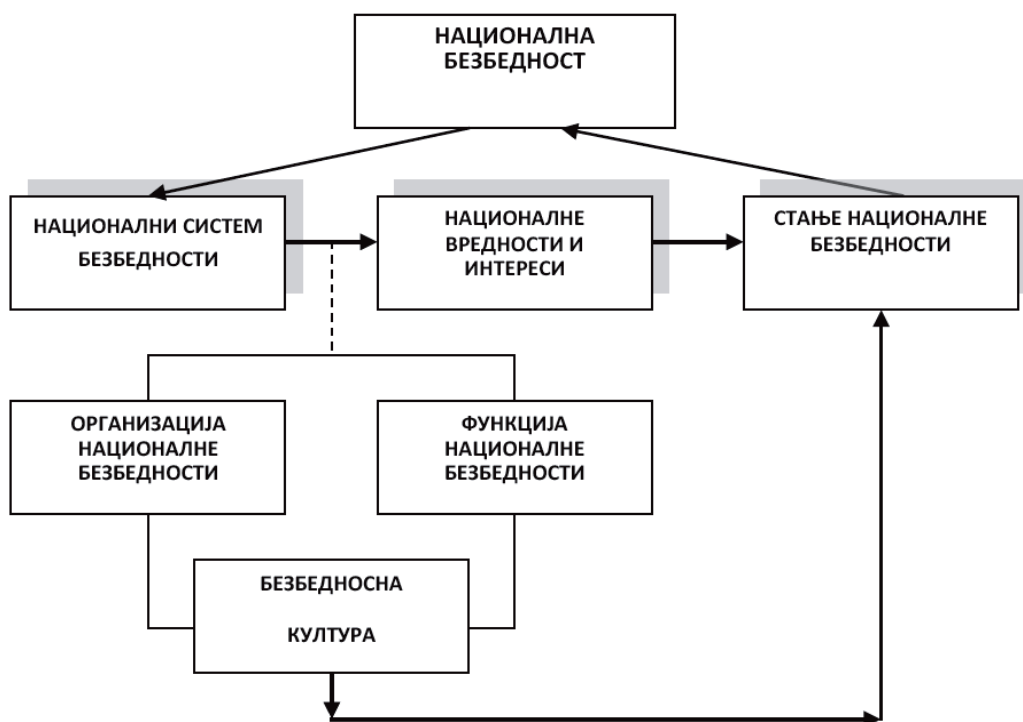
Шира одређења националне безбедности уводе и неке друге елементе: одсуство претњи, политичке, економске и социјалне вредности, као суштинске квалитете живота у датој политичкој заједници; као и појединце, друштвене трупе и друштво у смислу објеката који се морају штитити од спољних претњи. На пример, таква одређења су: ”Национална безбедност подразумева очување угодног живота људи подударног са потребама и легалним намерама других. Она укључује слободу од оружаних напада и притисака, слободу од унутрашњих субверзија и слободу од ерозије политичких, економских и социјалних вредности које представљају суштину квалитета живота”; или ”Претње националној безбедности су извесне акције или последице неких догађаја које 1) драстично прете да у релативно кратком времену деградирају квалитет живота

становника једне државе, или 2) прете да значајно ограниче домет расположивих политичких аранжмана владе државе или приватних, невладиних ентитета (појединаца, група, удружења) унутар те државе”(Buzan, 1993:16).

На сличан начин и Саша Мијалковић дефинише националну безбедност као одсуство угрожавања основних вредности грађана и то на следећи начин:

„Национална безбедност представља стање у коме се националне и државне вредности и интереси могу несметано остваривати, развијати и оптимално штитити. Ово стање се постиже, одржава и унапређује кроз функционисање система безбедности грађана, националног безбедносног система и наднационалних безбедносних механизма. Уз то, национална безбедност подразумева одсуство страха (појединачног, групног или колективног) од угрожавања ових вредности, као и заједнички осећај сигурности, стабилности и надзора над будућим догађајима који су од кључног значаја за опстанак друштва и државе“ (Mijalković, 2015:82).

У својој књизи „Национална безбедност“, исти аутор приказује замишљену структуру безбедности државе као идеална архитектура безбедности државе Слика 1 (Mijalković, 2015:82),

Слика 1. Замишљена идеална структура националне безбедности

Антон Гризолд нуди свеобухватније одређење концепта националне безбедности: ”Национална безбедност подразумева сигурност политичког народа, чији

садржај обухвата: безбедност националне територије (укључујући ваздушни простор и територијалне воде), заштиту живота људи и њиховог власништва, очување и одржање националне суверености и остваривање основних функција друштва (социјално-економске, друштвено-политичке, културне, еколошке, државне и других) (Grizold,1998:29). Под националном безбедношћу, као "битном претечом законитости развоја државе и друштва као облика политичке организације" (Grizold,1998:30), подразумева се физички опстанак државе, односно заштита територијалног интегритета и суверенитета, политичка самосталност свих државних атрибута, заштита основних права човека и слободе и других вредности грађана, као и осталих вредности друштва од спољних и унутрашњих угрожавања, што је такође шире схватање националне безбедности.

Коначно, Андреја Милетић мисли да би одређење националне безбедности требало да укључи: 1) одсуство или бар такву природу и ниво претње по опстанак и независност нације-државе, који омогућују; 2) да се сопственим и, евентуално, савезничким и другим средствима (нпр. колективне безбедности,) оне отклоне и, према томе, 3) одсуство страха, односно осећање спокојства. Прва два елемента би била претежно објективне, а трећи субјективне природе (Miletić, 1993). Ово одређење суштински шири појам националне безбедности у односу на претходно наведена, пре свега, због следећих чињеница: 1) навођењем одсуства страха (осећања спокојства) аутор под референтним објектима националне безбедности подразумева, поред државе и њеног суверенитета и територијалне свеукупности, и појединце, друштвене трупе и друштво. Наиме, одсуство страха и осећање спокојства у овом смислу подразумева макар следеће - "људско здравље, економско благостање, социјалну стабилност и политички мир" - које и Пол Кенеди сматра вредностима које улазе у појам националне безбедности (Kenedi, 1997:151-152). Осећање спокојства подразумева завидан ниво уживања економских, грађанских и политичких права, која су гарант социјалне стабилности и политичког мира; и 2) стављањем безбедности државе у зависан однос од система колективне безбедности, што указује да императив достизања, очувања и унапређења националне безбедности није само у одбрамбеним капацитетима државе, већ у способности да властиту безбедност судбински веже за међународну безбедност (Ibid). Према томе, поред спољне безбедности државе, која се мора достизати, чувати и унапређивати бар уз минимум узајамне сарадње са другим земљама у оквиру постојећих установа међународне безбедности (колективна безбедност, безбедносни

комплекси, безбедносни режими), национална безбедност је одувек требала обухватати појединачну и социјеталну безбедност, као незаобилазне нивое безбедности.

Како би држава остварила овај циљ, њен систем националне безбедности мора бити организован тако да предвиђа, управља и реагује на све облике опасности са којима се држава и друштво тренутно суочавају или могу да се суоче у будућности. Према Гризолду, структура националне безбедности укључује не само способност државе да сачува вредности свог друштва од унутрашњих и спољашњих претњи миру и слободи грађана, већ и заједничко деловање са другим друштвеним подсистемима у циљу даљег развоја друштва у целини (Grizold, 1992: 68).

2.2. Опажање и схватање националне безбедности

Традиционално мишљење националне безбедности задржало је свој значај и унутар савремених студија безбедности, иако су видљиви напори да се у измењеној стварности међународних односа у раној фази 21. века оно прошири теоријским концептима као што су појединачна, друштвена и глобална безбедност. То подразумева напоре у правцу фокусирања на појединце, друштвене трупе, друштво, и међународни систем као целину (Buzan, 1993:193). Дакле, проширени садржај националне безбедности подразумева усмерење истраживачке пажње на више референтних објеката безбедности: појединце, друштвене трупе, друштво, државу и међународни систем, јер национална безбедност, поред анализе понашања државних енитета у међународном оквиру мора садржати и ”све друге безбедносне ставове, од индивидуалист до системског нивоа” (Ibid).

Коначно, када се анализира национална безбедност у измењеним условима развоја међународног система треба имати у виду неколико чињеница. Прво, држава и даље представља доминантан субјект међународних односа. Друго, из мноштва разлога, расправа о националној безбедности се не тиче само државе, већ говори и о другим референтним објектима безбедности. Треће, међузависност, као битно обележје међународног система после Хладног рата, доводи у непосредан однос националну и међународну безбедност. То значи да расправа о безбедности подразумева и даље усмеравање на њено ”класично значење (национална безбедност) и ширење схватања безбедности у смислу релевантних динамика: не само државе према држави, већ и квалитета међународне политике и суб-државне динамике (Ibid). Иако се безбедност мора посматрати кроз сочиво националне безбедности (Ibid), проширење садржаја националне безбедности је значајно у односу на њена традиционална схватања у

смислу спољне безбедности. Зато и Драган Симић оцењује да ”замисао националне безбедности, као и систем националне безбедности, обухватају много шири садржај од саме одбране од спољних опасности и штетних утицаја” (Simić, 2002:29).

У контексту нових референтних објеката безбедности, проширени концепт националне безбедности не само да задржава државу као централни објекат и субјекат безбедности, већ се развија у два кључна правца: ка унапређењу безбедности појединца и друштва, те ка интеграцији са ширањем међународних безбедносних оквира. Тако схваћена национална безбедност добија пуни смисао, који није пресудно одређен егоистичким понашањем држава у међународном систему и борбом за моћ и борбом за безбедност, већ схватањем да међузависност и друге одлике измењене стварности међународног система отварају простор за повећану сарадњу између држава као неминовност достизања, очувања и унапређења безбедности на свим нивоима.

У односу на традиционална схватања, проширење истраживачког поља безбедности првенствено произлази из умрежених и сложених процеса који карактеришу савремено глобално друштво у настајању, новог распореда моћи и утицаја на глобалном нивоу, као и измењене безбедносне стварности услед јачања постојећих и појаве нових изазова и претњи. Према Младену Бајагићу, ово проширење обухвата најмање следеће аспекте (Вајагић, 2007):

а) проширење фокуса истраживања са државе на друге референтне објекте и субјекте безбедности, попут појединаца, друштвених група, друштва, међународног и глобалног окружења;

б) проучавање природе претњи као извора угрожавања безбедности;

ц) идентификацију субјеката одговорних за остваривање, очување и унапређење безбедности;

д) дефинисање стратегија (поступака, метода и средстава) за постизање, очување и унапређење безбедности на свим нивоима.

Само постојање оружја и реалност да сви желе да изграде што већу војну моћ изазивају страх да ће нагомилано оружје једног дана бити употребљено из неког баналног разлога. Претње по безбедност долазе од војних снага других држава, а одбрану од њих гарантује само војна спремност државе. Вредности које су угрожене су држава, њена територија и ресурси. Реалисти сматрају да се безбедност постиже војном припремљеношћу, одвраћањем, трком у наоружању, као и савезима са другим државама или блоковима.

Прва формална неконвенционална критика реалистичке конвенционалне перспективе на односе на међународном нивоу и безбедност дошла је од Берија Бузана у његовој књизи Људи, државе и страх (Buzan 1991). Кључни елемент Бузанове идеје био је проширење области безбедности на пет безбедносних сектора. Сматрао је да се не треба доминантно бавити само једним од њих (војном безбедношћу), већ да треба одржавати равнотежу између сектора и, колико је то могуће, деловати јединствено у свим секторима. Бузан је сектору војне безбедности додао политичке, економске, социјалне и еколошке безбедносне секторе. Бузан је сматрао да појединци не могу бити референтни објекат за анализу међународне безбедности. Према његовим речима, то мора бити држава из три разлога: прво, држава се суочава са унутрашњим проблемима, управљањем државом и изазовима међународне безбедности; друго, држава је главни актер у ублажавању несигурности; треће, држава је доминантни актер у међународном политичком систему који обезбеђује комуникацију са другим државама и учешће у управљању међународним поретком (Buzan, 1991). Касније је Бузан развио концепт „социјалне безбедности“, као најефикаснијег начина разумевања појаве безбедносне акције после Хладног рата користећи модел „секуритизације“.

Проширење концепта подразумева укључивање ширег спектра потенцијалних претњи, почев од економских и еколошких питања, па све до људских права и миграција. Продубљивање безбедности значи прелазак или на ниво појединаца или на ниво међународне или глобалне безбедности, уз регионалну и друштвену безбедност као могући међупростор. Коришћењем приступа проширења и продубљивања безбедности, могуће је конструисати матрицу поља безбедносних студија, као што је приказано у Табели 4.

Табела 4. Матрица студија безбедности

Безбедност за кога?	Шта су извори угрожавања безбедности?	
	Референтни објекти безбедности /Средства	Војна
Државе	Национална безбедност (конвенционално реалистичан приступ безбедност студије)	Рedefинисана безбедност (на пример, увођењем животне средине, економски или неки други сектора безбедности
Друштва, групе, појединци	Међудржавна безбедност (грађански ратови, етнички мотивисани сукоби, итд.)	Људска безбедност (економска и еколошке претње опстанку друштво, групе и појединци

Занимљиво је истаћи да иако је ова прилично значајна промена у дискурсу и текућа конкретна промена ка повећању бриге за војну безбедност и очигледна и подржана од стране већине безбедносних елита, она није заменила или умањила концептуално разумевање широке безбедносне стратегије која наставља да управља званичним безбедносним политикама. У исто време када се пажња и ресурси усмеравају на сврхе које се односе на одбрану интереса РС и имовине од непријатељске агресије (у различитим облицима), институционална структура треба да буде дизајнирана тако да се носи са новим врстама БИРП, као и концептуално схватање да овај широк спектар феномена представља безбедносне проблеме за Србију и шире.

Ако су у једном тренутку територијална одбрана и оно што бисмо могли да означимо као „традиционални безбедносни проблеми“ били доминантни (иако не и једини) безбедносни проблеми који су релевантни за Републику Србију, а исто питање је касније преобликовано у веома мали и низак ризик за дуго након завршетка бомбардовања СРЈ 1999. године, место на коме се сада налазимо је јединствено. Или се налазимо усред помака ка стварној замени широког свеобухватног концепта безбедности новом верзијом схватања војне агресије или хибридног ратовања. Или, за шта можемо да тврдимо да је највероватније налазимо се на месту где ће различите и истовремено присутне безбедносне логике наставити да коегзистирају, што ће резултирати не само различитим скуповима активности безбедносне политике и опасностима којима се треба бавити, већ и заједничким постојећим и међусобно искључивим начинима размишљања и бављења безбедносним проблемима. Представља се као кључно за националну безбедност да повећа војне капацитете за одвраћање и одупирање потенцијалним нападима. Такође је од виталног значаја размотрити нове врсте злонамерних актера и изазове хибридног ратовања, као метод који користе и конвенционални и неконвенционални актери. Поред тога, национална безбедност се односи на ублажавање и суочавање са ефектима климатских промена, ризицима повезаним са технолошким развојем и инфраструктуром, питањима глобалне безбедности, еколошким проблемима, међународним развојем и токовима избеглица. Поента није у томе да су ова питања сама по себи нова, јер она то нису. Ради се о томе да безбедносном дискурсу данас недостаје јасно дефинисан фокус и да је уместо тога преломљена и све те различите појаве у исто време означава као безбедносне проблеме.

Морамо да разумемо безбедносну политику нашег времена са разумевањем ове сложене слике. Безбедност је нужно више него што било који теоријски модел може да обухвати из перспективе елитних безбедносних званичника. Једна од опција би била да

се изабере теоријски приступ који уоквирује безбедност или као превасходно војне претње или као превасходно друштвене ризике, чиме се бирају одређена питања, као хитнија од других унутар безбедносног простора. Алтернативно, међутим, могли бисмо да признамо сталну промену која редефинише и проширује појам о томе шта значи безбедносна политика, што превазилази оно што се може идентификовати унапред дефинисањем безбедности на одређене начине.

Оно што се догодило у нашој безбедносној политици су процеси трансформације ка једном војноцентричном концепту тоталне одбране, где би цело друштво било укључено у потрагу за националном безбедношћу, иако под приматом војне одбране и одбрамбених снага као доминантног актера, који је сасвим другачији – али и у језичком смислу сличн – концепту „нове“ тоталне одбране. Идеја је напредовала од претходног дивергентног појма идентификовања и бављења свим врстама безбедносних питања у различитим областима – развој, енергија, глобална стабилност, животна средина, економска, друштвена – где су војни и традиционални аспекти националне безбедности нису били приоритет након 2000-те и до половине друге декаде 21 века, до ситуације у којој је и овај други аспект поново добио на значају, али упоредо са прилично проширеном концепцијом безбедности која је напредовала дуги низ година.

Безбедност РС, а самим тим и наши национални интереси, тренутно су под утицајем великог броја фактора. То укључује и нове, затим традиционалније претње, као и непосредне и дугорочне ризике. Пажљиво испитивање ових фактора и јачање наших способности да спречимо, упозоримо, издржимо и ухватимо се у коштац са изазовима које они стварају, чине важан део наших безбедносних напора. Горе наведено свесно идентификује БИРП као безбедносне проблеме, формирајући свеобухватно – али сложено – разумевање безбедности. Иако су предности дигитализације добродошле, јасно је да су БИРП са којима је она повезана неки од најсложенијих безбедносних манифесних облика угрожавања са којима се суочавамо.

Занимљиво је да се у овим анализама користе и претње и ризици, а приказује се разлика између традиционалних безбедносних проблема и других врста проблема (безбедносних ризика), при чему ови последњи могу бити и краткорочне и дугорочне природе. Поред тога, циљ безбедности РС – оно што треба тражити да би се остварила безбедност – укључује и превентивне и реактивне мере. Зато је важно унапред реаговати да бисте ублажили и апсорбовали ефекте безбедносних проблема. Такође, постоји потреба за активним ангажовањем у окружењу које настаје као резултат

сложених безбедносних опасности са којима се суочава. Штавише, промена у безбедносном дискурсу РС од краја Хладног рата одражава како је дошло до значајног проширења безбедности у исто време када се војно-територијална логика поново појавила последњих година, у вези са геополитичким развојем 2014 године. Ово јасно даје до знања да се не бавимо једним или другим, не проширеном невојном безбедношћу или првенствено традиционалном перспективом, већ обема логикама истовремено стављају у први план безбедносне политике владе РС.

2.2.1. Проширивање и продубљивање појма безбедности

Снајдер је истакао да је крај хладноратовске конфротације имао три импликације за област студија безбедности: прво, смањену улогу војне моћи; друго, неопходност преиспитивања начина на који смо некада размишљали о безбедности и треће, неопходност проширења онога што се подразумева под безбедношћу (Snider, 2012). Заговорници нетрадиционалног приступа су тврдили да се концепт безбедности мора проширити на невојне претње, као што су еколошке, друштвене и економске. Сужавање безбедности само на војску (као што је раније наведено) је проблематично у новим условима, јер традиционални приступи из Хладног рата више нису били у стању да одговоре на нове безбедносне изазове, као што су транснационални криминал, сукоби унутар државе или еколошке претње (Buzan i Hansen, 2009). Заговорници нетрадиционалних приступа деле се на оне који су се залагали за проширење и на оне који су се залагали за продубљивање безбедности. Они који су се залагали за експанзију одбацују чисто војну перцепцију претњи и тврде да претње опстанку државе могу проистећи и из невојних претњи (Buzan, 1997). Истраживачи који су се фокусирали на продубљивање безбедности критички су постављали питање „чија безбедност?“, покушавајући да у дефиницију безбедности уграде појединачне или структурне референтне објекте безбедности (Tarrì, 1999). На пример, Копенхашка школа представља групу истраживача који су се залагали за проширење безбедности, док су критичке безбедносне студије и истраживачи људске безбедности заговарали продубљивање. Упркос важним увидима које су изнели заговорници нетрадиционалних приступа, већина „традиционалиста“ била је спремна да модификује свој државотворни приступ, али без напуштања војних претњи, које су и даље сматрали главним безбедносним изазовима. На пример, Волт говори о „економији и безбедности“, али не признаје економску безбедност и разматра само оно што се односи на војна питања (Valt, 1991). Штавише, традиционалисти нападају ширење области безбедности,

тврдећи да студије безбедности могу изгубити своју интелектуалну кохерентност (Valt, 1991). Упркос традиционалистичкој критици губитка интелектуалне кохерентности, поље безбедности је проширено на невојне безбедносне претње и недржавне референтне објекте, као што су појединци или друштвене групе. Све већи значај питања везаних за људску безбедност (пандемије, хуманитарна помоћ и интервенције) и претње безбедности животне средине (глобалне климатске промене, губитак биолошке разноврсности) показују да су невојне безбедносне претње нашле своје место у безбедносном окружењу од крај Хладног рата. Димензија „проширење“ односи се на проширење безбедности на друга питања или секторе, осим војске. Димензија „продубљивања“ поставља питање да ли би ентитети, осим државе, требало да буду у могућности да траже безбедносне претње, прелазећи било на ниво индивидуалне или људске безбедности или на ниво међународне или глобалне безбедности, уз регионалну и друштвену безбедност као међуваријанту (Krause i Villiams, 1996: 230; Buzan, 1991, Væver et al., 1993); Иако су ове две димензије логично испреплетене, оне се фокусирају на различита питања. Дебата о проширењу углавном се бави питањем извора безбедносне претње. С друге стране, продубљива дискусија се углавном бави питањем референтног објекта безбедности: безбедност за кога? Према Бузану, како је војни и идеолошки изазов СССР-а престао да постоји, политичко-војни безбедносни систем Хладног рата је нестао, што је резултирало новом проширеном безбедносном агендом (Buzan, 1997). На ширење ове агенде утицала је и глобализација. Према Чау, глобализација је „постепено и трајно ширење процеса интеракције, облика организације и облика сарадње изван традиционалних простора дефинисаних суверенитетом” (Cha, 2000: 392), а Сваин је тврдио да „последњих година безбедносни ефекти глобализације су били предмет интензивне дебате, уз много покушаја да се истражи како је процес глобализације суштински променио начин на који размишљамо о безбедности“ (Svain, 2013: 1). Док глобализација доводи у питање традиционални државни суверенитет, претње безбедности у ери глобализације прешле су границе државног схватања безбедности.

Један од најистакнутијих покушаја проширења концепта безбедности дали су Бари Бузан и његове колеге (Buzan, 1991; Buzan et al., 1998). Наглашавају да на безбедност људских колектива утичу фактори у пет главних сектора: војном, политичком, економском, социјалном и еколошком. Уопштено говорећи, војна безбедност се односи на интеракцију оружаних офанзивних и одбрамбених способности држава, као и на перцепцију држава о њиховим намерама. Политичка

безбедност обухвата стабилност организационе структуре државе, политичког система и идеолошких основа које осигуравају њихов легитимитет. Економска безбедност се односи на приступ ресурсима, финансијама и тржиштима неопходним за одржавање прихватљивог нивоа благостања и државне моћи. Социјална безбедност се односи на одрживост традиционалних образаца језика, културе и верског и националног идентитета и обичаја, у прихватљивим условима за развој. Безбедност животне средине се односи на одржавање локалне и планетарне биосфере као основног система од којег зависе сва људска бића. Тих пет сектора, како наглашава Бузан), не функционишу изоловано један од другог (Buzan 1991: 19-20. Сваки од њих одређује централну тачку безбедносног проблема, али су сви сектори и претње које произилазе из различитих аспеката безбедности повезани у једну велику и међузависну мрежу. Њихов заједнички именоватељ су претње, одбрана и национална безбедност државе. Другим речима, концепт безбедности, чак и са формулацијом у смислу пет сектора, има државу (и суверенитет државе) као главни референтни објекат безбедности (Væver et al., 1993: 24), што је централна тачка критичара оваквог концепта, посебно истраживача групе који су заговорници критичних безбедносних студија које појединца и његове безбедносне потребе стављају у центар концепта (које се не односе само на традиционалне безбедносне претње и ризике, већ су много шире). У последњих двадесет година, различити научници су се залагали за проширење безбедносне агенде на разна економска, социјална, еколошка и демографска питања (Gardner, 2005). Транснационални тероризам, организовани криминал, међународне миграције, тражиоци азила, деградација животне средине и други појављују се међу нетрадиционалним безбедносним питањима. У књизи „Светска безбедност“ из 1998. године представљен је широк спектар „нових категорија“ безбедносних изазова, укључујући пролиферацију оружја за масовно уништење, међународне миграције, транснационални криминал, етничко насиље и ратовање и деградацију животне средине (Klare & Chandrani, 1998). Аутори су сматрали су да ће будуће безбедносно окружење вероватно карактерисати присуство многих претњи, од којих свака захтева пажњу креатора међународне политике, према томе они ће „вероватно бити посвећени глобалном дискурсу о међународном миру и безбедности“ (Klare i Chandrani, 1998).

Истичу опсег и разноврсност безбедносних претњи и сматрају да се листа њих шири великом брзином, посебно у области савремених ризика. Такође су идентификовали седам питања која се уобичајено повезују са савременим изворима транснационалне нестабилности: унутрашњи рат и конфликт; тероризам; трговина

хероином и кокаином; пиратерија; транснационално ширење заразних болести; деградација животне средине; и нерегулисано масовно кретање становништва. Током година, растао је утицај научника који су желели да прошире безбедносну агенду, што је имало важне последице и на академске и на политичке дискурсе. Следећи другачије схватање безбедности, разлика између унутрашње и спољне безбедности се смањује јер је опасност од конвенционалног војног напада на Западну Европу значајно смањена. Чланак Роберта Каплана „The Coming Anarchy” (1994), који је идентификовао заштиту животне средине, као питање националне безбедности 21. века, утицао је на уврштавање овог питања у политички дневни ред Клинтонове администрације. Од тада су објављене бројне изјаве владиних званичника где се окружење идентификује као чиниоц који доприноси сукобу и стабилности (Dabelko i Simons, 1997: 135-136). Међутим, упркос повећању научне и политичке пажње на питања животне средине и безбедности, термину еколошка безбедност још увек недостаје заједничка дефиниција.

Поред дебате о проширењу студија безбедности на невојна питања, конвенционално безбедносно размишљање је такође изазвало оне који су критиковали приступ изградњи државе неореалиста. Како они сматрају, привилегија која је дата држави није довољна за решавање проблема „заједничке” или „људске” безбедности, због чега би било неопходно посматрати безбедност на нивоу појединаца, подржавних група или на нивоу човечанства у целини (Munster, 2005:2). Вин Џонс верује да „када неко почне да се фокусира на безбедносне референтне објекте осим на државу, постаје очигледно да су 'егзистенцијалне' претње за њих - било да су то појединци, нације (друштва) и слично - далеко шири од оних које је успоставила војна сила“ (Vin Džons 1996:209). Ширење дефиниција и области безбедности постепено је довело до легитимисања различитих приступа који данас у безбедносна питања укључују бројне ризике са којима се суочавамо у 21. веку. То не значи да су традиционални безбедносни приступи засновани на реалном схватању светске политике потпуно нестали. Државноцентризам и усмереност на државу као референтни објекат безбедности, један је од главних принципа реализма. Из реалистичке перспективе, државе ће се понашати као државе без обзира на њихов унутрашњи систем због утицаја међународног окружења у којем, по реалистима, влада међународна анархија. Дакле, „државе су и даље главни актери на светској сцени и вероватно ће то остати у догледној будућности“ (Mearsheimer, 2005: 139-140). То значи да ће на претње из међународног окружења увек реаговати дефанзивно и заштитнички према територијалном интегритету и суверенитету користећи војну моћ и друге облике деловања како би осигурали

опстанак. Бузан наводи два главна оправдања за постојање ове државоцентричне перспективе: прво, динамика безбедности на међународном и подржавном нивоу је посредована кроз државу; друго, саме државе могу појединцима пружити адекватан ниво сигурности под условом да се понашају одговорно и разумно (Buzan, 1991). Уколико не поступе на овај начин, држава има механизме и технологије да управља онима који нарушавају унутрашњи правни и политички поредак и, користећи их казним мерама, привремено искључује из друштвене динамике изрицањем затворских казни, односно лишавањем слободе. Вин Џонс је критиковао приступ безбедности само државе, тврдећи да „сваки покушај да се поново размисли о безбедности у ери после Хладног рата мора да превазиђе традиционални фокус на државу као референтни објекат безбедносног дискурса“ (Vin Džons, 1996: 197-8). Критичари реалистичког приступа настојали су да прошире безбедносну агенду пребацивањем фокуса са држава на друге нивое анализе (нпр. Castells, 1997; Urri, 2000; Touraine, 2000). Браун је тврдио да државоцентрични приступ „не успева да осветли многе важне догађаје који се дешавају унутар, изнад и изван јурисдикције националних држава који стварају опасне дисонанце у светској политици и друштву“ Braun (1998: 1). Како нове технологије мобилности омогућавају тероризам и због чињенице да се манифестује у транснационалним мрежама, противтероризам ће бити веома неефикасан ако се спроводи једнострано само кроз националне капацитете.

Друге анализе су додатно подстакле истраживање безбедности развијајући концепт људске безбедности. Важно је да, иако већина научника из студија безбедности остаје скептична према идеји људске безбедности, тврдећи да је то превише широк концепт да би био аналитички или практично користан, доносиоци одлука све више препознају важност концепта људске безбедности као оквира политике. Најчешћа артикулација концепта људске безбедности долази из „Програма за развој УН“. Концепт људске безбедности има најмање четири битне карактеристике. Прво, безбедност је универзално питање за све људе. Друго, безбедносне компоненте су међусобно зависне. Треће, безбедност људи је лакше обезбедити раном превенцијом. Четврто, и можда најрелевантније за садашњу сврху, јесте померање референтног објекта безбедности са држава на људе. Људска безбедност је фокусирана на људску безбедност и одрживи људски развој, а не на територијалну (државну) безбедност и наоружање. Људска безбедност се дефинише као: „прво, сигурност од таквих хроничних претњи као што су глад, болести и репресија. И друго, то значи заштиту од изненадних и штетних поремећаја у обрасцима свакодневног живота – било у кући, на

послу или у заједници. Такве претње могу постојати на свим нивоима националног развоја“ (Program UN za razvoj, 1994: 23).

Глобалне претње људској безбедности у 21. веку обухватају најмање шест категорија: неконтролисани раст становништва; разлике у економским приликама; повећана међународна миграција; деградација животне средине; производња и трговина наркотицима и међународни тероризам. Ове претње људској безбедности су изазване независним деловањем милиона људи, а не намерном агресијом одређених држава. Стога се оне не би сматрале безбедносним претњама у уским дефиницијама појма безбедности (Dalbi, 2000: 5). Кинг и Мареј предлажу начин мерења људске безбедности користећи пет кључних индикатора „благостања“, а то су приход, здравље, образовање, политичке слободе и демократија (King & Marej, 2002). Занимљив корак ка повезивању социјалне и људске безбедности понудили су концептом „безбедносно-развојног оквира“ где се безбедносна питања повезују са развојним питањима, јер сматрају да је то једини начин да се изгради способности друштва да одговори на савремене БИРП (Beal et al., 2006). Безбедносне дебате након завршетка Хладног рата откривају вишеструку експанзију безбедности, а издвајају се два главна типа експанзије која се тичу извора безбедносне претње. Прво, у погледу безбедности, примећује се хоризонтална експанзија која укључује низ невојних претњи, као што су: транснационални тероризам, деградација животне средине и међународне миграције. Хоризонталну експанзију безбедности прати још један, вертикални вид ширења који подразумева проширење политичке одговорности за обезбеђење безбедности. Док су у традиционалном, неореалистичком концепту безбедносних војних претњи, оружане снаге имале кључну улогу у обезбеђивању безбедности, одговорност за безбедност се сада шири у неколико праваца: „од националних држава до међународних институција, од националних држава до регионалних или локалних структура, а укључивањем невладиних организација, јавног мњења других актера у креирању и спровођењу безбедносних политика (Rothschild, 1995: 55). Два друга типа проширења могу се идентификовати собзиром на референтни објекат безбедности, односно типове ентитета чија безбедност треба да се обезбеди. Критичари државотворног приступа безбедности залагали су се за проширење концепта безбедности, са безбедности нација на безбедност међународног система, или наднационалног физичког окружења. Коначно, концепт безбедности се проширује са безбедности држава на безбедност група и појединаца. Важно је напоменути да ове теме нису сасвим нове. Према Болдвину идеја о вишедимензионалности безбедности и концептуализација на нивоима

изван оквира националних држава није нови концепт (Baldwin, 1997: 23). Поменуће академске дебате и приступи постали су доминантни у истраживањима безбедности, али не у политичким дискурсима. У постхладноратовском периоду, као што смо већ видели, дебате о продубљивању и проширењу безбедности довеле су до концептуалног, теоријског и емпиријског плурализма, и до шире реконцептуализације. Безбедност више није у центру реалистичког приступа, и појављује се као мултисекторски феномен, јер није ограничена на традиционалне политичке и војне секторе, већ укључује и еколошки, друштвени и економски сектор. Могу се идентификовати две централне теме у дискусији. Прво, критички доприноси реалистичког постављања претњи упозорили су на сложеност окружења после Хладног рата, које карактерише вишеструке претње, укључујући и недржавне. Политички дискурс о „променљивом контексту“, дифузном и непредвидивом, постао је широко распрострањен. Други део дискусије се фокусира на референтни објекат безбедности, деконструишући реалистичку једначину – „државна безбедност“ је једнако „безбедност народа“. Прва деконструкција се појавила кроз концепт људске безбедности, који је повезан са укупним друштвеним и економским развојем. Различитост у погледу претњи и предмета (безбедности) оправдала је преформулацију примењену на пружаоца услуга обезбеђења: осим државе, историјски етаблиране као актера безбедности, безбедности људи доприносе и други актери, од надржавних организација до невладине организације. Академски и политички тренд ка холистичком приступу (свеобухватном приступу) безбедности појачан је јачањем међусобне зависности свих актера у међународном систему. Наративи о повезаности заснивају се на идеји узајамне зависности феномена – два или више феномена који су „у суштини међусобно повезани и међусобно се појачавају“ (Ganzle, 2009: 11).

Данашње претње су динамичне и вишедимензионалне, што захтева међудржавну координацију у њиховом спречавању и сузбијању, као и појачану координацију на нивоима државе и друштва. И у политичком и у академском контексту, различити термини, који нису нужно синоними, коришћени су за означавање безбедносних феномена. Створена је својеврсна какофонија која не олакшава посао политичарима (креирање политика) и истраживачима (истраживање и разумевање феномена), јер нема јасних дефиниција или се уопште не траже. Строго научна област студија безбедности стога карактерише „емпиријска недореченост, теоријска фрагментираност и недостатак научног дијалога о овим питањима“ (Eriksson i Rhinard, 2009: 244). Разумевање комплексности безбедносног феномена, везаног за

разноврсност претњи и мноштво актера, било као пружалаца безбедности или као извора претњи у свету интензивне мобилности и комуникацијских могућности, допринело је повезивању унутрашње и спољне безбедности, како су се појавили нови ризици који се не могу сврстати само у интерне или само на екстерне. С обзиром на то да је реалистички приступ безбедности раздвајао унутрашње и спољашње, држава је своје системе националне безбедности организовала по овом обрасцу, у коме је један део водио бригу о унутрашњој, а други део сектора безбедности о спољној безбедности. Крај Хладноратовске конфротације и догађаја 11. септембар 2001. подстакао је развој и прихватање перцепције и концепта холистичке безбедности (свеобухватан приступ). У њему можемо идентификовати четири тренда: сектори безбедности се трансформишу и прилагођавају новој ситуацији (вишесекторска сарадња и идентификација нових ризика); повећава се број субјеката безбедности (више учесника, укључујући појединце и групе ван државе); појављују се нови безбедносни актери, било као пружаоци безбедности (невладине организације, приватне компаније, итд.), било као извори претњи (терористичке организације, међународни организовани криминал, итд.); преусмеравање активности на контролу граница и контролу ризика у вези са незаконитим деловањем транснационалних криминалних и терористичких структура (јачање заједничке безбедности и заједничко деловање). Структурне промене у међународном систему након Хладноратовске конфротације довеле су у питање традиционални реалистички концепт управљања безбедносним питањима познатим као национална безбедност. Овај приступ фокусиран на државу доминирао је међународним односима од 1945. до краја Хладноратовске конфротације и био је карактерисан фундаменталним уверењем да је међународна безбедност суштински дефинисана војним интеракцијама суверених држава. Иако је реалистички приступ био доминантан у проучавању међународних односа и међународне безбедности, он ипак није успео да предвиди крај Хладноратовске конфротације и распад Совјетског Савеза. Ови догађаји су омогућили САД да стекну глобалну доминацију у економској, политичкој и војној сфери. Џон Ајкенбери описује постхладноратовски међународни поредак као „америчко униполарно доба” (Džon Ajkenberi 2004: 144). Ерозија аутономије суверене државе у области безбедности постепено се јавља како их трендови усмеравају ка тражењу заједничких одговора на наднационалном нивоу кроз савезе, савезе, партнерства или једноставно прихватање и дељење нових безбедносних парадигми. Настаје свет у коме се ствара ново безбедносно окружење, где се стари

обрасци конфликтних односа замењују новим изазовима и ризицима, при чему се смањују директне претње држави, а повећавају претње по човека.

У постхладноратовском периоду постаје јасно да су изазови, претње и ризици мање везани за територијални интегритет, а више на очување критичних функција друштва, заштиту људи и заштиту основних вредности и структуре демократског управљања. Појављују се нови изазови, стварају се нови ризици и неконвенционални облици претњи, који на глобалном нивоу, као уобичајене претње трансформишу концепт моћи из државе у концепт опстанка и флексибилности друштва. Ова трансформација ставља све већи нагласак на невојне претње, односно „меке“ безбедносне претње (као што су трговина дрогом, оружјем, опасним супстанцама, војном технологијом и људима, терористичке претње, илегална миграција, итд.) и недржавним актерима који се развијају као резултат глобализационих процеса. Традиционално схватање безбедности се шири хоризонтално и вертикално. У хоризонталном смислу, концепт безбедности се протеже на људска права, климатске промене, економску и политичку стабилност, док се вертикални референтни објекат протеже од државе до других актера и вредности. О проширеном обиму безбедности се највише говори у оквиру критичких студија безбедности и Копенхашке школе, која поред војне безбедности наводи још четири категорије безбедности: еколошку, економску, социјалну и политичку. Војна безбедност обухвата офанзивне и одбрамбене способности државе; еколошка безбедност укључује бригу о заштити биосфере као суштинског система од којег зависе све људске активности; економски обухвата могућност приступа природним ресурсима, финансијама и тржишту, који одређују прихватљив ниво благостања; социјална сигурност одређује постојеће услове и еволуцију традиције, културе, језика, националног идентитета и обичаја. Политичка безбедност подразумева настојања државе да обезбеди и одржи стабилност својих институција власти, политичког система и идеолошког оквира који легитимише постојећи поредак. Овај аспект безбедности обухвата заштиту од унутрашњих и спољних претњи које могу угрозити државни поредак, политичке институције или друштвену кохезију. Како истичу Таталовић и Биланчић (2005), претња безбедности није само рат и не тиче се само питања опстанка у односу на спољњег непријатеља, већ претње безбедности могу настати из различитих природних и друштвених појава и могу угрозити државе, групе, али и појединце.

У савременим условима безбедност се може сагледати као политичка пракса у којој она представља кључну спону између државе и друштва. Теорија секуритизације

друге генерације нуди користан почетни оквир за анализу, јер систематски размишља о еволуцији претњи и процесу дискурзивне трансформације. Безбедност се посматра, као облик превођења колективног читања и интерпретације претњи које се стабилизује и привремено фиксира одређеним „именима“, стварајући тако дискурзивне садржаје који су у безбедносне сврхе локализовани на нивоу националне заједнице, где се формирају безбедносне политике. У овим процесима интерпретације и локализације, колективне интерпретације претњи унутар међународних организација постају глобално прихваћене и потенцијално хегемоничне јер их бројни актери прихватају као локална тумачења савремених претњи и ризика. Државе имају тенденцију да прихватају глобалне претње као сопствене, без стварне процене претњи и локално засноване безбедносне политике. Користи од глобалних процена су прихваћене све док такав приступ доноси користи у смислу изостанка реализације неких претњи, односно деловања против њих у удаљеним подручјима. Када дође до реализације безбедносне претње (терористички напад), државе покушавају да такву ситуацију на националном нивоу искористе за спровођење нових мера у борби против тероризма, али и даље без промене безбедносне политике.

2.3. Трансформација националне безбедности

После Хладног рата, свет је био суочен са променљивим безбедносним окружењем, потребом за његовим тумачењем и прилагођавањем механизма и структура управљања. У томе су предњачиле западне демократске државе, чија је политичка парадигма „победила“ у Хладном рату и које су преузеле одговорност за успостављање новог међународног поретка. У центру дискусије биле су институције хладноратовског поретка и њихова судбина, као и опис новог безбедносног окружења и нових опасности. На пример, питање будућности НАТО-а и његове улоге у новом светском поретку изазвало је највише дискусија у „западној“ научној заједници. Што се тиче НАТО-а, почетком 1990-их на Западу су се формирала три приступа: први, реалистички, чији су представници сматрали да је НАТО, као институционално политичко и безбедносно оличење „Запада“ у виду војног савеза, изгубио главну претњу са „Истока“ и да би требало да буде питање смисла њеног постојања (Valtz, 2000; Valt, 1990, 1997; Mearsheimer, 2001); друго, неолиберални институционалистички приступ, чији су представници веровали да ће се институционална улагања западних земаља у НАТО прилагодити променљивом безбедносном окружењу и да промењени НАТО треба да игра важну улогу у даљем развоју и унапређењу либерално-демократске безбедносне и политичке парадигме (Vallander i Keohane, 1999; Vallander,

2000; McCalla, 1996), и треће, друштвени конструктивистички приступ, чији су представници веровали да крај Хладног рата није суштински утицао на трансатлантске безбедносне заједнице будући да су државе и друштва која је чине повезивали вредности и заједнички интереси и да ће се то повезивање наставити у новим условима инсистирањем на заштити и очувању вредности (Risse, 1995, 1996; Šimelfenig, 1998). Током 90-их година прошлог века у ЕУ се развила дебата о безбедносним и одбрамбеним потенцијалима и начинима деловања ЕУ у међународном поретку. ЕУ је развила спољну и безбедносну политику, као и низ других политика усмерених на њено непосредно и шире суседство са циљем да утиче на промену безбедносне ситуације и заједничко управљање изазовима. Такође је развио стратегије и платформе за јачање унутрашње безбедности како би се осигурао несметан развој ЕУ као подручја слободе, правде и безбедности.

Поред разговора о конституисању новог међународног поретка, отворена је и дискусија о безбедносним садржајима који су се мењали са стањем националног и међународног безбедносног окружења. На општем нивоу формирана су три приступа безбедности: људска безбедност, национална безбедност и транснационална безбедност (Hellmann, 2017: 250). Овде треба нагласити да је само људска безбедност била нови концепт, док су национална и транснационална безбедност постојале раније, али су се садржај претњи, организациони облици и модели управљања променили. Хелман се фокусирао управо на анализу ова два типа, и понудио три запажања која указују на разлике између њих: прво, „у концептима националне безбедности увек је постојала централна разлика између домаћег и страног, између унутрашњег и спољашњег“ (Hellmann, 2017: 240). Друго, због тога су „границе играле кључну улогу у дефинисању безбедности“. Треће, „појам „претња“ је скоро увек био уско везан за територијално одређене актере, што је подразумевало праћење војних активности и потенцијалних напада са спољне територије и организовање територијалне одбране...“. На пример, ЕУ објашњава како су некадашње спољне границе држава, на којима је организована одбрана територије, промениле своју функцију са спољних на унутрашње границе, које су на крају због Шенгена потпуно изгубиле обележја одбране од спољних претњи. Споразум. Унутрашња безбедност није организована класичним одбрамбеним моделима заснованим на територијалном интегритету и суверенитету, већ на заједничким вредностима и деловању кроз координисану безбедносну праксу. Досадашњи модели безбедности организовани су на принципу одвраћања непријатеља и спречавања његовог преласка границе, док су нови трансформисали њих и

успоставили моделе који имају исти задатак (безбедност), али више нису екстернализовани, већ се интернализују и управљају заједничким институцијама. Сходно томе, Хелман сматра да оваква трансформација „од спољне безбедности ка унутрашњој безбедности је карактеристична за дискурзивну промену од националне ка транснационалној безбедности” (Ibid: 242). Поновно промишљање безбедности на транснационалном нивоу не значи да је уобичајена пракса секјуритизације аутоматски трансформисана, али представља значајну промену у приступу процесу секјуритизације. Нове БИРП по својој природи захтевају истовремено национално и „заједничко“ транснационално деловање, а тешко је замислити демократску државу која би упорно инсистирала на самосталном безбедносном деловању против глобалних изазова. То значи да државе треба да развијају капацитете за одговорно спровођење унутрашње безбедности, али и за међународно заједничко деловање, јер све више изазова и претњи настаје ван контроле држава, на другом крају света, и врло лако се трансформишу у глобалне опасности. У таквим условима тешко је очекивати да ће грађани подржати безбедносне политике које се спроводе само уз помоћ инструмената националне безбедности и које укључују доминантне претње територијалној целовитости и државном суверенитету. То не значи да су идеје изолационизма, које се подстичу све већим притисцима међународног окружења према државама, потпуно нестале, па се развијају платформе које траже извесно затварање према „спољном“ свету, надајући се да ће таква политичка оријентација смањити претње и изазове.

Хеллман (Hellmann, 2017) сматра да се трансформација од националне ка транснационалној безбедности најбоље може видети на нивоу Европске уније, која је у својој стратегији из 2003. установила заједничко деловање као главни организациони принцип, а изградњу ЕУ као меку моћ. Упоређујући безбедносни приступ и принципе из стратегије ЕУ из 2003. године и стратегија неколико држава ЕУ, приметио је да код њих ова транзиција није тако јасно видљива, као на нивоу ЕУ, иако су обриси промена и трансформације ка транснационалној безбедности веома изражени. Видљиво (Hellmann, 2017:243). Државе у својим безбедносним стратегијама врло често дефинишу националну безбедност, као безбедност нације и њених грађана, што указује на централни израз концепта националне безбедности, јер је фокус искључиво на објектима безбедности на националном нивоу. У класичним оквирима националне безбедности, овај приступ је произашао из процене безбедносног окружења у коме су се најчешће идентификовале претње територијалној целовитости и државном суверенитету, односно опстанку нације и њених грађана. Међутим, у новим

околностима безбедносно окружење се дефинише као сложено и непредвидиво, у коме је мала вероватноћа оружаних међудржавних сукоба, а државе ЕУ у својим стратегијама обично истичу да нема држава које би угрозиле њихов интегритет и суверенитет. директно. Упоређивањем стратегија земаља ЕУ, јавља се појава нових претњи које угрожавају виталне интересе земаља, а које нису војне природе и чије савладавање захтева деловање целог друштва, а не само сектора безбедности, који укључује војска, полиција и тајне службе, могу се посматрати. То значи да се безбедносна политика мора удаљити од класичног појма националне безбедности и проширити безбедносну агенду новим ИРП, као што су климатске промене, енергетска безбедност, транснационални организовани криминал и друго. Такође, заједничко деловање и подела одговорности за безбедност међу партнерским државама постаје главна оријентација у промени фокуса само на националну безбедност ка транснационалној безбедности. Томе је допринела и перцепција да су данашње државе много више угрожене од нетрадиционалних претњи споља, него од државе која је спремна да започне агресију и рат. Да би боље разумео промене у трансформацији управљања безбедношћу, Сперлинг (Sperling, 2014) користи поређење између држава вестфалског и поствестфалског света и на примеру држава ЕУ показује помаке од традиционалних ка новим облицима безбедност. Први се односе на територијалну целовитост и државни суверенитет и граде безбедносне структуре и концепте о војној и укупној националној моћи у организационом облику националне безбедности. Други су, под утицајем глобализације и све веће повезаности света, постепено почели да напуштају хијерархијске националне структуре, и да се придружују међународним платформама и организацијама, обезбеђујући тако веће способности у безбедносном управљању све сложенијим опасностима и ризицима. У пост-вестфалском свету, државе се више не доживљавају као хомогени актери који постоје у јединственом хомогеном међународном друштву држава у којем се све суочавају са истим структурним ограничењима у расподели и концентрацији моћи. Вестфалске и пост-вестфалске државе подједнако се суочавају са бројним објективним безбедносним слабостима и принуђене су да траже алтернативне облике управљања.

То значи да вестфалска држава није била потпуно изолована од окружења, те да су и они морали да воде рачуна о променљивом контексту и да се прилагођавају. Пример су међународни договори за забрану ширења нуклеарног оружја, односно ограничење наоружања и слични договори који су омогућили смањење тензија у међународном систему Хладног рата. Пост-вестфалске државе, иако нису потпуно

равнодушне према територијалној целовитости, у великој мери су напустиле своју улогу чувара суверенитета захваљујући мрежи међузависности коју стварају економска отвореност, политички императиви максимизације благостања и поштовање демократских политичких принципа. Аутономија и независност су обезвређени као суверени императиви да би се испунили захтеви благостања који се постављају држави и да би се испунила очекивања већине актера у друштву. Сходно томе, можемо закључити да су пост-вестфалске државе осетљивије на утицај недржавних актера, без обзира да ли су злонамерни, добронамерни или добронамерни у унутрашњој и међународној политици. Недржавни актери попуњавају или искоришћавају празнине настале (не)добровољним губитком или слабљењем суверенитета у трансформацији државе као последицом међународног умрежавања. Промене у опасностима и ризицима, уз слабљење суверенитета и повећање међународне повезаности и отворености захтевају транзицију ка новим концептима безбедности и новим моделима управљања (Hie, 2004; Kirchner & Sperling, 2007). Земље Европске уније су у многоме развиле своје карактеристике, као пост-вестфалске структуре, па су међу њима географија и границе све мање битне, а све важнија међусобна повезаност и деловање, све већа отвореност и поштовање заједничких вредности, грађанско слободе и права, демократско управљање и повећање учешћа грађана у доношењу одлука. Све ово доноси велику корист државама у смислу повећања благостања, али истовремено ограничава деловање држава у ситуацијама егзогених шокова и настајања кризних ситуација које могу бити узроковане природним катастрофама, али и акције неких актера (терористичке организације). Ти и такви актери се не могу спречити или елиминисати само деловањем суверене власти и употребом апарата националне безбедности, посебно у ситуацијама када је терористичка претња повезана са унутрашњим (домаћим) терористичким структурама. Тако су широки и колективни циљеви заједнице заменили партикуларистичке циљеве националне безбедности који су предвиђали конвенционалне непријатеље. У новим условима такви непријатељи више не постоје, односно не показују претерану жељу за агресивним деловањем у коме би се употребила војна моћ. У новим условима, безбедност постаје структурно условљено колективно добро о коме свако треба да брине и да се укључи у постизање високог степена безбедности јер је то предуслов укупног развоја заједнице. Вестфалске и поствестфалске државе разликују се у четири димензије: прво, степен продора државних и недржавних актера и последице тог продора на национална тела; друго, природа и обим процеса секуритизације; треће, ниво суверене контроле (de facto и de

јуре); четврто, образац за обрачун безбедносних интереса (табела 5). Постојање две опште категорије држава са фундаментално различитим структурним карактеристикама такође сугерише разлику у њиховим структурама управљања безбедношћу. Са поствестфалском државом постаје разумљива појава високо институционализованих облика управљања безбедношћу, као и укључивање нових актера и развој нових концепата управљања који су прилагођени савременим условима.

Табела 5. Разлика између вестфалских и поствестфалских држава

Димензије	Вестфалске државе	Пост-вестфалска државе
Продор	ограничено; висок ниво аутономије и независности	свеобухватан; угрожена аутономија и висок степен међузависности
Процес секуритизације	Безбедност је ограничена на питања територијалне целовитости и физичке безбедности	Експанзивно дефинисана безбедност која показује структурну рањивост државе
Суверена контрола	Држава делује као ефективни чувар капије између унутрашњих и спољашњих токова; неспремност да се суверенитет преда појединим актерима у земљи или међународним институцијама	Постоји <i>de facto</i> брисање суверених граница и немогућност да се делује као ефикасна стража између унутрашњих и спољашњих токова; постоји санкционисани губитак суверене контроле појединачних привредних субјеката и спремност на компромис или укидање суверенитета унутар међународних институција

Извор: аутор

Истраживања о трансформацији националне безбедности усмерена су на уочавање промене у схватању безбедности са традиционалних концепата националне безбедности на транснационалну безбедност. На аналитичком нивоу, постоје три идеална типа безбедности: људска безбедност, национална безбедност и транснационална безбедност. Сваки од три наведена типа може се идентификовати уз помоћ Табеле 6. Људска безбедност се појавила у простору безбедности у „Извештај о развојном програму УН” из 1994. године у коме се описује као стање у коме се људи ослобађају траума које оптерећују људски развој. Као аналитички оквир, људска безбедност се јавља углавном у критичним безбедносним студијама чији се заговорници окупљају у тзв. Велшкој школи за студије безбедности која је усмерена ка дугорочној људској еманципацији. Основана је делима Кена Бута и Ричарда Вин Џонса. Бут верује да еманципација „политици нуди теорију напретка, даје политику наде и даје смер политици отпора... еманципација је једина трајна нада за постојање“ (Booth, 2007). Велшка школа критичких безбедносних студија нуди веома различит фокус на друштвени конструктивизам или Копенхашка школа за безбедносне студије, где се прва фокусира на државу, а друга на комбинацију државе и друштва. За велшку школу

је несумњиво да је еманципација циљ проучавања безбедности, а управо такав експлицитни фокус отвара простор за критику те школе. Упркос томе на бројне заговорнике, концепт људске безбедности још није у потпуности заживео као равноправан аналитички оквир националне и транснационалне безбедности. Ово не треба да чуди, јер су ова два последња концепта заснована на доминантним реалистичким и конструктивистичким приступима у проучавању међународних односа и безбедности. Стога је и ова анализа усмерена више ка националној и транснационалној безбедности са циљем да се утврде карактеристике ових концепата и сагледају кључни индикатори који нас упућују на трансформацију.

Табела 6. Три концепта безбедности (Hellmann. 2017: 241)

	Људска безбедност	Национална безбедност	Транснационална безбедност
Референтни објекат	Појединац	Држава	Савези, групе држава, транснационална друштва и групе, међународна заједница
Инклузије култура анархије	Хобсова, Локова и Кантова	Хобсова, Локова	Локова и Кантова
Кључни циљеви	Индивидуални/колективни и опстанак; основне људске потребе; добар живот	Опстанак и благостање националне државе	Међународна стабилност, кооперативни односи између земаља; ненасилно решавање сукоба
Извори претњи	Слабо стање, деградација животне средине, неразвијеност	Такмичење великих сила; терористичке организације, оружје за масовно уништење	Неизвесност, слабе државе, тероризам, хегемонија великих сила
Инструменти за спровођење безбедности	Развојна помоћ, изградња капацитета државе, мултилатерална координација преко међународних владиних и невладиних организација	Војске, софистицирано оружје и стратегије, дипломатија	Мултилатерална координација; вештине управљања кризама; економска помоћ, јачање капацитета државе; владавина права
Примарни агент за секуритизацију	Бирографија међународних организација, транснационални лобији	Владини званичници и лобији националне безбедности	Државни службеници, бирографија међународних организација, транснационални лобији
Примарна публика секуритизованог говорног акта	Међународна заједница, активистичке владе, међународне владине и невладине организације	Домаће друштво, елите националне безбедности	Друге владе, међународне владине и невладине организације, међународна заједница

За утврђивање разлике између националне и транснационалне безбедности кључне су три карактеристике. Прво, разлика између унутрашње и спољне безбедности увек је присутна у концепцијама националне безбедности. Због тога су границе имале кључну улогу у дефинисању безбедности у циљу одбране суверенитета и територијалног интегритета. То је подразумевало организовање оних снага које би

мogle да изврше такав задатак, па су се државе концентрисале на јаке војне снаге и управљање користећи концепт националне безбедности. Термин „претња“ је скоро увек био блиско повезан са претњама територији и суверенитету од стране државе или савеза. Друго, за разлику од националне безбедности, која је везана за територију и суверенитет, интеграциони пројекти који су се одвијали у Европи важни су за разумевање транснационалне безбедности, при чему су границе између држава промениле своје карактеристике, јер се више нису схватале као линије подела, већ интеграције, па су и гранични прелази и провере грађана ЕУ при преласку некадашњих граница симболично нестали. Такође, сваки појединац који дође на подручје ЕУ провјерава се само при уласку, а након тога може слободно и да путује унутар ЕУ подручја. Треће, државе ЕУ су прихватиле нове безбедносне наративе у којима више нису доминирале претње територијалној целовитости и државном суверенитету, већ су усмерене ка заједничком деловању и подели одговорности за међународну безбедност. Поред тога, државе су у својим стратегијама почеле да истичу заштиту заједничких вредности демократског политичког поретка и заједничко деловање на њиховом очувању и развоју. Уместо да траже непријатеље и да међународно окружење описују као непријатељско, државе се позивају да раде заједно и развијају заједничке вредности. Данас границе унутар ЕУ не постоје, а спољне границе више не заузима војска, већ полицијске снаге које обављају функцију контроле граница и спречавања илегалног уласка. Поред директних утицаја на формирање безбедносних политика чланица, ЕУ је кроз своју спољну и безбедносну политику, као и кроз политику суседства, покушала да утиче на институционално повезивање са суседима и њихову трансформацију безбедносних политика према наративима заједничко деловање и заједничке одговорности. Хелман (Hellmann, 2017) сматра да је ЕУ повезала унутрашњу и спољну безбедност, што је одлика транснационалне безбедности, и да је овај модел понудила онима који су ушли у неки институционални аранжман са ЕУ. Сврха оваквог трансфера је била да се помогне суседним земљама у стабилизацији унутрашњег поретка и безбедности и да се у њима развију предуслови за прихватање нових концепата безбедности који су компатибилни са онима у ЕУ.

Повезивање унутрашње и спољне безбедности карактеристично је за дискурзивни помак од националне безбедности ка транснационалној безбедности. Размишљање о безбедности постаје транснационално, али то не мења аутоматски безбедносне праксе свих држава, јер је за такву трансформацију потребно време. Вент сматра да се језик безбедности мења од некадашње хобсовске културе анархије у којој

су државе у „непријатељском“ односу са ниским нивоом сарадње, до Кантове културе у којој се поштују правила и државе међусобно сарађују (Vendt, 1999). Идеално достигнуће би било да се безбедносна култура полако помери са хобсовске на кантовску, као што је приказано у Табели 7, јер би то значило одсуство насиља и ратова, као и заједничко деловање за суочавање са глобалним изазовима.

Табела 7. Три културе анархије (Lacassagne, 2012)

Културе анархије	Тип односа	Последице коришћења насиља	Концептуализација у смислу цивилизацијског процеса, међународне структуре и хабитуса
Хобсова култура	Непријатељство Државе једна другу доживљавају као непријатеље. Оне негирају једни друге.	Насиље и ратови су свеprisутни.	Цивилизацијски процес готово да и не постоји. Државе немају самоконтролу и самообуздавање. Екстерна ограничења су кључна. Не постоји међународно друштво држава. Преовлађује лични хабитус.
Lockeova kultura	Ривалство. Државе се међусобно доживљавају као ривале. Признају једни друге јер признају право на суверенитет.	Повремено може доћи до насиља и ратова.	Цивилизацијски процес се развија. Државе покушавају да нађу равнотежу између самоконтроле и спољних друштвених ограничења. Међународно удружење држава. Преовладава национални хабитус.
Кантова култура	Пријатељство. Државе се међусобно доживљавају као пријатељи. Они се међусобно препознају и поштују два правила: правило ненасиља и правило узајамне помоћи.	Насиље и ратови су забрањени.	Цивилизацијски процес довео је до међусобне идентификације, емпатије и настанка Ми-идентитета. Глобално космополитско друштво. Преовлађује глобални цивилизовани хабитус.

Разлика између националне и транснационалне безбедности може се видети кроз ове три културе анархије. Хелман (Hellmann, 2017) сматра да је дошло до диспозиционог померања са националне безбедности на транснационалну безбедност на нивоу ЕУ и да такав помак није у потпуности присутан у СНБ земаља чланица ЕУ. Он наводи да се у националним стратегијама и даље могу пронаћи елементи који упућују на доминантно присуство карактеристика националне безбедности, те да демократске државе теже повећању оријентације ка транснационалној безбедности. Његова анализа је показала да се хијерархија основних вредности које треба бранити придржава традиционалних појмова безбедности кроз фразу „безбедност за нацију и њене грађане“ или неки еквивалент. Међутим, извори претње су представљени другачије у односу на традиционални фокус националне безбедности на друге државе,

па закључује да су државе све више оријентисане на елементе и инструменте националне безбедности. Хелман (Hellmann, 2017) наводи да се у све више СНБ земаља ЕУ безбедносно окружење описује као све сложеније и мање предвидљиво. Ова промена је приметна и код оних чланица ЕУ које и даље истичу заштиту територијалне целовитости и државног суверенитета у виталним националним интересима. Оне су све више почеле да користе језик ризика, у коме се веома комплексно приказује међународно окружење и непредвидивост дешавања ризика који могу мање да угрозе виталне националне интересе (као што су територијална целовитост и државни суверенитет), али и све више вредности заједнице, човека и његовог окружења, односно стварање претпоставки за основне услове живота. Државе чланице ЕУ, такође, наглашавају да је мало вероватан оружани сукоб великих размера који би могао да угрози суверенитет и све више истичу теме енергетске зависности и потребе стварања услова за диверсификацију увозних рута и снабдевање неопходним енергентима. Такође, примећена је промена у навођењу глобалних климатских промена, као озбиљног ризика са којим се суочавају све земље појединачно, али и цела ЕУ, као и наша данашња цивилизација.

Надаље, Хелман сматра да је прихватање заједничких принципа деловања видљиво, па посебно помиње концепт ЕУ 'pooling and sharing', који се односи на принципе, иницијативе и пројекте којима земље чланице раде на повећању сарадње у развоју војних способности. Придруживање настаје када више држава чланица одлучи да заједнички користе способности у одређеној области за коју сматрају да је важна за даље јачање сарадње и заједничких националних и европских капацитета. Делење се дешава када неке државе чланице одустану од неких способности уз претпоставку или гаранцију да ће их друге државе ставити на располагање када је то потребно. Сличном логиком следио је и НАТО, па је 2012. године прихватио иницијативу „Паметна одбрана” која очекује сличне акције својих чланица, а све у циљу јачања националних и заједничких капацитета. Обе иницијативе су укључене у стратегије националне безбедности земаља чланица ЕУ и НАТО, што је видљиво у деловима текста који се баве питањима међународне војне сарадње, заједничког реаговања на кризе и развоја нових војних задатака и способности. Заједничко деловање у области војне сарадње у ЕУ веома је често усмерено на разговоре о европској војсци, и потребама институционализације сарадње у овој области између земаља ЕУ. Мало је вероватно да ће се то десити у блиској будућности, јер су све државе ЕУ и даље заокупљене својом националном безбедношћу, иако се реторика и језик којим се описују савремено стратешко окружење и положај држава у односу на нове претње и опасности полако померају. мењајући. Хелман закључује да је приметна употреба новог језика у СНБ,

који је по својим карактеристикама ближи транснационалној безбедности, иако се заштита територијалне целовитости и државног суверенитета и даље помиње као витални национални интереси, али се и напомиње да постоји мала вероватноћа оружаног сукоба великих размера који би им угрозио, односно да не виде могућност директног напада на своју територију. Након хладноратовског поретка развила се дебата о концепту безбедности и формирала су се, генерално, два тора: један који се залагао за проширење и продубљивање безбедности, док је други веровао да ће такав приступ утицати на фокус студија безбедности, која би изгубила референтну тачку. Заговорници проширења и продубљивања безбедности предлагали су проширење безбедносне агенде на концепте као што су заштита животне средине или економска безбедност, а кроз „продубљивање” укључивање нових референтних објеката ван традиционалног система међународних односа у којима су државе главни актери. Заговорници ужег концепта безбедности тврде да би ширењем и продубљивањем концепта безбедности студије безбедности изгубиле фокус и интелектуалну кохерентност. Копенхашка школа је одступила и од експанциониста и од традиционалиста, јер су тврдили да анализирају, по њиховом мишљењу, „праве функције безбедности” и шта „практичари заправо раде у разговору о безбедности” (Buzan i Væver, 2003: 8).

Занимљиво је, наравно, питање да ли уопште постоји универзална логика безбедности, шта таква логика заправо подразумева и, коначно, како се таква логика може идентификовати. За Копенхашку школу, безбедност се, такође, мора тумачити у контексту „ванредног стања”, јер говорни чин „претвара” питање у безбедносно питање за које су потребне посебне мере, што их наводи на тврдњу да су безбедносне претње увек присутне, као. егзистенцијалне за опстанак одређеног референтног објекта. То може бити држава / становништво / територија, али и идентитет / култура, организациона стабилност / друштвени поредак, природно окружење / биосфера или тржиште / финансијски систем (Buzan et al., 1998: 7; Peoples i Vaughan-Villiams, 2010: 80). На исти начин, безбедност карактерише Копенхашка школа као феномен и стање које карактерише изузетна хитност, приоритет деловања и „ослобођеност“ од уобичајених правила која важе у деловању државе: са процесом секјуритизације, безбедносна питања драматизовани су као питања највишег приоритета, тако да држава често може легитимно да тврди да је неопходно покренути безбедносни поступак без поштовања редовних правила и процедура и решити га „ванредним” мерама” на које су демократије веома осетљиве (Buzan et al., 1998: 24–29).

Схватање безбедности се значајно мењало током историје, у зависности од друштвено-политичког контекста и структуре актера који промовишу или се опиру

одређеном схватању. Безбедност је стога увек „политичка конструкција у специфичним контекстима“ (Dalbi, 2002: ккии). Из историјске перспективе, као што је Јергин (Jergin, 1977) показао у америчком контексту, значење безбедности као „националне“, „војне“ и „државне безбедности“ била је намерна политичка интервенција америчких званичника на почетку Хладног рата кроз конституисање нове матрице претњи која је захтевала другачију дефиницију и организацију. Раније уобичајени термин „одбрана“ као раније преферирани термин војске, замењен је новим појмом безбедност (Jergin, 1977: 193–194). Ратни напори су захтевали комбинацију цивилних и војних активности, што је довело до промене терминологије, јер је безбедност замаглила разлику између војних и цивилних питања, као и између домаћих и међународних претњи. Одбрана се обично схватала као потреба у тренуцима геополитичких трансформација, док је безбедност ослобођена ове карактеристике, али не у потпуности, јер је укључивала и обрасце међународних односа који су често зависили од геополитичке конфигурације. Безбедност би се стога могла дефинисати према потребама „националних интереса“ или „леgitимних интереса“ који су били референтна тачка за безбедност 1940-их, док је 1950-их безбедност померена ка „фундаменталним вредностима“ (Volfers, 1952: 484). Конкретно, након Другог светског рата, дефиниција безбедности, као националне, у којој не постоји граница између унутрашњег и спољашњег, била је корисна за држање америчких војних снага на кључним стратешким тачкама у свету и за супротстављање традиционалним тврдњама које су заступале амерички изолационизам. Према Јергину, први секретар за одбрану Форестал је користио националну безбедност да легитимише јачање војних структура у циљу борбе против „будућег непријатеља“ (Jergin, 1977: 209-210). Национална безбедност је стога функционисала као оправдана, легитимна и неопходна функција у хладноратовском надметању са Совјетским Савезом и „комунистичком претњом“. Из ове перспективе, национални интерес и национална безбедност били су начини за решавање „демократске дилеме“ у америчком контексту како спојити демократске вредности у унутрашњој политици са перципираним аморалним и анархичним међународним системом и оправдати драстичне мере, укључујући војне интервенције и прокси ратови током Хладног рата.

Пред крај Хладног рата, међународни поредак се полако мењао, као и дефиниције безбедности. Од 1980-их, стручњаци за безбедност почели су да доводе у питање доминантни војни и међудржавни фокус традиционалних безбедносних студија. Они су започели развој нових приступа који су се бавили анализом „нових безбедносних изазова“, као што су економски, еколошки, социјални и људскоправачки проблеми, што је довело до потребе за променом и ширењем концепта безбедности који укључује више од самог војног аспекта. Ови нови безбедносни изазови, као што су

етнички сукоби у Африци или ратови на Балкану, али и регионална безбедносна динамика у источној и централној Азији или на Блиском истоку, у већини случајева били су „унутрашњи“, па се постављало питање којим механизмима могу деловати на спречавању њиховог ширења. Чинило се да се појављују и други безбедносни изазови који су били невојне природе и нису спадали у домен традиционалне безбедности: поред економских и еколошких претњи, ови проблеми се односе на безбедносна питања кретања људи, транснационалног организованог криминала и транснационални тероризам, а у новије време и о сајбер безбедности и заштити критичне инфраструктуре. Чини се да ове нове безбедносне претње угрожавају не само међдржавна схватања безбедности, већ и раније јасно разграничење „унутрашњег“ и „спољног“ у безбедносним пословима. На пример, транснационални тероризам се појављује као хибридна безбедносна претња у актуелном окружењу, јер се њиме баве институције унутрашње безбедности (полиција и тајне службе), као и одбрамбене и спољнополитичке структуре. На међународном плану предузимају се различите активности против сигурних уточишта за терористе и државе које се појављују као спонзори тероризма, а као резултат тога, противтерористичке активности се често одвијају ван територије државе. Штавише, софистицирана војна технологија се сада често користи у полицијским операцијама и обезбеђењу државних граница у САД, Европи и другде; а војне операције обухватају полицијски рад, хуманитарне активности и слично, што заузврат редефинише традиционалне концепте „војник“ и „полицајац“ у пословима безбедности. Проширење безбедносне агенде у безбедносне дискурсе и наративе увело је појам „ризика“, што сугерише ново безбедносно окружење у којем се појављују бројне несигурности које не можемо решити војним средствима или секјуритизацијом које захтевају хитно деловање и ванредне мере, јер су опасности за које мислимо да би се могле појавити у будућности, али не знамо када и какве штете могу бити (Amoore & De Goede, 2008). За научнике о ризику, ово ново окружење ризика заменило је претходну доминацију масовних и општих претњи. Као резултат тога, савремена безбедносна агенда тежи да укључи војна и невојна, државна и људска безбедносна питања, као и аспекте мира и војне безбедности, у оквиру много шире, вишедимензионалне структуре међународних безбедносних студија, како су написали Бузан (Buzan, 1984), Бузан и Хенсен (Buzan i Hansen 2009), Вилијамс (Villiams, 2008), Колинс (Collins, 2010) и бројни други, у оквиру којих постоје конкурентни наративи широко дефинисаних различитих безбедносних пракси и логика. Сви аутори се слажу, без обзира на то којим приступом учествују у истраживањима безбедности, да је на развој студија безбедности утицао контекст и развој међународних ситуација, те да су сви покушаји дефинисања безбедносних студија остали лишени јединствене

дефиниције, али да су се развили различити приступи који су посебно идентификовали различите безбедносне праксе, и који су се бавили технологијама управљања безбедношћу, те су као такве биле корисне у анализи и дизајну безбедносних политика.

Данашњи безбедносни пејзаж се може описати као транснационалан, јер су се појавиле претње и ризици који се не могу зауставити на границама држава. Сходно томе, безбедност у студијама безбедности се посматра кроз продубљивање и проширење, као одговор на променљиви пејзаж. Поред питања везаних за традиционалне безбедносне претње у којима се очекује деловање државних актера, појавиле су се и нетрадиционалне безбедносне претње које угрожавају више актера истовремено, као и животну средину. Повећани транснационални проток људи, робе, новца и информација последица је „глобализације“, која је утицала и на промене безбедносног пејзажа у смислу „глобализације“ нових изазова. Појавом сајбер простора и све већом међузависношћу која је последица технолошких достигнућа наше цивилизације, стварају се услови „хиперризика“ (Helbing 2013), који додатно утичу на сложеност савремених изазова. Здравствена безбедност, економска безбедност, безбедност хране и енергетска безбедност су међусобно повезани концепти који доприносе још већој сложености међународног окружења. Због тога је, сматрају представници Копенхашке школе, прикладније посматрати безбедност као праксу у оквиру ширих безбедносних кластера и друштвено-политичких платформи у којима не постоје увек трајни организациони или релациони облици, већ све више привремени у којима се границе стално крећу, оспоравају и мењају. У зависности од тога како се специфични (опажени) безбедносни изазови тумаче и практикују, одређено значење безбедности се појачава или трансформише. Промене у пракси безбедности током времена претварају се у промене у значењу безбедности, које заузврат може постати одређујуће током дужег временског периода док се не промене околности и дође до нове трансформације значења. Док глобалним поретком доминирају глобалне претње, као што је могућност ограниченог рата између великих сила, смисао безбедности је усмерен ка одбрани суверенитета и интегритета у сличним облицима. Међутим, ако не постоје такве врсте глобалних опасности у којима се безбедност саопштава у јединственом смислу, онда постоји могућа „локализација“ безбедности, односно давање смисла безбедносним питањима која су више повезана са локалним опасностима и ризицима. „Локална“ природа савременог безбедносног дискурса одражава привремену промену безбедносних пракси, наглашавајући потребе локалне заједнице и посвећујући мање пажње глобалним односима. Безбедност је вишедимензионална, јер је добробит појединаца више у центру креирања политике него пре педесет година. Индивидуална безбедност се више не може задовољити само

војним мерама; потребно му је вишедимензионално разумевање. Као што је Алесандро Полити приметио, „индивидуална безбедност и међународна стабилност постају све више испреpletене, а претња безбедности је све што спречава било коју релевантну организацију да обезбеди индивидуалну безбедност” (Politi, 1997:16). Нови безбедносни изазови после Хладног рата постали су вишедимензионални, а управљање њима сложеније и теже. Безбедносне политике више није могуће делити на унутрашње и екстерне, што захтева различите инструменте управљања, при чему више није препоручљиво деловати искључиво у сектору, већ заједнички на нивоу државе, али и на међудржавном нивоу.

2.3.1. Приступ људској безбедности

Модел заштите људских права и безбедности имао је снажан утицај на истраживање и посматрање безбедности, односно на теорију и праксу међународне безбедности. То је нормативни концепт који служи „не само за анализу политике, већ и за предлагање практичне политике. У основи људске безбедности су људска права и људски развој, као позитивне вредности које безбедносна политика треба да штити“ (Ejdus, 2012: 216). Након слома хладноратовског поретка, порасла је свест о томе како се средства уложена у наоружање и одбрану употребити у сврху економског и укупног развоја. У оквиру УН, а посебно њиховог развојног програма (The United Nations Development Programme), почетком деведесетих година прошлог века почело се размишљати о променама у приступу безбедности, те потреби повезивања развоја и безбедност. У Извештају о људском развоју из 1993. године позива се на нови приступ безбедности: „Концепт безбедности мора да се помери са искључивог фокуса на националну безбедност на много већи фокус на људску безбедност, од безбедности оружја до безбедности кроз људски развој, од територијалну сигурност до хране, запошљавања и заштите животне средине“ (UNDP, Извештај о људском развоју 1994: 2). Следећи важан корак у еволуцији концепта људске безбедности направљен је 1994. године, када је UNDP повезао развој и безбедност, укључујући то у Извештај о људском развоју. Према његовим речима, људска безбедност је осећај да су људи ослобођени бриге, не само од страха од катаклизмичног светског догађаја, већ пре свега од свакодневног живота. Приступ људској безбедности има два различита аспекта: „прво, то значи сигурност од таквих хроничних претњи као што су глад, болест и репресија. И друго, то значи заштиту од изненадних и штетних поремећаја у обрасцима свакодневног живота – било у кући, на послу или у заједници“ (UNDP, 1994: 3). Људска безбедност значи слободу од оскудице и слободу од страха. Она подразумева „основне слободе – слободе које чине суштину живота“. То значи заштиту људи од критичних

(тешких) и широко распрострањених претњи и ситуација. „То такође значи стварање политичких, друштвених, еколошких, економских, војних и културних система који људима пружају све услове за опстанак, издржавање и достојанство“ (UNDP, 1994: 3). Извештај из 1994. године, такође, идентификује седам специфичних елемената људске безбедности: а) економска безбедност; б) безбедност хране; в) здравствена сигурност; г) безбедност животне средине; д) личну безбедност; е) безбедност у заједници; ф) политичка безбедност. Вилијамс сматра да постоје три различита концепта људске безбедности која се појављују у расправама о овом приступу. „први је оно што се може означити као концепт природне безбедности/владавине права, који се заснива на основној либералној претпоставци основних индивидуалних права на живот, слободу и тежњу ка срећи“ и на обавези међународна заједница да заштити и промовише ова права. *Други концепт* људске безбедности је хуманитарни. Он, на пример, прожима међународне напоре да се продуби и ојача међународно право, посебно у погледу геноцида и ратних злочина и да се уништи оружје које је посебно штетно за цивиле и неборце. Овај приступ је у средишту хуманитарних интервенција које имају за циљ побољшање основних животних услова избеглица и свих оних који су због сукоба расељени из својих домова и заједница. Ове две концепције људске безбедности, које се фокусирају на основна људска права и њихово негирање, супротстављене су ширем (трећим) концепту који предлаже да људска безбедност мора бити широко конструисана тако да укључује различите облике штете по живот и добробит појединаца. (економске, еколошке, социјалне, итд.)“ (Williams, 2008:230-231). У овом *трећем концепту* постоји снажан друштвени елемент и много шире посматрање претњи и ризика по опстанак и здравље појединца. Из ње произилази потреба да се бринемо о животној средини, да се носимо са климатским променама, да бринемо о квалитету људског живота и свему што на њега утиче, односно о свим оним питањима, претњама и ризицима који могу да угрозе људски опстанак. Овај трећи оквир људске безбедности доживео је низ критика, јер претпоставља укључивање бројних претњи и ризика, што нас може довести до тога да све доживљавамо као претњу. Последица оваквог приступа је велика шума различитих претњи и ризика, што ограничава наше разумевање оних који су најважнији и деловање против њих. Када смо суочени са бројним ризицима, технологија управљања нам не дозвољава да делујемо ефикасно, што може имати додатне штетне последице по људски опстанак и живот. Вилијамс наводи да се у већини литературе која се бави питањима људске безбедности може уочити опште уверење да је „људска безбедност од пресудне важности за међународну безбедност и да међународни поредак не може почивати само на суверенитету и

витаљности држава – тај поредак зависи и од појединаца и њиховог осећаја сигурности“ (Viliams, 2008: 232).

Заговорници људске безбедности у студијама безбедности развили су различите приступе, дефиниције, типологије и методологије истраживања које нам омогућавају да доста широко сагледамо услове који треба да буду испуњени да би појединац имао у оквиру своје заједнице, а потом и на глобалном нивоу, све услове неопходне за безбедност и развој. Већина истраживача не поставља питања да ли се и како ови услови могу остварити, с обзиром на бројна ограничења, па су њихови приступи и теоријски увиди врло често у сукобу са самом праксом. Управо на то се фокусирао критика људске безбедности као аналитичког концепта. Ејдус сматра да је концепт био изложен бројним критикама „од чињенице да је безболан и аналитички бескористан, до тога да подстиче интервенционизам, па све до тога да се претворио у нову догму која само јача постојећи светски поредак којим доминирају моћне државе глобалног севера.“ (Ejdus 2012: 227). Ипак, концепт људске безбедности, без обзира на његову ширину и укључивање бројних фактора, представља користан алат за идентификацију претњи и ризика за појединца, без обзира на то где се налазио и у каквим условима живео. Роланд Парис верује да људска безбедност не нуди посебно користан оквир за анализу ни за истраживаче ни за креаторе политике. Међутим, он такође сматра да концепт људске безбедности може допринети проучавању међународних односа и безбедности на начин да „може послужити као маркер за широку категорију истраживања у области студија безбедности која се, пре свега, тиче невојне претње безбедности друштва, група и појединаца, за разлику од традиционалнијих приступа студија безбедности усмерених на заштиту држава од спољних претњи“ (Paris, 2001: 96). Из таквих увида могу се развити различите политике које су усмерене ка промени услова који угрожавају појединца и стварању окружења у коме ће сви имати једнака права и шансе да користе заједничке вредности у циљу развоја и безбедности. У закључку, ради лакшег прегледа, у (табели 8) приказане су различите димензије конвенционалне и неконвенционалне безбедности.

Табела 8. Садржај конвенционалне и неконвенционалне безбедносне парадигме

Димензије	Конвенционално обезбеђење	Неконвенционално обезбеђење
Циљ	Примарно држава	Појединац и заједница
Вредности	Територијална целовитост и национална независност	Слобода од оскудице, слобода од страха и слобода за будуће генерације да осигурају опстанак на овој планети
Претње	Пре свега војно (структурирано и намерно насиље)	Првенствено невојне, друштвено-економске, друштвено-политичке, еколошке (неструктуриране и ненамерне)

		акције)
Одговори	Дипломатски и војни (једнострано)	Мултилатерално, деловање невладиних организација, цивилно друштво

Извор: аутор

Преглед приступа који укључује неконвенционалну безбедносну парадигму показује потребу фокусирања на претње опстанку појединца и средства за постизање безбедности која неће даље угрозити ни појединца ни заједницу у којој се налази. То значи да се садржај националне безбедности мора проширити изван војне безбедности укључивањем политичких, друштвених, економских и еколошких безбедносних садржаја.

У савременом свету, свест да је безбедност недељива, и да нема заштите од све савременијих претњи које не познају нормативне обрасце светског поретка и које не поштују територијални интегритет и суверенитет, као и војне или друга моћ држава, све више расте. Етнички сукоби, криза националне и глобалне владавине, распад држава, загађење, промена карактера тероризма, климатске промене са свим последицама, пандемије и друге претње више нису изоловани догађаји који се могу затворити и обуздати унутар државних граница. Њихове последице осећају се широм света, без обзира колико сте директно или индиректно учествовали у њиховој генерацији. Узимајући у обзир све речено, безбедност је област у којој се разбијају бројни процеси који утичу на укупан развој појединца и његове заједнице и као таква представља веома сложену област за креирање безбедносних политика и спровођење безбедносних пракси, које су стално под притиском нових претњи и ризика. Можемо закључити да је безбедност и безбедно управљање у данашњим условима једна од најсложенијих области за управљање

2.4. Референтни објекат безбедности

Успешно дефинисање и категоризација савремених ИРП у оквиру безбедносних студија захтева успостављање референтних објеката – онога што се штити. У том контексту се појављују два витална референтна објекта: држава (укључујући суверенитет), на једној страни, и појединац (друштво) са својим идентитетом, на другој (Orlić, 2004). Оба ова референтна објекта су кључна за анализу проблема, јер држава губи суверенитет, губи статус државе, док опстанак друштва зависи од очувања његовог идентитета (Roe, 2010). Други референтни објекти имају мањи значај у решавању овог питања, или се могу сагледати кроз сочиво претходно наведених.

У савременом безбедносном дискурсу, термини попут људске, друштвене, националне и међународне безбедности користе се како би се објаснила мултидимензионалност овог проблема. Они рефлектују различите концепте базиране на разноликим перцепцијама безбедности, укључујући:

- **Референтне објекте безбедности** (оно што је предмет заштите).
- **Провајдере безбедности** (они који треба да обезбеђују).
- **Однос према ИРП** (како се они дефинишу и интерпретирају).

Ова разноликост приступа омогућава боље разумевање и анализу комплексне природе безбедности у савременом контексту.

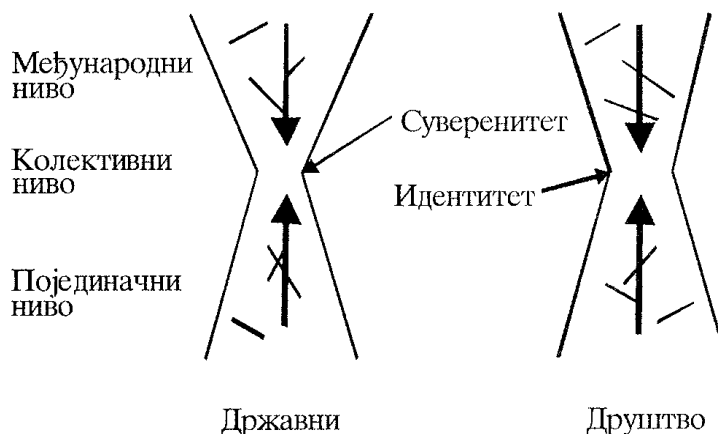
Приликом идентификовања ИРП полази се од четири главне специфичности, тј. од четири главна питања за истраживање основних места у области безбедности: Ко или шта је објекат безбедности? Каква је природа претње? Ко је одговоран (ко се стара) за безбедност? и Којим се поступцима, средствима и начинима достиже, чува и унапређује безбедност? (Terif, 1999:172; Simić, 2002:22; Hadžić, 2003:119)

Прва два питања се издвајају, као неопходна и полазна за идентификовање: прво, ко су све референтни објекти безбедности, који су главни актери угрожени БИРП и чије су вредности угрожене, и друго, каква је природа претње. У том случају питање се проширује са још два облика угрожавања безбедности - изазовима и ризицима. Утврђивањем њихове природе долази се и до њиховог дефинисања које претставља хипотетички оквир дисертације.

На то питање, које се односи на то ко или шта је објекат безбедности, ко или шта се обезбеђује, не може се добити јединствен одговор. Различите школе, замисли и системи међународне безбедности не дају на то питање истоветан одговор. Они утврђују широку листу објеката међународне безбедности - од појединца, етничких група и заједница, владајућих елита и режима, преко држава и међународних и транснационалних организација, до глобалног друштва (Orlić, 2004). Према томе, поставља се питање који од тих објеката треба да се издвоји, као специфичан и уз чију помоћ могу да се одреде ИРП.

За идентификовање БИРП могу се издвојити два референтна објекта и неке њихове особине чијим би се угрожавањем ИРП довео у питање њихов опстанак. Реч је, с једне стране, о држави (суверенитету), као референтном објекту међународне безбедности и његовој одређујућој особини, и с друге стране, о појединцу и његовом идентитету (Orlić, 2004). Те референтне тачке, држава - суверенитет и појединац (друштво) - идентитет одредио је сликовито моделом пешчаног сата Оле Вевер Слика

2) (Waever, 1995). Према њему, „уско грло“ безбедности државе и појединца (друштва) чине су- веренитет и идентитет.

Слика 2. Референтне тачке безбедности према моделу Оле Вевера

Држава

Већина припадника реалистичке школе и либералистичког приступа и даље сматра државу најважнијим објектом међународне безбедности. Према њима, држава је најзначајнија институција кроз коју се друштво организује и уз помоћ које проналази начине за решавање заједничких проблема, укључујући и заштиту од принуде (Terif, 1999:174; Vuzan, 1993:26) Осим тога, држава представља историјски утемељену компоненту политичког система, која подразумева врховну власт над становништвом на одређеној територији. Она се стара за одржавање мира и реда, односно постојећег друштвеног, правног и политичког поретка, узимајући при томе у обзир како опште друштвене интересе, тако и специфичне интересе појединих друштвених група (Simić, 2002). Иако је суочена с бројним референтним објектима међународне безбедности, држава је успела да и даље остане стожер који у новим околностима не ишчезава, већ се само прилагођава и успешно одговара на измењене безбедносне изазове и претње (Orlić, 2004:86).

Суверенитет

То је кључна особина, вредност коју Оле Вевер ставља на место „уског грла“ пешчаног сата, тј. на најосетљивије место, између међународног и појединачног нивоа. Тако је, истовремено, суверенитет дељив и преносив „одозго“ и „одоздо“ од бројних међународних организација, транснационалних компанија и бројних група и удружења појединаца. На међународном нивоу, суверенитет није ништа друго него одбрана и оправдање за независност државе. Мисли се на то да је одређена држава равноправна са осталим државама које владају својим заједницама. На унутрашњем, појединачном

нивоу суверенитета је својство државне власти према којем је она највиша власт на подручју одређене државе, и уз то независна и највиша од свих других.

Појединац

Тек завршетком хладноратовских конфротација појединац долази у у објектив аналитичког сочива као референтни објекат безбедности. Томе нарочито доприносе наведени критички приступи, школе и мишљења, а њихова промишљања су довела до тога да се људска безбедност схвата, као основа за сваку другу безбедност која из ње произилази. Допринос учвршћивању појединца међу референте објекте јесте и пораст његове свести и знања на плану међународних активности, што му је омогућено техничко-технолошким развојем друштва, протоком информација и смањењем раздаљине и времена (*time and space compresion*). Користећи своја знања, вештине и средства која су му надокхват руке, појединац је у стању да мења и усавршава замисли и систем међународне безбедности. Оле Вевер у свом прилагођеном пешчаном сату, као референтни оквир даје друштво (*Society*), а појединца сматра његовом основом. Он друштво схвата као део социјеталне (а не социјалне) безбедности, где је првенствено реч о колективитету и идентитету (*Buzan et al., 1998:26*).

Идентитет

За Оле Вевера идентитет је карактеристична особина, вредност чије неугрожавање омогућује јасно и недвосмислено постојање друштва и појединца, и која их одређује као пуноправне објекте међународне безбедности. Угрожавањем идентитета појединца руши се „битно својство људске егзистенције, његово осећање припадности датом друштву - групни идентитет, и осећања аутономије и слободе за деловање у складу са савешћу, као и доношењу одлука у односу на сопствене вредносне шеме“ (*Orlić, 2004:87*).

Национална безбедност након Руске анексије Крима поново постаје најважнији објекат међународне безбедности. Због бројности, функција и значаја у међународним односима, истраживачи узимају државу као полазну основу за постављање, утврђивање, одређивање и анализирање дефинисаних предмета истраживања. Наиме, постоји сличност када је реч о појединцу (друштво) и идентитету. Људска безбедност заокупља пажњу бројних истраживача, тако је и проширена листа постојећих објеката међународне безбедности, као најбројнијег објекта. Условљавајући формирање сваког вишег нивоа безбедности - групног, националног, државног, међународног и светског све више се повећава значај националне безбедности, као објекта међународне безбедности.

Радикални критичари традиционалног концепта државне и националне безбедности, које често неоправдано изједначавају, усмеравају своју критику на стављање државе и њених вредности у центар као кључног референтног објекта безбедносне заштите. Према њиховом мишљењу, овакав приступ маргинализује теме као што су људска права и слободе, права социјалних група, као и еколошки и други сродни проблеми, остављајући их изван фокуса студија безбедности. Из ових теоријских сукоба произашле су две групе концепата безбедности: државоцентрична и људскоцентрична.

Оба концепта суочавају се са озбиљним изазовима и критикама.

- **Државоцентрични концепт**, ослоњен на традиционални етатистички модел, критикује се као нефлексибилан и недовољно ефикасан у суочавању са савременим асиметричним БИРП. Такође, овај модел може погоршати неке социјеталне узроке безбедносних претњи.
- **Људскоцентрични концепт**, иако у последњих неколико деценија често хваљен, такође се суочава са озбиљним критикама, нарочито у погледу своје практичне примене и јасне дефиниције. Често се користи више, као симбол „савремености” у односу на „застареле” етатистичке концепте, без дубљег образлагања своје суштине.

Однос између људске и националне безбедности представља значајно поље теоријских расправа у савременим студијама безбедности. Овај дискурс се креће од потпуне супротстављености до покушаја интеграције у нову безбедносну парадигму. Ипак, успостављање такве парадигме отежано је због различитих методолошких приступа, као и политичких импликација које сваки од концепата носи. Ове разлике значајно компликују развој универзалног и интегративног приступа безбедности.

2.4.1. Повратак државноцентризма

Током протекле деценије дошло је до извесног „појачања дискурса о националној безбедности и национализму у Европи, посебно почевши од финансијске кризе 2008.“ (Wodak, 2015). Друга прекретница у паду Европе на популизам била је мигрантска криза која је ескалирала 2015. Ова криза је утицала на Европску унију, али и Републику Србију, јер је то транзитно стање миграционих токова, а ова криза је дефинитивно ставила људску безбедност у другу перспективу. Миграционе политике као одговор на мигрантске токове у Европи вратиле су превласт националне безбедности и створиле у неким случајевима чак ризик и несигурност за људе (Nyberg et al., 2017: 50).

Повезивање миграната и избеглица са међународним тероризмом и економским и социјалним проблемима који би потенцијално могли бити изазвани њиховим доласком, био је главни популистички наратив десничарских партија у ЕУ (Kaia, 2018; Maguire, 2015:81, Toscano, 2015: 172). Ово је довело до секуритизације миграција и поново осветлило проблем државног суверенитета, стављајући у фокус националну државу и националну безбедност, а не безбедност људи (Estevens, 2018). Секуритизацијом миграције, имигранти су постали и претња за онтолошку безбедност ЕУ (Benveniste et al., 2017:64), а модерна национална држава у Европи је „жртвовала“ имигранте како би „створила илузију моћи [...] као примарни извор политичке моћи лежи у способности да се смањи субјективно осећана неизвесност људи“ (Lochoski, 2018:19). Ксенофобична популистичка реторика изазива људску несигурност, јер подразумева мере контроле и одвраћање миграција пре заштите људских права избеглица (Grabbe & Groot, 2014:43). Уместо да се третирају као хуманитарни проблем, људи који беже од рата, политичке нестабилности и у неким случајевима екстремног сиромаштва, миграције су преобликоване у безбедносни проблем, што је довело у питање европску декларативну спољну политику усмерену на човека и још једном потврдило да питања националне безбедности и даље имају приоритет у односу на безбедност људи. Миграције су један од најважнијих, али не и једини разлог пораста популизма и преваге националне безбедности над људском. Кели М. Гринхил сматра да је национализам у Европи дубоко укоренен и да је миграциона криза „дала више горива за ватру која је већ била подгрејана Великом рецесијом, кризом еврозоне и безброј других стресова и притисака на заједнички европски пројекат“ (Grinhil, 2016: 332).

Територијални спорови који су вратили на сто питања територијалног суверенитета су противзаконито и једнострано проглашена независност Косова и анексија Крима, а то су веома важни догађаји за разумевање промене националне безбедности. Уз то, Жолт Ењеди указује на пет разлога и фактора успона популизма који су карактеристични за централну и источну Европу: комбинација менталитета жртве, самопоуздања и огорчености према Западу, трансформација национализма који мрзе комшије у цивилизацијски антиимигрантска платформа, делегитимизација грађанског друштва и повратак вери у јаку државу, васкрсење хришћанског политичког идентитета и трансформација популистичког дискурса у језик и организациону стратегију која је компатибилна са улогама власти. (Enjedi, 2020). Што се тиче вишеградских земаља, миграциона криза је „допринела интеграцији национализма и ксенофобије десних партија које су се раније фокусирали углавном на питање Рома, антисемитизам, антикомунизам, антиестаблишмент“ (Stojarova, 2018: 41). Насупрот

очекивањима, раст популизма је у порасту чак и у Сједињеним Државама након избора Доналда Трампа за председника, што има најјаче импликације по људску безбедност имиграната. Трампове речи упућене имигрантима доживљаване су као дехуманизујући, јер је он у многим приликама оптужио имигранте из Мексика да су криминалци и „охрабривао полицију да буде насилнија у поступању са онима који су осумњичени за злочин“ (Scott, 2019). Утврђено је да су његове извршне наредбе о граничној политици „увредљиве за достојанство и угрожавају права имиграната и избеглица како у Сједињеним Државама тако и широм света“ (Центар за студије миграција, 2017), са неколико контроверзних одлука које подрива људска права, укључујући проширена употреба притвора, ограничења приступа азилу, појачана примена дуж америчко-мексичке границе и изградња граничног зида од 2.000 миља (Ibid). Оживљавање државоцентризма узроковано популистичким растом дешавала се и у Европи и у Сједињеним Државама. Када Европска унија и САД, као шампиони демократије и људских права од којих се очекује да буду узорни људске безбедности, пошаљу поруку да су националне вредности изнад људских вредности и потреба, не чини се изненађујућим што свет, посебно они делови који су дуго били под аутократском влашћу, или који су у неком прелазном периоду, сада се враћају државоцентризму, агресивном национализму и војним и граничним питањима, стварима које су требале да буду застареле у 21. веку. Према Миленковићу и Суботићу „У традиционалном, државно-центричном приступу безбедности, једини и искључиви референтни објекат безбедности јесте држава, односно њен територијални интегритет и суверенитет, док је оруђе за њихову заштиту војна моћ.“(Milenković & Subotić, 2022;53) Поставља се питање да ли је војна сила, као кључни елемент класичне теорије стратешког одвраћања, довољно ефикасна да се суочи са савременим облицима угрожавања државе, као што су хибридни, асиметрични, мрежни облици и слично. Ови облици угрожавања, карактеристични за теорије ратовања 21. века, имају шири спектар деловања, превазилазећи искључиво физичку димензију сукоба, што доводи у питање традиционалне оквире примене и ефикасности војне силе.

Сходно томе, суочени са новим облицима безбедносних претњи, велике силе су започеле ревизију неолибералних стратегија безбедности, правећи стратешки заокрет ка интензивнијој употреби војних средстава. Овај приступ прати актуелизацију (нео)реалистичких концепата безбедности и њихову интеграцију у нове безбедносне стратегије. Проактивни и превентивни карактер националне безбедности, чија је примарна улога заштита државе и грађана од претњи путем комплексног система безбедносних служби, комплементаран је са концептом отпорности. Отпорност је

усмерена на минимизовање штете која настаје услед пропуста безбедносних служби и цивилне заштите.

Национална безбедност, у оквиру дефинисаног спектра деловања и референтних објеката заштите као што су појединци, организације и територија, нагласак ставља на превентивне мере и детекцију различитих облика угрожавања безбедности. Стога за даљи рад на истраживању усвајамо: да је *национална безбедност РС односно држава референтни објекат безбедности, која својом СНБ као кровним документом артикулише ставове о организацији система национане безбедности кроз концепт Тоталне одбране, а ради заштите грађана и територије.*

2.5. Савремени приступ националној безбедности и облицима угрожавања

Национална безбедност је свеобухватан опис стања одсуства угрожавања нације и њених виталних интереса. Бостонски образовни журнал из децембра 1919. године, схватајући националну безбедност као широк спектар друштвених појава у земљи, наводи да национална безбедност није загарантована, већ да се за њу треба борити, а националне безбедности нема без заштите свих јавних интереса, релевантне за добробит нације (Winship, 1919:722). Појам националне безбедности уведен је у оперативну употребу крајем Другог светског рата у Сједињеним Државама кроз иницијативу за формирање „савета за националну одбрану”, који је 1947. године формирао Савет за националну безбедност (Neocleous, 2006). Од тада до данас, став према - питањима од значаја за националну безбедност обележиле су промене у односима на међународном нивоу, слабљење односа политичке елите и грађана, промене политичке културе, као и делимичан губитак државе. суверенитет због мултилатерализма и колективне безбедности (McComack, 2015). Национална безбедност се утврђује на основу природних и друштвених елемената државне власти. Природне одреднице (географија, ресурси и становништво) односе се на бројност становништва и физичко окружење. Друштвене одреднице (економске, политичке, војне, психолошке и информативне) тичу се начина на који се нације организују и промене њиховог окружења (Ibid).

„Национална безбедност је способност државе да самостално или са другим државама или организацијама заштити виталне вредности и интересе друштва од спољашњих и унутрашњих облика претњи и обезбеди услове за његов развој“ (Stajić & Gaćinović, 2007:57). Национална безбедност је део државне политике за стварање националних и међународних политичких услова који повољно утичу на заштиту или ширење виталних националних вредности према постојећим или потенцијалним противницима (Jablonsky, 2001). Национална безбедност се остварује кроз функције

система националне безбедности. Систем националне безбедности има унутрашње елементе (полиција, службе безбедности, организације за ванредне ситуације, приватно обезбеђење, правосудни систем итд.) и екстерне елементе (војска) и обавештајне службе (Ostojić & Mitrović 2017:107). Према томе, савремени приступ националној безбедности уочили су истраживачи Миленковић и Суботић и артикулисали да је најзначајније: „промена перцепције безбедности, као и све разноврснији начини њеног угрожавања, који се, поред осталог, огледају и у теоријама савремених ратова, држави намећу обавезу проширења концепта стратешког одвраћања и на друге сфере друштвеног деловања, поред војне, која и даље остаје пресудно важна“ (Milenković & Subotić, 2022;53). Према истим ауторима, акценат се даје на отпорност државе и друштва на војне и невојне БИРП, и чини кључни предуслов за ефикасно одвраћање од угрожавања националне безбедности.

2.5.1. Угрожавање националне безбедности

Суштина бављења националном безбедношћу је анализа могућих претњи, пројекција будуће ситуације и планирање мера за њено унапређење. Све до касних 1970-их, војне претње су биле срж безбедносних процена, али током 1980-их расте свест о употреби невојних облика нарушавања безбедности. Интегрисани аналитички приступ најчешће се користи као основа за процену трендова релевантних за националну безбедност. Представља синтезу макро (међународни односи, друштвени и геополитички трендови, економски и политички трендови, глобални ефекти на међународни систем) и микро (сценарио према појединачним питањима и одређењима могућих криза за одређену земљу) анализе. са разрадом сценарија могућих криза и проценом релевантних трендова за националну безбедност (Nils, 1981). Осим што смо могли приметити да се национална безбедност (физички опстанак нације) може препознати, као део државне безбедности (државне институције, јавна управа, оружане снаге, итд.), нека истраживања подржавају идеју Копенхашке школе да би се концепт безбедности могао успешно проширити додавањем концепта друштвене безбедности у студије безбедности (Ната, 2017).

Постоји неколико приступа анализама националне безбедности. Један од доминантних је приступ такозване – „Копенхашке школе“, који се заснива на егзистенцијалним претњама, преживљавању, конфронтацији и надметању (Buzan et al., 1998). Поред неког критичког приступа који разматра неуниверзалност тзв. „Бузанове теорије“ и њену применљивост у претежно западном културном и цивилизацијском окружењу (Besenyo 2019), неоспорно је да „Копенхашка школа“ има снажан утицај на савремену науку о безбедности. Карактеристично је да ова школа мишљења препознаје

претње као главни садржај концепта безбедности. Друга група аутора сугерише ризик као централни концепт безбедности (Corry, 2012). Истовремено, ризик наглашава „услове могућности” у којима се ризик може претворити у стварну штету (Hammerstad & Voas, 2015).

Цитат из увода у документ, СНБ британске владе из 2010:

„... у доба неизвесности десиће се неочекивано и морамо бити спремни да реагујемо на то тако што ћемо наше институције и инфраструктуру учинити отпорнијим колико год је то могуће.“,

потврђује тврдњу многих безбедносних аналитичара: за креаторе политике, безбедност је постала мање везана за одбрану од познатих и посебних претњи (Hammerstad & Voas, 2015). Уместо тога, ради се о мерама предострожности против и – када је то могуће – спречавању будућих ризика, од којих се неки могу израчунати, а други не. Аналитичари у оквиру Студија безбедности сугеришу да су ризик и неизвесност обележили светску политику на почетку 21. века. Према њима ризик постаје све централнија и прихваћенија компонента савремених концептуализација безбедности. Расправа о ризику у литератури о међународним односима, према К. Петерсену (Karen Lund Petersen), била је ограничена у поређењу са оном која се води у области социологије. Она тврди да се „студије ризика у оквиру безбедносних студија држе врло уопштених описа тренутних друштвених кретања и трендова; описи попут „друштва ризика“, „културе страха“ или „диспозитива ризика/безбедности“, који тежи да прикрију вероватно много већу варијацију концептуалних схватања у свакодневној пракси безбедносних актера“ (Petersen, 2012: 696) . Перспектива ризика по безбедност разликује се од Копенхашке школе по томе што се бави системским карактеристикама, а не намерама и поступцима (непријатељских) актера (Ardau et al., 2008: 148). Језик ризика има тенденцију да „деперсонализује опасност“: не може се пронаћи јасан непријатељ јер се многи аспекти друштва могу дефинисати у смислу ризика (Ardau et al., 2008: 151; Corry, 2012).

Према К. Петерсену могу се истаћи три приступа ризику „Ризик као управљање” представља трансформацију концепта безбедности из рата и насиља у управљање и технологију, из социолошке основе управљања; 2) „Глобално управљање ризицима”, такође трансформишући приступ према коме су ризици непредвидиви, па се управљање ризиком претвара у контролу неизвесности; 3) „Политичко-аналитички” је приступ менаџменту који развија методе за одређивање вероватноће и утицаја одређеног ризика (Petersen, 2012: 701–708 у Hammerstad & Voas, 2015).

Угрожавање националне безбедности је појава изазвана људским или природним факторима чије трајање и интензитет изазивају или могу довести до

штетних последица по референтне вредности и интересе појединца, друштва, државе и међународне заједнице. Такође, свака вредност може бити угрожена од неколико различитих претњи, али неколико различитих вредности, такође, може да угрози једну врсту претње. Инкорпорирани приступ политичким, економским, социјалним, еколошким аспектима и војним питањима представља јединствену безбедносну агенду савременог приступа анализи националне безбедности и оквир за пројекцију трендова у њеном развоју. Имајући у виду актуелну промену физиономије савременог рата, као врхунског облика угрожавања и нарушавања националне безбедности, која има видљиво одступање од класичне „Клаузовићеве” теорије рата, могуће је говорити о постмодерном ратовању (Mitrović & Nikolić, 2021). Наиме, савремени сукоби динамично комбинују конвенционалне и неконвенционалне методе, акције државних и недржавних актера, средства и технологије уз ограничену употребу војне моћи.

Модерно ратовање, које се назива хибридно ратовање, нема за циљ уништење, већ преузимање противника и његових капацитета који су ангажовани у интересу хибридног окупатора. За то имамо пример Украјине која ја преузета у Мајдану 2014. године и интензивно се користила и данас се користи у интересу Колективног запада према Руској Федерацији, а што је и изазвало сукоб 2022. године. Укратко, хибридни рат је постмодерни концепт сукоба ниског интензитета, који нелинеарно и флексибилно комбинује конвенционалне и неконвенционалне облике деловања на свеобухватне одбрамбене способности нације, да би се ангажовао у интересу агресора, уз ограничену употребу силе, а чији протагонисти могу бити различити организациони ентитети (од државних до терористичких групе) (Ibid:137).

Према квалитативној анализи Министарства одбране Републике Француске и Министарства одбране Уједињеног Краљевства, будући БИРП обухватају неколико кључних области: 1. Сајбер претње и вештачка интелигенција (The National Cyber Security Centre, 2024) 2. Балистичке претње (The Times & The Sunday Times, 2024). 3. Нуклеарне претње; 4. Пандемије и биолошке претње; (The Guardian, 2024) 5. Еволуција претњи критичној инфраструктури (The United Kingdom Government, 2024).

Ови БИРП данашњице, захтевају свеобухватан приступ који укључује модернизацију одбрамбених капацитета, развој нових технологија и стратегија, као и међународну сарадњу како би се ефикасно одговорило на динамично безбедносно окружење. На основу прикупљених података, може се закључити да ће развој технологије имати кључан утицај на БИРП. Овај развој ће довести до интензивнијег ангажовања система одбране у борби против сајбер и хибридних ИРП, као и других неоружаних и невојних изазова. Када је реч о оружаним сукобима, они ће и даље бити примарни облик војних претњи, али ће технолошки напредак значајно изменити њихов

карактер. С једне стране, повећаће се отпорност одбрамбених снага на класична дејства, док ће с друге стране технологија појачати ефекте борбених операција. Посебну улогу у том процесу имаће развој роботике, који ће смањити зависност од људског фактора у оружаним сукобима, док ће се значајан део борбених активности преместити у информациони простор. Овакви БИРП захтевају од система одбране примену мера које превазилазе традиционалне војне одговоре, а посебно у области информационог ратовања. Развој технологије ће такође олакшати ширење идеологија и дезинформација, што може довести до социјалних немира, унутрашњих сукоба и јачања терористичких организација. Као одговор, систем одбране ће морати да пружи подршку цивилним властима у супротстављању овим претњама.

Ширење лажних вести може ослабити поверење у систем одбране, довести до дезертерства и избегавања обавеза везаних за војну, радну и материјалну мобилизацију. Додатни изазов представљаће старење популације и миграције, које ће смањити регрутни потенцијал, што ће захтевати нове приступе у суочавању са безбедносним претњама. У том контексту, фокус одбрамбених стратегија у будућности биће на невојним и неоружаним мерама усмереним на заштиту људских ресурса система одбране. Ово подразумева унапређење предикције и анализе кроз употребу алата вештачке интелигенције. Сложеност актуелних геополитичких дешавања, међународних односа и динамичан развој научне мисли и теорије поимања државне и националне безбедности, савремених облика њиховог угрожавања, указује на потребу критичког и сталног посматрања. Специфичност Србије је њен историјски и геополитички положај, терет недавних сукоба, трансформација идентитета, степен развијености политичке културе, међународних односа итд. Фактори који одређују државну и националну безбедност Србије су сложени, те им је потребно приступити свеобухватно. У следећем делу рада, извршена је сажета анализа односа Србије према сопственој националној безбедности.

2.5.2. Приступ анализи националне безбедности

У анализи националне безбедности узимају се у обзир формалне карактеристике савремене државе: 1) географски дефинисана територија на којој има јурисдикцију, 2) доминација над постојећим групама, организацијама и савезима који делују на њеној територији, 3) одсуство ривали у својим границама и међународно признање, 4) представља извор права, 5) тежи остваривању ширих циљева од група и организација, 6) представља сталну политичку власт која укључује службе које су носиоци власти (Vinsent, 2009:31–34).

Актуелни безбедносни трендови сугеришу да глобализација има значајан утицај на стварање националне безбедности државе и њен одговор на безбедносне претње, узимајући у обзир њене (државне) карактеристике, као што су моћ, интегритет и положај (Ripsman & Pol, 2010). Дакле, глобализовани међународни односи захтевају холистички приступ безбедности. Стога, јединствени аспект процене претњи националној безбедности захтева политичке, економске и војне капацитете и капацитете усклађене са друштвеним, технолошким и еколошким стандардима. Свеобухватан приступ војним питањима, заједно са политичким, економским, социјалним и еколошким аспектима, представља јединствену безбедносну агенду савременог приступа анализи трендова релевантних за националну безбедност. Овај приступ је комплементаран јер се међународни односи морају анализирати у детаљнијем приступу безбедносним претњама људским колективитетима (Buzan, 1991).

На основу тога, постоји потреба да се посебна пажња посвети глобалним темама као што су геополитичка кретања, етнички сукоби, становништво и миграције, повећање војних капацитета, еколошки проблеми, пандемије, недозвољена трговина оружјем и наркотицима, пролиферација оружја за масовно уништење, информациона безбедност, безбедност у сајбер простору итд. Сви ови и многи други проблеми постоје у неким земљама, као претње и ризици по националну безбедност. Имајући у виду да је актуелна промена физиономије савременог рата, као супресивног облика угрожавања националне безбедности видљиво одступање од класичне „клаузевицове” теорије рата, могуће је говорити о постмодерном ратовању (Mitrović & Nikolić, 2021). У савременом хибридном ратовању приметно је одсуство класичне војне силе, где се динамички комбинују конвенционалне и неконвенционалне методе, дејства државних и недржавних актера, средства и примењене технологије. У таквом хибридном рату акција је усмерена ка најширем спектру области друштвеног живота са ограниченом оружаном силом. Циљ хибридног рата није уништење и девастација, већ преузимање противника и његових капацитета, који се често несвесно и невољно баве деловањем у складу са интересима хибридног окупатора. Укратко, „хибридни рат је постмодерни концепт сукоба ниског интензитета, који нелинеарно и флексибилно комбинује конвенционалне и неконвенционалне облике деловања на свеобухватне одбрамбене способности нације, (Mitrović & Nikolić, 2021:137). Само постојање ових облика угрожавања безбедности државе захтева детаљну анализу сопствених слабости, које могу постати вероватни циљеви потенцијалних противника.

У својој књизи Људи, државе и страх, Бери Бузан истиче да је концепт безбедности је био „сувише уско утемељен”, његов циљ је био да, стога, понуди „шири оквир безбедности” који укључује концепте за које се раније није сматрало да су део

безбедносне слагалице, као што су регионална безбедност, или друштвени и еколошки сектори. безбедности. Бузанов приступ је холистичкији; и док своју анализу поставља неореалистичким уверењима као што је анархија, дубина његове анализе је конструктивистичка у томе што он не прихвата дато, већ радије истражује сваки елемент онога што сматра безбедносним пакетом „један по један“ како би се дошло до информисанијег закључка.

„Безбедност се подразумева као трагање за слободом од претњи и способношћу држава и друштава да одрже свој независни идентитет и свој функционални интегритет против сила промена, које виде као непријатељске. Суштина безбедности је опстанак, али такође разумно укључује значајан опсег забринутости у вези са условима постојања. Тачно тамо где овај опсег забринутости престаје да заслужује хитност ознаке „безбедности“ (која идентификује претње као довољно значајне да захтевају хитне мере и изузетне мере укључујући употребу силе) и постаје део свакодневних неизвесности живота је једна од потешкоћа концепта“- Бери Бузан, "Нови обрасци глобалне безбедности у двадесет првом веку" (International Affairs, 1991: 432-433).

Бузанов приступ је интересантан, јер он посматра безбедност из свих углова од микро до макро, такође се бави друштвеним аспектима безбедности и како људи или друштва конструишу или „секуритизују“ претње. Традиционално припада енглеској школи, што се може сматрати плуралистичкији поглед на међународне односе, Бузан је донекле независни мислилац и реформатор. То му је омогућило да прошири постојећу анализу и пружи својој публици потпуније разумевање сложености безбедности са могућношћу да их примени. концепте за актуелна питања, на пример, рат против тероризма. Овај конструктивистички приступ омогућава читаоцу да открије не само Бузаново читање безбедности, већ и разбијање сваког аспекта који доприноси или утиче на безбедност, од појединца и друштва до главног референта, који је за Бузана држава. За Бузана ништа није дато. Ова епистемолошка методологија се може сматрати једним од његових највећих доприноса теорији међународних односа. Имајући ово на уму, истичемо достигнућа и допринос које је Бари Бузан дао дисциплини и теорији међународних односа, као и нагласак на практичне аспекте његовог рада који омогућава шире разумевање проблема у области међународних односа. Пошто је Бузаново главно сочиво безбедност, што је и наш главни фокус, користећи га као средство за анализу БИРП.

Могло би се рећи да је појам „ризика“ прикладнији за описивање ситуације избора субјекта безбедности, него за карактеризацију самих појава и процеса који нарушавају стање заштићености од националних опасности. У контексту феномена који су супротстављени националној безбедности, ризик се најцелисходније може

дефинисати као последица „изазова“ и „претњи“. Са овог становишта, појам „ризик“ је најприкладнији и најфункционалнији у пракси организовања процеса националне безбедности, јер отклања уочене противречности између логичког и реалног. Следствено томе, формално-логички ризик не може бити позициониран између „изазова“ и „претње“, већ представља њихову последицу. Додатно, треба истаћи обрнуту везу између ризика и других феномена који чине антитезу безбедности – ризик не подразумева само могућност настанка штете, већ и потенцијал за позитивне исходе, као и активну улогу субјекта у минимизирању или спречавању негативних последица (Војанић, 2022).

Сагледавање ризика као резултата опасности има епистемолошку основу. Анализа и процена ризика у контексту безбедности у почетној фази подразумевају идентификацију и разумевање опасности, док обрнут процес – одлука која носи ризик – није нужно условљен тиме. Доносилац одлуке и они на које одлука утиче доживљавају исту ситуацију из различитих перспектива, што често доводи до конфликта, јер располажу различитим нивоима информација, као и различитим очекивањима у погледу пажње коју усмеравају и захтевају од других. (Mitrović, 2021).

Концепт ризика не подразумева само могућност негативних последица, већ и настојање ка успеху у условима неизвесности, без гаранције избегавања губитака у постизању циљева националне безбедности. Очекује се да ће нова сазнања или информације повећати вероватноћу преласка из ризичне у стабилнију ситуацију. Међутим, процес је сложен – што је дубље разумевање војних опасности и претњи, посебно њихових узрока, то је и свест о ризику израженија. Детаљнија и рационалнија анализа често открива додатне изворе неизвесности, што може повећати перцепцију ризика, нарочито у контексту војних конфронтација, које су по својој природи непредвидиве и често доводе до неочекиваних исхода у савременим оружаним сукобима. (Војанић, 2022).

„Без сумње, политички ризик у обезбеђивању националне безбедности је проблем који се често превише политизује“ (Војанић, 2022). Високи улози у очувању националне безбедности намећу значајну одговорност у процесу доношења војнополитичких одлука. Прихватање или одбацивање политичког ризика не само да захтева значајне интелектуалне и моралне напоре, већ често доводи до сукоба интересних група. Сходно томе, процена политичког ризика у контексту националне безбедности увек зависи од конкретног окружења, што се манифестује у тежњи актера да га прецене или потцене, као и у нивоу контроле који могу остварити над њим.

Ризик је неодвојив од одговорности за донете одлуке, што политички чини погоднијим представљање проблема као опасности, а не као ризика. Ипак, у научној

заједници и међу стручњацима, концепт ризика све се више користи у анализи националне безбедности. Са растућом неизвесношћу повезаном са опасностима, повећава се и број ризика са којима се субјекти националне безбедности суочавају. Стога је кључно фокусирати се на управљање ризицима, а не на додатно дефинисање самих опасности.

2.5.3. Три нивоа безбедности: појединци, државе и међународни системи

Као што је већ поменуто, Бузан је кренуо да попуни празнину и посветио се проучавању безбедности, односно да користи безбедност као приступ за међународне студије, пошто је то „тако фундаменталан концепт, процес мапирања неизбежно преузима једно велики обилазак терена” (Ibid:433). Као што је већ поменуто, Бузанова анализа се може сматрати лабавим спајањем неореализма и конструктивизма, фаворизујући конструктивизам. Он прихвата постулат неореалиста да је „међународни политички систем анархија, што значи да је његова главна дефинитивна карактеристика одсуство свеобухватне владе”. реалистички приступ безбедности као „чисте борбе за моћ” је застарео, што резултира кратковидном тачком гледишта и нечим што може само да омета креаторе политике или међународне релационисте да дођу до свеобухватног разумевања овог питања. У свом делу „Људи, државе и страх“, Бузан се окреће ка ширем разумевању нивоа и сектора заснованих на безбедности. Три нивоа која се помињу и детаљно обрађују у његовом раду су појединци, државе и међународни системи. Сектори, којима се бави и у чланку „Нови обрасци глобалне безбедности у двадесет први век“, су политичка, војна, економска, друштвена и еколошка. Ови концепти се не могу на адекватан начин позабавити питањем безбедности засебно, сваки од њих је замршено и сложено повезан са следећим, формирајући мрежу информација које безбедносни аналитичар или међународни релациониста морају да размрсе да би разумели сваки концепт појединачно како би могли да виде њихов међусобни утицај у целини. Ова микро/макро методологија је нешто што је, иако је бесконачно сложено, такође од највеће важности да бисмо могли да добијемо бољу идеју како да се носимо са оним, што Бузан назива „проблемом националне безбедности“.

С тим у вези је и начин на који Бузан у свом раду користи епистемолошку методологију. Са првог нивоа анализе, Бузан признаје да се, да би се завршила ова сложена студија безбедности, где се држава претпоставља као главни референт, прво треба да се запитамо; каква је природа државе? Када размишљамо на линији

индивидуалне безбедности, можемо схватити да се безбедност може сматрати фактором „живота, здравља, статуса, богатства, слободе“ међу неколико примера. Ови елементи „су компликовани и многи од њих се не могу заменити ако су изгубљени“. Концепт претње се, дакле, може релативно лако разумети за појединца. Међутим, као што је већ истакнуто, концепт безбедности не прати модел колачића, и не можемо копирати индивидуалну безбедност и очекивати да ће исти концепт радити за националну безбедност. Бузан, дакле, разматра природу државе да би могао разумети безбедност „већих и компликованијих ентитета“ који су „аморфнијег карактера“. Бузан узима ово разматрање суштине државе све до фигура коју је дао у свом раду, која представља идеју државе, физичку основу државе и институционални израз државе на три тачке троугла. Тиме се показује да се о компонентама државе може говорити, као о само о безбедносним питањима, али да су међусобно повезана и да је „испитивање веза између њих плодан извор увида у проблематику националне безбедности“ .

2.5.4. Безбедност у пет „сектора“

На сличан начин као што се бави нивоима који су кључни за разумевање безбедности, Бузан се такође бави различитим секторима безбедности. У свом чланку „Нови обрасци глобалне безбедности у двадесет првом веку“, Бузан анализира како пет сектора безбедности (политички, војни, економски, друштвени и еколошки) може утицати на „периферију“ на основу промена у „центру“ Пет сектора безбедности су важан концепт који треба разумети када проучавате Бузана. Како Бузан истиче у свом чланку „Нови обрасци глобалне безбедности у двадесет првом веку“, „пет сектора не функционише изоловано један од другог. Сваки од њих дефинише жаришну тачку унутар безбедносне проблематике и начин одређивања приоритета, али сви су заједно уткани у снажну мрежу веза.“ То се јасно види у његовој књизи када испитује различите секторе безбедности у односу на претње. После више прелиминарних третмана концепта (Buzan, 1991: 19–20; Veaver et al., 1993), књига „Безбедност“ из 1998. године на систематичнији начин је обрадила ово питање (Buzan et al., 1998: 7–8). Иако је ова књига испитивала могућност да се сектори могу посматрати као да се односе на различите типове интеракције, и да би им се на тај начин доделио онтолошки статус, она се свела у корист према њима аналитичког статуса:

„Сектори служе за раздвајање целине за потребе анализе одабиром неких од њених карактеристичних образаца интеракција. Али ставке идентификоване по секторима немају квалитет самосталног постојања... Сектори могу идентификовати

карактеристичне обрасце, али они остају неодвојиви делови сложених целина. Сврха њиховог одабира је једноставно смањење сложености како би се олакшала анализа“ (Buzan et al., 1998: 8).

Очигледне претње за које се чини да представљају највећу забринутост су војне, које су у стању да представљају претњу држави на више нивоа. Војне претње могу утицати на све компоненте државе. То може довести у питање саму основну дужност државе да буде у стању да заштити своје грађане, као и да има негативан утицај на „слојеве друштвеног и индивидуалног интереса“. Ниво и циљеви војне претње могу имати различите нивое значаја, а чињеница да подразумевају употребу силе ставља их у посебну категорију када је у питању безбедност. Политичке претње представљају сталну бригу и за државу; међутим, могу бити нејасније и да се теже идентификују у односу на војне претње. Како је држава, сама по себи, политички ентитет, политичка претња са циљем слабљења тог ентитета може се сматрати равноправном војној претњи. Они могу имати облик надметања међу идеологијама или напада на саму нацију. Међутим, важно је направити разлику између намерних политичких претњи и оних „које структурно произилазе из утицаја страних алтернатива на легитимитет држава“.

2.5.5. Економска, друштвена и животна безбедност

Политички и војни сектор безбедности, које је идентификовао Бузан, прате три друга која је теже дефинисати: економски, друштвени и еколошки. Економске претње је, на пример, тешко одредити због природе саме економије. Како Бузан истиче, „нормално стање актера у тржишној привреди је стање ризика, агресивне конкуренције и неизвесности“, а ова несигурна природа чини економску безбедност тешко раздвојивом. Праг онога што је прихватљиво на основу инхерентне нестабилности и шта је претња може бити тешко идентификовати. Као што се види са актуелном економском кризом, постоји значајна количина дебате о томе које делове економије САД треба да „спаси“ влада, а шта не. Сматрало се да је банкарски систем, који је третиран као економска претња, прешао овај праг. Економски сектор је, такође, јасан пример како различити сектори сарађују са другим секторима. Бузан говори о важној вези између економске и војне безбедности. Лако је видети да њихова војна безбедност зависи од економске безбедности због буџетских ограничења. Штавише, економска безбедност се може сматрати кључним индикатором опште безбедности једне државе. Ако се пореде земље у развоју, јасно је да се са економском безбедношћу лакше

успостављају други нивои безбедности. Друштвена безбедност је можда најинтригантнија од пет које треба размотрити. Иако га је тешко одвојити од политичког сектора, друштвене претње односе се на идентитет и баланс (или недостатак) који се може наћи у било којој држави. Слабе државе су често лоше опремљене да се носе са разликама у идентитету и култури. Ако се као пример употреби Авганистан, може се видети да се разлике у култури, идеологији и етничкој припадности, које чине племенске границе које се налазе унутар државе, према неким критичарима, не могу лако помирити са самом државом, односно „западном конструкцијом“ – према неким критичари. Ова питања се преливају на суседни Пакистан, који дели етничке припадности и идентитет. На овом примеру се јасно види да је друштвена безбедност дубоко повезана са политичком, па чак и војном безбедношћу. Већина сукоба који сада преовладавају су они који имају друштвени елемент. Стога, је важно узети у обзир овај сектор приликом проучавања безбедности на макро нивоу. Међутим, такође је важно нагласити да је појам „друштвене безбедности“ тешко применити, јер се бави идентитетима и културама – суштински субјективним и контекстуалним конструкцијама – лако може довести до политике дискриминације и искључивања.

Сектор животне средине је, такође, тежак за дефинисање и може се сматрати најконтроверзнијим од пет сектора. Када се размишља о могућим еколошким претњама, често се помисли на „борбу коју људи имају са природом“, као што су земљотреси и урагани. Ове догађаје, саме по себи, немогуће је контролисати. Новија питања људског утицаја на планету која резултирају феноменима као што су глобално загревање, загађење и озонски омотач, претстављају место где можемо јасније видети контролну променљиву у односу на животну средину. Ова питања долазе у први план нумитно, и еколошки сектор добија све више пажње. Могуће иницијативе за решавање ових питања зависе од економске и политичке безбедности, јер се ова питања могу сматрати не само претњом појединачној држави, већ и глобалним претњама које ће имати широко распрострањено дејство. Сваки од ових сектора има важност по својој мери, и док војне претње традиционално имају предност, са еволуцијом перцепције безбедности је разоткривена важност других сектора као што су економски и еколошки. Приликом анализе националне и међународне безбедности треба узети у обзир све секторе, одвојено и заједно.

2.5.6. Регионална безбедност: „феномен релације“ као део комплекса безбедности

Друга димензија коју је важно размотрити је Бузанов допринос проучавању регионалне безбедности. Концепт регионалне безбедности, иако се некима чини очигледним, је онај који, као и питање у целини, није био адекватно обрађен пре Берија Бузана. Када проучава овај аспект безбедности, Бузан наводи, "безбедност је релациони феномен". Пошто је безбедност релација, не може се разумети национална безбедност било које државе без разумевања међународног обрасца безбедносне међузависности у који је она уграђена" (Buzan, 1993:187) У својој анализи регионалне безбедности и њеног утицаја на концепт безбедности у целини, Бузан нуди неколико занимљивих и важних концепата. Први је онај о „пријатељству и непријатељству међу државама“ (Ibid., 189), односно односима међу државама који могу представљати читав спектар. од пријатељства или савеза до оних обележених страхом. Према Бузану, концепти пријатељства и непријатељства не могу се приписати само равнотежи снага. Питања која могу утицати на ова осећања варирају од ствари, као што су идеологија, територија, етничке линије и историјски преседан. Ово је важно разумети јер концепт пријатељства/непријатељства води ка идеји о томе шта Бузан назива „безбедносним комплексом“ који је „група држава чији су примарни безбедносни проблеми повезани заједно довољно блиско да се њихове националне хартије од вредности не могу реално посматрати одвојено једна од друге” (Ibid., 190). Ово тумачење узима у обзир безбедносни комплекс који је у супротности, као и онај који је уједињен под заједничким интересима. Безбедносни комплекси могу бити корисни у смислу политике и такође пружају добар оквир да разговарају о питањима која су ендемска за било који регион. Ако се решење може наћи само из контекста комплекса, онда би политика требало да се формулише из овог контекста. Идеје регионалних безбедносних комплекса су важне, јер свака држава своју безбедност може ставити у везу са најмање једним комплексом. Многи примери овога могу се лако идентификовати; можда се најекстремнијим може сматрати онај Израела и његових арапских суседа. Ако узмемо за пример питања безбедности Израела и Блиског истока, можемо јасно видети како је безбедност Израела повезана са регионалним комплексом Блиског истока и обрнуто, и како то несумњиво узима у обзир када разматра своју националну безбедност. Исто функционише и за безбедност Палестинаца која драматично зависи од израелске политике безбедности. Ово нас доводи до најважније тачке о регионалној безбедности: чињенице да је регионална безбедност део хијерархије безбедносног проблема, која се

налази између домаће и глобалне или међународне безбедности и не може бити изостављена из слагалице. Последице неузимања у обзир регионалне безбедности могу бити погубне за сваку државу која то одлучи.

2.5.7. Како приступити политици: несигурност, претње и рањивости

Раније евоцирана идеја државе и нације води Бузана на други ниво његове анализе: несигурност, претње и рањивост. Ово је важно, јер су концепти претњи и рањивости „кључна подела у безбедносној политици“. Ови концепти служе да истакну унутрашњу дебату унутар националне безбедности: да ли треба да се фокусира на споља, концентришући се на одсецање претњи држави на извору, што Бузан назива стратегијом међународне безбедности или унутра, смањење рањивости државе, што Бузан назива СНБ? Потпуно разумевање Бузана, омогућава примену његове методе на ову проблематику, и лако је видети да ниједна од ових опција не би функционисала тако успешно као што би могла да функционише ако се примени заједно. Ако, на пример, држава све своје напоре усмери на очување националне безбедности и што више смањи рањивост, држава се тек неће наћи у ситуацији да је њена међународна безбедност угрожена и неспремна да одговори на претњу. Бузан наводи да је проналажење „политике која меша елементе СНБ са елементима међународне безбедности“ оптимално, али да није без потешкоћа. Ако комбинујемо ово са перцептивним и политичким елементима који додатно компликују безбедносну политику и можемо разумети зашто је тако тешко смислити безбедносну политику која функционише на више нивоа. Ово нас води до проблема који се често повезује са политиком, проблемом циљева и средстава. Чињеница је да апсолутна сигурност никада неће бити постигнута. Жртве које би свака држава и њени грађани морали да поднесу да би то постигли биле би превелике. Тако видимо вечну загонетку када је у питању успешна безбедносна политика: када циљеви оправдавају средства? Иако се овај концепт може чинити очигледним, далеко је од тога. Безбедност је деликатан концепт, који сви схватају озбиљно, посебно у глобализованом свету након 11. септембра. Стога није изненађујуће што се налазимо међу безбедносном политиком где циљеви можда не оправдавају средства, односно где пут и последице ових политика не оправдавају средства. Питање политике је веома сложено и додаје варијанту перцепције елите у мешавину заједно са различитим нивоима и секторима безбедности. Бузан признаје да је ово, ако га има, област у којој је оставио празнину. Међутим, може се разумети зашто је то учињено; политика се мења из дана у дан, а безбедност у целини,

као и њени одвојени делови, су питања која се стално развијају, што значи да политика треба да буде способна да се развија заједно са њом. Било шта конкретно што је Бузан могао да допринесе овоме могло би се сматрати застарелим за само шест месеци у зависности од политичке климе. Међутим, Бузан је понудио солидну основу аналитичких алата који могу бити корисни сваком креатору политике. Као што је раније речено, разумевањем глобалне идеје безбедности као и разлагања различитих замршености које утичу на безбедност, креатор политике треба да буде у стању, не само да израчуна када циљеви безбедносне политике оправдавају њена средства, већ и да види даље од сада и доносити одлуке које безбедносну политику подижу на виши ниво.

Коначни и савременији допринос који је Бузан дао дисциплини и теорији међународних односа о којој ће се расправљати јесте „макро-секуритизација”. Ова идеја је заснована на концепту секуритизације који је формулисао Оле Ваевер, близак Бузанов колега, где се питање „секуритизује“ када се конструише у претњу. Према Вејверу, „нешто је безбедносни проблем када елите то тако прогласе“, а нешто постаје секуритизовано када је проглашено безбедносним проблемом и тај проблем је прихваћен од стране публике. Идеја макросекуритизације је иста идеја, али у много већем обиму: „макросекуритизације имају за циљ, и до одређене тачке успевају, да уоквире безбедносна питања, планове и односе на системској основи,“ они су „засновани на универзалистичкој конструкцији претњи и/или референтних објеката”. Бузан нуди два могућа разлога за овај феномен, један је глобализација, а други „веровање у универзалистичку идеологију“. У чланку, Бузан наводи Хладни рат као историјски пример макро-секјуритизације и наводи да је овај феномен „био способан да структурира главну безбедносну динамику међудржавног друштва током неколико деценија“. Бузан се пита да ли је рат против тероризма би евентуално могла порастати као макро-секуритизација на исти ниво. Он чак нуди могућност да је државама (посебно САД) потребна секуритизација „као део њиховог свакодневног функционисања“ и да је после Хладног рата, у ствари, постојао дефицит претњи који је попуњен последицама 9/11 и каснији „Рат против тероризма“.

2.5.8. Критична инфраструктура као основ угрожавања националне безбедности РС

Секуритизација критичне инфраструктуре (КИ) појавила се као кључна компонента дискурса националне безбедности од краја идеолошког сукоба Истока и

Запада. Према речима Мирјам Дун Кавелти (Miriam Dunn Cavelty), америчка војска је одговорна за промену безбедносног дискурса из два разлога – прво, због ширења претњи безбедности након хладноратовске ере, а затим и због промене перцепције могућег мете, јер се под циљевима не подразумевају само војни објекти, већ и неки други „меки циљеви“ (Cavelty, 2007). Првобитно фокусиран на суочавање са претњом од тероризма, концепт заштите КИ је еволуирао да би прихватио „све опасности“, са све већим нагласком на отпорности у управљању стратешким безбедносним и оперативним ризицима. Ови ризици првенствено потичу од природних опасности повезаних са климатским променама (Our World in Data, 2023) и катастрофама које је проузроковао човек, ширењем пандемија и великим сајбер нападима (European Commission, 2021). Истраживачи су се генерално сложили да КР чине критична инфраструктура, критични сектори и критичне технологије од кључног значаја за друштво, а деструктивни утицаји на њих могу представљати опасност за државу у целини и директно за њене грађане, који често ни не схватају колики је њихов значај. (Берловский & Александеров 2022; Tomalska, 2023) Безбедност КИ, као изузетно важан чинилац националне безбедности држава, један је од бројних елемената који осликавају шире трансформације у безбедносном дискурсу крајем 20. века. На значај друштвених промена које је учинила информационо-технолошка револуција, односно, повезивање организационе логике мреже и информационих технологија указао је Мануел Кастелс (Manuel Castells) у својој књизи “Успон умреженог друштва” (Castells, 2010). Критични инфраструктурни системи су окосница друштава и заједница који пружају виталну подршку и основне услуге за њихово функционисање, тј. воду, енергију, транспорт и здравље, као и унапређујући економску динамику, безбедности, инклузији и добробити својих грађана. Системи КИ су изложени и рањиви на широку палету ИРП, укључујући природне и људске опасности, безбедносне ризике, сајбер нападе и физичке нападе, који нарушавају њихове структуре и функције, погоршавају постојеће и стварају нове рањивости.

Потреба за сигурном и отпорном КИ настаје не само као одговор на директне претње – било да су то климатске промене или политички и економски услови – већ и због умрежавања и међузависности међу КИ на националном и регионалном нивоу држава. Ове сложености и међусобне везе доприносе повећању неизвесности, подстичући промену у стратегијама заштите са фокуса на појединачне претње на приступ који обухвата све опасности, и на крају ка стратегији оријентисаној на

отпорност. Ова еволуција има за циљ боље решавање и управљање системским ризицима и неизвесностима.

С обзиром на сложеност и неизвесност повезане са идентификованим изворима ризика, стратегије отпорности дале су приоритет у односу на стратегије предвиђања у управљању стратешким безбедносним и оперативним ризицима за КИ у последње две деценије. Надовезујући се на ово, сугерише се да примарни извори стратешких ризика потичу од природних опасности повезаних са климатским променама и изазова које представљају глобалне мреже – посебно у дигиталном окружењу – као и међузависности КИ, а не из изолованих напада од стране терористичких или криминалних група.

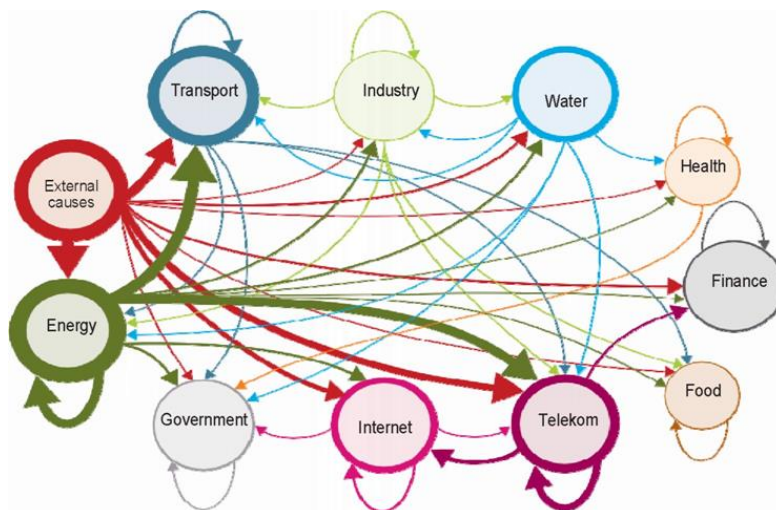
Критична инфраструктура је од суштинског значаја за производњу и дистрибуцију континуираног протока основних добара и услуга (Huang et al., 2014). КИ системи су снажно међусобно зависни и међусобно делују на различитим нивоима, што их чини рањивим на катастрофе и кварове, и на крају доводи до губитака. Моделовање хибридних метода за анализу међузависности и значајности КИ је врло битно за њихово предвиђање (Војанић et al., 2024). Овакве методе дају битне улазне подаке који су основ за управљање системом КИ и сродно доношење одлука (Војанић et al., 2015). Критична инфраструктура омогућава друштву да обавља свакодневне активности које подржавају производњу и пренос електричне енергије, природног гаса и нафте и обухвата телекомуникације (информације и комуникације), транспорт, системе водоснабдевања, банкарство и финансије (Serre & Heinzlef, 2018). Обезбеђивање КИ чини друштво и државу сигурним и отпорним.

У прилог овоме је и констатација да се у досадашњим стратегијама националне безбедности Р. Србије (2009 и 2019), термин КИ уопште не помиње (Milosavljević & Vučinić, 2021). Република Србија је ради нормативног регулисања КИ донела Закон о критичној инфраструктури, ради усклађивања са европским законодавством. ЕУ је ради заштите „европске критичне инфраструктуре” (European Commission, 2021), њене међузависности и значајности уредила ову област како би првенствено заштитила енергетску мрежу и гасоводе који прелазе преко територија више држава.

Стога се, значај безбедне и отпорне КИ намеће не само као одговор на БИРП (било оне изазване климатским променама, политичким или економским појавама), већ и због умрежавања и такозване међузависности између КИ на националном нивоу. Према Закону о критичној инфраструктури: „КИ су системи, мреже, објекти или њихови делови, прекид функционисања или прекид испоруке добара или услуга може

имати озбиљне последице по националну безбедност, здравље и животе Људи, имовине, животне средине, безбедност грађана, економска стабилност, односно угрожавање функционисања РС” ("Official Gazette of RS", 2018).

Катастрофа у Фукушими 2011. године, усмерила је анализе на појаве међузависности, каскадног ефеката и једновремених криза. Међузависност КИ дефинисана је утицајем квара или дестабилизације једне КИ (сектора) на друге инфраструктуре (Keković & Ninković, 2021).

Слика 3. Пример међузависности и каскадног ефекта поремећаја КИ

Слика 3 приказује пример међузависности, значајности КИ и каскадног ефекта поремећаја зависности (Luijff, et al, 2016). Међузависност КИ може се ближе описати утицајем поремећаја или оштећења једне КИ (сектора, подсектора) на друге инфраструктуре. Можемо констаовати, да та сложеност и инфраструктурне међузависности доносе све већу неизвесност, а то имплицира померање безбедноних трендова од приступа усмереног ка појединачним чиниоцима угрожавања, преко приступа свих опасности, па све до приступа оријентисаног на отпорност система, тј. стратегија за супротстављање и управљање системским ИРП.

У спроведеном истраживању (Војанић, 2024) дефинисани су сектори и подсектори КИ, који су били граница анализе проблема, приказани су у Табели 9 (Official Gazette of RS, 2018). У истраживању су се ограничили на 4 сектора због једноставнијег приказа модела, према осам идентификованих у службеном гласнику. За сваки сектор утврдили смо подсекторе који су од виталног значаја како за одрживост привреде, тако друштва у целини.

Табела 9. Приказ КИ који су за безбедност државе

Сектор	Подсектор	Опис критеријума
Енергија (К1)	Електрична енергија (К ₁₁)	Електроенергетска инфраструктура (електране, преносни системи, контролне станице)
	Нафта (К ₁₂)	Нафтна инфраструктура (складиштење, системи за обраду, контролне станице, пумпе и цевоводи)
	Природни гас (К ₁₃)	Гасна инфраструктура (складиштење, контролне станице, пумпе и цевоводи)
Вода (К2)	Слив (К ₂₁)	Сливови и узводна подручја великих река
	Бране (К ₂₂)	Резервоари, цевоводи и пумпне станице
	Прерада воде (К ₂₃)	Постројења за пречишћавање воде, цевоводи и пумпне станице
	Снабдевање водом (К ₂₄)	Сервисни системи цевовода и контролни центри
ИКТ (К3)	Информације (К ₃₁)	Софтвер, хардвер, сајбер-безбедност и интернет
	Телекомуникације (К ₃₂)	Инфраструктура за телекомуникације (станице и опрема за емитовање)
Транспорт (К4)	Путна инфраструктура (К ₄₁)	Друмска и железничка инфраструктура која се користи за транспортне тунеле и мостове
	Реке (К ₄₂)	Инфраструктура за бродски саобраћај (луке и објекти)
	Ваздушни саобраћај (К ₄₃)	Аеродроми, центри контроле летења, контролни торњеви
	Поштанске услуге и логистика (К ₄₄)	Главни дистрибутивни центри и повезани објекти

Применом хибридне вишекритеријумске методе FDEMANP, рангирање тежинских вредности сектора је следеће: вода К₂ информационо-телекомуникациони К₃, транспорт К₄ и енергија К₁. FDEMANP анализа на нивоу КИ подсектора открила је да ИКТ телекомуникације К₃₂ и информације К₃₁ имају највећу тежину утицаја. Овај резултат је и очекиван, сходно томе јер Информације и телекомуникације играју кључну улогу у КИ, јер скоро сваки сектор или подсектор контролишу ИКТ и мрежни системи у данашњем „Умреженом друштву“.

*„Оно што омогућава паметном суверену и добром генералу да напада,
осваја и остварује циљеве изван домаћаја обичног човека,
јесте предзнање. ”*

Sun Tzu, *“The Art of War”* (2000).
Allandale Online Publishing,
United Kingdom, , str. 59.

3. СТРАТЕГИЈА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ РС

Безбедносно окружење је сложено и неизвесно. Политичке, војне, економске и друштвене зависности у свим односима, билатералним, регионалним и глобалним, су сложене. Ово има значајан утицај на главне правце трансформације оквира националне безбедности. Штавише, разградњом светског и регионалног поретка, то негативно утиче на безбедносно окружење појединих држава. Неизвесност и непредвидивост догађаја праћени су измењеним симптомима и новим обликом (доменом) оружаних сукоба, различитог интензитета, сложености и трајања. Бришу се границе, не само између унутрашње и спољне безбедности, већ и између стања функционисања државе, нормалног и ванредног, укључујући и ратно.

Динамична еволуција савремених услова међународне и државне безбедности захтева нови приступ питањима јединственог уређења државе у циљу задовољења безбедносних потреба. Њихов главни садржај је заштита и одбрана добара која одређују успешно постојање нације и развој државе. У основи размишљања о систему националне безбедности, који је суштински уједначен у својој суштини, лежи потреба да се отклоне многи недостаци постојећег уређења државе како би се обезбедила безбедност, а то су: неекономичност деловања, недостатак уједначености управљања, дуплицирања надлежности, одвојених, затворених и спорих система за праћење и процену претњи; тешкоће у координацији деловања у случају сложених ситуација, недовољна припремљеност органа власти и њихових помоћних апарата за свеобухватну контролу стања државне безбедности.

То је и опстанак прекорачења и стварање многих нових, одвојених организационих целина које се користе за обезбеђење безбедности у различитим областима државне делатности. Немар на овим просторима, који нису страни најбоље организованим државама, потврђен је бројним терористичким нападима, локалним сукобима, укључујући сукоб у Украјини, трагично настајање тзв. ИСИС државе и миграциона криза (намерно искоришћена за политичке интересе), интерне и

међудржавне), као и ситуације интерне природе, укључујући социјалне протесте, природне катастрофе и ефекте штетног утицаја човека на природну средину.

У СНБ тежиште је на утврђивању генералних опредељења и ставова којима се уређује систем националне безбедности. На основу тих исказа усмерава се укупан државни и национални напор и моћ, у процесу реализације безбедносних националних интереса и циљева. Као и у свим областима друштвеног живота, тако и на подручју безбедности, знање се све више афирмише као врхунска вредност и услов за ефикасну праксу. Онај ко не буде у стању да ефикасно предвиђа промене у подручју безбедности, неће моћи рационално и успешно да профилише систем безбедности, нити да оствари уставом дефинисану улогу. СНБ на свеобухватан начин идентификује БИРП који су актуелни и они који ће бити највероватније присутни у блиској будућности. Она је основа за пројектовање система националне безбедности, његових елемената и подсистема, као и за спровођење политике безбедности у функцији достизања дефинисаних циљева.

„Свака стратегијска стварност је истовремено садашњост, прошлост и будућност. Актуелна стратегијска позиција ентитета државе и њених институција детерминисане су његовом стратегијском теоријском и практичном делатношћу у прошлости и избором оне будућности која је постаје садашњост“ (Višnjić, 2005). Без успешног предвиђања развоја друштва скоро да је не могуће кроз стратегијска документа добро позиционирати место државе, система националне безбедности, спољне политике, економије, одбране и других функција државе, јер се тим документима циљно и критеријумски дефинишу различите друштвене делатности које се значајно рефлектују на будућност и способности државних институција.

Та фаза стратегијског планирања на нивоу државе најчешће се означава појмом стратегијско усмеравање. У том називу има симболике и суштине, јер се сваки систем, па и држава првенствено усмерава кроз дефинисање интереса, циљева, мисија, задатака и других параметара у форми стратешких опредељења.

Односи између народа и држава, као и историјске противречности, често доводе до разнородних континуираних друштвених сукоба, различитог интензитета, у колико се ти односи не могу решити задовољавајућим компромисом. Велике, брзе и суштинске промене стратегијског окружења, као и система вредности у међународним односима, у знатној мери, умањују поузданост дефинисања стратегија држава, а нарочито када су у питању национални интереси, циљеви и делотворне стратегије за њихову реализацију.

3.1. Појам стратегије националне безбедности

Прецизно одређење једног појма обавља се његовим дефинисањем, при чему је дефиниција "... суд у коме је изражен садржај једног појма" (Petronijević, 1990:141). Међутим, дефинисање појма "стратегија државе" пратиле су бројне потешкоће како семантичке природе, тако и у вези примене одговарајућих правила дефинисања (Ibid, 1990:134-140).

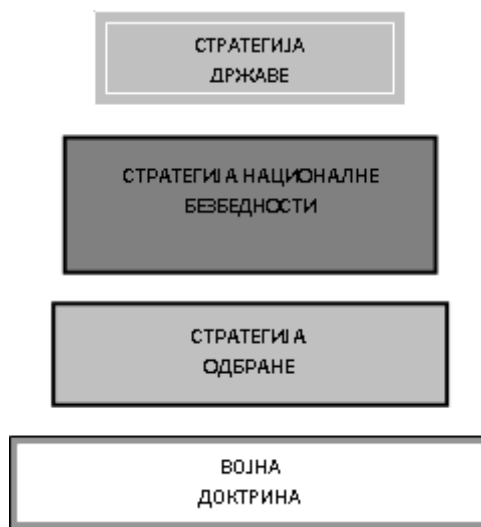
Стратегија државе може се прелиминарно дефинисати као област умне и практичне делатности која је одлучујућа за опстанак и живот државно организоване нације. У теоријском и доктринарном смислу она треба да буде умно, критичко знање изражено синтетичким појмовима. Неопходна нам је теорија која ће бити окренута спознаји односа оних процеса стратегијских ентитета којима припада димензија будућности.

Имајући у виду универзалност теоријских знања која се узимају у обзир при дефинисању, са примењеног, односно практичног становишта, може се навести да стратегија државе јесте „опште и интегрално програмско становиште за очување и достизање највиших националних (државних) вредности и интереса, уз ангажовање умних, духовних и материјалних потенцијала државе ради њене заштите и успешног развоја, кроз остваривање дефинисаних циљева, у миру и рату“ (Kovač & Marček, 2001:40). Слично томе, З. Кековић дефинише стратегију као "опште програмско становиште за достизање и очување највиших националних (државних) вредности и интереса" (Keković, 2009:91).

Узимајући у обзир наведена тумачења, стратегија државе у практичном контексту представља „општи концепт усмеравања политичке, економске и војне моћи државе, било у реалном или виртуелном окружењу, с циљем заштите и остваривања највиших националних интереса кроз спровођење специфичних и индивидуалних стратегија“ (Kovač & Marček, 2001:40).

„Уместо појма „стратегија државе“, у теорији и пракси стратегијског промишљања врло често се користи појам „стратегија националне безбедности“. Овај појам је нижег нивоа општости од појма „стратегија државе“ и представља „синтезу опредељујућих и обавезујућих ставова о питању одбране и безбедности државе“ (Keković, 2009:91). Сходно томе, СНБ представља „целовит и релативно трајан програм, чијом реализацијом треба да се оствари спољна и унутрашња безбедност државе, у миру и рату, кроз ефикасно решавање безбедносних ризика, изазова и претњи, ради заштите слобода, имовинске сигурности, права грађана и демократских

тековина“ (Kovač, 2003:82). Према Ковачу и Стојковићу основна стратегијско доктринарна документа која просистичу из СНБ представљени су на Слици 4.

Слика 4. Хијерархија стратегија (Kovač & Stojković, 2009:259)

Исти аутори дефинишу: „СНБ представља систем комплементарних норми, из домена државних стратегија које се непосредно односе на систем безбедности и на реализовање специфичних одбрамбених функција државе у политичкој, економској, правној, технолошкој, едукативној, информационој, војној, верској и другим областима основних функција државе. Она је основа за интегрисано деловање снага безбедности у функцији остварења повољног стања безбедности државе, кроз испољавање моћи државе у функцији заштите виталних националних интереса.“ (Ibid:260)

“СНБ представља систем комплементарних норми које се односе на систем безбедности и остварење специфичних одбрамбених функција државе у различитим областима, као што су политика, економија, право, технологија, образовање, информисање, војска, религија и други сектори. То је свеобухватан и дугорочан програм који, кроз своју реализацију, обезбеђује спољну и унутрашњу безбедност државе, како у мирнодопским, тако и у ратним условима, путем ефикасног реаговања на БИРП. Стратегија има за циљ заштиту слободе, имовинске сигурности, права грађана и демократских вредности” (Dragišić, 2011:42-43).

Поред тога, СНБ представља основни документ који већина савремених држава користи за конституисање својих система безбедности. Она није изолован документ, већ је повезана са вишим хијерархијским документима, као што су државне, националне или тоталне стратегије, које конкретизује у домену безбедности. Истовремено, стратегија је основ за израду нижих стратешких и доктринарних

документа, као што су стратегије одбране, војне стратегије, доктрине борбе против криминала и други акти усмерени на очување националне безбедности.

Најпотпунија дефиниција СНБ је да она представља „услов, основу, усмеравајући и корективни документ једне државе (друштва), који изражава поштовање општеприхваћених стандарда безбедносног организовања савремених држава. У суштини, она утврђује границу испод које држава неће и не може ићи у одбрани својих интереса.“ (Stajić, 2009:224)

СНБ представљају „документ државе којим се утврђују циљеви политике безбедности, као и средства и методе за остваривање националних интереса и циљева у области безбедности“ (Keković, 2009). СНБ је „документ од највећег стратешког значаја у једној држави који дефинише основне вредности, интересе, ИРП националној безбедности, као и организацију система националне безбедности и политике националне безбедности у циљу обезбеђивања и остваривања националних интереса“ („Službeni glasnik RS“, broj 94/2019).

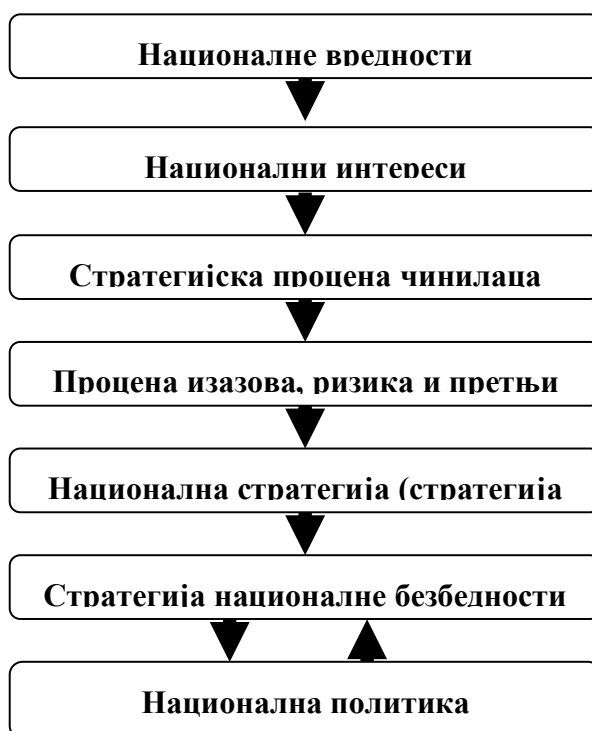
3.2. Израда СНБ РС

После извршене семантичке анализе синтагме СНБ, садржаја и обима појма, поступка израде и међузависности њених елемената, може се рећи да је она у основи најопштији национални и државни програм. Научну основу тог програма треба да чине генерализована знања из свих наука и научних дисциплина, која обједињава општа стратегија (стратегија) и метатеоријски превреднује у смислу програмског заснивања у складу са проценом и предвиђањем деловања екстерних и интерних чинилаца на основне националне интересе.

Објект стратегије (опште стратегије) има двојак карактер, са онтолошког и епистемиолошког становишта. Објект стратегије припада друштвеним појавама, у којима је кроз историју доминантно био заступљен однос сукобљености интереса.

Потреба научног заснивања СНБ узрокована је првенствено њеном мултидимензионалном условљеношћу у програмском и практичном погледу, као и потребом располагања поузданим предвиђањима ради што рационалнијег и ефикаснијег деловања државе и њених подсистема у будућности.

У свету се за потребе израде и примене СНБ и формулише различита институционална методологија и методски приступи и модели. То се претежно чинило у развијеним и водећим државама у свету Слика 5 (Kovač & Stojković, 2009:285).

Слика 5. Међузависност и методолошка поступност процеса при изради СНБ

На Слици 5, преваходно се указује на неравноправност у међународним односима која се огледа у приступу дефинисања националних интереса и безбедносних стратегија. Развијене и моћне државе имају слободу да формулишу своје интересе независно од екстерних утицаја, док мање државе често немају ту могућност. Оне су приморане да своје амбиције прилагоде не само реалним унутрашњим могућностима, већ и екстерним факторима, као што су: геополитички утицаји, економска зависност или регионалне околности.

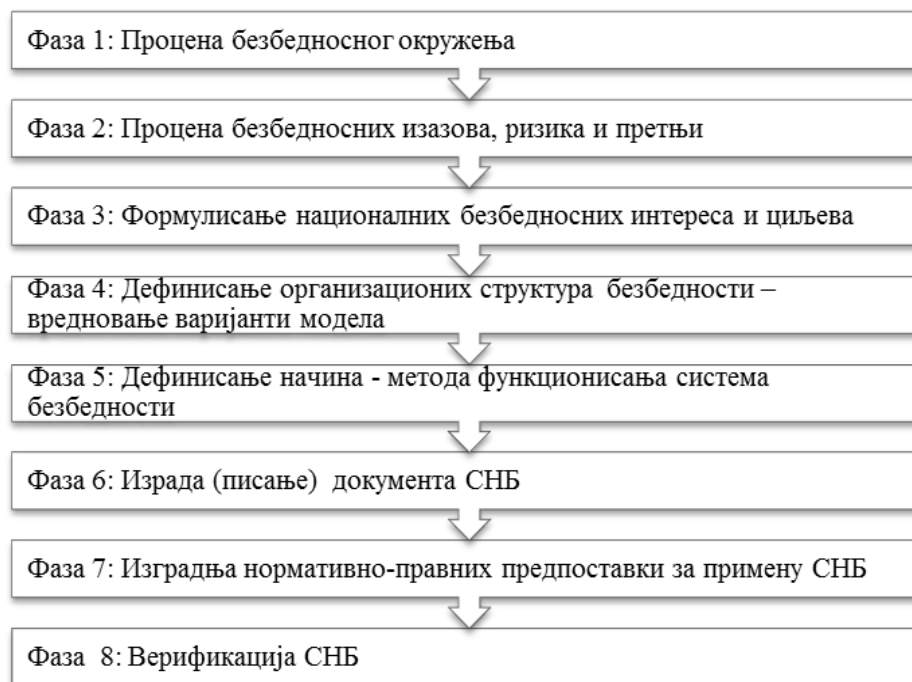
Ова разлика у приступу може довести до следећих последица:

1. **Ограниченост у сувереном одлучивању** – Мање државе често зависе од великих сила које диктирају глобалне безбедносне и економске трендове. То утиче на способност тих држава да самостално дефинишу дугорочне националне циљеве.
2. **Фокус на одржавање стања безбедности** – За разлику од развијених држава које имају више ресурса за превентивну стратегију, мање државе се фокусирају

на минимизирање тренутних претњи, често на рачун ширих, дугорочних националних интереса.

3. **Потенцијална зависност од савезништава** – Мање државе често морају да се ослањају на међународне организације или савезе ради заштите, што може да умањи њихову политичку независност.

Према истим ауторима „уважавајући специфичности наше државе и народа, као и стања подсистема и елемената система безбедности поступак израде и примене СНБ може се приказати кроз следеће фазе“ Слика 6:

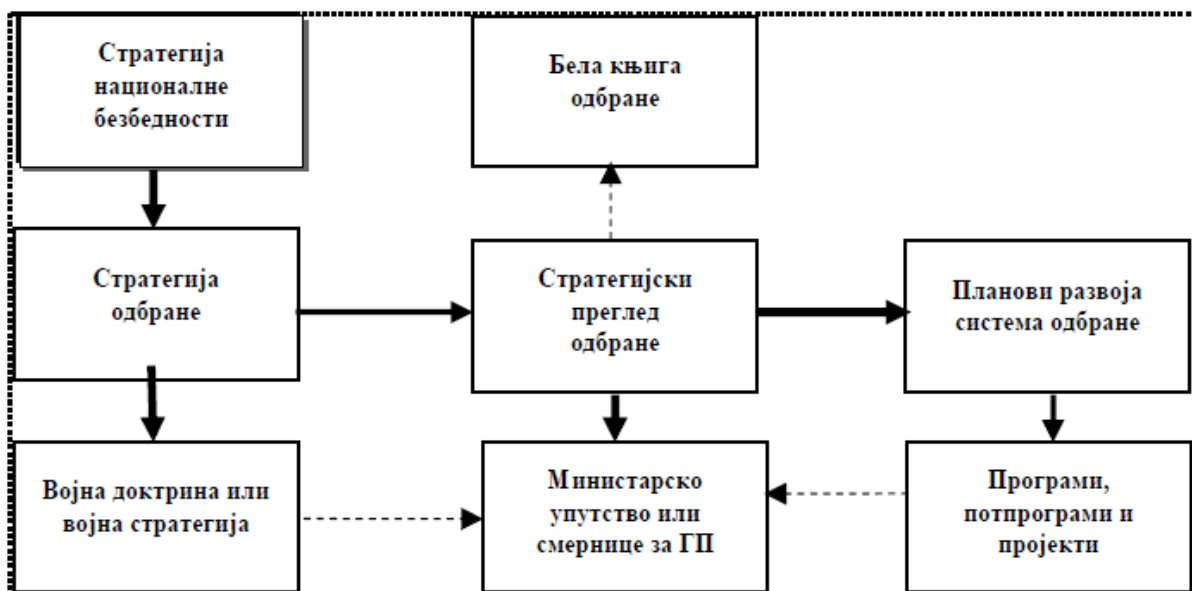

Слика 6. Фазе примене и израде СНБ РС (Ковач & Стојковић, 2009:288)

Упркос значајним променама у теорији стратегије и стратешком мишљењу, у многим неразвијеним и малим државама данас се и даље преовлађује примена стратешког искуства и доктрина, које се користе за спровођење програма владајућих политичких странака. У тим државама, политика често има предност над стратешким приступом, што резултује неразумевањем значаја и потребе постојања стратегије на државном нивоу. Свака наредна власт или политички субјект у држави, на себи својствен начин, дефинише националне и државне интересе и циљеве (Dimitrijević, 1973; Kovač & Stojković, 2009). Ово стање доводи до дезоријентације грађана и ентропије државних институција и система, јер недостаје континуитет у реализацији националних интереса.

Република Србија је први пут дефинисала своје стратешке приоритете када је усвојила прву СНБ 2009. године и ажурирала их у новој СНБ усвојеној 2019. године.

Овом Стратегијом се утврђују не само суштинске вредности и претње по њих, већ и комплетна организација оквира националне безбедности и алокација националних ресурса за подршку циљевима националне безбедности. То, такође, значи да све политике и подстратегije националне безбедности морају да проистичу из тога и да га подржавају Слика 7 (Ковац, 2007:36).

Слика 7. Подстратегije које проистичу из СНБ (Ковац, 2007:36).

Из тог разлога, за сваку државу је од највеће важности да креира свеобухватну СНБ која би обухватала све најважније димензије које утичу на безбедност у једној држави. Она неизбежно мора укључити војну, политичку, економску, еколошку и друштвену димензију како на државном, тако и на индивидуалном нивоу. Људи и њихова безбедност морају се на одговарајући начин бавити стратегијама и политикама националне безбедности.

Ово наглашава изузетну важност прецизног дефинисања БИРП у другој фази израде СНБ. Погрешно предвиђање може учинити одговарајући одговор неефикасним када било који од БИРП представља опасност по референтни објекат безбедности. Према Симићу (2002), безбедност референтног објекта зависи од међудејства претњи и потенцијала да се те претње супротставе.

3.3. Карактеристике чиниоца угрожавања безбедности и њихова идентификација у СНБ РС

Актуелна СНБ РС усвојена је 2019. године и представљала је основу за друге стратешке документе из области националне одбране и безбедности. Анализа СНБ РС указује на приступ који полази од макро-нивоа до микронивоа процена и постављања циљева за одбрану националних интереса. Указује на мултиполарност и

мултилатерализам у глобалним међународним односима и смањену могућност директних сукоба међу државама услед чврстих интегративних процеса у политици и безбедности. Међутим, истиче се постојање измењених облика и карактера безбедносних претњи. Економске и културне разлике препознате су као водећи општи услови за нарушавање безбедности. Примарни облици глобалних безбедносних претњи су: „регионални и локални сукоби, етнички и верски екстремизам, тероризам, организовани криминал, пролиферација оружја за масовно уништење, илегална миграција, хибридне претње, сајбер претње, ограничена доступност природних ресурса, укључујући воду, храну, енергију и сировину, као и климатске промене и деградација природне средине, угрожавају стабилност појединих земаља и читавих региона, као и глобалне безбедност“ (ISAC fond, 2018).

Извор нестабилности је кршење Повеље Уједињених нација и општеприхваћених норми међународног права, посебно мешање у унутрашње ствари суверене државе и концепта и праксе превентивног и војног интервенционизма. Уз сталну конкуренцију великих сила, све наведено представља општи оквир глобалне безбедности. Највероватнији узроци дугорочне глобалне несигурности су међународни тероризам, организовани криминал, јачање политичког и верски екстремизма, мигрантска криза и посреднички сукоби („Službeni glasnik RS“, број 94/2019). С обзиром на ситуацију у југоисточној Европи, СНБ РС препознаје као примарне потенцијалне изворе нестабилности сепаратистичке тежње, етнички, верски, политички екстремизам, економске и социјалне проблеме, миграције, организовани криминал, недовољне државне институције и природне катастрофе.

Западни Балкан је посебно оптерећен нерешеним питањима ратова 1990-их, на основу којих су настале нове државе, уз притисак наслеђа прошлости, историјских контрадикторности, регулисања мањина, решавања питања несталих особа и процесуирања ратних злочина. На основу свега наведеног, СНБ РС сматра да „Ризици од избијања ратова и других оружаних сукоба у југоисточној Европи, иако смањени, нису елиминисани“ (Ibid:15). Посебно се истичу сепаратистичке тежње у региону као реална претња. За земље у окружењу, а посебно за РС, „незаконито једнострано проглашена независност територије административно покривене АП Косовом и Метохијом (АП КиМ), неспровођење Бриселског споразума о принципима нормализације односа и споро успостављање демократских стандарда у КиМ, основна људска права српског и другог неалбанског становништва, узурпација и уништавање њихове имовине и културно-историјског наслеђа, као и јачање радикалног исламизма,

извор је дугорочне нестабилности у региону. Признавање независности тог дела РС од стране појединих земаља у непосредном окружењу и неких земаља света негативно утиче на јачање поверења и мера сарадње и успорава процес стабилизације у овој области“ (Ibid).

Као позитиван утицај на стање националне безбедности РС, у документу се артикулише да „напредак у приступању РС Европској унији има позитиван утицај на њену политичку, економску и социјалну стабилност“. Развој партнерске сарадње између РС и НАТО-а, засноване на војној неутралности и кроз програм „Партнерство за мир“, и позиција посматрача у Организацији уговора о колективној безбедности (ОДКБ) доприноси стабилности РС. „За даљи развој демократије, стабилности и просперитета региона, Република Србија треба да унапреди односе са САД, Руском Федерацијом, Народном Републиком Кином и заједницом других битних фактора традиционалних партнера“ (Ibid).

Као најзначајнији фактор угрожавања националне безбедности РС препознати су показатељи који се односе на аутономну покрајину КиМ: 1) тенденција њеног трајног отцепљења и развој негативних безбедносних трендова унутар ње; 2) условљавање РС у процесу приступања ЕУ признавањем насилног отцепљења њене територије као легитимног чина; 3) смањење међународног присуства (УНМИК, КФОР, ОЕБС итд.) које је гарант статуса АП КиМ и настојања да се формирају оружане снаге „Косова“, што је супротно Савету безбедности УН Резолуција 1244. Такође, радикално исламистичко језгро, илегалне миграције, терористички акти, различити облици организованог криминала, економски и демографски развојни проблеми, последице елементарних непогода и високотехнолошки криминал препознати су као узроци потенцијалних претњи националној безбедности РС (Ibid:16). Република Србија, као проглашена неутрална држава, ослања се на развој својих капацитета за заштиту националне безбедности, уз развој сарадње са свим партнерима са којима је препознала заједничке интересе. Због истраживачког циља, а то је идентификовање БИРП РС приказаћемо упоредни преглед идентификованих чиниоца угрожавања у досадашњим СНБ. Према Форци и Никачу „Овај део документа, по наслову, идентичан је у обе стратегије. Основна разлика новог документа (2019) у односу на претходни (2009) јесте: 1) ИРП су коректније систематизовани и именовани у односу на документ 2009; 2) поједини ИРП су другачије наведени; 3) формално, број идентификованих ИРП мањи је у новом документу“ Табела 10.

Табела 10. БИРП у СНБ упоредни преглед (Forca & Nikač, 2020:31)

СНБ 2009	СНБ 2019
<ul style="list-style-type: none"> • Опасност од оружане агресије • Сепаратистичке тежње • Противправно и једнострано проглашена независност КиМ • Оружана побуна • Тероризам • Пролиферација оружја за масовно уништење • Национални и верски екстремизам • Обавештајна делатност • Организовани криминал • Корупција • Проблеми економског развоја • Нарушавање енергетске безбедности • Неравномеран привредни и демографски развој • Нерешен статус и тежак положај избеглих, прогнаних и интерно расељених лица • Недовршен процес разграничења између држава некадашње СФРЈ • Неконтролисано трошење природних ресурса и угрожавање животне средине • Последице елементарних непогода и техничких и технолошких несрећа • Опасности повезане са појављивањем и ширењем инфективних болести код људи и зараза код животиња • Наркоманија • Деструктивно деловање појединих верских секти и култова • Високотехнолошки криминал 	<ul style="list-style-type: none"> • Оружана агресија на РС • Сепаратистичке тежње у РС • Противправно једнострано проглашена независност територије АП КиМ • Оружана побуна • Тероризам • Пролиферација оружја за масовно уништење • Етнички и верски екстремизам • Обавештајна делатност страних субјеката • Организовани криминал • Масовне илегалне миграције • Проблеми економског развоја РС • Проблеми демографског развоја РС • Епидемије и пандемије заразних болести, • Енергетска безбедност РС • Недовршен процес разграничења држава бивше СФРЈ • Последице елементарних непогода и техничко-технолошких несрећа • Високотехнолошки криминал и угрожавање информационо-комуникационих система

Изградња ефикасне СНБ РС, укључујући и одбрану, у великој мери зависи од тачне процене БИРП. За успешну идентификацију и процену ових фактора неопходан је научно утемељен методолошки приступ у области безбедносних наука, као и јасни и прецизни критеријуми за њихову класификацију и приоритизацију. Тиме се одређује улога и величина система цивилне заштите унутар ширег система националне безбедности.

Синтагма „БИРП“, често коришћена у стратегијским документима, мора бити прецизно дефинисана. Ови појмови имају различита значења и захтевају развој специфичних методолошких приступа за њихово разграничење и класификацију. Потребно је утврдити јасне критеријуме који омогућавају правилно разликовање између ИРП, као и њихово сврставање у одговарајуће категорије.

Да би систем безбедности био ефикаснији, неопходно је направити суштинску разлику између извора, облика и носилаца угрожавања безбедности. Ова анализа је кључна за осмишљавање најадекватнијих одговора на утврђене БИРП, као и за дизајнирање система одбране који ће бити у складу са реалним потребама, пре свега у заштити грађана и критичну инфраструктуру РС.

Декларисане националне вредности у СНБ (2019) су слобода, независност, мир, безбедност, демократија, владавина права, социјална правда, људска и мањинска права и слободе, једнакост и једнакост грађана, толеранција, транспарентност, солидарност, патриотизам и здраво окружење („Službeni glasnik RS“, број 94/2019:17-18). Национални интереси који штите националне вредности су: очување суверенитета, независности и територијалног интегритета; очување унутрашње стабилности и безбедности; очување постојања и заштите српског народа где год да живе, као и националних мањина и њиховог културног, верског и историјског идентитета; Очување мира и стабилности у региону и свету; европске интеграције и чланство у ЕУ; Економски развој и укупан просперитет и очување животне средине и ресурса РС (Ibid:18-24). У оквиру разраде наведених интереса, СНБ РС утврђује циљеве и радње очувања свих наведених вриједности. Преглед националних интереса и циљева које они остварују приказан је у Табели 11.

Табела 11. Преглед националних интереса и циљева дефинисаних СНБ РС („Службени гласник РС“, број 94/2019)

ЦИЉЕВИ					
Очување суверенитета, независности и територијалног интегритета	одвраћање од оружане претње и ефикасну одбрану	заштите АП КаМ у оквиру РС	јачање угледа и међународне позиције	спречавање и елиминисање сепаратистичких активности	
	Очување унутрашње стабилности и безбедности	заштита људских и мањинских права и слобода грађана	владавина права и развој демократије и институција	нормализација односа са АП КаМ	ефикасна јавна управа
Заштита Српског народа, националних мањина и њиховог идентитета	развој демографског потенцијала	национално јединство и развој културног, верског и историјског идентитета	побољшање положаја националних мањина	побољшање положаја и заштита права и интереса Срба	очување културно-историјских добара
	Очување мира и стабилности у региону и свету	развој међународних односа према преузетим обавезама	допринос заштити међународног мира и безбедности	побољшање регионалне стабилности и унапређење добросуседских односа	јачање свеобухватних билатералних веза са свим земљама поштујући заједничке интересе
ЕУ интеграције и чланство	друштво заједничких вредности ЕУ и српског националног идентитета	постизање унутрашње спремности за чланство у ЕУ	унапређење националне безбедности и одбране кроз процес европских интеграција		
	Економски развој и свеукупни просперитет	побољшање животног стандарда	унапређење образовања, научно-технолошког development	унапређење економске и енергетске безбедности	
Очување животне средине и ресурса Републике Србије	развој мера за ублажавање ефеката климатских промена	заштита од поплава и пожара	побољшање квалитета животне средине	ефикасно управљање опасним отпадом	унапређење способности и капацитета управљања ресурсима
	ИНТЕРЕСИ				

3.4. Идентификовани БИРП у ЕУ и СНБ држава у окружењу

Данас у свету који карактерише фрагментираност, посебно након пандемије која је маргинализовала концепт мултикултурализма, оружани сукоб у Украјини увео је анархичну динамику у међународни систем. Анархична структура међународних

односа утиче на све државе на сличан начин, чинећи да њихово понашање у спољној политици не зависи од унутрашњих карактеристика нити личности које их воде. У таквом систему, основни интерес сваке државе је опстанак, а када је он угрожен, државе су спремне да жртвују секундарне интересе ради очувања безбедности. Безбедност је, стога, приоритет, чак и када њено обезбеђивање подразумева значајне економске трошкове.

Савремени БИРП постали су сложени и вишедимензионални, укључујући различите аспекте проширене дефиниције безбедности. Значајно је разумети како се те безбедносне претње конструишу у јавном и политичком дискурсу, јер начин на који се дефинишу и артикулишу директно утиче на безбедносне политике и одлуке. У том контексту, анализа дискурса логике БИРП може пружити дубљи увид у кључне аспекте савремене безбедносне политике. Кроз ту призму, безбедносна политика се може посматрати у облику различитих ИРП који представљају основу за доношење и примену одлука у области безбедности. Овај приступ омогућава разумевање како државе реагују на динамичне БИРП, балансирајући између стратешких циљева, ограничених ресурса и сложености савременог међународног система.

Фокусирање на „територијалну безбедност“ као кључни интерес и за државне актере и за академску заједницу допринело је континуираном умножавању и еволуцији БИРП. Значај БИРП огледа се у њиховој неизоставној улози у највишим и најважнијим стратешким документима сваке државе. Процена БИРП је неопходан предуслов за успостављање и развој свеобухватног безбедносног система, конципираног да омогући најефикаснији одговор на савремене безбедносне изазове, посебно у контексту савремених оружаних сукоба. Према резултатима истраживања, најозбиљнији фактор угрожавања савремене цивилизације су глобалне климатске промене. Управљање климатском кризом дефинитивно захтева глобалну сарадњу и иновације, уз укључивање широког спектра актера. Међутим, у овом све мултиполарнијем међународном систему може се догодити да јача конкуренција за ресурсе, да се појаве протекционистичке тенденције и да се обим партнерстава смањи, што може довести до нових сукоба.

Према Извештају Светског економског форума за 2021. годину (World Economic Forum, 2021) међу ризицима са највећом вероватноћом појављивања у наредних десет година су: на првом месту заразне болести, затим екстремне временске појаве, климатске промене, сајбер безбедност, пролиферација оружја за масовно уништење и

дужничке кризе. У извештају се наводи да је вероватноћа њиховог испољавања две до десет година.

Глобални извештај о ризицима из јануара 2023. године приказан у табели 12 структурира ризике у две главне категорије – оне који представљају краткорочне, двогодишње трендове, и оне на дужи рок – 10 година.

Табела 12. Ризици по безбедност глобалне заједнице (World Economic Forum, 2023:5)

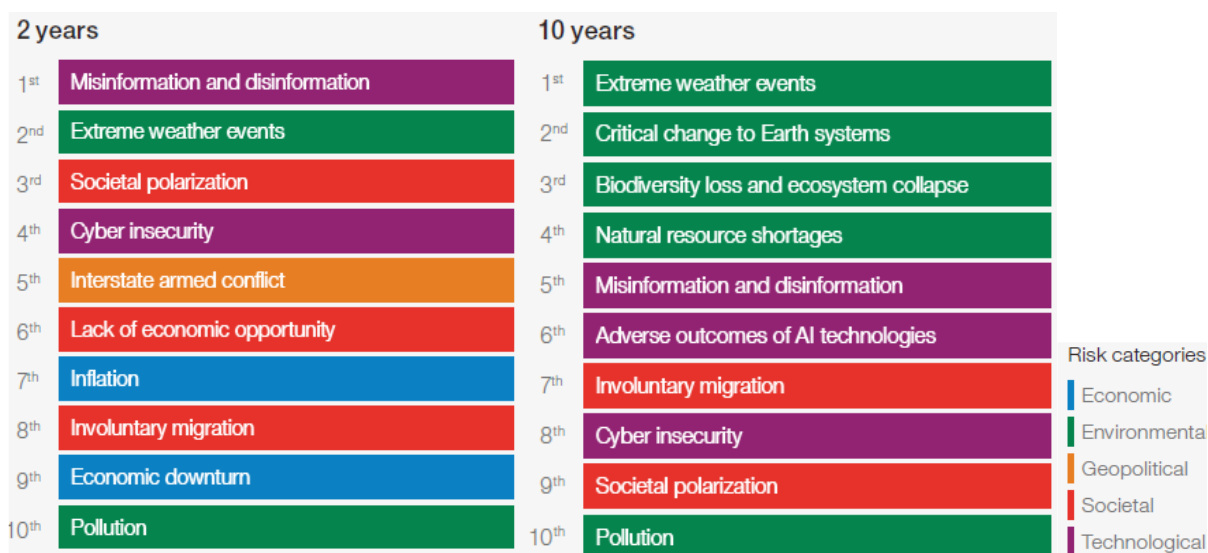
10 највећих глобалних ризика по тежини утицаја у наредне 2 године	10 највећих глобалних ризика по тежини утицаја у наредних 10 година
1. Криза трошкова живота	1. Неуспех у ублажавању климатских промена
2. Природне катастрофе и екстремни временски догађаји	2. Неуспех адаптације на климатске промене
3. Геоекономска конфронтација	3. Природне катастрофе и екстремни временски догађаји
4. Неуспех у ублажавању климатских промена	4. Губитак биодиверзитета и колапс еко-система
5. Ерозија друштвене кохезије и друштвена поларизација	5. Миграције великих размера
6. Велики инциденти са угрожавањем животне средине	6. Кризе природних ресурса
7. Неуспех адаптације на климатске промене	7. Ерозија друштвене кохезије и друштвена поларизација
8. Широко распрострањен сајбер криминал и сајбер несигурност	8. Широко распрострањен сајбер криминал и сајбер несигурност
9. Кризе природних ресурса	9. Геоекономска конфронтација
10. Миграције великих размера	10. Велики инциденти са угрожавањем животне средине

Криза трошкова живота скочила је на врх краткорочних ризика – одражавајући изазове суочавања са дугорочним проблемима у времену неизвесности. Док еколошка питања доприносе пет од десет највећих краткорочних ризика, они доминирају и на листи дугорочних ризика, која обухвата четири највећа ризика.

Економска нестабилност и геополитички сукоби вероватно ће представљати изазове за координисану мултинационалну акцију, која је потребна да се на интегрисан начин одговори на глобалне еколошке ризике. Ризици се разликују по обиму и довешће до негативних повратних информација, као што су ублажавање климатских промена и неуспеси прилагођавања (бројеви 1 и 2 у дугорочним ризицима) и колапс екосистема (број 4 у дугорочним ризицима) имаће удар на ефекте на економску неједнакост и геополитички ризици – извештај их назива „поликризама“.

Ако погледамо извештај Светског економског форума за наредну 2024. годину видимо да ризици по животну средину у 2024 години (World economic forum, 2024:8) Слика 5., доминирају пејзажом ризика у сва три временска оквира. Према овом

извештају „Две трећине испитаника рангира екстремно време као највећи ризик који ће највероватније представљати материјалну кризу на глобалном нивоу 2024. године. Такође се сматра другим најозбиљнијим ризиком у двогодишњем временском оквиру и слично рангирању у 2023 години, скоро сви ризици по животну средину су међу првих 10 на дужи рок Слика 8.

Слика 8. Глобални ризици рангирани по значајности (World economic forum, 2024: 8)

Што је питање систематскије и глобалнијег обима, то је мање поверење у политичке, владине и управљачке системе да адекватно реагују. Улога фактора животне средине (вода за пиће, пољопривреда, коришћење енергије) повећаће се и, као резултат климатских промена, одрживост природне средине постаће безбедносно питање само по себи. До 2035. године приступ природним ресурсима постаће стални извор сукоба, са последицама као што су: глад, недостатак приступачне земље и воде за пиће, оружани сукоби због приступа природним ресурсима или масовна миграција такозваних „климатских избеглица“.

Идентификација, анализа и процена БИРП на глобалном нивоу одређују начин на који их субјекти на нижим нивоима светске заједнице перципирају и класификују. Овај процес је у великој мери вођен деловањем глобалних сила, које кроз своје безбедносне стратегије и политике постављају стандарде и смернице, док се остале државе углавном прилагођавају тим оквирима, уз неопходне адаптације у складу са својим националним и регионалним специфичностима. Сходно томе, идентификација и процена БИРП РС условљена је њеним положајем у Европи и региону, јер се „Савремени безбедносни изазови превазилазе оквире националних друштава и

захтевају узимање у обзир глобалних процеса за њихово ефикасно решавање“ (Стојановић, 2008).

За РС „која географски, политички и културолошки представља део европског простора, прикључење ЕУ представља стратешко опредељење и кључни садржај у пројекцији државотворне политике“ (Стојановић, 2015: 5), па се намеће закључак да ће дефинисање БИРП бити формулисано у складу са стратешким опредељењима, а овај принцип прати и већина земаља у окружењу, било да су чланице ЕУ или су усмерене ка чланству. Компаративна анализа БИРП Републике Србије, Европске уније и суседних земаља има за циљ да, на основу прикупљених података, пружи прецизан увид у регионалну безбедносну динамику, стратегије безбедносних политика ових држава и њихову зависност од међународних организација.

Анализа показује да је листа БИРП на глобалном, регионалном и локалном нивоу у великој мери слична. Ова сличност указује на то да кључну улогу у њиховој идентификацији имају најзначајније безбедносне институције и државе које заузимају водеће позиције на међународној сцени.

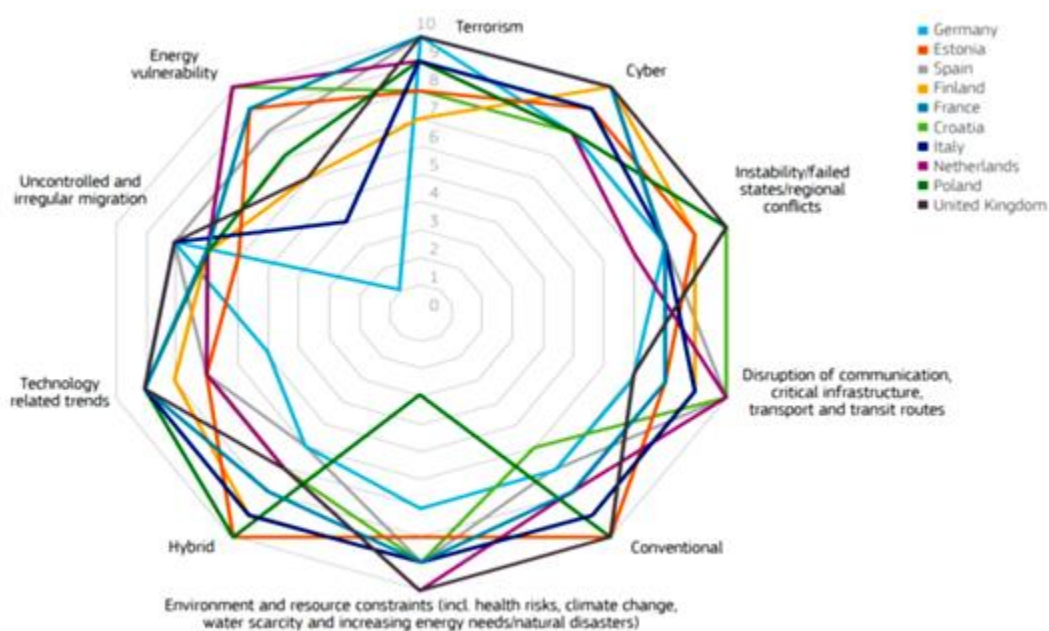
3.4.1. Идентификовани БИРП у стратегијама ЕУ и њених чланица

Европска безбедносна политика последњих деценија била је у стању прилагођавања и промена. Стратегија безбедности ЕУ из 2003. године почиње речима оптимизма: „Европа никада није била тако напредна, тако безбедна, ни тако слободна. Насиље из прве половине 20. века уступило је место периоду мира и стабилности, без преседана у европској историји“ (Evropski savet, 2003: 3). Иако се у Стратегији наводи да је безбедност основни предуслов опстанка и развоја, као и да ниједна земља не може сама да се носи са сложеним проблемима, истиче се да је: „агресија против било које државе чланице мало вероватна, али да постоји пет основних претњи које су разноврсније, мање уочљиве и мање предвидљиве: тероризам, пролиферација оружја за масовно уништење, регионални сукоби, неуспеле државе и организовани криминал“ (Evropski savet, 2003: 3).

„У Глобалној стратегији за спољну и безбедносну политику ЕУ: „Заједничка визија, удружено деловање: јача Европа“ из 2016. године, на почетку се констатује да се ЕУ суочила са снажним проблемима који су чак и њене темеље уздрмали“ (Војанић и др, 2019). Читав поглед на безбедносну инфраструктуру савременог света се променио – свет мира и просперитета претворен је у свет претњи и сталне неизвесности, што указује на појаву нових ИРП. Нова стратегија безбедности ЕУ не користи израз „ИРП“.

Уместо тога, у делу о приоритетима спољне политике наводи идентификоване претње, као што су тероризам, хибридне претње, климатске промене, економска нестабилност, високотехнолошки криминал, енергетска несигурност, регионални сукоби и миграције. Ове претње нису поређане по степену важности, већ чине свеобухватну визију безбедности Европске уније у савременом свету.

„Истраживање из 2017. међу грађанима ЕУ показало је да су највећи изазови за безбедност: тероризам (95%), организовани криминал (93%), природне и вештачке катастрофе (89%) и сајбер криминал (87%) (European Commission, 2017). Додатно, Европски савет за спољне односе, на основу анкете са креаторима политика ЕУ, аналитичарима, као и анализе политичких докумената, академских извора и медија, идентификује следеће главне претње европској безбедности: сајбер нападе, тероризам, неконтролисане миграције, колапс држава или грађанске ратове у близини ЕУ, и спољно мешање у унутрашње послове.“ (Dokos, 2019:2).

Слика 9. Одређивање главних претњи по безбедност земаља чланица ЕУ

Извор: *European Political Strategy Centre (2019). Joining Forces: The Way Towards the European Defence Union. EPSC Brief.*

„Центар за европску политичку стратегију, анализом десет земаља чланица ЕУ Слика 9, дошао је до идентификације најважнијих претњи европској безбедности: тероризам, сајбер претње, хибридне претње, неконтролисане миграције, енергетска рањивост, климатске промене и природне катастрофе, претње по критичну

инфраструктуру, регионални сукоби и неуспешне државе“ (European Political Strategy Centre, 2019).

Сходно европској стратегији, постоји велика сличност у идентификованим БИРП у земљама чланицама ЕУ – Табела 13.

Табела 13. БИРП у стратегијама земаља чланица ЕУ (Mladenović, 2021)

МАЂАРСКА	РУМУНИЈА	БУГАРСКА	ХРВАТСКА	АУСТРИЈА
Тероризам	Тероризам	Тероризам	Тероризам	Тероризам
Економска криза	Економска криза изазвана пандемијом Covid-19*	Економске и финансијске кризе	Економске и финансијске кризе	Међународне финансијске и економске кризе
Полиферација оружја за масовно уништење	Полиферација оружја за масовно уништење*	Полиферација оружја за масовно уништење	Полиферација оружја за масовно уништење	Полиферација оружја за масовно уништење
Климатске промене	Климатске промене	Климатске промене	Климатске промене	Климатске промене
Ширење заразних болести	/	Здравствени проблеми	Здравствени проблеми	Пандемије
Глобално загревање		Опасност по животну средину	Опасност по животну средину	Опасност по животну средину
Енергетска криза	Поремећаји на енергетским тржиштима*	Демографска, еколошка и енергетска безбедност	Демографска кретања	/
Хибридне претње	/	Асиметрични и транснационални ризици и претње	Хибридне претње	/
Сајбер криминал	Сајбер напади Интеграција нових и реметилачких технологија Сајбер криминал*	Информациона безбедност	Развој нових технологија Сајбер криминал	Сајбер криминал
Регионални конфликти и нестабилност држава у окружењу	Нестабилна безбедносна ситуација на западном Балкану Нестабилност на Блиском Истоку и у Северној Африци*	Унутрашњи и регионални сукоби	Регионални сукоби	Унутрашњи и регионални сукоби
Организовани криминал	Организовани криминал*	Организовани криминал	Организовани криминал	Организовани криминал
Изненадна оружана агресија	Јачање војног потенцијала у близини Румуније, укључујући и на источном боку	Војне и оружане претње	Оружана агресија	Оружана агресија

	НАТО-а* Нежељено мешање и непријатељска преузимања из иностранства*			
Природне непогоде и индустријски акциденти и катастрофе	/	/	Природне и техничко-технолошке несреће Минско-експлозивна и неексплодирана убојна средства	Природне и техничко-технолошке несреће Претње стратешкој инфраструктури
Трговина дрогом	/	Трговина дрогом	Трговина људима, оружјем и дрогом	Трговина дрогом
Масовне миграције	/	Миграције	Миграције	Илегалне миграције
Екстремизам	/	Екстремистичке групе	Екстремизам	
	Увредљиво / агресивно понашање*			
	Кашњења у процесу прилагођавања Савеза претњама у његовом источном и јужном суседству*			
	Непријатељске обавештајне акције*			
	Непријатељске акције утицаја извршене у јавном простору*			Пиратерија и претње транспортним путевима
	Акције, чињенице, стратегије, намере или планови држава и недржавних актера*		Корупција	Корупција

Показује се да су се на крају друге деценије 21. века бројни фактори испољавали са посебном снагом, што је проузроковало радикалну трансформацију значења и циљева савремених сукоба, а што је последица приметног померања равнотеже војних и невојних облика, средстава, метода и технологија у немоћни део спектра. Овај тренд је важан фактор који доводи до квалитативне промене показатеља који одређују сукобе

нове генерације – као хибридне и револуције у боји. У таквом безбедносном контексту је Русија реаговала на Криму 2014, а затим и 2022. године.

Аналитичко поређење стратегија показује да су БИРП идентификовани у земљама ЕУ веома слични, уз неке мање разлике у употреби терминологије. Општи консензус о типовима БИРП постоји на глобалном, европском и националном нивоу, иако се њихова вероватноћа понекад различито интерпретира. У СНБ Републике Бугарске не користи се термин „ИРП“, док је у већини других стратегија и даље присутан. Али, Румунска Стратегија одбране прави додатни искорак, први пут јасно идентификујући рањивости, ризике и претње, при чему је термин „изазов“ изостављен (Mladenović, 2022).

3.4.2. Идентификовани БИРП у стратегијама РС и држава у региону Балкана

Према сличном истраживању, анализирани су СНБ РС (2019) и држава региона: „Босне и Херцеговине (2006), Републике Хрватске (2017), Мађарске (2020), Румуније (2020), Републике Бугарске (2011), Републике Северне Македоније (2020), Црне Горе (2018) и Републике Албаније (2014)“ (Голубовић & Саковић, 2023). Уз примену метода анализе садржаја наведена документа анализирана су према три категорије: 1) структура стратешких докумената, 2) национални интереси, и 3) војни и невојни ИРП безбедности држава. Према упоредној анализи БИРП разматраних у стратегијама националне безбедности држава региона и РС који су приказани у табели 14, „показала је да се фреквенција понављања њихових структурних елемената креће у распону од 11% до 100%. Највеће сличности уочене су при дефинисању тероризма, климатских изазова и организованог криминала (100%)“ (Голубовић & Саковић, 2023). Они су, такође, констатовали да од анализираних категорије БИРП имају највећи утицај на утврђивање стратешких опредељења у стратегијама националне безбедности анализираних држава.

Извршеном анализом утврђено је, да у земљама ЕУ не постоје јединствени критеријуми за процену ИРП, што доводи у питање ефикасност система националне безбедности, с обзиром на то да се они у великој мери ослањају на ту процену. Стога је неопходно успоставити научно верификован метод процене, заснован на јасним и прецизним критеријумима класификације и рангирања, како би се недвосмислено разликовале појаве које представљају БИРП (Саковић, 2021).

Табела 14. Војни и невојни БИРП (Голубовић & Саковић, 2023)

Држава ИРП	Република Србија	БиХ	Република Хрватска	Мађарска	Румунија	Република Бугарска	Република Северна Македонија	Црна Гора	Република Албанија	Фреквенција понављања у %
	Оружана агресија, војне претње	х		х	х		х	х	х	
Сепаратизам	х									11%
Оружана побуна	х									11%
ЈПН АП Косова и Метохије	х									11%
Тероризам, међународни тероризам	х	х	х	х	х	х	х	х	х	100%
Оружје за масовно уништење, пролиферација	х	х		х	х	х	х	х	х	89%
Климатске промене, елементарне непогоде, техничко-технолошке несреће	х	х	х	х	х	х	х	х	х	100%
Етнички екстремизам	х	х					х	х	х	55%
Верски екстремизам	х	х					х	х	х	55%
Обавештајна делатност	х		х				х	х	х	55%
Организовани криминал, угрожавање јавне безбедности	х	х	х	х	х	х	х	х	х	100%
Наркоманија, дистрибуција и производња наркотика	х	х							х	33%
Миграције, неуспешна интеграција миграната у друштво	х	х	х	х		х	х	х		78%
Економски развој, транзиција, економска безбедност, економска међузависност, криза	х	х	х	х		х	х	х	х	89%
Демографски развој	х		х	х					х	44%
Епидемије и пандемије заразних болести, здравствена безбедност	х	х		х	х	х	х		х	78%
Енергетска безбедност, ресурси	х		х	х	х	х	х	х	х	89%
Разграничење, нерешени међудржавни спорови	х		х						х	22%

Држава ИРП	Република Србија	БиХ	Република Хрватска	Мађарска	Румунија	Република Бугарска	Република Северна Македонија	Црна Гора	Република Албанија	Фреквенција понављања у %
Сајбер напади, високотехнолошки криминал, критична инфраструктура	х		х	х		х	х	х	х	78%
Политичка, идеолошка делатност		х	х				х		х	44%
Навијачки екстремизам			х							11%
Корупција, злоупотреба јавних овлашћења, проблеми политичке транзиције	х	х	х			х	х		х	67%
Заостала оружја, муниција, експлозивне направе, неконтролисана продаја оружја		х	х							22%
Злоупотреба нових технологија, научних достигнућа	х			х						22%
Генетски, медицински, метеоролошки инжењеринг	х									11%
Угроженост матичног народа ван граница државе				х						11%
Дестабилизација региона или међународног поретка, регионални сукоби, кризна подручја, феномен пропалих држава у региону (енг. <i>failed states</i>)		х	х	х	х	х			х	55%
Саобраћајне незгоде						х				11%
Индустријске несреће и катастрофе				х						11%
Несташица воде				х		х				22%
Пиратске активности (напади на трговачке бродове, отмице)						х				11%
Службе безбедности, неуспешна реформа, злоупотреба						х			х	22%
Емиграција, одлив мозга									х	11%
Хибридне претње (као засебан ИРП)			х					х		22%

Анализа стратешких докумената разматраних земаља открива да, иако су процене БИРП сличне, термилошки приступи се разликују. Европска унија у својој стратегији безбедности не користи термине „изазов“ и „ризик“, већ се фокусира искључиво на претње. Бугарска их назива факторима стратешког окружења, Албанија препознаје само ризике и претње, Северна Македонија се ограничава на претње, док БиХ говори само о изазовима. Већина осталих земаља користи синтагму „ИРП“, док

Румунија разврстава појаве у рањивости, ризике и претње, али без јасних критеријума за ту поделу (Mladenović, 2022).

На основу анализираних стратегија, може се доћи до закључка о постојању усаглашености чиниоца угрожавања, које РС и земље у њеном окружењу препознају. Утврђени чиниоци угрожавања су у складу са онима дефинисаним у ЕУ Стратегији безбедности (Mladenović, 2022). Међутим, разноврсност термина којима се означавају ови чиниоци угрожавања, усложњава ефикасност одговора на идентификоване чиниоце угрожавања. Такође, свака држава се суочава са одређеним чиниоцима угрожавања (или БИРП) који су резултат њеног геополитичког положаја и стратешког окружења, те је неопходно да развије методологију за процену утицаја сваке појаве, процеса или стања која могу угрозити безбедност.

3.5. Промене у СНБ најзначајнијих држава

Технолошки развој човека кроз историју мењао је друштвене и политичке интеракције између држава, мењајући карактер савременог оружаног сукоба експлозивним темпом, што је и данас видљиво. Конкретно, глобализација и технологизација човечанства олакшале су реализацију Сун Цу-овог (Sun Tzu) аргумента: да најефикаснији командант покорава свог непријатеља без борбе (Griffith, 1963). Оваква перспектива је у супротности са западном Клаузевицовом природом рата, заснованом на насилном сукобу.

Тукидид је тврдио да оружани сукоб настаје из неке комбинације страха, части и интереса (Tukidid, 2010). Ове примарне мотивације за оружани сукоб објашњавају почетке сваког људског сукоба, може се рећи и савременог (оружаног) сукоба. На пример, Спарта је страховала од растуће моћи, утицаја и супротстављеног погледа на свет Атине и то је био подстицај за рат у Тукидидовом запису. Атентат на надвојводу Фердинанда покренуо је Први светски рат по принципу части. Економски и политички интереси мотивисали су учешће Сједињених Држава у оружаном сукобу у Персијском заливу, Сирији, Украјини и Фокландском рату Уједињеног Краљевства са Аргентином. Ове три премисе за оружани сукоб остају непромењене, али на сличан начин мотивишу невојни сукоб и шире информишу о природи човека, при чему не разјашњавају целовито природу оружаног сукоба. Данас је, ипак, када говоримо о измењеној физиономији савременог (оружаног) сукоба, интерес постао доминантан појам у политици, основа и праузрок свих сукоба међу државама (Forca, 2023). Кина је искористила конфонтације САД и Русије од хладноратовских до данашњих дана за свој

развој, како технолошки (преузимајући технологије од једних и других) и економски, тако и демографски. Кинески пуковници Лианг и Ксиангсуи (Col. Qiao Liang and Wang Xiangsui) пружају јасне доказе о намерама Кине. На прелазу векова, они су тврдили да је економија превазишла војну моћ као најзначајнију претњу националној безбедности и да традиционални сукоб помоћу оружја више није потребан. Даље, они тврде да су многа невојна оруђа доступна са већом деструктивном моћи од њихових војних аналога, затим да је економија надмашила војну моћ, као најзначајнију претњу националној безбедности и да традиционални оружани сукоб више није потребан. У светлу карактера савремених сукоба, невојни облик угрожавања којим Кина експлоатише своје интересе јесте економија.

Према претходном разматрању, можемо закључити да међународне односе детерминишу светске силе. Због тога у студији следи разматрање интереса великих сила, које су артикулисане у стратегијама националне безбедности САД, Русије и Кине.

3.5.1. Стратегија националне безбедности САД

Последња СНБ САД међу 18 до сада објављених (почев од 1987.године), нема устаљену форму, као што је то случај код већине стратегија у свету (у другим државама). Уобичајено, највећи део стратегија (у највећем делу) има Уводник председника, неколико целина које примарно описују националне интересе САД и начин њиховог остваривања, где су обухваћени и ИРП, однос стратегије према регионима света и закључак. У Стратегији из 2022. године, документ не наводе се посебно националне интересе САД у документу, али кроз цео документ се артикулише најважнији национални интерес – бити светски лидер, а који је садржан и у претходним стратегијама.

Администрација председника Бајдена из 2021. године издала је „Привремени водич кроз националну безбедност“, где су посебно истакнута три национална интереса САД: 1) заштита безбедности америчког народа, 2) ширење економског просперитета и прилика, и 3) остваривање и одбрана демократских вредности.

СНБ САД за 2022. у трећем делу – „Наши глобални приоритети“ – представља практично тежиште и суштину стратегије, где се примарно говори о Кини и Русији, односно артикулише кључне теме, као што су: стратешко такмичење са Кином и Русијом; сарадња на заједничким изазовима (клима и енергија; пандемије и биоодбрана; несигурност хране; контрола пролиферације оружја; тероризам), технологија, сајбер простор, трговина и економија (National Security Strategy of the

USA, 2022). Кључне теме, које је изнео саветник за националну безбедност Џејк Саливен (Jake Sullivan), о Стратегији националне безбедности јесу: 1) Русија је главна безбедносна претња; 2) Кина представља најзначајнији геополитички изазов, 3) Кина и Русија представљају изазове „различите“ природе, 4) САД немају намеру да развијају конкуренцију између земаља формирањем „тврдох блокава“ , 5) САД не желе сукоб, нити нови хладни рат, и 6) САД не користе ниједну државу као „прокси“ државу, већ комуницира с тим државама у намери проналажења пута за остваривање њихових интереса.

У Стратегији националне безбедности наводи се да је „у току такмичење између великих сила да обликују оно што следи“ у свету. Стратегија се идентификује Народну Републику Кину (НРК) као „најважнији геополитички изазов Америке“. Кина је, наводи се у Стратегији, „једини конкурент“ са намером да преобликује међународни поредак и, све више, са економском, дипломатском, војном и технолошком моћи да то учини. Пекинг има амбиције да створи појачану сферу утицаја у Индо-Пацифику и да постане водећа светска сила.

Стратегија не карактерише Русију као дугорочног изазивача, већ као „непосредну и упорну претњу међународном миру и стабилности“. Москви „недостају све могућности НР Кине“. Тамо где САД имају за циљ да се такмиче са Кином, оне ће „ограничавати“ и управљати „акутном претњом коју представља Русија“.

Да би се такмичиле са Кином и ограничиле Русију, СНБ предлаже да се САД у великој мери ослањају на своје дугогодишње савезе и партнерства, као што је НАТО, као и на нове, флексибилније аранжмане, као што је индопацифички Квад.¹ Узети заједно, у извештају се тврди да ови аранжмани „стварају мрежу јаких, отпорних и међусобно јачајућих односа који доказују да демократије могу да донесу резултате за своје људе и свет“. Америка ће тражити „нове начине да интегришу савезе у Индо-Пацифику и Европи и развију нове и дубље начине сарадње“ између ових земаља.

Кључни ставови односно промене у СНБ из 2022. године, који указују на могући сукоб у остваривању интереса су:

1. Кина је главни ривал, економски, али и у другим областима и претендује да буде лидер света у 21. веку.
2. Русија је кључни безбедносни проблем;

¹ Квад, званично Квадрилатерални безбедносни дијалог, јесте група од четири земље: САД, Аустралија, Индија и Јапан. Видети више: Smith A. Sheila, (2021), The Quad in the Indo-Pacific: What to Know, Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/in-brief/quad-indo-pacific-what-know>. Индија и Јапан.

3. На све начине треба спречити савезништво Русије и Кине, али и Русије и других земаља, пре свих Индије;
 4. Основни циљ САД је владање светом у 21. веку (не одустати од униполаризма);
 5. Униполаризам се „умотава“ у разне облике борбе за мир, просперитет, демократију, владавину права, екологију, родну равноправност итд.;
- Јасно је САД да светом не могу да владају сами. Тако, иако и стратегија и Саливан поручују да је Америка против стварања „тврдых блокова“, управо су ти блокови додатна моћ САД да владају у 21. веку:

- НАТО, основна полуга моћи, „тврђи блок“. У стратегији се користи НАТО назив за стратегију – 360°. Познато је шта у НАТО значи пројекат 360° – опкољавање Русије.
- Сарадања са ЕУ (која је под снажним утицајем САД)
- АУКУС (Склапање споразума о нуклеарној подморници АУКУС са Аустралијом и Уједињеним Краљевством)
- КВАД
- И2 (Индија и Израел) – У2 (УАЕ и УСА).

Из претходно наведеног видимо вишедимензионалност у перцепцијама ИРП, које САД артикулише у својој стратегији, што представља основе будућих сукоба, а као одговор такође вишедимензионалност невојних облика од употребе технологије и економије до управљања међународним односима кроз стратешку комуникацију коју врло ревносно преписују својим супарницима. Спровођење СНБ САД огледа се у савременом оружаном сукобу који се води у Украјини и у Израелу, кроз асиметрију у примени и артикулисању међународног права за спровођење својих интереса.

3.5.2. Стратегија националне безбедности Русије

Нова СНБ Русије врло отворено и јасно анализира карактер савремених међународних односа, стање и тенденције у тим односима и ризике и претње који се постављају Русији (Форса, 2022). За само шест година (од 2009. до 2015.) направљен је заокрет од 180 степени (од партнерства до намештања конфронтације), који актуелна СНБ артикулише.

Стратегија из 2015. године понудила је руски поглед на мултиполарност светског поретка и поставила га као темељ за јачање утицаја Русије у свету. У то време, само су „вероватни рецидиви једностраних војних приступа у међународним односима,

противречности између главних учесника светске политике, претње ширења оружја за масовно уништење и његовог пада у руке терориста, као и унапређење облика нелегалних активности у сајбер и биолошком пољу, у области високих технологија“ сматрани претњама – све већа „претња стабилности индустријских земаља и земаља у развоју света, њиховом друштвено-економском развоју и демократским институцијама“ (одељак 2, члан 10) (Prezident, 2021).

У „модернизованој“ СНБ из 2015. године прилично оштро се писало: „Подршка САД и Европске уније неуставном државном удару у Украјини довела је до дубоких подела у украјинском друштву и избијања оружаног сукоба. Јачање крајње десничарске националистичке идеологије, сврсисходно формирање имица непријатеља у личности Русије међу украјинским становништвом, отворени улог у насилном решавању унутардржавних противречности, дубока социо-економска криза претварају Украјину у дуготрајно жариште нестабилности у Европи и директно на границама Русије (Prezident, R.F., 2015). Истовремено, Русија је наставила да се залаже за јачање обострано корисне сарадње са европским државама, Европском унијом.

Стратегија „пост-Крим“ из 2015. године ипак је обухватала је клаузуле о сарадњи са САД и ЕУ, као и бројне заједничке циљеве, па чак и говорила о развоју односа са НАТО, док је у верзији из 2021. године таква терминологија потпуно искључена када се описује интеракција Русије са Западом који је, према Кремљу, у опадању. Штавише, ЕУ се уопште не помиње у новом документу. Према руском политичком руководству, ЕУ више није важна – барем у питањима националне безбедности (чак и ако остане највећи трговински партнер).

Ревидирана су и спољнополитичка партнерства. Ако је СНБ из 2015. године (за разлику од 2009) посебно истицала намеру развоја партнерских односа са Кином и, посебно, привилегованих односа са Индијом (чл. 88, 93 и 94. респективно), онда у садашњој СНБ ове земље посебно су наглашене (члан 101, тач. 7 и 8) (Prezident R. F., 2021). Такође се истиче доследна девалвација улоге Заједнице независних држава (ЗНД) у примени њених спољнополитичких напора. Ако је у Стратегији из 2009. године (члан 13) наведено да је ЗНД приоритетна област спољне политике Руске Федерације, у издању из 2015. године ЗНД је названа само као „једна од кључних области“ (члан 89. издања), а сада је ЗНД као приоритетна или кључна област потпуно одсутна (Prezident, R. F., 2009. и 2015. године).

Иако аутори документа пажљиво артикулишу приоритете националне безбедности Русије у односима са другим земљама, уопштено посматрано, чини се да

Стратегија из 2021. године на прво место ставља развој унутрашњих компоненти националне безбедности, којима се посвећује много више пажње него у претходној верзији. Један од одељака под називом „Национални интереси Руске Федерације и стратешки национални приоритети“ почиње описом националних приоритета, од којих је први „спасавање народа Русије и развој људских потенцијала“. Затим се детаљно разматра како задржати овај потенцијал, побољшати његов квалитет и повећати његов квантитет. Иза ове ставке следи „Одбрана земље“, а затим „Државна и јавна безбедност“.

Генерално, СНБ 2021. године има изражен унутрашњи и, што је важно, мобилизациони вектор. После много година, СНБ Русије је први пут констатовала да је неопходно ослањање, пре свега, на сопствене ресурсе, а не на међународну сарадњу или вишевекторске савезничке или партнерске обавезе, које можда неће функционисати у окружењу које се брзо мења. Наравно, пасуси попут „повећање мобилизационе спремности Руске Федерације и спремности снага и средстава цивилне одбране“ (члан 40 нове Стратегије) или „Стварање стратешких резерви минералних сировина довољних да гарантују мобилизационе потребе Руске Федерације и потребе привреде земље на дуги рок“ (члан 67. став 34. нове Стратегије), али се чини да је неопходно навикнути се на овај заокрет стратешког промишљања.

Процењујући стратегије за 2009, 2015. и 2021. године може се пратити како се променила перцепција руског руководства о кључним претњама националној безбедности. И кроз ову призму, приказану у табели 15, како се свет променио (фундаментално) у овом историјски веома компримованом периоду (Когенов, 2021).

Табела 15. Национални интереси Русије (према издањима СНБ Руске Федерације из 2021. и 2015. године) Извор (аутор)

Бр.	2021	2015
1.	Спасавање народа Русије, развој људских потенцијала, побољшање квалитета живота и благостања грађана	Јачање одбране земље, осигурање неповредивости уставног система, суверенитета, независности, државног и територијалног интегритета Руске Федерације
2.	Заштита уставног поретка, суверенитета, независности, државног и територијалног интегритета Руске Федерације, јачање одбране земље	Јачање националне слоге, политичке и друштвене стабилности, развој демократских институција, унапређење механизма интеракције између државе и цивилног друштва
3.	Одржавање грађанског мира и слоге у земљи, јачање владавине права,	Побољшање квалитета живота, јачање јавног здравља, осигурање стабилног

	искорењивање корупције, заштита грађана и свих облика имовине од незаконитих напада, развијање механизма интеракције између државе и цивилног друштва	демографског развоја земље
4.	Развој безбедног информационог простора, заштита руског друштва од деструктивних информација и психолошког утицаја	Очување и развој културе, традиционалних руских духовних и моралних вредности
5.	Одрживи развој руске привреде на новој технолошкој основи	Повећање конкурентности националне привреде
6.	Заштита животне средине, очување природних ресурса и рационално коришћење природних ресурса, прилагођавање климатским променама	Учвршћивање статуса једне од водећих светских сила за Руску Федерацију, чије су активности усмерене на одржавање стратешке стабилности и обострано корисних партнерстава у полицентричном свету
7.	Јачање традиционалних руских духовних и моралних вредности, очување културно-историјског наслеђа народа Русије	
8.	Одржавање стратешке стабилности, јачање мира и безбедности, правне основе међународних односа	

Табела 16. Стратешки национални приоритети Русије (према издањима СНБ Руске Федерације из 2021. и 2015. године) Извор (аутор)

Бр.	2021	2015
1.	Спасивање народа Русије и развој људских потенцијала	Национална одбрана
2.	Национална одбрана	Државне и јавне безбедности
3.	Државне и јавне безбедности	Побољшање квалитета живота грађана Русије
4.	Информациона безбедност	Економски раст
5.	Економска сигурност	Наука, технологија и образовање
6.	Научни и технолошки развој	Здравствена заштита
7.	Еколошке безбедности и рационално коришћење природних ресурса	Култура
8.	Заштита традиционалних руских духовних и моралних вредности, културе и историјског памћења	Екологија живих система и управљање животном средином
9.	Стратешка стабилност и узајамно корисна међународна сарадња	Стратешке стабилности и равноправно стратешко партнерство

Када се упореде стратешки национални приоритети, постаје очигледно да је у новој верзији Стратегије дошло до извесног престојавања тачака према степену њиховог значаја Табела 16. Дакле, дошло је до изражаја спасавање народа а не одбрана

земље као до сада, што заиста може да укаже на померање фокуса пажње руководства земље на унутрашње проблеме. То, у извесном смислу, у актуелној реалности носи још већу претњу по националну безбедност од спољних проблема. Поред тога, руске власти сматрају неопходним да што пре узму у обзир трендове промене природе савремених оружаних сукоба, створе услове за најпотпунију примену борбених способности јединица и развију захтеве за перспективне формације и нова средства оружане борбе. Важна тачка у Стратегији је консолидација информационе безбедности као националног приоритета. Претпоставља се да ће за постизање овог приоритетног циља бити неопходно обезбедити несметано функционисање критичне информационе инфраструктуре, заштитити руско друштво од деструктивног информационог утицаја терористичких и екстремистичких организација, обавештајних агенција и пропагандних структура страних држава, и да се пређе на коришћење руских информационих технологија и опреме. Иван Тимофејев (Ivan Timofeev) у свом чланку анализира вредносну димензију Стратегије у контексту геополитичке конфронтације Русије са Западом. Извор претње је „вестернизација“ културе и закључује: „Не треба се плашити вредности као таквих, већ политичких сукоба који те вредности могу да искористе“ (Timofeev, 2021).

Геополитичка аритметика нове СНБ одражава став Кремља, који се може описати као ослонац на азијско партнерство пре свега са Кином и Индијом, из Стратегије су нестале тачке које се односе на јачање сарадње са ЕУ и изградњу партнерства са САД, што указује на системску кризу у односима Русије са Западом. Наравно, посебно вреди напоменути да је Русија истакла спремност да примени симетричне и асиметричне мере као одговор на непријатељске акције страних држава. Сведоци смо да је оружани сукоб на територији Украјине и настао кроз спровођење Стратешких националних приоритета Русије, а то је спасавање народа, затим и осталих осам прокламованих.

3.5.3. Стратегија Кине

Народна Република Кина је 26. маја 2015. године објавила документ под називом „Кинеска војна стратегија“, који ипак, представља нову Белу књигу одбране те државе, као модификацију претходних варијанти Белих књига. Значај Беле књиге одбране је у тој мери већи, ако се узме у обзир да Кина нема једну свеобухватну СНБ. Надоградња старијих верзија Белих књига уочава се у сегменту који се односи на сагледавање стратешког окружења НР Кине. Наиме, кинески стратежи остали су при

оценама да се свет креће ка мултиполарности, као и да се интензивира глобална економска међузависност. Истовремено, раније оцене да је Азијско-пацифички регион посебно важна област у светској економији, додатно су потврђене и унапређене оценама да се уочава све брже померање светског не само економског, него и стратешког „центра гравитације“ ка том региону. Задаци кинеске безбедносне политике остали су суштински непромењени (обезбеђење националног уједињења, одбрана територијалног интегритета и заштита интереса у вези развоја земље), посебно када су у питању ставови према поновном уједињењу Тајвана или супротстављању покретима усмерених ка независности „Источног Туркистана“ или Тибета. Са растом кинеских националних интереса њена национална безбедност постаје све више осетљива у односу на међународне и регионалне проблеме, тероризам, пиратство, озбиљне природне непогоде и епидемије, али и да су питања попут безбедности поморских интереса који се тичу енергије и ресурса, стратешких поморских линија комуникација (рута), као и институција, људства и имовине у иностранству постала веома важна. Стратешки значај мора и океана за НР Кину и њен одрживи развој можда је најбоље описан ставом да „традиционални менталитет у којем је копно важније од мора, мора да буде напуштен, као и да се већи значај треба придавати управљању морима и океанима, као и заштити маритимних права и интереса“. Оваква преоријентација указује на то и ко јесте и ко ће наставити да буде кључни кинески супарник у 21. веку. Поред тога, Закон о националној безбедности (1. јул 2015. године), укључио је и суверенитет Кине у сајбер простору, чиме је додатно указано на значај те „нове димензије безбедности“. Поред традиционалних војних претњи, документом нису пренебрегнуте нити нетрадиционалне. Тако је поновљен значај „војних операција изузев рата“ (*Military Operations Other Than War – MOOTWs*), односно реаговања у кризним и ванредним ситуацијама, које се могу посматрати и као одлична прилика за демонстрирање *меке моћи* војним средствима.

Данас је на сцени вишегодишња, стратешка и енергична промоција кинеске глобалне иницијативе „Појас и пут“, којом она преузима лидерску позицију и одговорну улогу у међународним односима, доприносећи научном и технолошком напретку. Овакву позицију Кина заснива, пре свега, на брзој стопи економског раста коју је постигла њена економија и тиме повећала снагу и утицај Кине у свету.

Свакако да кинеско појачано политичко и економско присуство у међународним односима не могу да прођу неопажено (Stekić & Obradović, 2019). Управо, кинески

развојни наступ често се идентификује као потенцијални изазов, а чак и врло често као претња западном свету.

У том контексту, опште глобално друштво, пре појаве пандемије COVID-19, сведочило је о латентној ескалацији политичких тензија које укључују водеће (западне) међународне силе и њихов узлазни кинески ривал. Ипак, често повишени тонови у реторици око одређених питања која се тичу регионалног утицаја Кине (односи са суседима и контрола Јужног кинеског мора, питање Тибета), њених унутрашњих питања (људска права и слободе, проблеми са Тајваном, немири у Хонконгу) или глобалног утицаја (експанзија путем иницијативе „Појас и пут“, значајна улагања на афричком континенту, снажан економски раст, потенцијални трговински спорови) контролисани су и вођени дипломатским средствима и инструментима, уз поједине популистичке наступе одређених лидера намењених унутрашњој политичкој сцени (наступи Доналда Трампа у форми примене протекционистичких мера и објављивања трговинског рата према Кини). Овакав баланс био је присутан, пре свега, због међузависности глобалне економије, па се може рећи да је кинеска геополитика заштићена геоекономским интересима западног света. Односно, савремена међународна политика указује да је глобална заједница признала легитимитет Кине, као новог моћног политичког и економског субјекта у савременом светском поретку. Стратешки премишљајући, кинеско руководство је са успехом предузело дугорочни процес структуралних и идеолошких промена, које укључују унутрашњу и међународну политику, развијајући сопствени социо-економски модел раста, који је на много начина изненадио међународни либерално-демократски систем, укључујући САД, и тренутно се сматра алтернативом западном моделу (Сосо, 2020).

Актуелне стратешке политике Кине имају заједничке циљеве: одбрани без оклевања сопствени суверенитет од страних уплитања и остваривати међународно признање, као и политичку и економску равноправност Кине међу народима света (Сосо, 2020). Може се рећи да је у „доба пре Короне“ кинеско руководство успешно водило овај процес, синхронизованом и синергијским приступом, развијајући унутрашње друштво, економски и технолошки развијајући сопствене капацитете и улажући по свету, одмерено развијајући доминацију у сопственом безбедносном окружењу, са неострашћеним приступом доследном решавању проблематичних питања и неуралгичних тема. Из међународне перспективе, овакав наступ је заиста правилан и за сваку похвалу, те се поставља питање – зашто овакав наступ изазива подозрење и забринутост у западном свету?

Као најјучљивији и уједно најдубљи разлози неповерења и потенцијалне нетрпељивости могу се навести политички, економски, социјални и културолошки разлози. Са политичког становишта, Кина је успела да се на основу, пре свега, економских резултата позиционира, као светска сила и поред тога што представља једнопартијски систем. Практично, она је показала да овај систем политичког уређења може и одређеним условима бити отпорнији и стабилнији од либералних демократија западног друштва. Надаље, кинеска достигнућа у брзој индустријској модернизацији, економски резултати и примена успешних унутрашњих социјалних реформи, дали су могућност кинеском политичком руководству да коначно представе Кину као снажног и утицајног међународног субјекта. Тиме је Кина добила могућност да пред светом аргументовано представи сопствени друштвени модел као израз нове „социјалистичке“ алтернативе глобалном „либералном“ лидерству САД. У немоћи да аргументовано одговоре надолазећем развојном потенцијалу утицаја Кине, западни политички кругови, подржани одређеним научно-стручним центрима, покушали су да оправдају успех Кине као њену цивилизацијску и културну аутохтоност, неприменљиву у другим друштвима. Практично, актуелизовала се Хантингтонова теорија концепта сукоба цивилизација као прво упозорење Западу да ће трајни културни и религијски развој у светском поретку изазвати геополитичке промене и сукобе на основу културолошких и цивилизацијских разлика у будућности глобалног друштва. Међутим, последњих година кинески научници предложили су супротну верзију ове забрињавајуће визије, сугерирајући да уместо сукоба цивилизације имају унутрашњу жељу да допринесу мирном суживоту (Dingding & Junyang, 2019). Сходно томе, здрав разум доводи до закључка да је будућност света повезана са повећаном комуникацијом и повезаношћу међу народима и културама, као и са процесом размене вредности, као јединог истинског извора напретка и цивилизације.

У сваком случају, конфронтација политичких, економских, социјалних и културолошко-вредносних система јасно указује на сукоб између *Pax Americana* и *Pax Sinica*, који ће свакако одредити будуће глобалне геополитичке и геоекономске односе.

Војно позиционирање Кине у Јужном кинеском мору представља централни проблем, због чега се перцепција претње Вашингтона променила у другој деценији 21. века. Позиционирање кинеских снага у Јужном и Источном кинеском мору и изградњом војне инфраструктуре на појединим острвима и гребенима, Кина формира тзв. тампон зону која штити јужни, индустријски део државе и уједно отежава приступ Тајвану и тајванском мореузу. Острва са развијеном инфраструктуром могу да имају

функцију увећавања оружане силе, с обзиром на то да дозвољавају Пекингу да пројектује моћ дубље у правцу југоисточне Азије, упркос ограниченим капацитетима ратне морнарице. Мада је тешко говорити да кинеске снаге могу угрозити опстанак САД или њено присуство у овом региону, даље јачање кинеске војске и морнарице свакако доводи у питање могућност имплементације других америчких стратегија на овом простору и делотворност снага САД у случају веће кризе.

Кинеска претња која не угрожава опстанак САД већ њене стратешке могућности у овом региону, може да води ка даљем заоштравању односа. Ако Кина настави са интензивним развојем ратне морнарице Америка ће имати више разлога да реагује, него ако Кина одлучи да остане у оквирима копнене силе. Тукидидова замка, о којој говори Грахам Алисон (*Graham Allison*), лако је уочљива на овом примеру (Allison, 2017). Будућност кинеске претње зависиће од стратешког концепта које кинеско војно руководство одлучи да прихвати. Имплементацијом једног вида Маханове доктрине у случају Кине, што би подразумевало контролу првог и другог острвског ланца у Источном и Јужном кинеском мору, представљало би преломну тачку за Америку и њене регионалне савезнике и уједно поставило Кину као регионалног хегемона.

3.6. Анализа актуелне и претходне СНБ РС

За разлику од претходне СНБ, која је националне интересе уопштено дефинисала кроз виталне и највише вредности, актуелна СНБ их систематизује у посебну целину (одељак 3.3.). Ипак, било би сврсисходно да се национални интереси наведу на самом почетку стратегије, као темељ за даљу разраду осталих елемената стратегије, што није учињено. . Поред тога, није обављена градација националних интереса по њиховој важности и значају, као и да они нису јасно дефинисани. Ово оставља могућност за потенцијална размимоилажења или спорења од стране политичких елита.

Актуелна СНБ, која иначе не садржи осврт нити евалуацију претходне СНБ, по први пут у документу оваквог значаја уводи концепт војне неутралности РС. Иако је ово стратешко опредељење од изузетног значаја, оно није детаљно анализирано, иако би морало бити интегрисано у структуру система националне безбедности. Додатно, политика војне неутралности, прокламована Резолуцијом Народне скупштине РС из 2008. године, остаје унилатерална, без дубље разраде њених импликација.

Новина у актуелној СНБ (2019). Јесте уведен приватни сектор безбедности који је дефинисан у оквиру система националне безбедности, што претходна СНБ није

обухватала. Са аспекта БИРП, у актуелној Стратегији нагласак је стављен првенствено на невојне претње, али без посебне градације. Ово отвара логично питање њиховог одређења, с обзиром на то да дефинисању облика угрожавања безбедности државе није претходило јасно одређивање националних вредности и интереса.

Актуелна СНБ РС изазвала је подељена мишљења током јавне расправе. Изнете примедбе и сугестије указују на потребу унапређења поступка израде стратегије. Проблеми који смо препознали, „јесу критеријуми и методологија који су коришћени за идентификовање, рангирање и класификовање БИРП РС у СНБ. Овај проблем је исказан и у коментару Радне групе ЕУ за поглавље 30 и 31 у процесу приступних преговора РС и ЕУ“ (ISAC fond, 2018 у Војанић et al., 2019)

Без улажења у детаље садржаја, који је у стручним круговима изазвао бројне критике, очигледно је да је основна примедба усмерена на чињеницу да је израда документа започела пре планираних измена Устава РС. Према Милосављевићу „пошто СНБ мора бити усаглашена са уставним одредбама, ово је створило могућност за неусклађености између документа и будућег уставног оквира“ (Milosavljević, 2019).

Безбедносна процена се најпрецизније изражава кроз идентификацију БИРП и укључује анализу унутрашњих и спољних фактора, њихову класификацију и процену вероватноће у односу на различите категорије националних интереса. Овим се успоставља директна корелација између вероватноће појаве изазова или претњи и њиховог утицаја на националне интересе. Анализа се може спровести у контексту временске удаљености претњи (блиске или удаљене), њихове вероватноће и „ланаца“ неповољних догађаја који могу довести до њихове реализације. Што је тај ланац дужи, односно што више услова мора бити испуњено, мања је вероватноћа остварења претње.

С друге перспективе, у научној и стручној јавности усталила се употреба појмова БИРП, који представљају градацију угрожавања. Стога је неопходно доследно применити ову терминологију у анализи. Према томе, различите облике угрожавања треба систематски класификовати према утврђеном критеријуму градације. Милосављевић у својој дисертацији сматра да „је ова класификација је од посебног значаја за субјекте националне безбедности, јер истовремено одређује и приоритете деловања у супротстављању дефинисаним облицима угрожавања“ (Milosavljević, 2019).

Међутим, потребно је узети у обзир да је оваква подела условног карактера, јер произлази из променљивости облика угрожавања и њихове непоновљивости (Stajić, 2009:231). Осим тога, субјекти система националне безбедности делују у складу са постављеним циљевима и приоритетима у супротстављању БИРП, што наглашава

потребу за флексибилнијим приступом у процени и реаговању.

Милосављевић у свом истраживању истиче да „поред наведених потешкоћа, а услед потребе јасног одређења појава угрожавања безбедности, неопходно је дефинисати јасне критеријуме разврставања одређених појава у ... три групе“ (Milosavljević, 2019:309). У вези с тим, он предлаже класификацију БИРП у три групе (табела 17):.

Табела 17. Подела БИРП према Милосављевићу (Milosavljević, 2019:310)

ИЗАЗОВИ	РИЗИЦИ	ПРЕТЊЕ
Оружана агресија	Проблеми везани за економски развој	Национални и верски екстремизам
Пролиферација оружја за масовно уништење	Елементарне непогоде и техничко-технолошки акциденти	Тероризам
Социопатолошке појаве	Високотехнолошки криминал и угрожавање информационих и телекомуникационих система	Организовани криминал
Епидемије и пандемије заразних болести	Обавештајна делатност	Корупција
Процес разграничења држава бивше СФРЈ	Угрожавање културног идентитета српског народа	Демографска депопулација становништва
Деловање верских секти		Угрожавање енергетске безбедности
		Противправно једнострано проглашена независност „Косова“
		Сепаратистичке тежње

На основу предложене класификације, можемо констатовати да су предметне БИРП у већој мери распоређене на основу ауторове интуиције, него на научном приступу. Зато је потребно у процес идентификације БИРП РС увести вишекритеријумско вредновање односно методе операционих истраживања. Ове методе треба да нам кроз закључивања која артикулишу експерти на основу критеријума, као и особина појединих метода да неутралишу субјективности које се јављају у њиховим исказима.

4. СПЕЦИФИЧНОСТИ ИЗРАДЕ ПРОЦЕНЕ ВОЈНИХ И НЕВОЈНИХ БИРП РС

Према експертима безбедности термин „процењивање“ често се користи као синоним за „предвиђање“ у контексту анализе будућих исхода. У оквиру безбедносних организација традиционално се користи синтагма „праћење и процењивање“, која се често схвата као синоним за предвиђање, док се појмови "процена", "праћење" и "анализа" (monitoring and evaluation) користе као узајамно заменљиви термини. Предвиђање подразумева изјаву која најављује одређени догађај у будућности. Етимолошка основа термина „предвиђање“ у различитим језицима има слична значења. У латинском, *dictio(onis)* означава изговарање, казивање или држање беседе. У француском, појмови као што су *prédication* и *prévision* односе се на прорицање или предвиђање. У редовној комуникацији, термини попут прорицање, пророштво, прогноза, виђење унапред или уметност назирања, често се користе као синоними за „предвиђање“. Ови изрази наглашавају идеју о пројектовању будућности или предсказивању исхода на основу доступних информација или интуиције.

Из друге перспективе, „процена“ се одређује као специфична врста предвиђања која се реализује у условима неизвесности. Појам праћење подразумева систематско посматрање, прикупљање, обраду и анализу безбедносних података са циљем предвиђања будућих промена у окружењу и безбедносној организацији. У безбедносном контексту, процена представља скуп закључака изведених кроз анализу узрока, обима и последица одређене појаве, на основу индикатора уочених током одређеног временског периода. Овај процес укључује примену одговарајућих алата на научној основи како би се добили што прецизнији закључци.

За израду процене војних и невојних БИРП државе прописује се и уређује поступак израде процене војних и невојних БИРП РС и утврђују елементи садржаја процене (Srednjoročni plan MO, 2022). Правни основ за израду процене војних и невојних БИРП представљају Закон о одбрани („Sl. glasnik RS“, br. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - dr. zakon, 104/2009 - dr. zakon, 10/2015 i 36/2018), Уредбе о методологији за израду средњорочних планова („Sl. glasnik RS“, бр. 8/19) и СМЕРНИЦЕ за израду процене војних и невојних изазова, ризика и претњи безбедности РС (Pravilnik o planiranju razvoja sistema odbrane („SVL“ 11/19)).

На основу опредељења исказаних у Стратегијском прегледу одбране Републике Србије из 2015. године:

- у првом ставу тачке 2.4.1. "Стратегијски приступ одбрани" наведено је: „Утврђен је на основу опредељења и циљева политике одбране, процене изазова, ризика и претњи безбедности, као и потреба и могућности Републике Србије у области

одбране“;

у другом ставу тачке 3.2.1. "Полазишта и претпоставке за планирање развоја система одбране", наведено је: „Развој система одбране је предуслов заштите одбрамбених интереса Републике Србије и успешног одговора на изазове, ризике и претње безбедности“;

у петом ставу тачке 3.2.2. "Основна опредељења за развој система одбране" наводи се: „Развој способности ВС потребно је заснивати на прецизно утврђеним приоритетима, на основу мисија и задатака и процене изазова, ризика и претњи безбедности Републике Србије“ и

у првом ставу тачке 5.3. "Организација Војске Србије" наводи се: „Организација ВС условљена је: врстама и карактером изазова, ризика и претњи безбедности“

У Стратегијским смерницама развоја научноистраживачке и инвентивне делатности у Министарству одбране и Војсци Србије:

у ставу један, област друштвено-хуманистичких наука, област примењених истраживања, тачка 4.1. „Приоритети научноистраживачког рада у МО и ВС“ наведено је: „Истраживања која се односе на проучавања БИРП и дефинисање безбедносних и одбрамбених интереса РС“ (Strategijske smernicame razvoja NID u MO i VS 2019-2023 (Nacrt– 2018. godina), а ради унапређења стратегијског планирања и управљања у систему одбране, проистекла је потреба да се изврши одређивање ближих критеријума ради идентификовања појава угрожавања безбедности (БИРП) и испита њихов утицај на безбедност РС.

Праћење и анализу стратегијског окружења и израду процена војних и невојних БИРП земље обавља организациона јединица Министарства одбране надлежна за стратегијско планирање у сарадњи са надлежним организационим деловима МО и ВС, а по потреби, и са другим субјектима. У оквиру поступка израде процене, утврђују се: врсте процена, основне методе и технике које се користе у раду, начин и обим сарадње субјеката који учествују у изради, као и фазе поступка израде процене.

У оквиру садржаја процене, анализирају се индикатори релевантни за процену безбедности РС и износе закљупци процене. Анализа индикатора релевантних за процену безбедности РС обухвата чиниоце стратегијског окружења на глобалном и регионалном нивоу, као и оне у РС који могу угрозити безбедност земље, субјекте (државе, трупе, појединци) који угрожавају безбедност, њихове циљеве, мотиве и могуће објекте дејства на територији РС, ниво вероватноће испољавања војних и невојних ИРП, као и могуће ефекте. Закључци процене садрже ставове о врсти, носиоцима и карактеристикама војних и невојних БИРП земље.

4.1. Карактеристике процеса израде процене војних и невојних БИРП РС

Процена војних и невојних БИРП РС чини полазиште за израду како основних стратегијско-доктринарних докумената, тако и докумената планирања развоја и докумената употребе снага. Исходи, као суштински део безбедносне процене, не само да усмеравају обликовање политике националне безбедности и одбране, већ и директно утичу на стратегију развоја одбрамбеног система, посебно на унапређење оперативних и функционалних способности ВС. Исходиште из процене опредељују и припреме РС за одбрану земље, укључујући и потребу ангажовања снага система одбране.

Врсте процена војних и невојних БИРП РС

Зависно од намене за коју се израђују, разликују се садржај и обим, а самим тим и врсте процена. Врсте процена разликују се зависно од следећих критеријума:

- 1) обухватност;
- 2) начин планирања;
- 3) намена;
- 4) разматрани временски период.

Према критеријуму обухватности, процена може бити општа, посебна и појединачна.

Општа процена је по садржају свеобухватна, израђује се за читаву територију РС и у њој се разматрају војни и невојни БИРП са којима се РС суочава или може да буде суочена.

Посебна процена је процена ограниченог обухвата, где се ограничење односи на: 1) захват државне територије - у процени се разматрају сви војни и невојни БИРП РС за одређени део или делове територије РС (општина, град, град Београд, аутономна покрајина или округ); 2) врста разматраних војних и невојних БИРП - у процени се разматра један или неколико војних и невојних БИРП земље на читавој територији РС.

Појединачна процена израђује се за одређени део територије РС и у њој се разматра само један од војних и невојних БИРП РС.

У односу на начин планирања, процена може бити редовна и ванредна.

Редовном проценом сматра се процена која се израђује као планска активност у оквиру функционалних надлежности организационе јединице Министарства одбране надлежне за стратегијско планирање. Она је општа, израђује се за читаву територију РС и у њој се разматрају војни и невојни БИРП са којима се РС суочава или може бити суочена. У случају да се утврди постојање значајних одступања од процене на основу које су израђена постојећа стратегијско-доктринарна документа и документа планирања развоја, таква процена представља основ да се иницира покретање процедуре за њихову ревизију.

Ванредна процена израђује се на основу захтева надлежних органа, уколико услед развоја непредвиђених околности дође до значајнијих промена стања

безбедности у глобалном или регионалном окружењу или у самој РС, као и због потреба израде стратегијских или планских докумената који до сада нису израђивани у РС. Ванредна процена, по обухватности, може да буде општа, посебна или појединачна.

Према намени, процена може бити: **процена за израду стратегијско-доктринарних докумената, процена за израду докумената планирања развоја и процена за остале намене.**

Зависно од разматраног временског периода, процена војних и невојних БИРП РС може бити: краткорочна, средњорочна и дугорочна.

Краткорочна процена израђује се за период до годину дана.

Средњорочна процена израђује се за период од три до пет година (Средњорочни план и програм развоја система одбране РС, Средњорочни план МО РС).

Дугорочна процена израђује се за период до десет година или дужи период (СНБ РС, Стратегија одбране РС, Стратегијски преглед одбране РС, Дугорочни план развоја система одбране РС и План одбране РС).

Субјекти планирања одбране израђују сопствене процене на основу Извода из процене војних и невојних БИРП земље, која је израђена као иницијални документ за потребе Плана одбране, према „Упутству о јединственој методологији за израду планова одбране и мерама безбедности у изради планова одбране“.

За наведене врсте процена, потребно је у највећој мери поштовати јединствен поступак израде прописан „Смерницама за израду процене војних и невојних изазова, ризика и претњи безбедности РС “ (Смернице, 2020), како би се остварила већа исцрпност и утемељеност процена, као и њихова међусобна усаглашеност.

Основне методе и технике за израду процене

У изради процене користе се историјско-компаративна метода, методе анализе и синтезе, индукције и дедукције и статистичка метода. Могу се примењивати и друге методе, као што су праћење и анализа трендова, методе стратешке анализе снага и слабости, шанси и претњи (SWOT), анализа политичког, економског, социјалног, технолошког, правног и енергентског чиниоца стратегијског окружења (PESTLE), методе сценарија и експертска анализа или процена. Методе и технике треба усаглашавати са природом појаве.

За прикупљање података могу се користити испитивање, посматрање, студија случаја, тест, мерења итд. За обраду података користе се анализа садржаја докумената, статистичка метода, као и друге методе.

Субјекти који израђују процену и облици њихове сарадње

Као носилац израде процена војних и невојних БИРП РС, организациона јединица МО надлежна за стратегијско планирање у процесу израде процене сарађује са надлежним организационим деловима Министарства одбране, а посебно са Војнобезбедносном агенцијом (ВБА) и Војнообавештајном агенцијом (ВОА),

надлежним организационим деловима Генералштаба Војске Србије (ГШ ВС), Безбедносно-информативном агенцијом (БИА) и Министарством унутрашњих послова (МУП).

Носилац израде процене, по потреби, сарађује са другим органима државне управе, у складу са Законом о државној управи, као и са научним и другим релевантним институцијама РС. Сарадња је неопходна због потребе располагања веродостојним и објективним информацијама на којима се темељи садржај процене, а које су прикупљене радом стручних служби. Сарадња се реализује писаним путем, остваривањем непосредних контаката или путем организованна стручних скупова. Начин сарадње, као и њена динамика и рокови за спровођење поступка израде процене условљени су врстом процене. Када постоји потреба за усаглашавањем ставова о достављеним информацијама или због хитности израде процене остварује се непосредни контакт са представницима надлежних структура, на састанцима, у присуству свих или појединих учесника у изради процене.

Ради укључивања шире друштвене, пре свега академске заједнице и експерата за област безбедности и одбране, носилац израде процене може иницирати одржавање и организовати стручне скупове или експертске разговоре на којима се разматрају питања од значаја за процену војних и невојних БИРП. Ова активност посебно се примењује у процесу израде процене за СНБ РС и Стратегију одбране РС.

4.1.1. Поступак израде процене

Основу поступка израде процене војних и невојних БИРП РС „представља континуирано праћење стања и промена у области међународних односа и националне безбедносне и одбрамбене политике, а које испољавају утицај на безбедност РС“ (Tatomir, 2011:44).

Поступак израде процене одвија се у неколико фаза и обухвата:

- 1) иницијалну фазу;
- 2) прикупљање, селекцију и класификацију података;
- 3) аналитичко-синтетичку обраду података;
- 4) формулисање закључака процене;
- 5) верификацију процене (Tatomir, 2011).

Иницијална фаза

Процес израде процене започиње *иницијалном фазом*. За редовне процене, она започиње достављањем захтева носиоца израде другим организационим структурама за достављање потребних информација, а за ванредне — добијањем захтева за њихову израду. За потребе израде редовне процене на годишњем нивоу, организациона јединица МО надлежна за стратегијско планирање упућује захтев надлежним субјектима да до краја септембра доставе потребне информације, како би поступак

израде процене био завршен до половине децембра текуће године.

Извод из анализе чинилаца релевантних за процену угрожавања безбедности чини саставни део редовног годишњег извештаја о стању припрема за одбрану који МО доставља Влади РС. За израду ванредне процене, захтев да се носиоцу израде процене доставе потребне информације упућује се сходно иницијалном акту надлежних, а према хитности израде процене. Пре упућивања захтева за достављање информација, предузимају се припремне радње, као што су: одређивање субјеката са којима је неопходно остварити сарадњу ради прикупљања података, дефинисање облика сарадње са њима, одређивање конкретних задатака ангажованих лица, као и динамике извршавања задатака.

Приликом израде стратегијских и планских докумената у области одбране, израда процене је имплицитно укључена у службени акт којим се регулише израда тог документа.

Прикупљање, селекција и класификација података

Друга фаза у изради процене обухвата организовано *прикупљање, селекцију и класификацију података* ради обухватнијег и објективнијег сагледавања стања безбедности. Континуирано праћење глобалних, регионалних и националних промена, као и прикупљање података о факторима који могу утицати на безбедност РС, представљају основне задатке надлежних органа одговорних за израду безбедносне процене. Прилив свих осталих релевантних података значајних за израду процене, обезбеђује се сарадњом са оставим субјектима који учествују у њеној изради.

Сходно томе да је квалитет прикупљених података од приоритетног значаја за садржај и закључке процене, као и за даље поступање у складу са њима, селекција података врши се према следећим критеријумима:

- 1) актуелност - да прикупљени подаци одражавају актуелно стање разматране појаве;
- 2) поузданост - да садрже тачне податке који се односе на разматрану појаву;
- 3) употребљивост - да обухваћени садржај буде разумљив, уз употребу јасне, конкретне и прецизне терминологије, као и да буде у форми која је прилагођена потребама израде процене;
- 4) потпуност - независно од њене обухватности, процена треба да обухвати све елементе садржаја предвиђене Смерницама; у случају да за неке од њих не постоје подаци, то треба експлицитно навести;
- 5) релевантност - да њихов садржај буде значајан за даље поступање;
- 6) објективност — да њихов садржај буде непристрасан и неутралан, без утицаја испољеног са било чије стране;
- 7) доступност - да приступ подацима буде омогућен надлежним субјектима у складу са мерама и прописима о заштити тајности података.

Пре него што се приступи селекцији података, потребно је утврдити да ли

расположиви подаци испуњавају претходно наведене критеријуме. Уколико то није случај, потребно у овој фази предузети још неке мере да се они благовремено допуне или да се затраже додатна објашњења.

При селекцији података треба имати у виду чињеницу да подаци долазе из различитих извора и неопходно је, ради контроле, извршити упоредну анализу података, посебно уколико се уочи да су подаци несагласни или контрадикторни. У том случају, успоставља се директан контакт са субјектима који су такве податке доставили и од њих се тражи да изнесу аргументацију. Да би неки став био усвојен, потребно је експертском анализом утврдити да садржи релевантно податке.

Класификација прикупљених и селектованих података, у склопу припрема за њихову обраду, врши се централизовано у организационој јединици Министарства одбране надлежној за стратегијско планирање, применом квалитативних и квантитативних метода. Критеријуми класификације се, пре свега, односе на ниво на којем се подаци разматрају (глобални, регионални и национални), да би се у оквиру ових категорија, подаци класификовали на основу тежине последица по безбедност и одбрану РС, које би могле да настану у случају испољавања војних и невојних БИРП РС.

Аналитичко-синтетичка обрада података

Аналитичко-синтетичка обрада података обавља се ради утврђивања узрочно-последичних веза и односа међу прикупљеним подацима. Суштина процеса аналитичко-синтетичке обраде података је да се квалитативни и квантитативни подаци преведу у чињенице о карактеру војних и невојних БИРП РС.

Формулисање закључака процене

Формулисање закључака процене је процес током којег се изводе закључци који садрже синтетизоване ставове о врсти војних и невојних БИРП РС, субјектима који угрожавају безбедност, локацији, трајању и интензитету испољавања војних и невојних БИРП РС, као и о њиховим могућим ефектима.

Закључци процене обезбеђују да се, према постојећем нивоу оперативних и функционалних способности снага, стање ресурса и ниво готовости система одбране, размотри потреба унапређења способности и капацитета елемената система одбране, ради превентивног деловања и ангажовања свих потенцијала у функцији заштите и одбране националних интереса РС.

Верификација процене

Процене војних и невојних БИРП РС обухваћене Смерницама верификују се у оквиру МО. Према Закону о одбрани, процена војних и невојних БИРП РС подноси се на разматрање и усвајање од стране Владе РС.

4.2. Садржај анализе војних и невојних БИРП РС

Садржај анализе војних и невојних БИРП РС обухвата две целине: анализу

чинилица релевантних за процену угрожавања безбедности земље и закључке процене. За процену угрожавања безбедности земље релевантни су: 1) чиниоци стратегијског окружења који могу да доведу до генерисања и појаве војних и невојних БИРП РС, 2) идентификовање војних и невојних БИРП РС, 3) субјекти који угрожавају безбедност земље; циљеви, мотиви и објекти дејства субјеката који угрожавају безбедност земље и 4) ниво вероватноће испољавања војних и невојних БИРП РС (Смернице, 2020).

Приликом разматрања чинилаца који могу да доведу до генерисања и појаве војних и невојних БИРП РС, потребно је имати у виду да се промене које се догађају у глобалном и регионалном стратегијском окружењу неизоставно рефлектују на безбедност појединачних држава, па тако и на безбедност РС. Ти чиниоци могу бити политичке, економске, социјалне, војне, техничко-технолошке и друге природе или могу представљати комбинацију неколико чинилаца.

Анализа чинилаца који могу да услове генерисање и појаву војних и невојних БИРП РС обухвата три целине које се разликују зависно од нивоа разматрања, али је свима заједничко то што се кроз њих сагледавају реалне и потенцијалне импликације по безбедност државе. У складу са тим, делови садржаја процене који се односе на чиниоце стратегијског окружења јесу:

1) глобални ниво - обухвата анализу и процену оних чинилаца који утичу на генерисање и појаву глобалних војних и невојних БИРП, а који могу имати импликације на безбедност РС;

2) регионални ниво - обухвата анализу и процену оних чинилаца који утичу на генерисање и појаву регионалних војних и невојних БИРП, а који могу имати импликације на безбедност РС;

3) национални ниво - обухвата анализу и процену оних чинилаца који утичу на генерисање и појаву војних и невојних БИРП РС.

4.2.1. Проблеми актуелног спровођења процене чиниоца угрожавања безбедности РС

Проблеме актуелног модела спровођења процене истраживао је пп Митић Влада у својој докторској дисертацији, где је за нас значајно, чак и кључно анализа методологије коју је проверавао кроз ставове експерата. Практична искуства у спровођењу процене и развоја сценарија показују да се овај процес одвијао на највишем стратегијском нивоу. Процену је спровела и спроводи Управа за стратегијско планирање, ослањајући се на податке Војнообавештајне и Војнобезбедносне агенције, Министарства унутрашњих послова и Безбедносно-информативне агенције. На основу те процене, у Управи за стратегијско планирање израђене су стратегијске ситуације и смернице за развој сценарија (Mitić, 2021:234).

На основу смерница за развој сценарија, Генералштаб ВС је израдио сценарије

без учешћа Управе за стратегијско планирање (Mitić, 2021:234). Експерти истичу да процена окружења треба да се спроводи на свим нивоима, а не искључиво на највишем стратегијском, као и да је развој сценарија неопходно реализовати и на том нивоу, а не само у оквиру Генералштаба, с обзиром на то да стратегијске ситуације представљају одређену врсту сценарија. Стога се закључује да процена окружења и развој сценарија нису засебне фазе, већ процеси који треба да се спроводе сукцесивно и међусобно повезано на свим нивоима. С тим у вези, неки експерти сматрају да би ове две фазе могле бити обједињене у јединствену фазу која би обухватала анализу окружења и развој сценарија.

Досадашња примена модела одлучивања у оквиру СУНБ указала је на недоследну повезаност различитих нивоа окружења, при чему се у пракси прави разлика између стратегијског националног и стратегијског војног нивоа. Анализа окружења углавном се фокусира на спољне факторе, док се унутрашње окружење и његови нивои ретко узимају у обзир. Процену сваког нивоа и врсте окружења спроводе различити субјекти у систему одбране, али међусобна повезаност ових нивоа, нарочито у оквиру стратегијског окружења, остаје нејасна.

Експерти истичу потребу за свеобухватним и јединственим структурирањем окружења, кроз централизовану класификацију свих његових врста и нивоа, уз прецизно дефинисање њиховог обухвата и међусобних веза (Mitić, 2021). Овакав приступ би омогућио јасније утврђивање надлежности субјеката задужених за анализу и процену окружења, чиме би се избегло преклапање у прикупљању података и изради процена. Јединствена структура би, такође, послужила као основа за интеграцију база података о чиниоцима окружења по нивоима, доприносећи ефикаснијој анализи окружења и развоју сценарија.

Током истраживања, експерти су указали да се у процени окружења научне методе нису доследно примењивале. Коришћене су углавном експертске процене за одређивање вероватноће и последица ИРП, као и опште научне методе, попут анализе, синтезе и генерализације, али само у оквиру израде процене окружења. Овде је кључан проблем да процес није био систематичан, нити је заснован на квантитативним и квалитативним подацима о чиниоцима окружења (Mitić, 2021:234). Уместо тога, процена је извршена генерализацијом и синтезом ставова на основу података достављених Управи за стратегијско планирање, што је довело до тога да она буде претежно дескриптивна (Mitić, 2021:234).

На стратегијском нивоу, развој сценарија заснивао се на примени морфолошке анализе, док су на нижим нивоима коришћене ратне игре. Главни проблем морфолошке анализе, према мишљењу експерата, био је превелик број конзистентних конфигурација, као и изостанак научно утемељених метода за избор репрезентативних конфигурација. Уместо систематичног приступа, избор је извршен субјективно –

начелник одељења надлежног за планирање развоја самостално је, без спровођења посебних анализа и процена, одредио репрезентативне конфигурације. Оваква процедура умањила је објективност и практичну сврху морфолошке анализе (Mitić, 2021:235).

Када је реч о развоју сценарија на нижим нивоима, експерти су идентификовали три главна проблема (Mitić, 2021:234):

1. Изостављање представника Управе за стратегијско планирање из процеса развоја сценарија.
2. Висок степен субјективности у примени постојећих модела ратних игара.
3. Недовољна обученост професионалних официра у штабовима и Управи за стратегијско планирање за спровођење ратних игара уз прецизан прорачун ефеката сукоба, укључујући борбене могућности и очекиване губитке.

Према експертима неопходан је развој новог модела који би унапредио процес процене и одлучивања у процесу СУНБ, интегришући савремене научне методе које су напредније од морфолошке анализе. Кључни проблем морфолошке анализе – превелики обим података – могао би се превазићи применом метода операционих истраживања односно метода оптимизације, али уз претходно обезбеђивање адекватне информационе подршке.

Предложена унапређења омогућила би смањење временског оквира и потребног броја људских ресурса за процес процене. Међутим, њихова имплементација захтевала би иницијално улагање у изградњу база података, софтверске подршке и процес уноса података. Подаци о чиниоцима угрожавања и сценаријима, структурисани по чиниоцима и њиховим вредностима, могли би да подрже и остале фазе процеса израде СНБ и дугорочног планирања системаодбране.

4.2.2. Идентификовање војних и невојних БИРП РС

Идентификовање војних и невојних БИРП РС обавља се на индикаторима који указују на појаве са утицајем на безбедносно стање земље, у складу са класификацијом дефинисаном у кључним стратегијским документима из области безбедности и одбране. Војни и невојни БИРП Републике Србије имају сложену природу, те се са сличним садржајем, обимом и интензитетом могу манифестовати на глобалном, регионалном и националном нивоу.

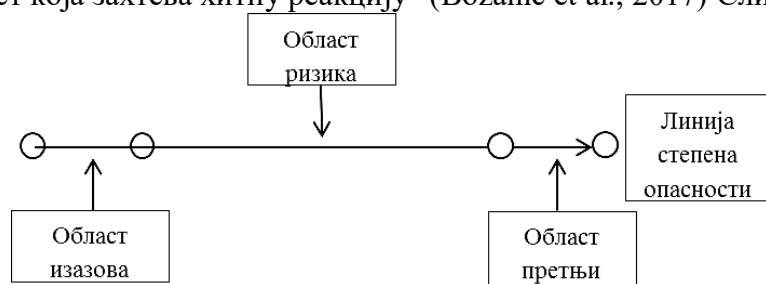
Кључни критеријум приликом анализе и идентификације војних и невојних БИРП, представља процена тежине последица по безбедност државе које би могле настати у случају њиховог остваривања. Према Татомиру „идентификовање БИРП, као и анализа њихових потенцијала, врши се сходно њиховом појмовном одређењу, критеријумима идентификације и утицају који испољавају на стање безбедности и одбране РС“ (Tatomir, 2011:44).

Војни и невојни БИРП могу се класификовати на следећи начин: 1) војни

БИРП земље испољавају се у облику: агресије, оружане побуне и других облика употребом оружане силе; 2) невојни БИРП земље испољавају се у облику: тероризма, организованог криминала и другог тешког криминала, корупције, високотехнолошког криминала, елементарних непогода, техничко-технолошких и осталих несрећа и опасности („Sl. glasnik RS“, br. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - dr. zakon, 104/2009 - dr. zakon, 10/2015 i 36/2018).

Схватање да штета може имати велике последице по појединце, групе и друштво води доносиоце безбедносних одлука ка јасном препознавању ризика и креирању мера, које ће спречити или ублажити њихове негативне последице. Сходно томе, Димитријевић опасност дефинише „као повећан ризик, који изједначава са могућношћу наступања штете (вредносни део)“ (Dimitrijević, 1973). Према њему, други део „(спознајни) који обухвата вероватноћу да ће штета наступити“ (Dimitrijević, 1973). Ризик не успоставља директне узрочно-последичне везе између претњи и објеката на које би се оне могле односити, већ се фокусира на „услове могућности“ под којима би ризик могао да претвори у реалну штету. (Hammerstad & Voas, 2015). У анализи оружаних сукоба данашњице држава је референтан објекат који је поново у фокусу, односно државоцентрични приступ у коме су БИРП основа за формирање адекватног одговора државе. Према стручњацима из области безбедности, ризик представља мерљиву категорију, а примена концепта заснованог на ризику (risk-based concept) омогућава развој методологије за објективну процену БИРП у контексту државне безбедности. Када говоримо о мерењу у друштвеним наукама „мерење је процедура систематског утврђивања квантитативног својства неке појаве дефинисаним и одговарајућим мерама и мерилима“ (Milosavljević & Radosavljević, 2003:571). Холандска влада од 2007. године користи вишекритеријумски приступ у изради СНБ, пратећи пример других земаља које су већ развиле сличне стратегије, као што су Немачка, Финска и Канада. (Mennen & van Tuyl, 2015).

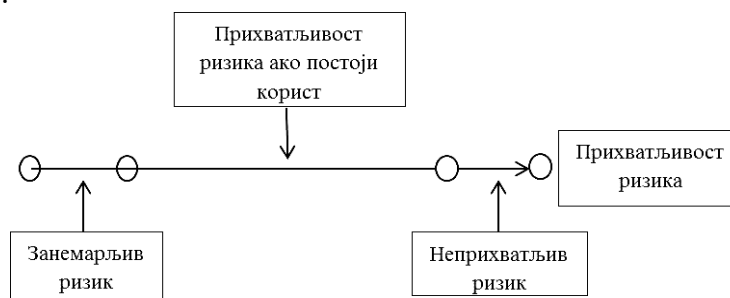
Сходно томе, у истраживању које је реализовао Д. Божанић анализирана су два приступа за дефинисање ИРП (Војанић, 2022). Први, безбедносни „коме је карактеристично везивање ИРП за степен опасности. Према коме се изазов везује за врло мали степен опасности по референтни објекат. Ризик се везује за већи степен опасности по референтни објекат, али са нагласком да деловање те опасности још увек није извесно, већ да опасност постоји у одређеном проценту. На крају, претња је скоро извесна опасност која захтева хитну реакцију“ (Воžанић et al., 2017) Слика 10.

Слика 10. Приказ ИРП према степену опасности (Воžанић et al., 2017)

Графички је то приказано на Слици 10, на линијском дијаграму опасности.

Други приступ – менаџмент ризика „као централни појам има ризик, док се претња обично посматра као нешто што може да утиче да се степен ризика повећа. Тако се претња представља као један, али не једини фактор који утиче на процену ризика. По истом принципу као и на претходној слици, могуће је дефинисати и ризик Слика 11. Овде је кључни елеменат одређивање степена прихватљивости ризика“ (Воџанић et al., 2017).

Слика 11. Приказ ризика у односу на степен прихватљивости (Воџанић et al., 2017)

„Према линијском дијаграму на Слици 11, категорија „ризик“ одређује вероватноћу последица по референтни објект, која може да варира у складу са специфичним условима ситуације, а ако упоредимо са сликом 10. „изазов“ представља прихватљив ризик, док је „претња“ као најопаснија степенована као неприхватљив ризик“ (Војанић, 2022).

На основу наведених елемената, могуће је креирати вишекритеријумски модел секторског приступа који ће омогућити рангирање појава угрожавања безбедности према њиховом степену опасности и идентификовати БИРП (Војанић, 2022). Ова дефиниција може се извршити коришћењем интервалне скале, што представља метод интуитивног мерења погодан за примену у друштвеним наукама. Овај приступ се заснива на процени угрожености, укључујући анализу (обима, састава, усмерености, интензитета и потенцијалне штете одређене врсте) (Ареџина-Ђерић, 2021).

Секторски приступ омогућава организацију и концептуално раздвајање различитих безбедносних динамика, чиме се олакшава боље и јасније разумевање ове сложене друштвене стварности. (Ејдус, 2012). Секторски аналитички оквир и анализа војних и невојних аспеката (политичких, економских, социјалних, еколошких) чине основну безбедносну агенду савременог приступа анализи националне безбедности у контексту данашњих оружаних сукоба, пружајући оквир за идентификацију фактора који угрожавају безбедност, односно БИРП (Војанић, 2022).

III РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

*„...њиме се (моделом), само релевантни атрибути
реалности представљају.”*

Joe H. Ward, Earl Jennings (1973)

Introduction to linear models (стр 4.)

1. ПРЕДЛОГ МОДЕЛА ДОНОШЕЊА ОДЛУКА

Спроведена истраживања различитих аспеката доношења одлука органа стратегијског планирања одбране у задацима процене БИРП при изради СНБ омогућила су свеобухватан увид у кључне одреднице постојећег модела одлучивања, као и идентификацију његових предности и недостатака.

Анализом резултата истраживања утврђено је да актуелни модел одлучивања има два основна облика:

1. **Нормативни модел:** У задацима израде планских докумената, модел доношења одлука функционише у оквиру формализованог процеса оперативног планирања. Сходно томе, одлуке се доносе према строго дефинисаним процедурама и прописаним нормативним оквирима, што обезбеђује структуру и предвидљивост у поступцима.
2. **Неформализовани модел:** У задацима идентификовања БИРП, одлучивање се одвија на основу неформалних процеса. Овај облик карактерише недостатак стандардизованих процедура, што може довести до веће флексибилности, али и до ризика од неконзистентности у одлучивању.

Ова анализа наглашава потребу за унапређењем постојећег модела одлучивања, како би се постигла боља равнотежа између формализације и флексибилности, те омогућило ефикасно и конзистентно доношење одлука у свим аспектима стратегијског транспорта.

Због честог присуства неизвесности, проузроковане променљивим условима и утицајем различитих фактора у свакој конкретној ситуацији одлучивања, одређене одлуке, иако се односе на репетитивне проблеме, представљају јединствене одлуке. Истовремено, значајан део одлука припада категорији непрограмираних одлука, чија реализација подразумева одређен степен ризика. Проблеми одлучивања који захтевају такве одлуке често нису довољно препознати од стране доносилаца одлука, што додатно усложњава процес. Информације неопходне за доношење одлука у односу на ове проблеме нису увек доступне, или су доступне са високим степеном неодређености. Ограничења у погледу расположивих ресурса, као и бројни други фактори, додатно повећавају ниво неизвесности у процесу одлучивања.

Постојећи модел доношења одлука, који се углавном заснива на принципима рационалности и обилно користи претходно искуство, показује одређени јаз између праксе и реалних потреба у одлучивању. Улога, намена и надлежности органа оперативног планирања намећу потребу за адекватним третманом неизвесности и ризика у процесу одлучивања. Ово подразумева аргументовану интеграцију интуиције и искуства у формулисање предлога и доношење одлука.

Социодемографске карактеристике доносилаца одлука, заједно са етно-културолошким факторима, индивидуалним склоностима и организационим ограничењима, значајно утичу на приступ процесу доношења одлука. У контексту процене БИРП, доносиоци одлука често показују преференцију ка ослањању на претходно искуство и избегавању неизвесности. С тим у вези, будући модели одлучивања требају уважити ове карактеристике и омогућити бољу равнотежу између рационалности, интуиције и управљања неизвесношћу, како би се постигла ефикаснија и одрживија решења.

Приступ оптимизацији постојећег модела одлучивања органа у процесу планирања одбране у задацима стратегијске процене БИРП базира се на идентификовању и евалуацији јаза између постојећег модела одлучивања и најбоље праксе, као и на утврђивању степена његове неусаглашености са савременим теоријским принципима, захтевима времена и динамичног окружења.

Компаративна анализа резултата истраживања праксе одлучивања органа МО који се баве стратегијским планирањем, карактеристика проблема доношења одлука у процесу идентификовања БИРП, као и уочених савремених теоријских сазнања и трендова у развоју доношења одлука у системима одбране страних држава, омогућила је формулисање основних захтева које нови модел треба да испуни.

Основни захтеви новог модела одлучивања:

- 1. Применљивост у пракси:** Модел мора бити усклађен са формализованим моделом одлучивања у ВС, чиме се обезбеђује његова оперативна употреба.
- 2. Интеграција аналитике и интуиције:** Иако аналитичка основа треба да доминира, модел мора омогућити повезивање искуства и интуитивних процена у коначне одлуке.
- 3. Флексибилност и адаптација:** Модел треба да буде довољно прилагодљив како би одговорио на динамичне услове, ослањајући се на ефикасно управљање информацијама и учење из искуства.
- 4. Третирање неодређености и неизвесности:** Потребно је предвидети механизме за адекватно управљање ризиком и неизвесностима у процесу одлучивања.
- 5. Компатибилност са научним методама:** Модел треба да подржава примену разноврсних научних и методолошких поступака и техника истраживања, као и употребу система за подршку одлучивању.
- 6. Развој способности доносилаца одлука:** Модел мора препознати значај доносилаца одлука и омогућити систематски развој њихових знања и вештина кроз организационо управљање.
- 7. Активан однос према окружењу:** Поред прилагођавања окружењу, модел треба да подржава активно обликовање одређених елемената окружења и креирање повољних услова за одлучивање.
- 8. Обликовање организационе културе:** Модел мора бити усклађен са постојећом организационом културом, али и деловати као инструмент њеног обликовања у жељеном правцу.

9. Интеграција интереса стејкхолдера: Модел треба да буде погодан за имплементацију интереса свих релевантних стејкхолдера и партнера, чиме се повећава његова ефикасност и одрживост.

Ови захтеви представљају основу за креирање савременог, интегрисаног и флексибилног модела који ће одговорити изазовима стратегијског транспорта, унапредити ефикасност одлучивања и подржати дугорочну функционалност система.

1.1. Методолошке основе модела за доношење одлука

Са методолошког аспекта, нормативни приступ одлучивању доминира у већини савремених војних организација. У теорији и пракси војног одлучивања нагласак је на формализацији процеса, при чему се процедуре прописују кроз одговарајуће инструкције које дефинишу структуру и начин доношења одлука.

Основна претпоставка нормативног приступа, позната као концепт „рационалног доносиоца одлуке“, темељи се на принципима транзитивности и извесности исхода. Међутим, ова претпоставка представља значајан недостатак, јер у пракси не обухвата адекватно однос према неизвесности и ризику, нити разматра когнитивна и психолошка ограничења доносилаца одлука.

Ови недостаци делимично се ублажавају кроз организационо прилагођавање, профилисање и оспособљавање доносилаца одлука, као и применом система за подршку доношења одлука. У контексту улоге органа саобраћајне службе у процесима одлучивања у МО, посебно у задацима оперативног планирања, пожељна је рационална и аналитичка аргументованост предлога одлука, која се често захтева на претпостављеном нивоу одлучивања.

Идеална рационална аргументованост подразумева да је доносилац одлуке (ДО), након идентификације проблема, способен да разматра све потенцијалне алтернативе, њихове исходе и последице, уз прецизно утврђене користи и штетности изражене мерљивим показатељима за међусобно поређење. Ипак, у реалним ситуацијама одлучивања органа саобраћајне службе у задацима стратегијског транспорта, овај степен аргументованости ретко је у потпуности достижан.

Стога, иако нормативни приступ представља важан оквир за доношење одлука, он није у потпуности адекватан за примену у сложеним и динамичним условима који карактеришу задатке на изради процене БИРП. Овај приступ захтева допуну елементима флексибилности, прилагођавања неизвесности и интеграције интуитивних и искуствених фактора како би се постигла већа практична примена и ефикасност.

Сходно наведеном, као оптималан методолошки приступ моделу доношења одлука органа стратегијског планирања МО у задацима израде процене БИРП намеће се холистички приступ, који комбинује описни концепт са концептом оспособљавања за оне који доносе одлуке и организационе целине МО за примену како нормативних, тако и описних модела доношења одлука.

При томе, кључно је размотрити да модел доношења одлуке органа стратегијског планирања МО, прилагођен одређеним захтевима стратегијског планирања одбране, мора бити уведен у оквир општег модела доношења одлука органа оперативног планирања, као и формализованог модела доношења одлуке у МО и ВС Србије. Формализовани модел доношења одлука у ВС представља процедурални оквир који одређује правила и ток процеса доношења одлука, док општи модел органа стратегијског планирања поставља карактеристичне основе и смернице за приступ доношењу одлука.

Карактеристика доношења квалитетних одлука у процесу израде СНБ огледа се у усаглашености свих димензија одлучивања у конкретним условима окружења, што омогућава практичну примену модела у решавању реалних проблема. Ова флексибилност је кључна за ефикасност модела и његову способност да се носи са сложеном природом доношења одлука у динамичном и неизвесном окружењу.

Са системског становишта, развој ефективног модела за доношење одлука на стратегијском нивоу планирања одбране треба да се ослања на принципе који дефинишу најбоље праксе и решења, према стандардима применљивим у тој области, са циљем да „методe доношења одлука буду приступачније доносиоцу одлуке”. Истовремено, не сме се занемарити ни значај „прилагођавања доносиоца одлуке самим методама. Основни аспект овог процеса је оспособљавање доносиоца одлуке да примењује различите егзактне и хеуристичке методе, као и да правилно вреднује нумеричке и описне параметре утицајних фактора. Сходно томе, познавање техника анализе осетљивости решења на промене улазних параметара постаје неопходно. Значајну подршку у овом процесу могу пружити системи за подршку доношењу одлука, који доприносе већој прагматичности приступа.

Поред тога, ДО мора бити способан да користи различите интуитивних модела засноване на искуству, како би успешно одлучивао и процењивао. На основу наведеног, најадекватнији приступ моделирању одлучивања на стратегијском нивоу планирања одбране, посебно у процесу израде СНБ, представља холистички приступ. Тај приступ комбинује моделе који прописују најбоље праксе са оспособљавањем доносиоца одлуке и организације за примену нормативних и дескриптивних модела доношења одлука.

1.2. Карактеристике самих одлука на стратегијском нивоу

Доношење одлука у процесима израде СНБ имају специфичности које произилазе из природе процеса планирања, учесника у том процесу и улоге органа процеса планирања одбране. Предложени модел одлучивања треба да обезбеди доношење одлука у различитим условима – од потпуне извесности до потпуне неизвесности. Сходно томе, карактер одлука може варирати од рутинских до иновативних, с тим да је њихова међусобна условљеност најзначајнија карактеристика.

Рутинске одлуке, слично покретању административних процедура за обезбеђивања потребних докумената, углавном су хронолошки повезане. Насупрот томе, сложеније одлуке које се односе на процену окружења и процене БИРП имају сложенију међусобну повезаност. Оне се доносе у различитим фазама стратегијског планирања одбране, али се често паралелно развијају и припремају од самог почетка процеса.

Поред тога, делимична решења једне одлуке могу утицати на аспекте или ограничења других одлука. Овај међусобни утицај доводи до преклапања процеса одлучивања, који се најчешће одвијају паралелно, мада различитим брзином. Додатно, фактори, као што су ниво структурираности проблема, ограничења у доступности информација и временски притисци при одлучивању намећу примену концепта рационалности у контексту ограничења. У таквом приступу, ДО настоји да оптимизује своје одлуке у оквирима које одређују степен неизвесности и недоречености.

1.3. Физиономија процеса доношења одлуке у процесу израде СНБ

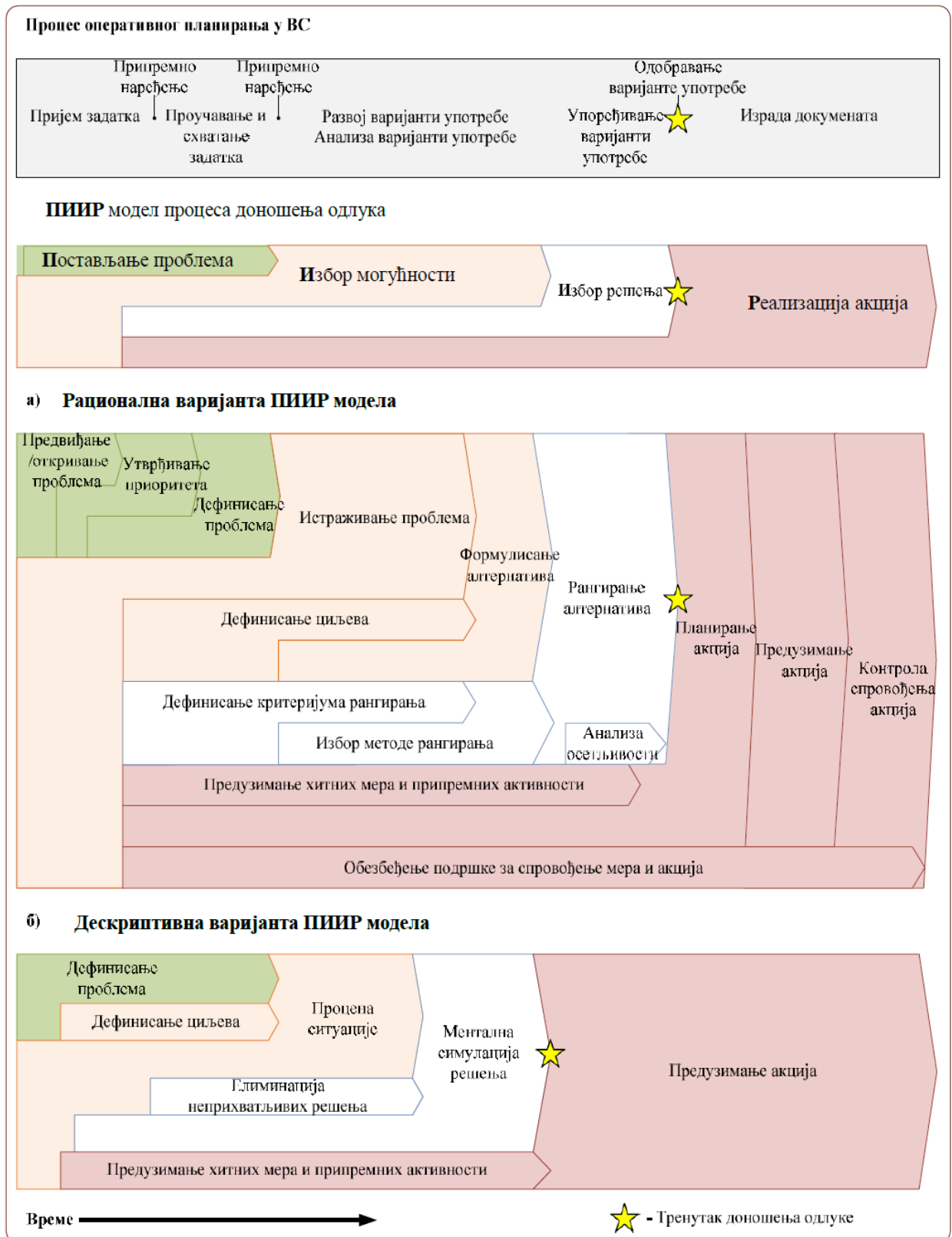
На основу истраживања процеса доношења одлука у процесу израде СНБ и процеса израде процене БИРП (предложени модел процеса приказан је на слици 12), закључено је да структура доношења одлука не одговара у потпуности формализованим моделима доношења одлука у ВС. Проблем није у квалитету донетих одлука, већ у становишту да се формализовани модели практично не примењују доследно.

Осим тога, постојећа формализована решења, попут процеса оперативног планирања, нису у целости прилагођена потребама органа на стратегијском нивоу у задацима процене БИРП. Процес оперативног планирања у ВС, поред тога што је временски захтеван, укључује активности које не доприносе значајно ни квалитету процеса доношења одлука ни крајњем квалитету одлука (на пример, анализа варијанти различитих сценарија).

Из другог угла, процедура на нижим нивоима командовања не обезбеђују довољну рационалну аргументацију која је потребна за одлучивање на стратегијском нивоу. Овај недостатак аргументације представља значајан изазов приликом подношења предлога одлука претпостављеним нивоима одлучивања.

На основу истраживања предлажем модел доношења одлука на стратегијском нивоу где се између осталог налази процес процене БИРП, где је друга фаза овог процеса идентификовање БИРП. Предложени модел доношења одлука је уподобљен за примену у оквиру стратегијског планирања. ПИИР, процес је осмишљен као модел доношења одлука који одговара специфичним потребама органа на стратегијском нивоу, омогућавајући ефикасно доношење одлука у ситуацијама са различитим нивоима структурираности. У правцу компатибилности процеса доношења одлука,

предложени нови модел процеса – ПИИР (П – постављање проблема, И – избор могућности, И – избор решења, Р – реализација акција), Слика 12.

Слика 12. Предлог модела ПИИР за доношења одлука на стратегијском нивоу

У ПИИР процесу, као и у већини процеса одлучивања у војним организацијама, менталне активности се првенствено посматрају кроз призму рационализације приступа решавања проблема. Главни циљ рационалне верзије ПИИР модела је доношење одлуке која је оптимална или што ближе оптималној у оквиру датих услова и ограничења. Овај приступ је нарочито погодан у ситуацијама где време није пресудан ресурс, што је често случај у раду стратегијског нивоа на задацима планирања одбране. Суштина процеса доношења одлука лежи у фази избора најбољег решења.

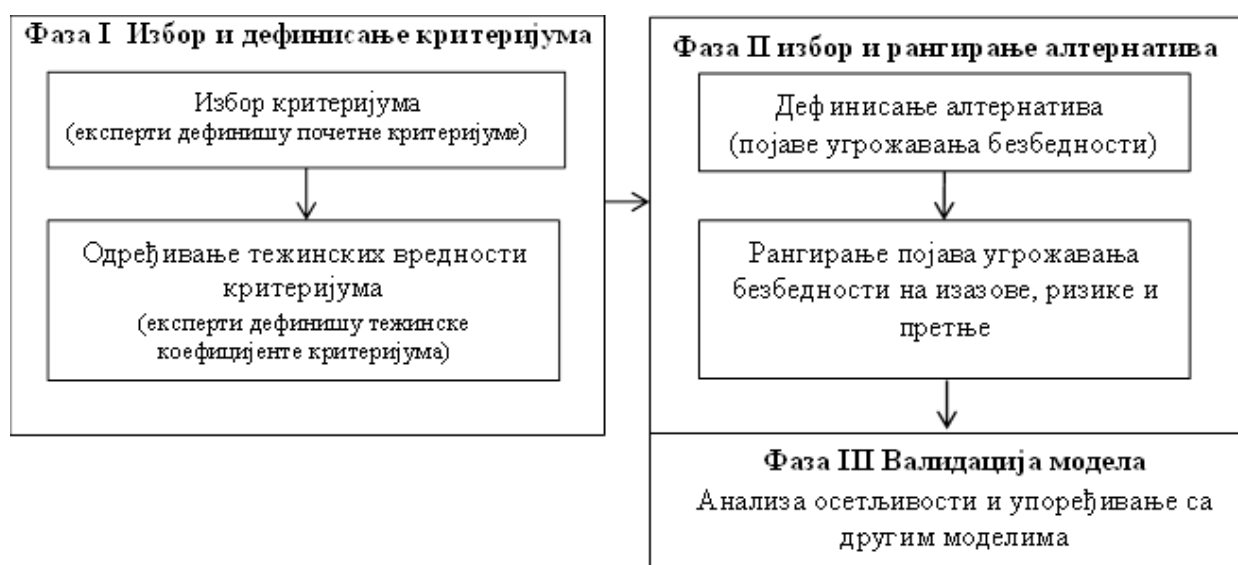
2. МОДЕЛ ЗА ИДЕНТИФИКОВАЊЕ БИРП РС

У претходној глави, анализом доступних научних извора и применом аналитичких метода као што су анализа, апстракција, синтеза и генерализација, дефинисани су садржаји и обим појмова „безбедносни изазов“, „безбедносни ризик“ и „безбедносна претња“ што је био основ за квалитетну типологизацију. Добијена класификација истиче градацију угрожавања државе, на основу којих се може утврдити карактер и тежина последица по безбедност државе. Поред тога, идентификована је сложеност и вишезначност облика угрожавања безбедности државе, јер није одређен једним обележјем, већ представља последице које се могу сагледати кроз војене, политичке, економске, социјеталне и еколошке димензије, који се разликују у сваком конкретном случају. Према Бузановом предлогу, садашњи субјект и безбедносни референтни ентитет – држава – проширен је на све врсте колективитета и превазилази своју војну димензију. Концепт безбедности, који је предложио овај аутор и који је размотрен у поглављу 2.5.4., подељен је у пет примарних димензија (Buzan, 1993: 4).

Полазећи од чињенице да истраживања почивају на постојећим научним и практичним сазнањима, те да сваки емпиријски истраживачки пројекат подразумева ослањање на одговарајући теоријски модел предмета истраживања (Milosavljević, 1980: 242), закључује се да је развој модела за идентификовање БИРП РС кључан за емпиријски аспект нашег рада. При изради модела, који служи као чулна и концептуална репрезентација било ког предмета или појаве (Шешић, 1974: 18), неопходно је обезбедити што већу сличност са оригиналом.

Сходно томе, предложени модел ће представљати логичко-сазнајни приказ односа и међусобних веза између карактеристика овог комплексног облика угрожавања државе, омогућавајући прецизнију идентификацију на основу тежина последица по безбедност државе. Креирани модел или модели биће основа за примену метода ВКО, за анализу утицаја природе угрожавања на безбедност РС.

Метода моделовања биће примењена ради креирања реално могућег модела идентификовања БИРП на основу могућих последица по државу. Проблемски задатак представља одређивање критеријума, тј. у нашем случају како пројектовати реалан и могући модел идентификовања БИРП? У том контексту, веома је корисна техника вишекритеријумске оптимизације, ради квалитативне и опште дескрипције, како реалне појаве могу бити прецизније дефинисане и приказане. Вишекритеријумска оптимизација процеса идентификовања БИРП Слика 13: одабрана је јер омогућава рад са неизвесношћу у појавама и, поред теоријске заснованости на научном фонду, узима у обзир и емпиријски допринос групе стручњака који се баве безбедношћу

Слика 13. Модел за идентификовање БИРП РС

Избор оптималног модела за идентификовање БИРП РС, који је саставни део процене БИРП, темељи се на ВКО и представља проблем дефинисане структуре, који се извршава у три фазе Слика 13: 1. фаза – Избор и дефинисање критеријума; 2. фаза – Избор и рангирање алтернатива и 3. фаза – Валидација модела.

У првој фази извршен је избор критеријума коришћена је метода дефинисања међуодноса ранжираних критеријума (Defining interrelationships between ranked criteria - DIBR) и фузификована метода Мултиатрибутивне идеално-реалне компаративне анализе (Multiattributive ideal-real comparative analysis - MAIRCA) а за одређивање њихових тежина грубу DEMATEL-ANP (R'DEMANP) методу, комбинујући грубе бројеве (Rough numbers), Лабораторијски модел за избор одлука и евалуацију (Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory - DEMATEL) и Аналитички мрежни процес (Analytic Network Process - ANP) у грубом контексту. У групном доношењу одлука, груби приступ темељи се на обједињавању појединачних судова у решавању

непрецизности. Ово се односи на метод који користи "приближне бројеве" или апроксимације уместо тачних вредности. Такав приступ је користан када су процене субјективне или када није могуће доћи до прецизних података. У другој фази (избор и рангирање алтернатива), користи се MAIRCA такође, у грубом контексту (R'MAIRCA) за одређивање тежине последица разматраних појава угрожавања безбедности РС. У трећој фази (валидација модела) анализа осетљивости се врши како би се утврдио утицај тежине критеријума и утицаја преференција доносиоца одлука експерата из области безбедности на коначне резултате евалуације. Применом Спирмановог (Spearman) коефицијента корелације ранга и других метода рангирања, проверава се стабилност алтернативног рангирања на основу варијације у тежини критеријума.

. 2.1. Избор и оцена експерата

У циљу верификације исправности избора експерата, а сходно томе и потврде валидности донетих закључака, спроведена је процена компетентности анкетираних експерата. Решавање сложених и интердисциплинарних проблема одлучивања, који подразумевају обраду тешко доступних, непрецизних и неодређених информација, захтева примену експертског оцењивања као најпоузданијег и најприхватљивијег метода (Milićević, 2014: 11).

Према Божанићу одређивање броја експерата је неуједначен од једног до другог извора литературе (Воžанић, 2016:42). Према Бешелеву и Гурвичу, највеће смањење средње групне грешке обрнуто је сразмерно броју експерата од 1 до 9 (Bešlev & Gurvič, 1980:99). Као и по Милићевићу, веродостојност оцена експерата значајно расте са повећањем броја учесника до 11, док је побољшање веродостојности у групама већим од тог броја минимално (Milićević, 2014:103).

Према (Hu et al., 2009) број упитника за DEMATEL технике треба да буде између три и девет испитаника. Такође, не постоји опште правило за број одговора неопходних у вишекритеријумском одлучивању (Multi-criteria decision-making - MCDM) техникама попут АНП, али је технички валидно да МСДМ не захтева велики узорак. МСДМ технике попут АНП нису статистички засновани приступи доношењу одлука (Lam & Zhao, 1998). Недавно су многе студије примениле МСДМ технике попут АНП, АНП и DEMATEL или комбинацију ових техника на мале величине узорка (Liang et al., 2016). Тако би узорак од девет испитаника био адекватан за прикупљање података и анализу.

За процену компетенције експерата у области СУНБ, препоручује се примена коефицијента компетенције (K) (Ђоговић, 2003). Овај коефицијент чине три компоненте: објективне процене (K_d), процене извора аргументације (K_a) и субјективне процене експерата (K_s). Свака од ових компоненти учествује у укупној вредности коефицијента са унапред дефинисаним тежинама: $q_1 = 0,6$ за објективну процену, $q_2 = 0,25$ за процену извора аргументације и $q_3 = 0,15$ за субјективну процену. Збир тежина је $q_1 + q_2 + q_3 = 1$, а коефицијент се израчунава применом израза (1).

$$K = q_1 \cdot K_d + q_2 \cdot K_a + q_3 \cdot K_s \quad (1)$$

Компонента објективне процене (K_d) представља квантитативни показатељ који одражава допринос специфичних параметара експерта његовој укупној компетентности. Њена вредност се израчунава према дефинисаном обрасцу – израз (2):

$$Kd_i = \frac{1}{10} \times \frac{\sum_{i=1}^n p_i t_i}{\sum_{i=1}^n t_i} \quad (2)$$

- p_i : ниво значаја i -те карактеристике параметра експерта;
- t_i : тежински фактор који одређује релативну важност i -ог параметра експерта, где је $t_i \in [0,1]$;
- n : укупан број параметара.

Доминантни индивидуални параметри експерата, који су наведени у Прилог 2, укључују: ниво образовања, укупни радни стаж, функционалну дужност, објављене научне и стручне радове, учешће у пројектима, стручну активност ван радног места и службену оцену. При процени извора аргументације (K_a), експерт утврђује степен утицаја појединих извора (висок, средњи, низак) на формирање његовог мишљења (Воžанић, 2016:42). Коефицијент аргументације се затим израчунава према изразу (3).

$$K_a = \sum_{i=0}^m \sum_{j=0}^n I_{ij} \quad (3)$$

- i : индекс извора;
- j : индекс утицаја извора;
- m : број извора и
- I_{ij} : коефицијент извора аргументације (кога одређује експерт).

„Укупни коефицијент компетенције представља субјективна процена експерта о његовом степену познавања конкретне проблеме, која се оцењује на скали од 1 до 10 и множи са коефицијентом 0,1, чиме се добија субјективни коефицијент компетенције

(Ks). Након што се за сваког експерта, који је учествовао у истраживању, утврди коефицијент компетенције (K), коефицијент компетенције групе експерата добија се као аритметичка средина њихових индивидуалних коефицијената. За прихватљив коефицијент компетенције групе сматра се вредност већа од 0,5“ (Воžанић, 2016:47).

Преглед коефицијената компетенције свих испитиваних експерата на основу анкетног упитника Прилог 3, као и израчунат коефицијент компетенције групе, представљени су у табела 18.

Табела 18. Прорачун компетентности експерата

Експерт	Процена компетенције			Коефицијент компетенције
	Kd (0,6)	Ka (0,25)	Ks (0,15)	
1.	0,488	0,238	0,150	0,875
2.	0,409	0,225	0,090	0,724
3.	0,409	0,250	0,120	0,779
4.	0,386	0,163	0,105	0,654
5.	0,405	0,163	0,135	0,703
6.	0,484	0,250	0,120	0,854
7.	0,480	0,225	0,135	0,840
8.	0,491	0,250	0,120	0,861
9.	0,529	0,113	0,120	0,761
Просечни коефицијент компетенције групе експерата				0,792

Сходно томе, да је просечан коефицијент компетенције анкетираних експерата $K = 0,792$, закључујемо да су експерти компетентни у области која се разматра у овом истраживању (Воžанић, 2016:47)..

„Након одређивања експерата, формирана је репрезентативна експертска група од девет лица применом методе узајамне препоруке, односно методе "снежне лавине". Према Милићевићу, процес формирања експертске групе овом методом се спроводи тако што сваки идентификовани експерт наводи одређени број имена лица који се сматрају погодним за улогу експерта. Процес проширивања списка се завршава када се нова имена више не додају“ (Milićević, 2014: 86-87). Ова метода је изабрана због специфичности ускостручног карактера проблематике истраживања. Након завршеног процеса оцене компетенције експерата формирана је група за вредновање критеријума и евалуацију појава угрожавања безбедности РС, коју чини девет експерата (седам доктора наука, један магистар наука, и једно лице са мастером). Сви експерти припадају Институту за стратегијска истраживања Универзитета одбране.

2.2. Избор и дефинисање критеријума за идентификацију БИРП

Да би на ваљан и научно заснован начин извршили избор и одређивање критеријума за идентификовање оптималних критеријума, употребили смо компаративну методу и методе студије случаја. Предузели смо ове кораке ради

сагледавања како су то урадиле друге државе. Међутим, свака земља доноси свој јединствени контекст из којег се, за потребе СНБ, спроводи израда процене чиниоца угрожавања на националном нивоу. И друго, што су државе у ЕУ, а и ван ЕУ прешле на концепт „ризика“ када је у питању угрожавање националне безбедности државе. Из тог разлога овде ће бити разматран „ризик“. У сваком националном контексту, може постојати, на пример, различит поглед на значење појма ризика. Овај контекст је важан у одређивању који су ризици и на који начин укључени у процесу процене, као и које основне претпоставке ће бити покренуте при његовом састављању, што ће заузврат имати јасан утицај на евентуални садржај документа о процени (Pawson & Tilley, 1997: 69-70). Овде ћемо анализирати различите основне претпоставке коришћене у изради пет европских процена ризика (Холандија, Шведска, Пољска, Норвешка и Швајцарска) и проценити у којој мери су оне у складу са теоријски заснованим нормативним оквиром усвојеним у овом истраживању. Након тога ће се упоредити резултати ових процена. Сврха је да истражи да ли постоје неке лекције које можемо научити из основних претпоставки садржаних у ових пет европских процена ризика, са циљем побољшања и унапређења процене у РС. Сходно томе, послужиће као процена основних претпоставки за потребе израде СНБ РС.

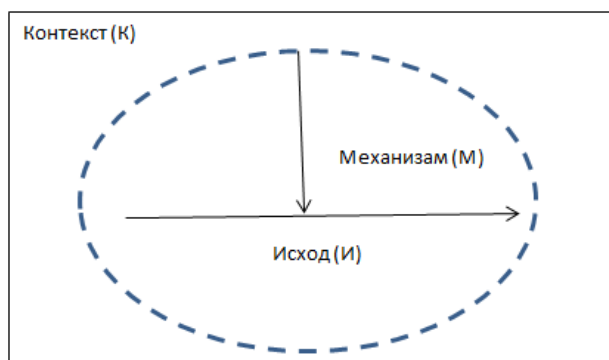
2.2.1. Пет студија случаја поређења националне процене чиниоца угрожавања државе

Након анализе и иницијалног прегледа, примењен је низ критеријума ради утврђивања подобности модела за разматрање. Документ је, пре свега, морао да буде доступан истраживачу и на језику који може да разуме. Од 31 земље, 19 није испунило ове критеријуме. То не мора да значи да дотична земља уопште није направила процену ризика. То само указује да истраживачу није било омогућено да га преузме користећи енглеске кључне речи. То може бити због језичких проблема, јер је дотични документ класификован и стога није јавно доступан или, заиста, документ не постоји. Преосталих 12 докумената могло би се поделити у две посебне категорије: оне који само набрајају различите ризике и оне који спровode и анализу ризика и поређење ризика. Ово је резултирало у седам одговарајућих случајева у земљама поред Холандије: Пољске, Норвешке, Шведске, Финске, Данске, Уједињеног Краљевства и Швајцарске. Поред три процене унутар ЕУ, две процене су изван ЕУ одабране за ову анализу: Холандија, Шведска, Пољска, Норвешка и Швајцарска.

Организација за економску сарадњу и развој (OECD) је 2009. године означила холандску и британску процену чиниоца угрожавања односно ризика по националну безбедност, као најбољу праксу (OECD, 2009: 40). Овде смо разматрали и процењивали основне претпоставке пронађене у пет европских земаља са циљем генерисања могућих предлога за будућу верзију наше СНБ.

Методологија анализе

У анализи смо користили свеобухватни КМИ модел (контекст, механизам исход модел), евалуације који се користи за структурирање целокупног поређења Слика 14. Друго, у оквирима овог модела, постоје различите теорије које чине темеље нормативног оквира. Овај оквир садржи теоријске увиде иза сваке од две тачке на којима ће се процењивати и упоређивати основне претпоставке пет процена.

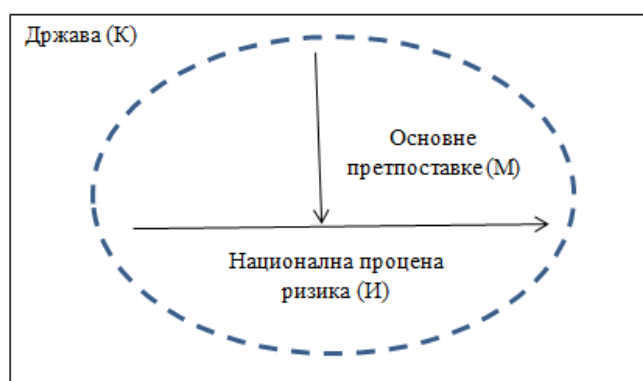

Слика 14. Графички приказ изворног КМИ модела

Прва тачка се фокусира на то да ли је процена усвојила свеобухватан поглед на ризик и безбедност. То ће бити операционализовано питањем да ли су други интереси осим суверенитета узети у обзир у националним регулаторним агенцијама и да ли су они укључени на једнак начин „једни у односу на друге“. Суверенитет се дефинише као искључива власт државе над сопственом територијом (Rood, 2012). Посебна пажња ће бити посвећена томе да ли су укључени субјекти стабилности дигиталног окружења, културног наслеђа и еколошке стабилности, што значи да се на њих гледа као на сопствени интерес, а не на то да ли је направљен сценарио који покрива ове теме. Друга тачка анализе испитује у којој мери различите националне процене ризика укључују елементе социјално-конструктивистичког приступа ризику. Ово истраживање ће, пре свега, поставити питање како свака од процена дефинише појам ризика и да ли, генерално, признаје субјективне елементе у вези са њим. Друго, овде смо поставили питање које методе се користе да би се одредио ризик, као и да ли се и како решавају методолошка ограничења. Коначно, разматрали смо да ли се квалитативне или

квантитативне скале користе за одређивање категорије утицаја и вероватноће сценарија.

КМИ модел је заснован на Теорији реалистичке евалуације коју су првобитно развили Реј Повсон и Николас Тили (Павсон, 2002). Теорија усваја другачију перспективу од других теорија евалуације због свог фокуса на контекст. Не поставља се питање да ли политика А води до резултата Б, већ у ком специфичном контексту политика А води до исхода Б, Ц или Д. Другим речима, један од кључних увида реалне евалуације и са њим КМИ модела јесте колико другачији контексти доводе до активирања различитих механизма, који се заузврат претварају у различите исходе. Овде ћемо испитати и упоредити различите основне претпоставке (М) које су активирани у сваком од националних контекста (К) у изради националних процена ризика (И) Слика 15.

Слика 15. Модел КМИ који користимо у истраживању

Поређење основних претпоставки

Које су главне разлике и сличности између основних претпоставки пронађених у пет процена ризика у смислу њихове усклађености са нормативним оквиром?

Прва главна тачка процене о основним претпоставкама коришћеним у изради процене поставила је питање да ли је усвојен свеобухватан приступ националној безбедности. Тачније, анализирано се да ли су узети у обзир и други интереси осим суверенитета, а самим тим и појма територијалног интегритета, и да ли су они укључени на равноправан начин. Такође, у студијама случаја у земљама посебна пажња је посвећена питању да ли су субјекти стабилности дигиталног окружења, културног наслеђа и еколошке стабилности. Овде се није постављало питање да ли су ови субјекти представљени путем сценарија који покрива, на пример, сајбер криминал, већ да ли се они сматрају интересима који би сами по себи могли бити погођени. У табели 19. приказани су резултати пет процена, односно низ разлика и сличности у смислу усклађености основних претпоставки. Пре свега, као што се може видети у другој

колони, све процене су усвојиле свеобухватан приступ националној безбедности. Дакле, у том погледу свих пет процена су подједнако у складу са нормативним оквиром. *Друго*, трећа колона показује да Шведска, Швајцарска и Холандска, ипак, нису успеле да укључе све интересе на једнак начин. За разлику од Норвешке, ове процене немају једнаку дистрибуцију индикатора утицаја у односу на друштвене интересе које узимају у обзир приликом одређивања укупног утицаја.

Табела 19 Поређење претпоставки свеобухватан приступ

Држава	Свеобухватан	Једнакост инклузија	Културно наслеђе	Еколошка стабилност	Дигитално окружење
Холандија	Да	Ограничено	не	Ограничено	не
Шведска	Да	Ограничено	Ограничено	Ограничено	ограничено
Норвешка	Да	Да	Да	Да	не
Швајцарска	Да	Ограничено	Да	Ограничено	не
Пољска	Да	непознато	не	Да	не

Пошто је већа вероватноћа да ће друштвени интерес са пет индикатора добити већу оцену утицаја него онај са само два, постоји одређени ниво неједнакости између њих. Овај аргумент се, наравно, заснива на претпоставци да су сви индикатори отприлике подједнако свеобухватни, што се чини да је случај. *Треће*, што се тиче укључивања три предмета од посебног интереса, постоје суштинске разлике у вези са укључивањем културног наслеђа. Док Холандија и Пољска то нису укључиле, Швајцарска, Норвешка и Шведска су то, у ствари, урадиле, иако Шведска само у ограниченој мери. У погледу предмета еколошке стабилности, Шведска, Швајцарска и Холандска су мање усклађене са нормативним оквиром од остале две. Коначно, када је реч о стабилности дигиталног окружења, ниједна од националних регулаторних агенција није јој посветила пажњу, осим шведске, која је још увек само у ограниченој мери разматра. Закључно, главна сличност између основних претпоставки пронађених у пет процена и њиховог усклађивања са нормативним оквиром на првој тачки процене јесте да су сви усвојили свеобухватан приступ националној безбедности. Међутим, само се Норвешка може сматрати да је укључила све националне интересе на једнак начин у односу „једни на друге“. Даље, посебно у вези са укључивањем субјеката културног наслеђа и еколошке стабилности постоје велике разлике. Међутим, ниједна од процена, са могућим изузетком Шведске, није укључила тему стабилности дигиталног окружења. Наставак ове анализе биће фокусиран на другу тачку процене.

Друга главна тачка процене основних претпоставки је поставила питање у којој мери су различите националне регулативе усвојиле социјално-конструктивистички

приступ ризику и, чинећи то, у складу су са нормативним оквиром. Да би се одговорило на ово питање, анализирано је како су различите националне регулативе дефинисале ризик и да ли су, генерално, субјективни елементи препознати. Коначно, за сваку процену постављено је питање које скале се користе да би се помогло у одређивању локације специфичног ризика у матрици ризика и да ли су оне претежно квалитативне или квантитативне природе. Да би се за процену сматрало да је усвојила социјално-конструктивистички приступ ризику, треба да има приступ ризику као инхерентно субјективном концепту, а не да се ослања само на квантитативне методе у одређивању утицаја и вероватноће, да призна субјективну природу ризика у скале које користи за поређење ризика, као и да буду свесни и да се позабаве свим методолошким ограничењима.

Табела 20. Однос према ризику

Земље	Дефиниција	Субјективни елементи	Методе	Скале	социјално-конструктивистички
Холандија	Интеракција између утицаја и вероватноће.	Објективно и субјективно у исто време	Квалитативно и квантитативно	Квалитативно и квантитативно	У великој мери
Шведска	Одмеравање вероватноће да ће се инцидент десити и (негативних) утицаја које би то могло имати	Нема помена субјективних елемената	Квалитативно и квантитативно	Квалитативно и квантитативно	Ограничени опсег
Норвешка	Пошто је ризик субјективан, није дата експлицитна дефиниција.	Потпуно субјективно	Квалитативно	Квалитативно и квантитативно	Потпуно
Швајцарска	Резултат интеракције између вероватноће настанка и негативних последица по популацију као и њене основе	Нема помена субјективних елемената	Квалитативно и квантитативно	Квалитативно и квантитативно	Ограничени опсег
Пољска	Комбинација последица и вероватноће датог догађај	Нема помена субјективних елемената	Квалитативно и квантитативн, софтверски засновано	Квалитативно и квантитативно. Међутим, коначни резултат је квантитативан.	Умерен опсег

Према подацима наведеним у табели 20. прва разлика се може наћи у чињеници да само две процене, холандска и норвешка, делимично или потпуно експлицитно препознају субјективне елементе у вези са концептом ризика, као што се види у другој колони табели. Да би се утврдило да ли су процене препознале субјективну природу ризика, студије случаја нису се фокусирале само на то да ли су то учиниле

експлицитно, већ и на то да ли се то одражава на дефиницију ризика дату у самим документима, као што је приказано у другој колони, она садржана у холандској процени, са фокусом на вероватноћу уместо на термин вероватноће који се више односи на статистику, веома је сличан онима који се користе у Шведској и Пољској. Швајцарска, напротив, помиње вероватноћу у својој дефиницији ризика и стога је мање у складу са социјално-конструктивистичким приступом. Норвешка представља потпуно одступање од остале четири процене у овом погледу наводећи да је ризик потпуно субјективан и, као резултат, не даје чак ни радну дефиницију.

Главна сличност се може наћи у чињеници да се ниједна од процена не ослања само на квантитативне методе у одређивању вероватноће или последица. Иако се ово већ може сматрати у складу са нормативним оквиром, Норвешка иде корак даље, ослањајући се претежно на квалитативне методе. Ово представља још један разлог да се ова теза сматра потпуно социјално-конструктивистичком и самим тим у складу са нормативним оквиром. Он се бави свим могућим методолошким ограничењима у вези са једном методом, квалитативним приступом укључивањем стручњака из широког спектра дисциплина. Већина других процена се позабавила свим методолошким ограничењима усвајањем горње квалитативне и квантитативне мешовите методе.

Гледајући скале које користе пет процена када упоређују различите ризике једни са другима, већина основних претпоставки пронађених у пет процена је слична у смислу да све Холандска, Шведска и Норвешка користе мешавину квалитативних и квантитативних скала. Иако их и Швајцарци користе, они на крају преводе све скале утицаја у квантитативне, монетарне јединице и стога су мање у складу са нормативним оквиром као наведене три процене. Пољска је једина процена која користи потпуно квалитативне скале и, сходно томе, више је у складу са горе наведеним оквиром у овом погледу. Завршна колона у Табели 20 приказује евентуалне резултате за сваку од процена. Шведска и Швајцарска се сматрају социјално-конструктивистичким у свом приступу концепту ризика у ограниченој мери, док је Пољска то у умереном степену. Норвешка се може посматрати као потпуно социјално-конструктивистичка у овом погледу и холандска у великој мери. Укратко, главна разлика у односу на ову другу тачку је у томе што само холандска и норвешка експлицитно препознају субјективне елементе који се односе на ризик, иако се већина процена фокусира на вероватноћу уместо на термин вероватноће који се више односи на статистику у својој дефиницији ризика. Главна сличност је у томе, што се ниједна од процена не ослања само на квантитативне методе у одређивању вероватноће или последица, док норвешка чак иде

тако далеко да се уместо тога ослања углавном на квалитативне методе. Коначно, што се тиче скала које се користе приликом поређења ризика, већина основних претпоставки пронађених у пет процена је слична по томе што све користе мешавину квалитативних и квантитативних скала. На основу горе наведеног, све процене се могу посматрати као социјално-конструктивистичке у свом приступу ризику у различитом степену, осим Шведске и Швајцарске које су усвојиле такав приступ само у ограниченој мери. Што се тиче тога да ли је усвојен свеобухватан приступ националној безбедности или не, основне претпоставке свих процена су сличне у томе што су то урадиле и, сходно томе, у придржавању нормативног оквира у овом погледу.

2.2.2. Избор критеријума

Овде нам је задатак прво избор оптималног модела које користе предходно наведене државе, и он ће нам бити референтан за дефинисање критеријума, а који ће се користити за идентификовање БИРП. Вишекритеријумски модел ће нам бити подршка за доношење оптималне одлуке при избору критеријума. На Слици 16 приказане су фазе и кораци истраживања оптималног модела.

Слика 16. Фазе и кораци избора модела

Анализом прегледане литературе која се бави одређивањем критеријума у процесима вишекритеријумског одлучивања, дефинисани су релевантни критеријуми за избор оптималног модела према (Miller, 2020) дефинише шест критеријума за избор

(евалуацију) предложених СНБ, сличан модел за избор стратегије за систему одбране користио је Тешић у свом истраживању (Tešić et al., 2023), за разлику од утврђених критеријума евалуације ми смо неке прилагодили нашем проблему истраживања:

Критеријум 1 (К1) – *Уравнотеженост*; Подразумева одговоре на следећа питања: Да ли модел јасно артикулише своје циљеве, који треба да су мерљиви? Да ли модел предлаже одговарајуће начине за постизање циља? Да ли модел има средства да подржи постизање циљева, односно Да ли је изводљив? Да ли модел има унутрашњу конзистентност, односно усклађеност са стратешким циљевима државе?

Критеријум 2 (К2) – *Уверљивост*; Овај критеријум даје одговоре на следећа питања: Је ли модел укључује разумевање стратешког окружења? Да ли модел правилно оцењује место државе у међународном систему? Да ли модел укључује интересе и потенцијалне стратегије других актера? Да ли модел процењује трендове у стратешком окружењу?

Критеријум 3 (К3) – *Искреност*; Односи се на ризике који долазе из окружења и даје одговор на следећа питања: Да ли модел правилно процењује ризик? Да ли стратегија идентификује ризик и пружа опције за његово решавање? Да ли модел идентификује ризик од нечињења? Да ли модел рачуна на драматичан успех, односно да ли укључује опције за суочавање са успехом већим од очекиваног?

Критеријум 4 (К4) – *Једноставност*; Да бисмо добили одговор да ли је стратегија економична из следећих питања: Да ли модел минимизира своје ослањање на претпоставке? Да ли модел идентификује своје претпоставке? Да ли модел мора да прави претпоставке о ових шест критеријума евалуације? Да ли модел даје исправне претпоставке?

Критеријум 5 (К5) – *Еlegantност*; Претходна четири критеријума захтевају од експерта да буде критички орјентисан, односно да анализира модел и њене саставне делове, док овај и следећи захтевају да експерт буде више интуитиван, тј. одговара на следећа питања: Да ли је модел јасан и изводљив? Да ли модел нуди јасне изборе доносиоцима одлука? Да ли модел даје јасан правац онима који ће користити? Да ли модел захтева тајност?

Критеријум 6 (К6) – *Флексибилност*; Прилагодљивост обухвата укључивање алтернативних опција у модел, док флексибилност означава да се модел може прилагодити када се суочи са неочекиваном променом. Подразумева одговоре на следећа питања: Да ли је модел иновативан и способан за промене? Да ли је модел креативан? Да ли је модел прилагодљив? Да ли је модел флексибилан?

Критеријуми су наведени према значају, од најзначајнијих до најмање значајних, на основу усаглашеног мишљења експерата (Прилог 3). Сви критеријуми су критеријуми квалитативног и бенефитног карактера, а рангирање и утврђивање значаја критеријума извршило је пет експерата из групе која је дефинисана компетенцијом за предметну област. Квалитативни описи критеријума су конвертовани у квантитативне податке коришћењем тростепене или четворостепене скале, у зависности од броја питања на која је потребно одговорити, као и степена убеђености доносиоца одлуке у дате изјаве. За дефинисање тежинских коефицијената наведених критеријума коришћена је DIBR метода (Tešić et al., 2023).

Фаза 1: Примена методе DIBR

DIBR методу су први представили (Pamučar et al., 2021). Имплементација DIBR методе је представљена кроз следеће кораке:

Корак 1. *Рангирање дефинисаних критеријума.* Ако n означава број дефинисаних критеријума, онда се скуп дефинисаних критеријума може приказати као скуп $K = \{ K_1, K_2, \dots, K_n \}$. Ради лакшег приказа методе, претпоставља се следећи значај критеријума $K_1 > K_2 > K_3 > \dots > K_n$, при чему критеријум има највећи значај; односно најмањи значај има критеријум K_n .

Корак 2. *Поређење дефинисаних критеријума.* Вредности поређења које дефинише ДО или експерт e (где је $1 \leq e \leq \varepsilon$), где је $u \in (1, 2, 3, \dots, n)$. У сваком поређењу критеријума, укупна вредност од 100% значајности се распоређује на два критеријума који су предмет поређења. На пример, ако је однос између критеријума K_2 и K_3 једнак 0,4, то значи да је значај критеријума K_2 једнак 60%, док је критеријум K_3 једнак 40%. Овај однос између критеријума је такође математички приказан следећим:

Корак 3. *Дефинисање односа.* Помоћу једначине може се дефинисати вредност тежинског коефицијента критеријума.

Корак 4. *Израчунавање тежинског коефицијента најважнијег критеријума.* Ако се претпостави да је збир тежинских коефицијената једнак један.

Корак 5. *Контрола преференција ДО.* Однос најзначајнијег и најмање важног критеријума ($\vartheta'_{1,n}$) може се израчунати.

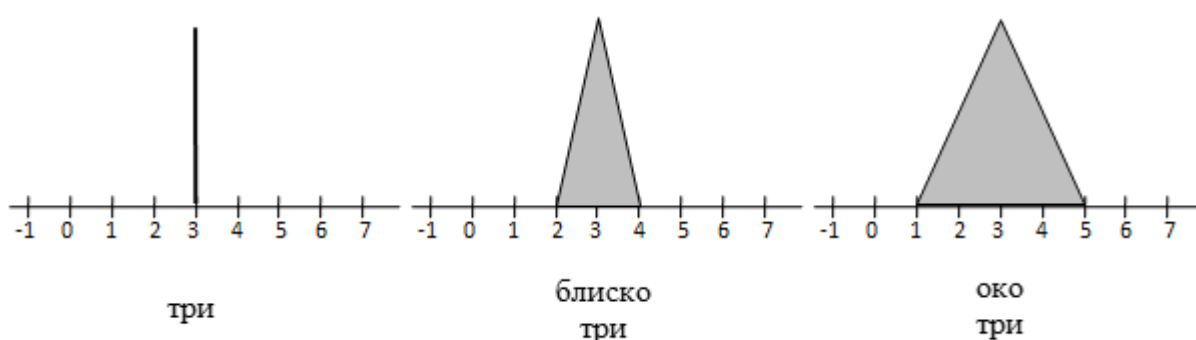
Ако су вредности израчунатог односа ($\vartheta'_{1,n}$) и однос који доноси ДО ($\vartheta_{1,n}$) су приближно исти, онда постоји конзистентност у мишљењима доносилаца одлука у процесу оцењивања важности критеријума. Ако је одступање вредности $\vartheta_{1,n}$ и $\vartheta'_{1,n}$ већи од 10%, можемо констатовати да оцене односа критеријума нису конзистентне. Затим

се примењује редефинисање вредности $\mathcal{Y}_{1, n}$ или алтернативно и врши се поновна процена значаја критеријума.

За ово истраживање, поређење и дефинисање односа између критеријума урадили су експерти, а агрегирање њихових мишљења је спроведено коришћењем Домби оператора пондерисаног геометријског осредњавања (Dombi weighted geometric averaging - DWGA), (Pamućar et al., 2021, Tešić et al., 2023). Избор адекватног модела из скупа предложених коришћена је Fuzzy MAIRCA метода, а кораци методе су описани на следећи начин.

Фаза 2: Примена методе Fuzzy MAIRCA

Непрецизно дефинисана припадност елемента скупу, односно припадност елемента скупу мање или више, представља главну разлику између фази скупова и класичних скупова. Приликом избора алтернатива или упоређивања вредности, тежи се дискретном, целобројном и јасном изражавању ставова, као што су „да/не,” „јак/слабо” или „лево/десно.” Међутим, реалне ситуације су често континуалне и не могу се једноставно класификовати. У таквим случајевима, примена фази логике омогућава математичко моделовање ставова попут „мало више” или „мало мање,” чиме се обезбеђује укључивање суптилних разлика. Овај приступ омогућава коришћење наизглед непрецизних или недефинисаних информација у различитим научним дисциплинама. На слици 17. приказан је концепт који уместо строгих и прецизних описа сложених појава, примењује приступ који дозвољава извесну непрецизност у њиховој интерпретацији.

Слика 17. Непрецизност у приказу вредности (Воžанић, 2016: 66)

За разлику од класичних скупова, где елемент или припада или не припада одређеном скупу, у фази скупу припадност елемента може се изразити као број из одређеног интервала, на пример $[0,1]$. Елемент са припадношћу „0“ не припада скупу, елемент са припадношћу „1“ припада скупу у потпуности, док елемент чија је

припадност у интервалу између „0“ и „1“ припада скупу у степену који одговара тој вредности припадности (Kuzmanović, 2022). Дакле, фази скуп је проширење класичног скупа функцијом припадности којом се описује фази скуп и која се може употребити у многим конкретним ситуацијама. Дефинисао их је Лотфи Задех (Zadeh, 1965; 1972; 1973).

Метода MAIRCA објављена је на међународној научној конференцији RAILCON (Ратицаг et.al., 2014). Формирање матрице иницијалне одлуке (4) представља почетни корак примене фазификоване MAIRCA методе:

$$\tilde{X} = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} \tilde{x}_{11} & \tilde{x}_{12} & \dots & \tilde{x}_{1n} \\ \tilde{x}_{21} & \tilde{x}_{22} & \dots & \tilde{x}_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \tilde{x}_{m1} & \tilde{x}_{m2} & \dots & \tilde{x}_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (4)$$

где је “m” укупан број алтернатива, а “n” представља укупан број критеријума. Почетна матрица за доношење одлука добија се агрегирањем мишљења експерата.

Кораци фазификоване MAIRCA методе су приказани на следећи начин (Ратицаг et.al., 2014):

- Корак 1. Дефинисање вероватноће избора алтернатива;
- Корак 2. Извођење матрице теоријских тежина и њених елемената;
- Корак 3. Извођење матрице реалних тежина;
- Корак 4. Извођење матрице одступања;
- Корак 5. Израчунавање вредности критеријумских функција (*K*) и
- Корак 6. Одређивање индекса доминације, а потом се израчунава праг доминације.

За ово истраживање и избор једног од предложених модела који користи вишекритеријумско вредновање појава угрожавања на стратегијском нивоу коришћено је пет формулисаних алтернатива (модела), приказаних у Табели 21.

Табела 21. Алтернативе (модел) за избор

Државе	Алтернативе
Холандски модел	(A1)
Норвешки модел	(A2)
Шведски модел	(A3)
Швајцарски модел	(A4)
Пољски модел	(A5)

Наведени модели представљају различите предлоге у стратегијама процене угрожавања безбедности у анализираним државама. На основу успостављеног модела примене хибридне методе DIBR-FMAIRCA, прво се израчунавају тежински коефицијенти дефинисаних критеријума (Tešić et al., 2023).

Дефинисан је сет од шест критеријума K_1, K_2, \dots, K_6 , поређаних по важности, при чему је критеријум K_1 најзначајнији, а критеријум K_6 најмање значајан. Затим су експерти дефинисали вредности међусобних односа критеријума $\vartheta_{1,2}, \vartheta_{2,3}, \dots, \vartheta_{5,6}$.

У даљем поступку извршена је агрегација мишљења експерата и израчунавање тежинских коефицијената критеријума Табела 22.

Табела 22. Коначне вредности критеријума

Критеријуми	Вредност тежинског коефицијента
K1	0,2254
K2	0,1921
K3	0,1773
K4	0,1486
K5	0,1361
K6	0,1205

Након што су добијене вредности тежинских коефицијената критеријума, изабрана је оптимална алтернатива (модел) применом FMAIRCA методе. Пре свега, примена FMAIRCA методе је формирање иницијалне матрице одлучивања Табела 23, која је у овом случају укључивала вредности за пет предложених алтернатива (модела), на основу агрегираних мишљења пет експерата

Табела 23. Почетна матрица одлуке

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	(3 : 70,19)	(2,14 : 63,64)	(2 : 85,71)	(2,5 : 85,71)	(2,31 : 79,5)	(1,88 : 83,72)
A2	(3,53 : 83,72)	(1,25 : 85,71)	(1,76 : 85,71)	(2,31 : 65,12)	(1,25 : 83,72)	(2,73 : 65,63)
A3	(2,61 : 69,42)	(2,31 : 65,63)	(1,73 : 77,30)	(2,5 : 83,72)	(1,76 : 89,55)	(1,76 : 86,36)
A4	(2,86 : 91,84)	(1,76 : 71,19)	(1,76 : 69,42)	(1,25 : 87,38)	(1,76 : 89,55)	(1,25 : 83,33)
A5	(2,61 : 89,55)	(2,73 : 79,5)	(2,5 : 89,55)	(1,76 : 86,78)	(1,43 : 85,31)	(1,25 : 89,55)

Елемент матрице почетне одлуке (3:70,19) указује на то да је ДО оценио модел A1 оценом 3 са 70,19% поверења у дату тврдњу. Након фузификације тврдњи

експерата, применом израза израчунате су фази вредности матрице почетне одлуке. Даља примена FMAIRCA методе довела је до ранга алтернатива (модела) Табела 24.

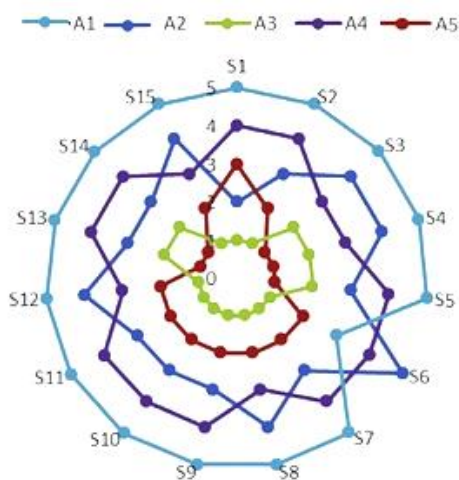
Табела 24. Коначан ранг алтернатива

Алтернативе	Вредности критеријумских функција	Дефазификоване вредности	Ранг
A1	(0,147, 0,097, 0,047)	0,097	1
A2	(0,16, 0,118, 0,075)	0.118	4
A3	(0,15, 0,099, 0,048)	0,099	2
A4	(0,172, 0,143, 0,113)	0.143	5
A5	(0,144, 0,116, 0,089)	0.116	3

Применом хибридног модела утврђено је коначно рангирање алтернатива (модела) A1, A3, A5 A2 и A4, које представљају најбоље, из скупа понуда. С обзиром на почетно рангирање, модел A1 представља најбоље рангирану алтернативу (Холандски модел), али доносилац одлуке може одлучити да бира између алтернатива A3, A5 и A2 ако верује да прворангирана алтернатива има одређене слабости, јер вишекритеријумске методе (MCDM) представљају алате за подршку одлучивању, док је човек тај који доноси коначну одлуку. Такође, алтернатива A4 се ни у ком случају не може изабрати као оптимална, по критеријумима евалуације.

Фаза 3: анализа осетљивости модела

За било коју анализу у вези са MCDM, важно је проверити стабилност исхода, јер је подложен променама у датим условима.

Слика 18. Анализа осетљивости

У раду је анализирана осетљивост FMAIRCA методе на промене тежинских коефицијената као један од приступа анализи осетљивости резултата MCDM метода (Chatterjee et al., 2018), кроз 15 сценарија слика 18.

Корелације добијених рангова применом предложене методологије на поменуте сценарије израчунате су коришћењем Спирмановог (Spearman) коефицијента ранг корелације ($K_{\text{ркк}}$). Из претходне слике се закључује да коефицијенти корелације у 15 сценарија за А1 углавном теже идеалној позитивној корелацији и да је дефинисани MCDM модел углавном стабилан у погледу промене тежинских коефицијената. Међутим, ово треба размотрити приликом њиховог дефинисања од стране стручњака, јер фаворизовање једног критеријума директно утиче на коначан избор алтернатива, што потврђује и вредност Спирмановог коефицијента у сценарију број шест S6. Високе вредности Спирмановог коефицијента (0,8–1) указују на висок ниво корелације ранга Прилог 5. У свим сценаријима, алтернатива А4 је на последњем месту; односно њено рангирање се не мења у односу на почетно, што указује на чињеницу да се ова алтернатива ни у ком случају не сме изабрати као оптимална.

Према приказаним резултатима вредновања експерата изабрана је холандска методологија (А1) која је коришћена у Стратегији националне безбедности из 2019 и 2023 године (Mennen & van Tuyl, 2015).

Почетни критеријум у анализи и навођењу савремених војних и невојних ИРП у СНБ требало би да буду разматрани кроз секторски приступ заштите националних интереса, као на примеру Холандије, која је развила вишекритеријумски модел анализе и процене ризика у СНБ. Значи, полазна основа су били национални интереси. Потребан је приступ који гарантује интегралност и кохерентност, који гледа даље од претњи: специфичне (познате) претње више не треба да буду основа планирања и политике, већ треба да буде почетна тачка у којој се мери национална безбедност јесте или може бити угрожена. Да би се овај приступ реализовао, потребно је изменити приступ у контексту савремених сукоба који се манифестује у више домена, са предлогом за секторски приступ анализе и процене ризика како би се повећала отпорност критичних ресурса и институција друштва у целини. Критеријуми који би према овом приступу били дефинисани, представљали би јединствену безбедносну агенду савременог приступа анализи националне безбедности.

2.2.3. Дефинисање критеријума за идентификацију БИРП

Методом коришћеном у изради СНБ Холандије (Mennen & van Tuyl, 2015), влада може боље него раније да утврди које претње могу да угрозе националну безбедност и како да се те претње предвиде, односно унапред очекују, без обзира на њихово порекло и природу. Метод рада као такав није нов, али користи постојеће процесе који су више секторски оријентисани; они се спајају у радном моделу, при чему се информације и увиди обогаћују, а знање проширује и продубљује. Примена методе, наравно, не би требало да доведе до дуплирања посла у односу на тренутне процесе. Пошто многе претње безбедности на националном нивоу не потичу са наше територије, већ могу имати последице, чисто национални приступ није довољан.

Метод рада националне безбедности, у контексту савремених сукоба, даје правац за заштиту виталне инфраструктуре и кризно управљање слика 19.

Слика 19. Однос између националне безбедности, КИ и управљања кризама

Штавише, ове теме се фокусирају на једну или неколико карика ланца безбедности: нагласак је на виталној инфраструктури, посебно на превенцији (мере за бољу безбедност виталних сектора), и у управљању кризним ситуацијама на припреми (припрема за инциденте), реаговању (ако је до инцидента дошло) и накнадном санирању последица. У савременом оружаном сукобу критични ресурси (КР), односно критична инфраструктура (КИ) државе је први циљ, како би се онемогућило функционисање и адекватан одговор, што видимо и као пример дејства Русије у интервенцији у Украјни. Стратегија има за циљ да пружи што потпунију заштиту од штете по националну безбедност, али не може искључити штету. Уосталом, и апсолутна безбедност је илузија у данашњем свету. Штавише, начин рада омогућава

влади да јасно комуницира о могућностима и немогућностима јачања националне безбедности.

У остварењу друштвених процеса државе, разликују се два кључна момента и то: а) изналагање државног интереса, и б) његово остваривање. Изналажање државног интереса није ништа друго до производ размишљања, закључак о томе, шта је за државу у једном периоду и дугорочно најкорисније, шта и како треба да у одређеном моменту уради. Према претходно наведеном, може се рећи да је национална безбедност угрожена, ако су витални интереси државе и/или друштва угрожени до те мере да постоји – потенцијални – друштвени поремећај. Да би држава била оптимално припремљена за реаговање на савремене БИРП у оквиру савремених сукоба, ДО мора примењивати интегрисан, кохерентан и систематски приступ. Овај приступ ће омогућити прецизну класификацију и поређење различитих фактора који угрожавају безбедност, као и прецизно одређивање приоритета, што је неопходно за доношење адекватних и ефикасних одлука у процесу јачања капацитета и припремања система за реаговање. Одређивање тежинских коефицијената (пондера) критеријума у поступцима идентификације чинилаца угрожавања безбедности је вишекритеријумски проблем, па је примена модела вишекритеријумске оптимизације погодан алат за доношење одлука.

„У стварности, безбедносни проблеми често укључују динамику која произилази из више безбедносних сектора (политичког, војног, економског, социјалног и еколошког). Ова интеракција представља свеобухватан приступ који је интегрисан у концепт тоталне одбране, како је дефинисано у СНБ“ (Бојанић, 2022). На основу виталних интереса исказаних у СНБ табела 11, секторског приступа и анализе холандске процене ризика у СНБ (Mennen & van Tuyl, 2015), критеријуме можемо разврстати у пет сектора (кластера) који су приказани у табели 25 (Војанић et al., 2022).

Табела 25. Критеријуми разврстани према интересима и секторима

Национални интереси	Сектори безбедности	Критеријум	Опис
1. Очување суверености, независности и територијалне целовитости	војни	1. Угрожавање територијалног интегритет државе	Неометано функционисање Србије као независне државе и, тачније, територијалног интегритета наше земље.
		2. Нарушавање функционисања информационог система	Заштита информационих система против неауторизованог приступа или модификација информација било у складиштењу, обради или преносу
2. Очување унутрашње стабилности и безбедности	политички	3. Угрожавање социјалне и политичке стабилности државе	Постојање друштвене климе у којој групе људи живе заједно без већих сукоба у оквиру демократске државе и са заједничким основним вредностима.

3. Очување мира и стабилности у региону и свету 4. Европске интеграције и чланство у Европској унији		4. Угрожавање физичке безбедности	Неометано функционисање људи у Србији и њиховом (животном) окружењу. Физичка безбедност може бити угрожена не само ако је јавно здравље угрожено епидемијом, већ и ако дође до великих поплава или несреће у хемијској фабрици
		5. Социо-психолошки утицај	Социјална и политичка стабилност може бити угрожена уколико дође до промена у демографској структури друштва (нпр. нагли пад солидарности међу генерацијама), друштвеној кохезији и степену учешћа становништва у друштвеним процесима
5. Очување постојања и заштита српског народа где год он живи	социјетални	6. Нарушавање колективног идентитета	Очување идентитета је способност друштва да очува своје суштинске особине услед променљивих околности и упркос могућим или стварним претњама
		7. Културне вредности народа	Очување културно историјских вредности
5. Економски развој	економски	8. Енергетска стабилност	Нарушавање економске стабилности, економске виталности и благостања државе
		9. Привредни развој	Угрожавање привредног развоја може бити нарушен на пример епидемијом КОВИД 19 или поплавама
		10. Трошкови	Трошкови настали услед деловања неке појаве природне, друштвене, или хаваријом или немијског хазарда
6. Очување животне средине и ресурса	еколошки	11. Дугорочни утицај на животну средину и природу (флора и фауна)	Еколошка сигурност може бити угрожена не само због великог загађења воде након хемијског удеса, већ и због климатских промена.
		12. Природни ресурси	Еколошка сигурност може бити угрожена због поремећаја у управљању површинским водама, али и због климатских промена

Овакав приступ омогућава доношење одлука уз коришћење искључиво интерних знања у подацима и оперативних података доносиоца одлуке. Такви подаци су најчешће организовани у временске серије – низове, који су одређени као „хронолошки низ података који представља индикатор понашања разних појава током узастопних и једнаких временских интервала“ (Stekić, 2020). Кодификовани сетови података, стога су важан извор грађе за плодотворан рад алата вештачке интелигенције са базама података (*data mining*) (Milunović et al., 2018). Одређивање тежинских коефицијената критеријума (дефинисање критеријума), један је од најзначајнијих проблема у моделима вишекритеријумске оптимизације (Kuzmanović, (2022). Приказани математички модел је у функцији подршке одлучивању при идентификацији чиниоца угрожавања безбедности у изради СНБ РС.

Тренутно је развијен велики број квантитативних метода које нам помажу да решавамо проблеме у свим областима живота и рада (Božanić et al., 2015; Војанић et al., 2012). То су пре свега методе математичке оптимизације, посебно вишекритеријумске методе, подобне за решавање проблема када се посматра из више аспеката – критеријума на основу којих се одлучује (Jamwal et al., 2021).

Садашња истраживања су истраживала примену фази логике у решавању различитих аспеката безбедносне анализе. На пример, истраживање (Kumara et al., 2020) су показали ефикасност фази логике у процени степена сајбер претњи узимајући у обзир више фактора различитог значаја. Слично томе, истраживачи (Colak et al., 2022; Tabех et al., 2021) проширили су примену фази логике како би проценили вероватноћу и утицај терористичких претњи, показујући како језичке варијабле могу да обухвате стручно знање и побољшају тачност доношења одлука. Ово је у складу са ширим трендом уоченим у одбрамбеној литератури, где алати за подршку одлучивању играју кључну улогу у обликовању политика и стратегија (Karakosta et al., 2021; Marin et al., 2021). Интеграција вишекритеријумских модела представљен у овом раду не само да допринос идентификација ИРП, већ обећава и у подршци развоју стратешких и доктринарних докумената.

Поред фази теорије, теорија грубих скупова пружа ефикасан метод за третирање неизвесности без увођења субјективних елемената. Због својих предности (Pawlak, 1991), теорија грубих скупова данас се све чешће користи у савременој пракси за доношење одлука у ситуацијама са непотпуним или неодређеним подацима. За разлику од теорије фази скупова, која се ослања на парцијалну функцију припадности без јасно дефинисаних граница, теорија грубих скупова користи концепт граничне области скупа за прецизније изражавање нејасноћа.

Процес групног доношења одлука праћен је великим бројем неизвесности и субјективности, па доносиоци одлуке често имају дилеме приликом додељивања одређених вредности атрибутима одлуке. У нашем раду се за обраду неодређености која је садржана у подацима приликом групног доношења одлука, примењује приступ у теорији грубих скупова, приступ који је заснован на грубим бројевима (ГБ). Претпоставимо да једном атрибуту одлуке треба да се додели вредност која је представљена квалитативном скалом чије се вредности крећу од “1” до “5”. Један експерт може да сматра да атрибут одлуке треба да има вредност између “3” и “4”, други експерт одлуке може да сматра да треба да се додели вредност између “4” и “5”, док трећи експерт нема дилему око вредности атрибута одлуке и додељује вредност “4”. Приказане дилеме су изузетно честе у процесу групног доношења одлука. У таквим ситуацијама, једно од решења је геометријско осредњавање две вредности између којих се појединачни доносиоци одлука двоуме. Међутим, у таквим ситуацијама

би се изгубила неодређеност (неизвесност) која је владала у процесу доношења одлука и тиме би се даљи прорачун свео на целобројне вредности. Са друге стране, примена фази или сивих техника подразумевало би предвиђање постојања неизвесности и субјективно дефинисање интервала којим се експлоатише неизвесност. Субјективно дефинисани интервали у даљем поступку обраде података могу већој мери да утичу на коначану одлуку, док ми имамо за циљ непристрасно одлучивање.

У првој фази, кроз примену грубе DEMATEL (R'DEMATEL) методе врши се експертска евалуација критеријума и формирају се улазни подаци за груби ANP (R'ANP) метод. Изlazни подаци из R'DEMATEL даље се обрађују кроз алгоритам R'ANP модела. Као изlaz из грубог DEMATEL-ANP (R'DEMANP) модела добијају се груби тежински коефицијенти критеријума (слика 20).

Поред фази теорије, веома погодан алат за третирање неизвесности без утицаја субјективизма је теорија грубих скупова, коју је први пут представио Павлак (Pavlak 1982). Неодређености и непрецизности која је садржана у подацима приликом групног доношења одлука примењује модификовани приступ у теорији грубих скупова, приступ који је заснован на интервалним грубим бројевима. Данас се у литератури теорија грубих скупова успешно примењује у великом броју различитих области људског деловања. Може се рећи да је њихова примена сасвим адекватна, а не ретко и незаменљива када се ради о анализи непрецизности, неодређености и неизвесности (Zhai et al, 2010). Знајући предности теорије грубих скупова (Pavlak 1991), данас је у модерној пракси потпуно оправдано спровођење процеса одлучивања уз примену грубих скупова, када су у њему укључени неодређени и непотпуни подаци. За разлику од теорије фуззу скупова чија примена захтева дефинисање парцијалне функције припадности без јасних граница скупа, у теорији грубих скупова се користи гранична област скупа за изражавање нејасноћа. Док се у фуззу теорији и теорији вероватноће степен неодређености дефинише на основу претпоставке, у теорији грубих скупова неодређеност се одређује на основу апроксимације која представља основни концепт теорије грубих скупова. У теорији грубих скупова користе се искључиво интерна знања, односно оперативни подаци и нема потребе за ослањањем на моделе претпоставки. У грубим скуповима мерење неодређености се врши на основу неизвесности која је већ садржана у подацима. Тиме се долази до објективних показатеља који су садржани у подацима. Осим тога, теорија грубих скупова је погодна примену на скуповима које карактерише мали број података, а за које статистичке методе нису погодне (Pamićar et al, 2019).

а) б)
Слика 20. Приказ модела за дефинисање критеријума

Сходно томе, ради целисходног уважавања субјективности, која постоји у групном доношењу одлука, извршили смо модификацију DEMATEL методе (eng. Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory) применом грубих бројева R'DEMANP (слика 20а). Методу DEMATEL креирао је Женевски истраживачки центар на основу стручног знања да анализира различите факторе који утичу на систем и изложи снагу и утицај међу факторима, поред претварања у структурни модел. Ово је кључно, јер је важно и корисно да се боље разуме и реши узрочно-последични однос између фактора. Применом интервалних грубих бројева елиминише се потреба за додатним информацијама којима се одређују неизвесни интервали бројева. Тиме се задржава квалитет постојећих података у групном одлучивању и перцепције експерата се на објективан начин исказују у агрегираној матрици. Овај метод омогућава боље разумевање комплексне структуре разматраног проблема и одређује везе између фактора, везе између нивоа структуре и јачине утицаја фактора (Pamušar et al., 2019).

Аналитички мрежни процес ANP (engl. Analytic Network Process) је метода која представља генерализацију АНП (engl. Analytic Hierarchy Process) методе, и за разлику од хијерархијски структурираних проблема, узима у обзир разне форме зависности и повратну спрегу. За разлику од АНП, који је структуриран у једносмерном хијерархијском односу између критеријума на нивоу одлучивања, ANP користи мрежни систем између елемената на сваком нивоу одлучивања. Стога је ANP побољшана

верзија АНР-а за решавање проблема са зависностима између критеријума у систему који је подељен на различите кластере одлука са сваким кластером који садржи неколико критеријума (Saaty, 2005). Структура повратне спреге није линеарног карактера и много више подсећа на мрежу на којој се учестало појављују петље које међусобно повезују групе. Матрице које у случају постојања мреже описују ове зависности називају се суперматрице и морају поседовати особину да су колонски стохастичке, што значи да је сума елемената сваке колоне једнака јединици (Saaty, & Vargas, 2012). Применом традиционалне ANP методе за прорачун релативних тежина кластера/критеријума, нивои међузависности фактора се третирају као реципрочне вредности.

Фаза I: Примена R'DEMATTEL модела

У првом кораку R'DEMATTEL модела експерти анализирају критеријуме угрожавања као факторе утицаја. Али, пре анализе, од експерата је затражено да они поређају критеријуме и секторе по значајности, што је приказано у табели 26 (Војанић et al., 2022). У овом истраживању учествовало је девет експерата чије смо компетенције одредили раније. „Приликом евалуације кластера/критеријума су користили скалу: 1 – веома мали утицај; 2 - мали утицај; 3 - средњи утицај; 4 - велики утицај; 5 - веома велики утицај. Експерти су прво према својим преференцијама извршили рангирање кластера и распоређивање критеријума. Приликом евалуације, експерти су одвојено вршили евалуацију кластера и критеријума. Након експертске евалуације добијено је девет матрица поређења у паровима критеријума димензија 12x12 (табела 27) и девет матрица поређења у паровима кластера димензија 5x5“ (Војанић et al., 2022).

Табела 26. Критеријуми разврстани према интересима и секторима

Витални интереси РС	сектори/критеријуми
Економски развој	Економски (С1)
	Нарушавање енергетске стабилности (К1)
	Нарушавање привредног развоја (К2)
	Трошкови (К3)
Очување суверености територијалне независности	Војни (С2)
	Угрожавање територијалног интегритета (К4)
	Угрожавање информационог простора (К5)
Очување унутрашње стабилности	Политички (С3)
	Нарушавање политичке стабилности (К6)
	Нарушавање физичке безбедности (К7)
	Нарушавање социјалне стабилности (К8)
Очување српског народа	Социјетални (С4)
	Нарушавање колективног идентитета (К9)
	Нарушавање културних вредности (С10)
Очување животне средине	Еколошки (С5)
	Угожавање природних ресурса (К11)
	Нарушавање животне средине (К12)

Табела 27. Експертско поређење критеријума евалуације

E1												
	K1 ₁	K1 ₂	K1 ₃	K2 ₄	K2 ₅	K3 ₆	K3 ₇	K3 ₈	K4 ₉	K4 ₁₀	K5 ₁₁	K5 ₁₂
K1 ₁	(0;0)	(3;4)	(3;3)	(2;3)	(2;3)	(3;5)	(3;3)	(2;3)	(2;5)	(1;1)	(4;4)	(4;4)
K1 ₂	(3;4)	(0;0)	(3;5)	(1;5)	(2;3)	(2;3)	(3;4)	(3;3)	(3;5)	(2;3)	(4;4)	(4;4)
K1 ₃	(3;4)	(3;5)	(0;0)	(4;5)	(3;4)	(3;4)	(2;3)	(3;3)	(3;5)	(2;5)	(4;5)	(4;4)
K2 ₄	(3;4)	(5;5)	(5;5)	(0;0)	(2;3)	(2;3)	(3;3)	(3;4)	(4;5)	(3;4)	(3;4)	(5;5)
.....												
K4 ₉	(3;3)	(2;3)	(4;5)	(1;5)	(2;2)	(3;4)	(4;5)	(2;3)	(0;0)	(2;2)	(3;5)	(3;3)
K4 ₁₀	(4;4)	(2;3)	(2;5)	(5;5)	(1;1)	(2;3)	(4;5)	(2;3)	(2;3)	(0;0)	(3;4)	(3;4)
K5 ₁₁	(2;2)	(1;5)	(2;3)	(2;5)	(1;1)	(3;4)	(3;3)	(3;5)	(2;5)	(1;2)	(0;0)	(5;5)
K5 ₁₂	(3;3)	(2;5)	(1;3)	(2;3)	(4;5)	(4;4)	(3;3)	(3;3)	(3;5)	(4;5)	(4;4)	(0;0)
...												
E9												
	K1 ₁	K1 ₂	K1 ₃	K2 ₄	K2 ₅	K3 ₆	K3 ₇	K3 ₈	K4 ₉	K4 ₁₀	K5 ₁₁	K5 ₁₂
K1 ₁	(0;0)	(2;5)	(2;5)	(1;5)	(1;5)	(2;4)	(2;5)	(1;5)	(1;4)	(2;2)	(3;4)	(3;3)
K1 ₂	(2;4)	(0;0)	(3;4)	(1;4)	(1;5)	(2;5)	(4;4)	(2;4)	(2;4)	(2;2)	(3;5)	(3;5)
K1 ₃	(1;4)	(3;3)	(0;0)	(3;4)	(3;5)	(3;5)	(2;4)	(2;4)	(2;3)	(3;4)	(4;4)	(3;5)
K2 ₄	(2;4)	(4;4)	(4;4)	(0;0)	(2;5)	(2;4)	(3;4)	(4;4)	(4;4)	(2;5)	(2;5)	(4;5)
.....												
K4 ₉	(1;3)	(1;2)	(4;4)	(1;4)	(2;4)	(2;5)	(3;4)	(1;4)	(0;0)	(3;3)	(2;3)	(4;5)
K4 ₁₀	(3;5)	(1;2)	(1;4)	(4;4)	(1;3)	(1;4)	(4;4)	(1;5)	(1;4)	(0;0)	(4;4)	(4;4)
K5 ₁₁	(1;2)	(1;3)	(1;4)	(1;4)	(1;3)	(4;4)	(2;4)	(4;5)	(1;4)	(2;2)	(0;0)	(3;3)
K5 ₁₂	(1;2)	(2;4)	(1;4)	(1;4)	(4;4)	(4;5)	(2;5)	(5;5)	(4;5)	(3;4)	(4;5)	(0;0)

На исти начин добијају се грубе вредности осталих матрица поређења у паровима критеријума и кластера Прилог 5. Пратећи наредне кораке R'DEMATEL модела врши се агрегација грубих вредности матрица преференција експерата. На основу матрица преференција кластера и критеријума, применом математичких израза добијамо осредњени груби број облика $IRN(x_{ij}) = [RN(x_{ij}^L), RN(x_{ij}^U)]$. Тако добијамо осредњене грубе матрице просечних одговора експерата за кластере и критеријуме (Војанић et al., 2022). Одређивањем осредњене матрице критеријума Прилог 5 и кластера спроводи се наредни корак R'DEMATEL модела којим се реализује нормализација матрице просечне перцепције. Нормализација атрибута је процес који омогућава поређење индикатора различитих величина и јединица мере тако што њихове вредности своди на заједнички интервал од 0 до 1. Овај поступак се може извршити применом векторске или линеарне нормализације (Marković, 2007). Нормализација вредности се такође може извршити дељењем сваког елемента матрице са максималном сумом елемената по редовима и колонама. Овај приступ се примењује у оквиру DEMATEL методе.

Применом математичких израза одређују се елементи грубе почетне матрице директног односа сектора и критеријума (Војанић et al., 2022). Почетна матрица директног односа сектора/критеријума применом математичких израза трансформишу се у матрице укупних утицаја сектора/критеријума Прилог 5. Збир елемената матрице укупних утицаја кластера/критеријума по редовима и колонама користи се за одређивање укупних директних и индиректних ефеката које сектор/критеријум прима од других и преноси њима. У табели 28 приказан је укупан међуоднос сектора, односно предари и примљени утицаји. Анализом укупних предатих и примљених ефеката сектора

и међусобног односа сектора безбедности, уочено је да је најзначајнији сектор је *Економски* са највећом вредношћу (C_i+R_j), док је најмање значајн сектор *Еколошки* са најмањом вредношћу (C_i+R_j). Прецизније, од 5 идентификованих редослед према значајности је следећи: 1) економски, 2) политички, 3) војни, 4) социјетални и 5) еколошки.

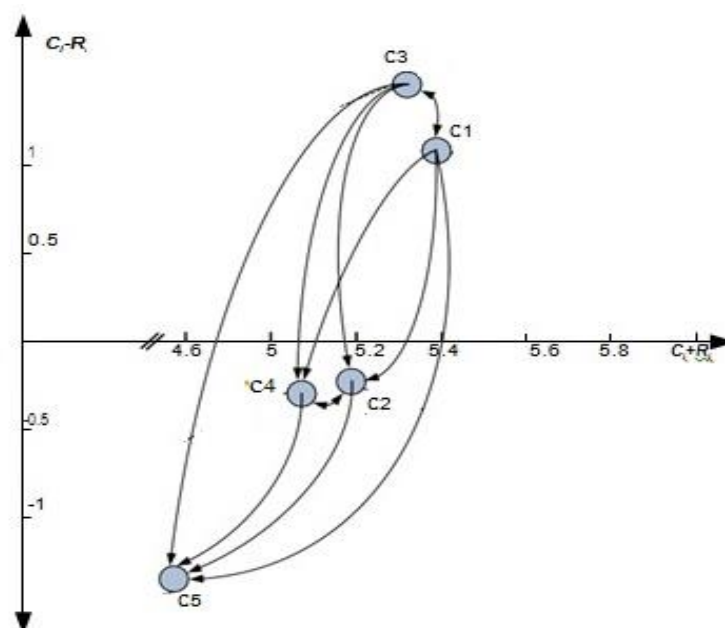
Табела 28. Укупан међуоднос сектора, односно предани и примљени утицаји

	RB (C+R)		RB (C-R)		α (C+R)	α (C-R)	C+R	C-R
C1	0,93	1,94	1,52	1,34	0,675	0,469	5,38	1,11
C2	0,80	1,89	1,33	1,36	0,698	0,493	5,19	-0,26
C3	0,83	1,92	1,39	1,35	0,703	0,506	5,30	1,53
C4	0,65	1,94	1,17	1,42	0,750	0,547	5,08	-0,37
C5	0,70	1,73	1,24	1,19	0,710	0,488	4,63	-1,74

Такође, укупних предатих и примљених ефеката сектора и међусобног односа сектора безбедности, уочено је да је сектор који највише утиче на остале секторе *Политички*, јер је са највећом вредношћу (C_i-R_j), док је сектор *Еколошки* под највећим утицајем осталих сектора, јер има најнижу вредност (C_i-R_j). Конкретно, од укупног броја идентификованих сектора, сектори које највише утичу на остале секторе, према редоследу утицаја издвајају се: 1) *Политички* и 2) *Економски*. Према наведеном, сектори који су под највећим утицајем осталих јесу: 1) *Еколошки*, 2) *Социјетални* и 3) *Војни*.

У наредном кораку, како би се добила матрица укупних утицаја критеријума, из матрице укупних утицаја критеријума су сумирани сви утицаји на критеријуме Прилог 5. Поред тога, слично као у случају сектора, ради бољег увида у значај одређивања прага вредности, израчунати су и приказани укупни предати и примљени ефекти критеријума, Прилог 5. Према истом принципу као и за секторе, може се закључити да критеријум 1) *Трошкови* има најзначајнији утицај када се анализирају укупни ефекти, а затњим по значајности следи 2) *Нарушавање политичке стабилности* и 3) *Угрожавање информационог простора*. Насупрот томе, критеријум *Нарушавање културних вредности* има најмању значајност показују најнижу вредност (C_i+R_j). На основу вредности C_i-R_j најподложнијим утицају осталих перформанси, односно највише прима ефекте од других јесте критеријум *Нарушавање социјалне сигурности*.

Као последњи корак методе R'DEMATEL јесте конструисање дијаграма узрочно-последичних односа (engl. Cause and Effect Relationship Diagram - CERD) (слика 21). Коришћењем 2D координата, као основе случајног дијаграма и узимањем C_i+R_j као X - осе и C_i-R_j као I - осе, релевантност и ниво утицаја сваког критеријума је означен на координатама. Однос између критеријума се извлачи према прагу поред спровођења анализе. Дијаграм CERD односа између критеријума у посматраним кластерима дати су у Прилогу 5. Конкретно, ако је C_i-R_j позитивна вредност, то сугерише да i утиче на критеријум j ; напротив, ако је C_i-R_j је негативна вредност, то сугерише да j утиче на критеријум i .

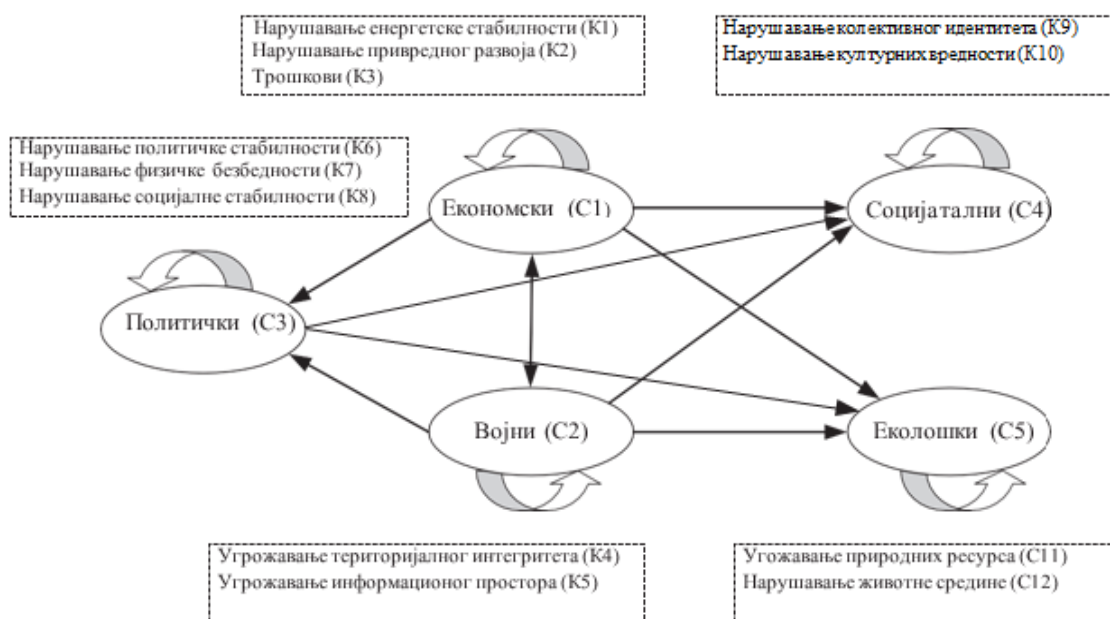
Слика 21. Графички приказ односа међу кластерима CERD

CERD дијаграм Слика 21 омогућава визуелно приказивање сложених односа између сектора и пружа увид у то који сектор најзначајнији и како они међусобно делују, олакшавајући доношење закључака. CERD је послужио као основа за примену методе R'ANP, као и за боље разумевање односа између кластера/критеријума.

Фаза II: Примена R'ANP модела

Пратећи даље кораке приказаних на (слици 18) користи се модел R'ANP за одређивање тежина 12 критеријума и пет сектора на основу матрице целокупног утицаја сектора/критеријума (T), која је генерисана применом R'DEMATEL модела у првој фази. На темељу CERD дијаграма, у другој фази модела, спроводи се израчунавање тежинских коефицијената кластера и критеријума. На почетку примене R'ANP модела, на основу CERD дијаграма, креира се мрежни модел (слика 22), док се на основу матрице укупних утицаја кластера/критеријума израчунавају елементи интервалне грубе неотезане и отежане суперматрице.

Табела 29 приказује коначне вредности тежинских коефицијента и приоритизацију сектора и критеријума. Уочава се да су сектори C1 и C3 најутицајнији, с обзиром на то да обухватају критеријуме са највећим тежинским вредностима, *Трошкови* (K₁₃) и *Нарушавање политичке стабилности* (K₃₆).

Слика 22. Мрежни модел

Следећи по значају је сектор војне безбедности C2 где је по значају критеријум *Угрожавање информационог простора* (K25), а потом следи сектор *Социјеталне безбедности* C4. Приоритизација сектора и критеријума потврђује препоруке о важности критеријума, које су претходно истакнуте у истраживањима холандске СНБ (Mennen & van Tuyl, 2015)

Табела 29. Коначне вредности тежиа кластера и критеријума

Сектори/критеријуми	w	Ранг
Економски (C1)	0,494	1
Нарушавање енергетске стабилности (K1)	0,152	6
Нарушавање привредног развоја (K2)	0,135	10
Трошкови (K3)	0,186	1
Војни (C2)	0,345	3
Угрожавање територијалног интегритета (K4)	0,145	8
Угрожавање информационог простора (K5)	0,171	3
Политички (C3)	0,492	2
Нарушавање политичке стабилности (K6)	0,180	2
Нарушавање физичке безбедности (K7)	0,162	4
Нарушавање социјалне стабилности (K8)	0,129	11
Социјетални (C4)	0,331	4
Нарушавање колективног идентитета (K9)	0,147	7
Нарушавање културних вредности (K10)	0,154	5
Еколошки (C5)	0,288	5
Угожавање природних ресурса (K11)	0,143	9
Нарушавање животне средине (K12)	0,115	12

2.3. Идентификација БИРП РС

Непрекидним праћењем и анализом стратегијског окружења на глобалном, регионалном и националном нивоу утврђују се БИРП за које се процењује да испољавају, или у одређеним околностима могу да испоље, непосредан или посредан утицај на безбедност грађана и државе, материјална добра КИ и животну средину.

Истовремено се процењује њихов утицај на одбрану у функцији заштите националних и одбрамбених интереса, а ради предузимања превентивних и одговарајућих мера којима би се развиле способности система одбране за спречавање или ограничавање њихове последиčnosti. БИРП, војног и невојног карактера, који у одређеним околностима могу угрозити мир и стабилност РС и региона, приказани у актуелној СНБ („Službeni glasnik RS“, број 94/2019) дати су у (табели 10) ове дисертације. Због ефикасности и смањења обима прорачуна као алтернативе (чиниоци угрожавања) безбедности РС узећемо првих 10 и према (табели 30).

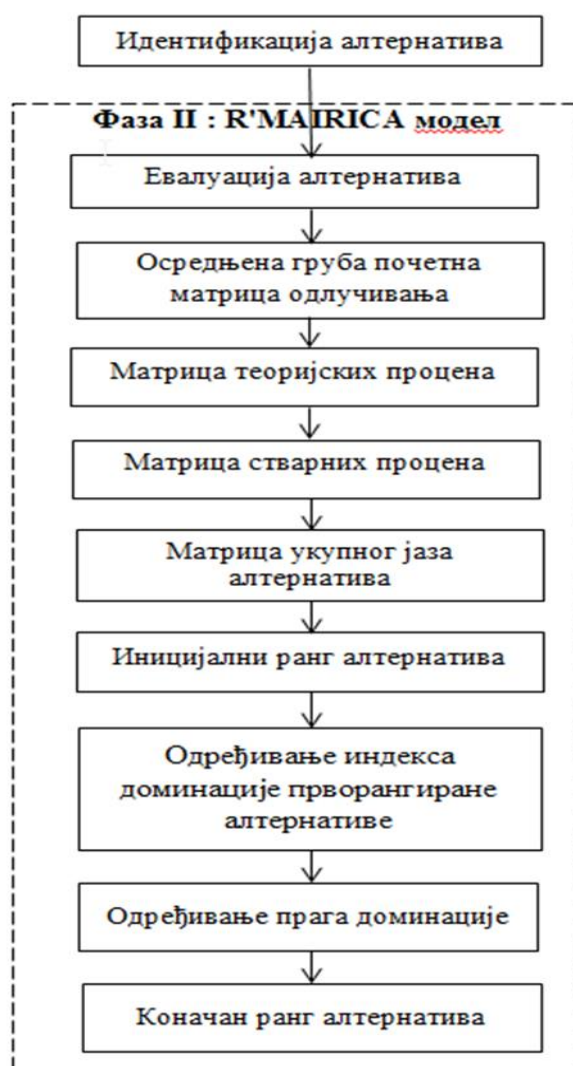
Табела 30. Преглед алтернатива

Алтернативе	Чиниоци угрожавања безбедности РС
A1	1.Оружана агресија
A2	2.Сепаратистичке тежње
A3	3. Противправно једнострано проглашена независност територије коју административно обухвата Аутономна Покрајина Косово и Метохија
A4	4.Оружана побуна
A5	5.Спорови уз употребу оружја
A6	6.Тероризам
A7	7.Ширење оружја за масовно уништење
A8	8.Етнички, верски и идеолошки екстремизам
A9	9.Обавештајно-субверзивна делатност
A10	10.Организовани криминал

На основу модела за идентификацију БИРП РС (слика 13), у другој фази спроводи се евалуација чиниоца угрожавања безбедности РС применом R'MAIRCA модела. У трећој фази, евалуација чиниоца угрожавања безбедности обухвата не само рангирање на БИРП, већ и поређење добијених рангова са ранговима генерисаним применом других метода вишекритеријумског одлучивања (МАВАС, VIKOR, COPRAS метода). На основу резултата добијених различитим методама, Спирмановог коефицијента корелације рангова и анализе осетљивости R'DEMATEL-ANP-MAIRCA модела, извршено је оптимално идентификовање БИРП РС. Детаљан опис поступка спровођења сваке фазе представљен је у наставку.

Поставка методе MAIRCA заснива се на одређивању разлике (јаза) између идеалних и стварних (емпиријских) процена. Сумирањем ових разлика за сваки критеријум добија се укупан јаз за сваку од посматраних алтернатива. На крају се врши рангирање алтернатива, при чему се као најбоља оцењује она која има најмању вредност укупног јаза (Ратићар et al., 2019). Другим речима, алтернатива са најмањим укупним јазом је она која је, према највећем броју критеријума, имала вредности најближе идеалним проценама (идеалним вредностима критеријума) (Božanić et al., 2019).

Након одређивања тежинских коефицијената критеријума, вредновање алтернатива спроведено је применом R'MAIRCA модела (слика 23). Девет експерата оцењивало је 10 манифестних облика угрожавања. Евалуација је спроведена користећи скалу од 1 до 9, као и код R'DEMATTEL модела, где су вредности дефинисане на следећи начин: 1 – врло низак утицај, 2 – средње низак утицај, 3 – низак утицај, ..., 8 – висок утицај, 9 – врло висок утицај. У случајевима када експерт није могао прецизно да одреди вредност између две опције са лингвистичке скале, бележене су обе вредности у загради. Резултати индивидуалног експертског оцењивања алтернатива приказани су у табели (Прилог 5).

Слика 23. Приказ R'MAIRCA модела

На основу ових оцена експерата, применом математичких израза, обједињене су експертске процене, чиме је формирана иницијална матрица одлучивања Y , приказана у (табели 31).

Табела 31. Иницијална матрица одлучивања Y

Алтер.	$K1_1$	$K1_2$	$K1_3$	$K2_4$...	$K5_{12}$
A1	[(4,6),(4.63,6.7)]	[(5.63,7.41),(6.58,8.06)]	[(3.87,6.6),(4.86,7.33)]	[(2.04,4.96),(3.04,5.96)]		[(2.87,4.93),(3.5,5.9)]
A2	[(8.35,8.95),(8.35,8.95)]	[(7.58,8.63),(8.44,8.89)]	[(5.09,7.75),(5.85,8.28)]	[(7.58,8.63),(8.44,8.89)]		[(6.93,8.55),(7.8,8.8)]
A3	[(6.2,7.77),(7.19,8.33)]	[(4.36,7.38),(5.31,7.91)]	[(3.7,4.9),(4.7,5.9)]	[(4,6),(5,7)]		[(7.08,8.37),(8.1,8.94)]
A4	[(6.49,8.37),(6.55,8.61)]	[(5.81,8.38),(6.54,8.77)]	[(5.77,8.22),(6.65,8.71)]	[(7.16,8.73),(7.93,8.88)]		[(6.8,7.8),(7.8,8.8)]
A5	[(6.62,7.82),(7.35,8.38)]	[(5.86,7.67),(6.89,8.39)]	[(5.21,6.63),(5.75,7.42)]	[(6.19,7.33),(6.84,8.26)]		[(5.59,7.1),(6.58,7.85)]
A6	[(4.49,6.37),(4.84,7.28)]	[(3.86,6.33),(4.79,7.26)]	[(4.68,7.4),(5.29,7.98)]	[(2.65,5.09),(3.18,6.02)]	...	[(4.72,6.67),(5.3,7.42)]
A7	[(6.64,7.8),(6.7,8.16)]	[(5.9,7.67),(6.08,8.1)]	[(3.97,6.56),(4.63,6.84)]	[(2.47,5.28),(3.6,12)]		[(6.78,8.26),(7.8,8.8)]
A8	[(5.85,7.5),(6.11,7.88)]	[(5.78,8.1),(6.22,8.41)]	[(4.71,6.4),(5.47,7.43)]	[(1.91,5.02),(2.3,6.06)]		[(6.36,8.21),(7.23,8.71)]
A9	[(4.2,5.36),(4.84,6.3)]	[(2.38,5.04),(3.34,5.92)]	[(3.33,5.97),(3.85,6.96)]	[(3.58,6.27),(4.41,7.17)]		[(2.69,6),(3.01,6.55)]
A10	[(6.17,8.26),(5.81,8.29)]	[(5.87,7.26),(5.97,7.59)]	[(4.58,6.4),(5.47,7.43)]	[(4.29,7.2),(4.86,7.91)]		[(4.3,7.36),(4.85,8.12)]

Након иницијалног експертског вредновања алтернатива одређене су преференције према избору алтернатива, где “ m ” представља број алтернатива (чиниоци угрожавања). Пошто су приликом вредновања чиниоци угрожавања сви равноправни (не даје се предност ниједном) преференције за све алтернативе су исте. На основу ових преференција, применом математичких израза (5), добијамо матрицу теоријских процена (T_p) ранга $1 \times n$, Табела 32.

$$R_{final,j} = \begin{cases} A_{D,1-j} \geq I_D \Rightarrow R_{final,j} = R_{initial,j} \\ A_{D,1-j} < I_D \Rightarrow R_{final,j} = R_{initial,1} \end{cases} \quad (5)$$

Табела 32. Матрица теоријских процена (T_p)

Критеријум	Теоријске процене (t_p)	Критеријум	Теоријске процене (t_p)
$K1_1$	[(0.002,0.029),(0.002,0.033)]	$K3_7$	[(0.001,0.022),(0.001,0.031)]
$K1_2$	[(0.001,0.026),(0.002,0.030)]	$K4_8$	[(0.001,0.029),(0.001,0.032)]
$K1_3$	[(0.001,0.037),(0.001,0.039)]	$K4_9$	[(0.001,0.031),(0.001,0.033)]
$K2_4$	[(0.001,0.029),(0.001,0.031)]	$K5_{10}$	[(0.001,0.036),(0.001,0.038)]
$K2_5$	[(0.009,0.030),(0.001,0.032)]	$K5_{11}$	[(0.001,0.031),(0.001,0.037)]
$K3_6$	[(0.001,0.029),(0.001,0.031)]	$K5_{12}$	[(0.001,0.026),(0.001,0.028)]

У четвртог кораку одређивање матрице стварних процена T_r врши се тако што се елементи матрице теоријских процена множе се са нормализованим елементима агрегиране иницијалне матрице одлучивања Прилог 5. У наредном кораку елементи матрице теоријских процена T_p одузимају се од елемената матрице стварних процена (T_r). Тако добијамо матрицу укупног јаз (G). Сумирањем по редовима елемената матрице укупног јаз добијамо укупан јаз за сваку алтернативу. На основу добијених вредности укупног јаз између теоријских и стварних процена врши се почетна (иницијална) евалуација алтернатива, (табела 33).

$$A_{D,1-j} = \left| \frac{|Q_j| - |Q_1|}{|Q_n|} \right|, \quad j = 2, 3, \dots, m \quad (6)$$

Након одређивања индекса доминације, применом израза (7) одређује се праг доминације I_D

$$I_D = \frac{m-1}{m^2} \quad (7)$$

где m представља укупан број алтернатива.

Табела 33. Коначан ранг алтернатива

Алтернативе	Јаз алтернатива (Q_i)	Реалан број Q_i	Иницијални ранг	$A_{D,1-j}$	Коначан ранг
A1	$[(-0,342,0,344),(-0,284,0,378)]$	0.0246	2	0.151	2
A2	$[(-0,312,0,346),(-0,244,0,382)]$	0.0440	6	0.376	6
A3	$[(-0,258,0,349),(-0,187,0,388)]$	0.0738	9	0.623	9
A4	$[(-0,352,0,345),(-0,292,0,378)]$	0.0202	1	0.000	1
A5	$[(-0,329,0,345),(-0,263,0,380)]$	0.0339	3	0.259	3
A6	$[(-0,311,0,348),(-0,249,0,385)]$	0.0437	5	0.373	5
A7	$[(-0,301,0,347),(-0,236,0,380)]$	0.0482	7	0.425	7
A8	$[(-0,312,0,347),(-0,249,0,382)]$	0.0424	4	0.358	4
A9	$[(-0,289,0,349),(-0,218,0,385)]$	0.0576	8	0.534	8
A10	$[(-0,232,0,351),(-0,166,0,389)]$	0.0862	10	0.766	10

Пожељно је да алтернатива има што мању разлику (јаз) између теоријских и стварних процена, па се тиме као иницијално прворангирана алтернатива бира она која има најмању вредност укупног јаза, односно А4. У циљу одређивања финалног ранга алтернатива вредности укупног јаза алтернатива које су представљене грубим бројем (Q_i), применом математичког израза преводе се у реалан број. Након тога, применом израза (6) одређује се индекс доминације прворангиране алтернатива у односу на остале алтернативе (табела 33). Уколико је индекс доминације $A_{D,1-j}$ прворангиране алтернативе у односу на све остале алтернативе већи или једнак прагу доминације I_D , израз (7), тада се иницијални ранг узима као коначан.

2.3.1. Компаративна анализа добијених рангова

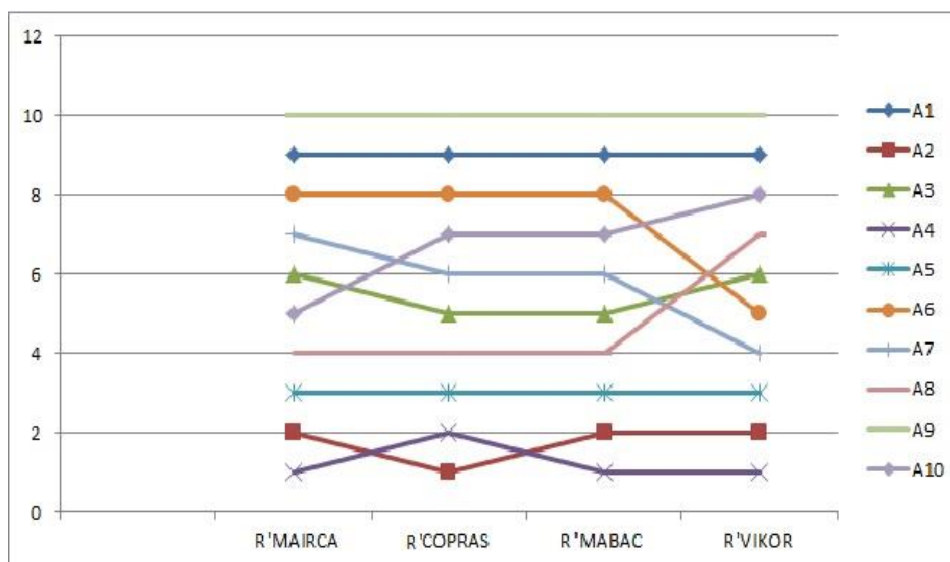
Компромисно решење за проблем с конфликтним критеријумима може помоћи доносиоцима одлука да дођу до коначне одлуке. Основе за компромисно решење поставио је (Zeleny, 1982). Компромисно решење представља изводљиво решење које је најближе идеалном, при чему компромис подразумева договор постигнут узајамним уступцима. Сходно томе, да се MAIRCA модел (као и модели MABAC, COPRAS и VIKOR) заснива на функцији агрегације која представља блискост идеалном решењу, у овом делу се резултати дискутују кроз примену ова четири модела (R'MABAC, R'COPRAS, R'MAIRCA i R'VIKOR). Рангирања добијена применом ових метода приказана су у (табели 34). Како би резултати ових метода били јаснији, у (табели 34) приказане су конкретне реалне целобројне вредности прорачуна.

Табела 34. Компаративна анализа рангова

	R'MAIRCA	R'COPRAS	R'MABAC	R'VIKOR
A1	2	1	2	2
A2	6	5	5	6
A3	9	9	9	9
A4	1	2	1	1
A5	3	3	3	3
A6	5	6	6	5
A7	7	7	7	8
A8	4	4	4	4
A9	8	8	8	7
A10	10	10	10	10

Ранг алтернатива које је добијен R'MAIRCA моделом поређен је са ранговима других претходно наведених техника вишекритеријумског одлучивања (ВКО). Упоредни приказ рангова по различитим техникама приказан је у на (слици 24).

Метода (R'VIKOR) уводи функцију агрегације која представља удаљеност од идеалног решења. Овај рангирајући индекс представља агрегацију свих критеријума, релативну важност критеријума и равнотежу између укупног и индивидуалног задовољства (Opricovic, 1998).

Слика 24. Рангови алтернатива

R'VIKOR метода се фокусира на рангирање и одабир из скупа алтернатива у присуству конфликтујућих критеријума. Она уводи вишекритеријумски индекс рангирања базиран на специфичној мери блискости идеалном решењу (Opricovic i Tzeng, 2002; Zhu i saradnici, 2015).

Метода R'MAIRCA дефинише идеалну и анти-идеалну алтернативу и мери разлику између посматране алтернативе и идеалне, у скупу алтернатива с конфликтујућим критеријумима. Пожељно је да алтернатива има што мању разлику између теоријске и стварне евалуације, те је иницијално најбоље рангирана алтернатива она с најмањом укупном вредношћу разлике.

Метода MABAC (Multi-Attributive Border Approximation area Comparison) је савремена метода вишекритеријумског одлучивања, коју је развио др Драган Памучар у Центру за истраживања логистике одбране Универзитета одбране у Београду. Први пут је представљена научној заједници 2015. године (Pamučar & Ćirović, 2015). Од тада је ова метода нашла широку примену и прошла кроз бројне модификације, што је учинило погодном за решавање различитих сложених проблема у области вишекритеријумског одлучивања. Основни принцип методе MABAC заснован је на израчунавању удаљености између вредности критеријумских функција сваке

алтернативе и граничне апроксимативне области. Ова област представља референтну тачку за процену алтернатива, а удаљеност указује на степен оптималности сваке алтернативе у односу на задате критеријуме. Прецизност и флексибилност методе чине је погодном за примену у различитим доменима, укључујући логистику, менаџмент, саобраћај и друге области, где је потребно донети одлуке засноване на више критеријума.

Метода R'COPRAS, у поређењу с претходним методама, има нешто сложенији поступак агрегације, али не захтева трансформацију критеријума трошка у критеријуме користи. Укупни рангирајући индекс за сваку алтернативу израчунава се применом поступка пропорционалне процене. Ипак, метода R'COPRAS може показати инхерентне неконзистенције. На пример, ако вредност најважније алтернативе код минимизирајућег критеријума има најмању вредност, а највећа тежина критеријума одговара тој вредности, тада се збир ових пондерисаних вредности налази у имениоцу агрегационе функције. Ово може довести до нетачне евалуације алтернатива.

Поред тога, што ове четири методе вишекритеријумског одлучивања (ВКО) користе различите врсте нормализације како би елиминисале јединице критеријумских функција, методе R'VIKOR и R'MAIRCA користе линеарну нормализацију, метода R'COPRAS користи линеарну трансформацију методом збира (Сум метод). У ВКО моделима са линеарном нормализацијом, нормализована вредност не зависи од јединице евалуације критеријума (Opricovic и Tzeng, 2004).

Ранг алтернатива по приказаним методама показује да је алтернатива A4 остала прворангирана по свим методама, осим код R'COPRAS методе код које је другорангирана (прворангирана је A1). Алтернатива A1 која је по R'MAIRCA методи другорангирана.

Кључно питање које треба размотрити пре доношења коначне одлуке јесте процена поузданости добијених резултата у односу на друге ВКО технике. Један од корисних и значајних показатеља за утврђивање степена повезаности резултата добијених различитим приступима јесте Спирманов коефицијент корелације рангова. Овај коефицијент је нарочито погодан када се анализирају ординалне варијабле или ранжирани подаци. У овом раду Спирманов коефицијент (r_k) користили смо у циљу одређивања статистичке значајности разлике између рангова који су добијени моделом R'MAIRCA и другим приступима. Резултати поређења рангова применом Спирмановог коефицијента приказани су у (табели 35).

Табела 35. Корелација рангова тестираних модела

Спирманов коефицијент	R'COPRAS	R'MABAC	R'VIKOR	Average value
r_k	0.958	0.958	0.933	0.949

Резултати указују на изузетно висок степен корелације између рангова упоређених метода вишекритеријумског одлучивања (ВКО). Према препорукама (Ghorabae et al., 2015), вредности корелационог коефицијента r_k веће од 0,8 сматрају се показатељем изузетно високе корелације. У овом случају, све израчунате вредности r_k су знатно изнад прага од 0,8, са просечном вредношћу од 0,949. На основу ових резултата закључујемо да постоји веома висока корелација (или блискост) између предложеног модела и других тестираних метода ВКО, што потврђује кредибилитет и поузданост предложеног рангирања.

2.3.2. Анализа осетљивости

Резултати метода ВКО значајно зависе од вредности тежинских коефицијената критеријума евалуације. Чак и мале промене у тежинским коефицијентима могу довести до промена у ранговима алтернатива. Из тог разлога, резултати метода ВКО обавезно се допуњују анализом осетљивости како би се утврдило како те промене утичу на коначне резултате.

У истраживању смо извршили детаљну анализу осетљивости рангова алтернатива на промене тежинских коефицијената критеријума. Анализа је обухватила 15 сценарија, представљених у (табели 36), који су класификовани у три фазе. Овај приступ омогућава дубље разумевање утицаја тежинских коефицијената на стабилност рангирања и додатно потврђује поузданост предложених метода.

Табела 36. Сценарији анализе осетљивости

Тежине критеријума	Ранг
S1	A4>A1>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S2	A4>A1>A5>A2>A6>A8>A7>A9>A3>A10
S3	A4>A1>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S4	A4>A1>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S5	A4>A1>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S6	A1>A4>A5>A2>A6>A8>A7>A9>A3>A10
S7	A1>A4>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S8	A4>A1>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S9	A4>A1>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S10	A4>A1>A5>A8>A6>A7>A2>A9>A3>A10
S11	A1>A4>A5>A8>A7>A2>A6>A9>A3>A10
S12	A4>A1>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S13	A4>A1>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S14	A4>A1>A5>A8>A6>A2>A7>A9>A3>A10
S15	A1>A4>A5>A7>A6>A2>A8>A9>A3>A10

У првој фази, у оквиру првих пет сценарија, тежински вредности критеријума су модификовани за 45%. У сваком од ових сценарија, један критеријум је фаворизован тако што му је тежински коефицијент увећан за 45%, док су тежински коефицијенти преосталих критеријума смањени за истих 45%. У наредној фази, током пет сценарија, примењен је исти поступак, али су тежински коефицијенти критеријума увећавани или умањивани за 65%. Коначно, у трећој фази, у оквиру преосталих дванаест сценарија, тежински коефицијенти критеријума су увећавани или умањивани за 85%. Промене у ранговима алтернатива кроз свих 15 сценарија приказане су у (табели 37).

Табела 37. Корелација рангова

Сценарио	r_k	Сценарио	r_k	Сценарио	r_k
S1	0.958	S6	0.982	S11	0.982
S2	0.982	S7	0.994	S12	0.982
S3	0.958	S8	0.982	S13	0.958
S4	0.958	S9	0.945	S14	0.982
S5	0.958	S10	0.958	S15	0.945

Резултати приказани у (табели 37) указују да промене тежинских вредности критеријума кроз различите сценарије доводе до извесних промена рангова алтернатива, што потврђује осетљивост модела на ове варијације. Поређењем резултата прворанжираних алтернатива (A4 и A1) кроз све сценарије (1–15) са резултатима из (табеле 29), потврђена је стабилност рангова алтернатива A4 и A1.

Анализа рангова показује да је алтернатива A4 задржала прво место у 11 од укупно 15 сценарија, док је у преосталих четири сценарија заузела друго место. Алтернатива A1, која је иницијално другоранжирана, задржала је своју позицију у 11 сценарија, док је у четири сценарија прешла на прво место.

Промене рангова осталих алтернатива примећене су током варирања тежинских коефицијената, али ове промене нису биле драстичне. Ова стабилност потврђена је и анализом корелације рангова кроз све сценарије, приказаном у (табели 37), која указује на високу конзистентност резултата.

2.3.3. Дискусија резултата

У истраживачкој пракси, приликом разматрања различитих модела, примена компаративне анализе служи за детаљно упоређивање њихових карактеристика, идентификовање кључних предности и указивање на потенцијалне недостатке. Ипак, сам процес избора оптималног модела није заснован искључиво на резултатима компаративне анализе, већ се заснива и на дубинској експертској процени уз примену метода ВКО.

Утврђивање кључних карактеристика разматраних чиниоца угрожавања безбедности и њихових тежина последица по безбедност РС, било је директно условљено дефинисаним критеријумима. Ови критеријуми, идентификовани као значајни за процес одлучивања, омогућили су експертима да кроз међусобно поређење одреде њихову релативну важност. Приликом избора метода и критеријума за решавање одређеног проблема, неопходно је обезбедити њихову потпуну усклађеност са природом проблема и постављеним циљевима. Критеријуми морају бити пажљиво дефинисани тако да директно одражавају суштину проблема и представљају јасну везу са циљевима који се настоје постићи.

Доносилац одлуке мора добро познавати предности, ограничења и применљивост различитих метода. На основу стручних знања, анализе расположивих информација, формираних закључака, као и узимајући у обзир личне преференције, временска ограничења и ресурсе за подршку одлучивању, ДО треба да изабере методе и технике које су најпогодније за решавање конкретног проблема. Циљ је да се применом одабраних метода и уважавањем релевантних критеријума дође до најоптималнијег и најкредитбилнијег решења. Зато смо за одабир модела за дефинисање критеријума употребили вишекритеријумску хибридную методу DIBR-FuzzyMAIRCA, и уз помоћ експерата вредновали моделе пет држава. Одабрали смо холандски модел, као оптималан и према њему одредили критеријуме за вредновање чиниоца угрожавања безбедности РС.

Овај поступак је представљао предуслов за примену метода ВКО и осигурао је објективност у идентификацији БИРП РС. Примена метода ВКО потврдила је да избор модела за идентификовање БИРП у контексту израде безбедносне процене зависи од референтног објекта који се штити, дефинисања критеријума, као и од карактеристика и организационих аспеката нивоа на коме се израђује.

Хибридни груби DEMATEL-ANP-MAIRCA модел је показао да, у оквиру идентификовања чиниоца угрожавања безбедности РС критеријуми имају различит ниво значајности. Овај модел омогућава ефикасно разматрање односа међузависности критеријума у складу са њиховом релативном важношћу, што побољшава процес одлучивања и оптимизује идентификовање БИРП РС. Основно што смо се и определили за овај хибридни модел је неутралисање субјективности у одговорима експерата на основу примене грубих бројева. На основу добијених резултата вредновања алтернатива (чиниоца угрожавања безбедности) преузетих из актуелне СНБ добили смо њихово рангирање према (табела 38).

Табела 38 Тежинске вредности чиниоца угрожавања безбедности

Алтернативе	Чиниоци угрожавања безбедности РС	Тежинске вредности	ранг
A1	1.Оружана агресија	0.151	2
A2	2.Сепаратистичке тежње	0.376	6
A3	3. Противправно једнострано проглашена независност територије коју административно обухвата Аутономна Покрајина Косово и Метохија	0.623	9
A4	4.Оружана побуна	0.000	1
A5	5.Спорови уз употребу оружја	0.259	3
A6	6.Тероризам	0.373	5
A7	7.Ширење оружја за масовно уништење	0.425	7
A8	8.Етнички, верски и идеолошки екстремизам	0.358	4
A9	9.Обавештајно-субверзивна делатност	0.534	8
A10	10.Организовани криминал	0.766	10

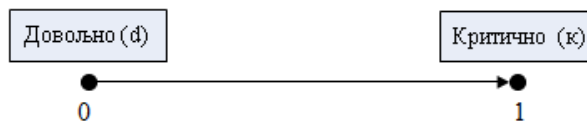
Користећи преферирани метод доношења одлука, чиниоци угрожавања су ранжирани према нивоу опасности, олакшавајући степеновање и градацију опасности на изазов, ризик и претњу, што је био и предмет нашег истраживања у овој дисертацији. Рангирање БИРП обезбеђено је преко интервалне скале, у оквиру интуитивног мерења које је погодно применити у друштвеним наукама, а своди се на оцену угрожености (обима, састава, усмерености, интензитета, приликом настајања штете одређене врсте и обима) (Arežina-Đerić, 2021). У другом поглављу ове дисертације (4.2.1.) у складу са сликама 10. и 11., а односи се на приступ управљања ризиком према (Vučković, 2009:28), преузето од (Vožanić, 2016:19; Vožanić et al., 2023:942), омогућено је дефинисање скале. Скала се дефинише према „значају ризика у операцији“, приказан је у приручнику армије САД, који се бави управљањем ризиком у операцијама. Цео процес назван је сложено управљање ризиком (енгл. *Composite risk management*) (*FM 5-19 Composite Risk Management*, 2006:1-2.).

Сходно наведеном, потврђује се прва поједначна хипотеза треће посебне хипотезе која гласи: **Применом ВКО у процесу евалуације манифестних облика угрожавања безбедности, учиниће процес рангирања БИРП прецизнијим.** Применом 12 критеријума са дефинисаним тежинским вредностима и употребом грубих бројева као математичког алата којим смо неутралисали субјективности приликом групног вредновања, допринели су прецизности у односу на тренутно актуелни процес евалуације и идентификовања манифестних облика угрожавања безбедности РС.

Једна од основних карактеристика савременог менаџмента је тежња ка максимизацији профита и минимизацији трошкова. У том контексту поставља се питање оптималног нивоа – „колико је довољно“, имајући у виду да постоје граничне вредности након којих даља оптимизација постаје неефикасна или непотребна.

У складу с тим, тежинске вредности утицаја чинилаца угрожавања безбедности Републике Србије могу се трансформисати одређивањем минималне и максималне

вредности и применом одговарајуће математичке функције (слика 25). Ова трансформација омогућава нормализацију вредности и њихову директну примену у различитим аналитичким методама.

Слика 25. Нормализација вредности индикатора угрожавања

Процес трансформације тежинских вредности утицаја чинилаца угрожавања безбедности Републике Србије одвија се у три корака:

1.Одређивање распона вредности – дефинисање критичних и довољних вредности за сваки индикатор: а) *Критична вредност* представља највећу прихватљиву вредност индикатора. б) *Довољна вредност* означава праг испод којег индикатор више нема значајан утицај на безбедност. **2. Нормализација вредности** – вредности између критичне и довољне вредности линеарно се трансформишу у интервал $[0,1]$, при чему критична вредност добија вредност 1, а довољна вредност 0; и **3. Примена функције индикатора** – израчунавање нормализованих вредности на основу унапред дефинисаних критеријума и функције трансформације.

Ова методологија омогућава стандардизацију вредности, чиме се обезбеђује конзистентност у анализи и примена различитих квантитативних и квалитативних метода за процену БИРП. Скалу у нашем случају, дефинишемо по следећем: за вредности од 0 до 0,30 означавамо изазове, за вредности од 0,31 до 0,80 означавамо ризике, а за вредности 0,81 и више означавају претње (Vožanić et al., 2023:942). Резултати показују да су добијене вредности тежина последица према разматраним чиниоцима угрожавања безбедности РС различити, сходно скали з рангирање БИРП. Највећи тежински коефицијент је имао „Организовани криминал“, а прате га „Противправно једнострано проглашена независност територије коју административно обухвата Аутономна Покрајина Косово и Метохија“ и „Обавештајно-субверзивна делатност“ према (табели 39) у нашем истраживању. Према добијеним вредностима „Организовани криминал“ представља „ризик“ безбедности по референтни објекат односно РС, односно има тенденцију да прерасте у „претњу“.

Табела 39 Тежинске вредности чиниоца угрожавања безбедности РС

Ред. бр	Чиниоци угрожавања безбедности РС	Тежинске вредности	ранг
1	Организовани криминал	0.766	Претња
2	Противправно једнострано проглашена независност територије коју административно обухвата Аутономна Покрајина Косово и Метохија	0.623	Ризик
3	Обавештајно-субверзивна делатност	0.534	Ризик
4	Ширење оружја за масовно уништење	0.425	Ризик
5	Сепаратистичке тежње	0.376	Ризик
6	Тероризам	0.373	Ризик

7	Етнички, верски и идеолошки екстремизам	0.358	Ризик
8	Спорови уз употребу оружја	0.259	Изазов
9	Оружана агресија	0.151	Изазов
10	Оружана побуна	0.000	Изазов

Потврда да различит карактер тежина последица утиче на безбедност РС види се у тежинским вредностима чинилаца угрожавања безбедности, које су нам омогућиле да на основу примењене скале извршимо рангирање, односно измеримо да ли одређена појава представља потенцијални изазов, ризик или претњу. Ово је био и циљ нашег истраживања да се на научној основи изврши њихово рангирање.

Према наведеном, узимајући у обзир да је полазиште за доказивање друге појединачне хипотезе треће посебне хипотезе била интервална скала за рангирање, потврђено је да је на основу преференција одлуке могуће рангирати појаве угрожавања безбедности према степену опасности, на изазове, ризике и претње.

Из табеле видимо да у појавама угрожавања безбедности преовлађују „ризичи“, то нас упућује на то да технологија будућности при идентификовању и процени БИРП Републике Србије треба да буде „концепт ризика“, који је приказан у нашем истраживању.

*„Ако човек почне са чињеницама завршиће са сумњом,
али ако почне са сумњом завршиће са чињеницама.”*

Франсис Бекон (1561.-1626.)

3. ОЦЕНА МЕТОДОЛОШКОГ ОВИРА ИСТРАЖИВАЊА

Проучавање појава у друштвено-хуманистичким наукама указују на комплексну интеракцију између теорије и праксе, која је посебно изражена у области угрожавања безбедности државе. У мирнодопским условима теорија има предност, постављајући нормативни оквир и смернице за практично деловање. Међутим, у кризним ситуацијама пракса преузима примат, стварајући нове концепте, термине, процедуре и обрасце понашања. Ови нови елементи захтевају систематску анализу, поређење и критичку оцену како би били инкорпорирани у теоријски корпус и потом служили као основ за даљи развој праксе.

Иако овај рад није примарно усмерен на методолошка истраживања, његов циљ је да допринесе будућим истраживањима кроз представљање и критичку анализу примењеног методолошког приступа. У наставку рада биће представљен методолошки оквир који је коришћен, уз детаљну евалуацију његових карактеристика, могућности и ограничења. На основу добијених теоријско-емпиријских резултата предложиће се правци за унапређење истраживачке праксе, укључујући избор и примену општенаучних метода и техника за прикупљање и обраду података. Овакво унапређење омогућиће интеграцију теоријских увида и практичних искустава у циљу изградње одрживог и флексибилног истраживачког модела.

3.1. Методолошки оквир

Током концептуализације истраживања (Milosavljević & Radosavljević, 2003: 410-411), на основу детаљне анализе постојећих научних и емпиријских (доктринарних) сазнања идентификовали смо специфичну повезаност између карактера БИРП, као сложеног облика угрожавања, и стратегијског планирања и усмеравања одбране. Преглед доступне научне грађе указао је на то да су БИРП препознати као градација опасности и предстаља основу за израду СНБ као кривног документа из кога проистичу стратегијско-доктринарних докумената планирања одбране.

Теоријска основа показује да БИРП, попут других друштвених феномена (нпр. миграција), настаје и има импликације на војне, социјеталне, економске, политичке и еколошке услове. Њихови актери били они природни или настали од човека су субјекти који, имају тенденцију да изазову опасности и угрозе безбедност критичне инфраструктуре грађане и саму државу. У мирнодопским условима, ван кризних ситуација, могуће је анализирати ефекте, укључујући њихове последице и резултате, како би држава изградила своју отпорност и припремила се за адекватан одговор.

Ова запажања су указала на значај теме и послужила као основа за развој и примену методолошког концепта према следећим теоријским основама: за избор

модела и дефинисање критеријума, рангирање чиниоца угрожавања на ИРП и анализа концепта. Овај концепт представља кључни алат за анализу, поређење и оптимизацију идентификовања БИРП РС.

Концепт обухвата четири корака, при чему је у првом кораку је анализиран теоријски основ чиме су проверена постојећа сазнања о БИРП и класификацији, као и референтном објекту који се штити на националном нивоу. Сходно томе је дескрипцијом и класификацијом створен основ за уочавање повезаности и интеракција између БИРП и примене метода за њихову идентификацију при изради основног усмеравајућег документа РС, а то је СНБ.

У другом кораку на основу модела одлучивања на стратегијском нивоу примењене су методу вишекритеријумске оптимизације. Ове научне методе операционих истраживања су се наметнуле због услова и критеријума које је потребно размотрити, као и однос између њих који је вишедимензионалан. Због тога су методе вишекритеријумске оптимизације примењене ради креирања реално могућих модела за анализу свих услова настанка опасности по безбедност РС. Ради израде и избора реалних и могућих модела за избор и дефинисање критеријума примењени су хибридни модели (комбинација више метода). Оне омогућују квалитативне и квантитативне дескрипције појаве природног, технолошког или друштвеног порекла које могу еволуирати у ситуацију којом се може угрозити безбедност државе. Хибридне методе анализе су одабране јер обезбеђује рад са високо неизвесним појавама и јер поред теоријског ослоњања на научне основе уважава и емпиријски допринос групе експерата. Такође, у претходној фази добијена категоризација и разврставање БИРП омогућила је одређивање референтног објекта безбедности и разликовање потребних параметара и њихових укупних вредности.

Како би утврдили на који начин изабрани критеријуми међусобно утичу једни на друге, као и карактер односа између њих у пет сектора - економски, војни, политички социјетални и еколошки и који дају највећи допринос тј. имају највећи тежински коефицијент разматрајући угрожавање безбедности државе, у трећој фази смо применили грубу DEMATEL-ANP методу. Пошто је ово проблем одређивања која алтернатива ће имати највећи утицај, односно тежинску вредност, према критеријумима (12 критеријума), употребљена је, такође, метода ВКО.

Четврта, завршна фаза истраживања детаљно је осмишљен и реализован како би се систематски проценио допринос примењеног методолошког концепта у утврђивању и разматрању чиниоца угрожавања РС и специфичног карактера критеријума, применом ВКО у сврху рангирања на БИРП при изради СНБ.

Класификација истраживања према својствима предмета, на основу поткритеријума природе предмета (Milosavljević, 1980: 27), дели се на емпиријска истраживања, која се ослањају на искуствене и чулне податке, и теоријска истраживања, која полазе од постојећих научних сазнања. Међутим, савремени приступ

показује да је ова подела адекватније приказана као „претежно теоријска, претежно емпиријска и комплексна истраживања“ (Јазовић, 2018).

Као и у другим областима, истраживање безбедносних претњи и специфичних облика угрожавања, попут БИРП-а, зависи од природе предмета истраживања. У контексту војних наука (Влагојевић, Старчевић & Зоговић, 2019), које су се развијале кроз праксу оружаних сукоба, основни изазов представља недостатак емпиријског предмета истраживања у мирнодопским условима (Милошевић, 1989: 9). Еволуција концепта безбедности и промене у облицима ратовања значајно су трансформисале стратегијске и тактичке поступке. Проширењем списка БИРП, као и мисија и задатака које извршавају оружане снаге, усложњени су фактори који утичу на динамику и ефекте угрожавања критичне инфраструктуре, а тиме и националне безбедности. Ове промене обухватају проширење оперативног контекста, јер оружане снаге данас, осим одбране територије, све чешће пружају подршку цивилним структурама у трећој мисији.

Сходно наведеном, ово истраживање се сврстава у комплексна, јер комбинује теоријске и емпиријске приступе како би пружио свеобухватан увид у проблематику.

3.2. Евалуација методолошког концепта

У наредном делу рада, ради евалуације примењеног методолошког концепта, сваки од корака истраживања биће детаљно образложен, док ће методе бити представљене у сажетом облику, с обзиром на то да су већ опширно обрађене у претходним поглављима. Примењени методолошки концепт осмишљен је с циљем „анализе и утврђивања односа између независне и зависне варијабле“ (Базић & Даниловић, 2015: 15).

У првом кораку истраживања, независна варијабла – БИРП – разложена је и подвргнута додатној анализи, јер је постојећа теоријска основа у војно-научном фонду оцењена као недовољно развијена и непотпуна. Други корак обухватао је примену вишекритеријумске оптимизације у процесима одређивање модела за дефинисање критеријума, будући да тренутно не постоје критеријуми за идентификовање БИРП на основу тежина последица по безбедност државе.

У трећем кораку примењене су, такође, методе операционих истраживања, које су изабране због своје погодности за решавање комплексних проблема вредновања – у овом случају, вредновање чиниоца угрожавања и њиховог рангирања на ИРП као основе за утицај на зависну варијаблу безбедност РС.

3.2.1. Корак I – опис и класификација

Анализом теоријског основа БИРП утврђено је да чиниоци угрожавања безбедности државе представљају природне и друштвено-историјске феномене који су нераскидиво повезани са свим друштвеним заједницама од њиховог настанка до данас. Не постоји друштвена заједница која се није суочила са овим феноменима. Историјски

примери указују на континуитет у њиховом присуству, различитост облика и употребу, као средства за постизање политичких циљева, како у унутрашњим односима, тако и на међународној сцени. Последице оваквих феномена укључују угрожавање опште безбедности, државног суверенитета, територијалног интегритета, па чак и самог опстанка држава.

Разноврсност облика и карактера БИРП значајно је отежала њихово јасно дефинисање. Ова термилошка непрецизност представља озбиљан проблем за практичну примену, посебно у изради СНБ, јер свака недореченост у дефиницијама може негативно утицати на израду осталих стратешко-доктринарних докумената и на процес планирања одбране.

Доступне дефиниције ових појмова често су условљене контекстом у којем се разматрају, као и специфичностима референтног објекта који је предмет заштите. Ово указује на хитну потребу за развојем унифицираног појмовног оквира који би обезбедио јасно и применљиво дефинисање ИРП, разматрајући њихову сложеност и различитост. Оваква прецизност је кључна за унапређење стратегијског планирања и ефикасно супротстављање овим феноменима.

У теоријском дискурсу не постоји велики јаз између ранијих теоријских основа безбедносног концепта и проширеног који је имао три импликације за област студија безбедности: прво, смањену улогу војне моћи; друго, неопходност преиспитивања начина на који смо некада размишљали о безбедности; треће, неопходност проширења онога што се подразумева под безбедношћу (Snider, 2012). Заговорници нетрадиционалног приступа су тврдили да се концепт безбедности мора проширити на невојне претње као што су еколошке, друштвене и економске.

Наведена саопштења су настала у различитим државама, под различитим друштвеним уређењима, културним оквирима, временским периодима и политичко-економским условима. Иако, постојећа теоријска основа и искуства стечена током сукоба на сопственој територији нису значајно унапредили теоријски оквир, прихваћена је синтагма „изазов, ризик и претња“ (Mladenović, 2022) .

До сада је мали број истраживача у домаћој научној заједници приступио проучавању БИРП, углавном због изазова везаних за допринос, оригиналност, самосталност и компетентност. Анализа ових аспеката показала је да је само неколицина истраживача практично учествовала у изради СНБ, те су се тек након вишегодишњег искуства одлучили за научну обраду и систематизацију знања о БИРП.

Осим тога, формулисање истраживачког проблема додатно је отежано утицајем стручне заједнице, која често критички гледа на научни приступ решавању практичних проблема, нарочито на анализу и упоредну евалуацију различитих приступа. То често доводи до „а priori“ одбацивања закључака истраживања.

Када је реч о доприносу и оригиналности, истраживаче додатно обесхрабрује неизвесност у погледу тога да ли ће њихов рад резултирати сасвим новим сазнањима,

идејама, процесима или односима, с обзиром на то да је литература о идентификацији БИРП објављивана у мањем обиму.

Током израде концепта истраживања, с циљем обезбеђења валидне теоријске и методолошке основе, уочена је потреба за парадигматском артикулацијом (Milosavljević & Radosavljević, 2000:411), како би се дефинисала и образложила сопствена полазишта истраживања.

Обзиром на сталне промене категоријалних појмова и различите приступе у одређивању БИРП, у првом кораку било је неопходно анализирати независну варијаблу – синтагму „изазов, ризик и претња.“ На основу расположивих дефиниција и извора који директно или индиректно разматрају значење ове синтагме, развијене су радна, реална и експликативна дефиниција, прилагођене потребама овог истраживања.

Након дефинисања и утврђивања садржаја БИРП, спроведена је анализа чинилаца и општих карактеристика ове сложене и савремене друштвене појаве која угрожава националну безбедност. У том контексту су разматрани појмови људске безбедности и идентитета као један аспект, и државоцентризма односно суверенитета као други аспект.

Као кључна обележја за одређивање карактера БИРП идентификована су:

1. Тежина последица по безбедност државе.
2. Територијални обухват.
3. Актери и вероватноћа појављивања.
4. Узроци настанка ИРП.

Ова обележја су послужила као основ за класификацију и типологизацију ИРП, чиме је омогућено прецизније одређивање њиховог обима и карактера у оквиру истраживања.

3.2.2. Корак II – одређивање модела за избор и дефинисање критеријума

С обзиром на то да БИРП, као облик угрожавања тренутно није присутан и не може се истраживати као конкретна појава, а да пројекат истраживања подразумева израду теоријског модела о предмету истраживања (Milosavljević, 1980: 242), приступило се дефинисању модела одлучивања ПИИР на стратегијском нивоу, кроз који је дефинисан процес идентификовања БИРП. Кроз овај процес, развијен је модел који је приказан на (слици 12).

Анализом доступног научног фонда и применом метода као што су анализа, апстракција, синтеза и генерализација, дошло се до дефиниције и класификације појмова изазов, ризик и претња. Главни проблем који се јавио јесте у томе, што резултати класификације указују на вишезначност ових појмова у контексту БИРП, односно да овај облик угрожавања нема једнозначну карактеристику, већ је карактер сваког појединачног случаја одређен комбинацијом више различитих обележја.

Такође непходно је било израдити више модела, јер је избор референтног модела за одређивање критеријума, а затим њихово дефинисање (одређивање међуодноса између критеријума и кластера као њихове тежинске вредности) морао бити подвргнут методама операционих истраживања (вишекритеријумске оптимизације) у више случајева.

Иако је савремени приступ националној безбедности везан за коцепт ризика, отпорност друштва, проблем модела избора критеријума је већи, јер се карактер БИРП разликује и према неким квалитативним својствима, за које смо модел истраживали у другим државама.

С обзиром на то да је сваки модел само поједностављена и делимична репрезентација стварности, заснована на нашој интуицији, приступило се одабиру модела који ће послужити као основа за израду нашег модела. Ради превазилажења ових ограничења и креирања модела, изабрали смо хибридную методу DIBR-FuzzyMAIRCA. Ова метода вишекритеријумске оптимизације је одабрана, јер омогућава рад са неизвесним и непрецизним подацима у појавама, и што поред теоријске базе научног фонда уважава и истраживачки допринос експертског вредновања. Поред тога, извршили смо одабир између следећих пет земља: Холандија, Норвешка, Шведска, Пољска и Швајцарска. Избор оптималног модела које користе предходно наведене државе, био је референтан за дефинисање критеријума који ће се користити за идентификовање БИРП.

За процену интерне конзистентности парова током хибридне методе употребљени тј. анкетирани су припадници Института за стратегијска истраживања, стратегијском нивоу, јер су они најбоље упознати са БИРП. Коначно, изабрана је Холандија и њен модел избора критеријума према интересима који су дефинисани пре избора критеријума, што није била пракса при изради наше СНБ.

Након тога, изабране критеријуме смо на основу интереса у актуелној СНБ распоредили према секторском приступу у пет сектора. Оно што нам је била одредница за избор методе за дефинисање критеријума јесте да изабрани критеријуми међусобно утичу једни на друге, као и карактер међуодноса у пет сектора: економски, војни, политички, социјетални и еколошки, односно који дају највећи допринос тј. имају највећи тежински коефицијент разматрајући угрожавање безбедности државе, те смо применили грубу DEMATEL-ANP методу. И овде смо користили девет експерата Института чију смо компетентност проверили употребом DELFI методе (Saković, 2021:156; Tešić & Vožanić, 2024:6).

Сумарно, хибридне методе вишекритеријумске оптимизације у комбинацији са хипотетичко-дедуктивном методом и групом експерата показале се као веома корисне за одређивање тежинских вредности критеријума. Применом наведених метода омогућено је добијање међусобног утицаја међу критеријумима и секторима, што је значајно у процесу идентификације БИРП. Поред овога, потврђено је да хибридне

методе вишекритеријумске анализе, као техника, омогућава добијање научно-истраживачких резултата високе објективности, јер је употреба грубих бројева неутралисала субјективност.

3.2.3. Корак III – рангирање чиниоца угрожавања

У трећем кораку нашег истраживања смо се такође, изабрали примену метода ВКО, чиме је омогућено доношење одлука на стратегијском нивоу (Milosavljević, 1980: 251), тј. како ће систем безбедности РС у зависности од дефинисаних критеријума идентификовати чиниоце угрожавања (рангирати БИРП).

Ради уочавања узрочно-последичних веза између безбедности РС и дефинисаних критеријума за идентификовање тежина последица угрожавања безбедности и потврђивања хипотезе у вези избора до адекватног модела за утврђивање листе безбедносних изазова ризика и претњи, наметнула су се два истраживачка питања. Прво истраживачко питање је да ли ће рименом вишекритеријумских метода у процесу евалуације манифестних облика угрожавања безбедности, учинити процес рангирања БИРП прецизнијим? Друго истраживачко питање се односи на коначне вредности тежина последица и гласи: да ли је на основу преференција одлуке могуће је рангирати појаве угрожавања безбедности по степену опасности, на ИРП?

Како је ово проблем избора оптималне алтернативе (одређивање тежинских вредности чиниоца угрожавања), која ће имати највећи тежину последица на безбедност РС (циљ), према одређеним критеријумима (према интересима који се штите и секторског аналитичког сочива), примењене су методе вршекритеријумског одлучивања. Како би се математички обрадиле непрецизности, неодређености и неизвесности, односно како би се прецизније вредновали критеријуми и рангирале алтернативе, развијен је хибридни модел који комбинује више метода ВКО, и то: грубих MAIRCA, COPRAS, MAVAC и VIKOR.

Како би утврдили који чиниоци угрожавања имају већи утицај и да ли је на основу преференција одлуке могуће је рангирати чиниоце угрожавања безбедности по степену опасности, на БИРП, помоћу грубе MAIRCA методе добили смо ранг алтернатива (чиниоца угрожавања безбедности на БИРП). Добијени резултати вредновања су проверени и потврђени методама грубе COPRAS, MAVAC и VIKOR.

Ради умањења утицаја субјективности, значај последица угрожавања безбедности (критеријума) и тежина утицаја чиниоца угрожавања безбедности РС које смо преузели из акуелене СНБ (алтернатива) је вредновало више ДО (експерата), а потом су њихове оцене (преференције) биле третиране грубим бројем и агрегиране ради даље употребе у методи операционих истраживања.

3.3. Смернице будућег развоја

Методолошки допринос овог истраживања огледа се у проширивању и потврђивању постојећих научних сазнања о примени конкретних метода и поступака у оквиру истраживачког проблема, уз детаљну процену њихове ефикасности и применљивости у датом контексту. Посебан акценат је стављен на коришћење аналитичких и синтетичких метода, хипотетичко-дедуктивног приступа, метода операционих истраживања и метода за прикупљање података, укључујући технике анкетања и интервјуа. Развијени методолошки концепт обезбеђује применљивост у процесу истраживања и одабира метода за прикупљање података приликом идентификације БИРП, чиме се омогућава идентификовање узрочно-последичних односа између карактеристика чиниоца угрожавања безбедности РС и избора адекватних метода за прикупљање података.

Практични допринос истраживања огледа се у анализи чиниоца угрожавања безбедности као сложеног феномена, што омогућава систематизацију знања о идентификацији БИРП и њиховом утицају на безбедност РС. Иако је број расположивих научних метода ограничен, комбинације њихове примене су теоретски неограничене, а избор метода у овом истраживању био је диктиран специфичностима истраживаног предмета.

Прво, недовољна теоријска разрађеност ИРП као сложеног облика угрожавања безбедности захтевала је дубљу теоријску анализу уз примену хипотетичко-дедуктивне и компаративне методе. Овакав приступ је омогућио разраду појмовних и методолошких оквира потребних за шире разумевање феномена.

Друго, процес идентификације БИРП, који се спроводи у оквиру израде Стратегије националне безбедности (СНБ), није заснован на универзалној матрици. Уместо тога, он је условљен специфичним потребама, карактеристикама оперативног окружења и концептом планирања на стратегијском нивоу.

Поред тога, у савременом контексту, улога војске, која се традиционално повезује са супротстављањем спољним оружаним претњама, може брзо еволуирати у водећу улогу, посебно услед проширивања концепта безбедности. Ова динамика је захтевала примену методе визуелизације, концептуализације и организације (ВКО) ради креирања модела (контекста) који може послужити као основа за даље истраживање и анализу.

Треће, пошто је задатак оперативног планирања подршка организационој јединици МО која се бави израдом стратегијско-доктринарних докумената у

разумевању ситуације и одлучивању, а узимајући у обзир да постоје ситуације у стратегијском окружењу од којих зависе начин за прикупљање, обраду и достављање података за анализу (структурирани и неструктурирани). Овај процес препоручује примену метода за решавање оперативних проблема за истраживање чиниоца угрожавања безбедности, јер су операциона истраживања, као базична дисциплина управљања процесима на стратегијском нивоу „утемљено на математичким алатима, чији је циљ да се, кроз координацију научног и практичног рада, као и примену и развој метода операционих истраживања, обезбеде аргументовани и јасни закључци који подржавају и унапређују функцију управљања у организованим системима“ (Памучар, 2017). Ове методе омогућавају квантификацију разнородних критеријума уз очување њихових међусобних односа и релативних вредности. Такође, оне дозвољавају поређење и агрегирање избора различитих доносилаца одлука (ДО), при чему се узима у обзир „појединачна тежина“ сваког експерта. Математичка основа метода такође омогућава обраду улазних података, чиме се осигурава да непрецизности или неодлучности доносилаца одлука не буду занемарене, а истовремено се смањује утицај субјективности у процесу одлучивања.

Коначно, истраживањем су научно описани БИРП, извршена класификација и типологизација избором референтног објекта који се штити. Затим, на научној основи утемељени критеријуми су дефинисани, уз објашњење везе између карактера ранжираних БИРП, који чине независну варијаблу, и угрожавања безбедности Републике Србије као зависне варијабле. Према сложености, смеру и интензитету (Milošević, 1989: 90), комплексна, управна и карактерише се високим интензитетом. Проблематика је комплексна јер укључује више међусобно повезаних фактора (економске, војне, политичке, социјалне и еколошке), чија интеракција утиче на избор метода за идентификацију БИРП. Управна је јер карактер БИРП зависи од стратешког окружења, а самим тим и одговарајући математички алати за идентификацију фактора угрожавања безбедности. Ова проблематика је и високог интензитета, јер промена тежинских вредности фактора угрожавања може довести до промене карактера БИРП, што, у зависности од обима изазова, може прерасти у ризик са значајнијим последицама по безбедност Републике Србије.

Овај закључак је изнет с обзиром на чињеницу да се природне и друштвене појаве не могу у потпуности и са апсолутном тачношћу истражити. Ово произилази из чињенице да је “објективно немогуће свести било коју појаву на једноставан однос између два изолована фактора угрожавања” (Milošević, 1989: 93). Поред тога, уочава се

и могућност за даљи истраживачки развој у области процене БИРП и унапређења процеса употребом метода операционих истраживања ради добијања прецизнији резултата са што мање субјективности..

У вези са првим питањем, иако је ова студија дала одређене опште закључке, било би корисно детаљније истражити и применити концепт ризика, који доста примењен у страним земљама, а видели смо на примерима земаља које су чиниле обухват истраживања модела за избор и дефинисање критеријума. Применом процеса рангирања видимо да у појавама преовлађују ризици, то нас упућује на закључак да технологија будућности при идентификовању и процени БИРП би требала да буде концепт „ризика“ који је приказан у нашем истраживању, не разматрајући при томе да ли је држава мала или велика или да ли има одређен значај у међународним односима, као регионална сила.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Налази резултирају три тренда значајна за безбедносну политику РС. Прво, дошло је до експанзије врста феномена који се називају проблемима безбедности, а који су усмерени на различите области политике. Друго, упадљиво је посматрати како је безбедност постала циљ и проблем за политику у целини, будући да је раније била првенствено везана за сектор одбране. Треће, језик ризика је направио продор у безбедносни дискурс, прогресивно током година, заједно са још увек приоритетним језиком претњи. Ово је посебно случај за питања техничке инфраструктуре и општи развој догађаја у иностранству, док сајбер безбедност и одређени аспекти војне безбедности задржавају својства повезана са логиком претњи. Заиста, оно што компликује слику јесте да се ова промена ка проширеној безбедности и концептуализацији ризика десила, док су у исто време и традиционалне безбедносне идеје остале важне. Стога, морамо да се позабавимо емпиријским контекстом који није „еволуирао“ од једног начина безбедности до нечег другог. Пре је случај да можемо да видимо ширење и продубљивање безбедности, укључујући концептуализације у смислу ризика и начина „чињења“ безбедности који има везе са безбедносним изазовима везаним за климу, технолошке рањивости, глобалне обрасце мобилности и ризик од терористичких аката. На основу ових резултата, закључујемо, да са једне стране, традиционално безбедносно размишљање и даље преовлађује, као једна од главних логика начина на који политика националне безбедности прати ИРП. То што данас имамо компликованију слику, не значи да треба занемарити егзистенцијалне (иако нискоризичне) опасности по територијалну целовитост и државни суверенитет. Додуше, ниједан други идентификовани безбедносни проблем, осим војне агресије није препознат као потенцијал да непосредно угрози наставак постојања државе. Међутим, акценат се овде мора ставити на „непосредни“ део, пошто се многи ризици који су дефинисани сигурно могу посматрати, као озбиљне претње или доводе у опасност функционисање РС, као политичког субјекта и добробит њеног становништва, иако не на јасно препознатљив начин и у непосредном смислу.

У другом контексту, ово истраживање је показало да је неопходна промена безбедносне политике како би се уз логику претње укључила и логика ризика, што би довело до повећања безбедности ризика у размишљању о националној безбедности у РС. Док се безбедносна политика јасно односи на територијалну безбедност и

национални суверенитет путем војних средстава и ресурса, она је много више од тога. Реч је и о економској, друштвеној и еколошкој безбедности. Он поприма облик ризика у решавању увек недовољно ефикасне природе безбедносних проблема и могућих последица климатских промена, природних катастрофа, потенцијалног тероризма и технолошких поремећаја. Он препознаје колико ризика који угрожавају безбедност државе никада не могу бити контролисани или чак потпуно идентификовани, и предлаже начин размишљања, живљења са безбедношћу и бављења њоме који се егзистенцијално разликује од начина на који се политички односимо према питањима планирања одбране. То показује да је безбедносна политика преузела својства која не функционишу у складу са претпостављеним принципима традиционалне безбедности, са јасно препознатљивим претњама које се могу елиминисати и друштво након тога наставља „нормално” функционисање пре него што се појави следећи акутни проблем. Уместо тога, можемо видети како је безбедносна политика делимично конфигурирана у смислу континуираног стања управљања потенцијалним и неизвесним безбедносним проблемима различитих типова у неколико сектора политике, у име безбедности.

Ако је концепт ризика у безбедносној политици током Хладног рата инструментално коришћен, као средство за процену вероватноће да ће противници предузети акцију – посебно у вези са нуклеарним оружјем – и покушају да процене последице тих акција, сигурност ризика у смислу да се овде користи, сугерише нејаснију логику. Данас се чини да безбедност од ризика обухвата генерално штетне догађаје, војне и друге. Ово показује како концепт безбедности сада има више слојева него, што укључује ретроспективно схватање хладноратовске безбедности. Концепт ризика је више начин размишљања и „чињења” безбедности, а не инструмент за процену вероватноће да ли ће се нешто десити.

Безбедносни апарат се сада састоји од више актера, технологија и мандата који су додељени за решавање сложеног спектра питања, који разбијају многе концептуалне разлике које су претходно подржавале безбедносну политику као такву, али и две одвојене логике коришћене у овом поглављу. Суочавамо се са спољним претњама, као и са унутрашњим ризицима, са намерним непријатељским чиниоцима, али и са опасностима које нису повезане са конкретним чиниоцима, са државним и недржавним актерима, са војним и невојним изазовима, са идентификованим актерима и неидентификованим чиниоцима, са претњама које су конкретне и дешавају се у физичком простору, али и са ризицима који могу настати на непознатим вишеструким локацијама или у сајбер простору, све то уз различите степене предвидивости. Другим

речима, безбедност ризика све више циља на појединце или групе, као потенцијалне опасности или објекте заштите, „унутар” области управљања. Међутим, у исто време, традиционална политика која се односи на мање-више конкретне и ратне претње „споља” државе остала је на месту или је само привремено потиснута. Импликације из овога сугеришу да ће се владе ангажовати са нејасним безбедносним окружењем, где тврде да се баве свим врстама ризика и претњи, али где ће на крају бити постављени приоритети који привилегују неке бриге у односу на друге, кроз процесе доношења одлука које заслужују јавни увид.

Приоритети политике који се односе на тоталну одбрану РС који су скинути са дневног реда након ратова деведесетих година 20. века, поново су се појавили или се поново успостављају уз, у неким случајевима, само мала прилагођавања и ажурирања. Заиста, нови ризици, старе претње, као и хибридни феномени сада би требало да се носе са оним, што се може назвати „тоталном одбраном 2.0”; односно „холистички“ апарат који покрива спектар опасности, антагонистичких сила и сумњивих појединаца, систем за идентификовање мноштва БИРП – без њиховог мешања у једно те исто. Стога се може закључити да је безбедносна политика РС данас изведена логиком и образложењем који није потпуно отворен, нити стриктно дихотоман, већ, ако ништа друго, двојан и двострук. Оно што се некада схватало као „тотално“ у традиционалном моделу „општенародне одбране“ „тоталне одбране“ из доба хладног рата, у извесном смислу је добило ново, проширено и далеко сложеније значење.

„Укупно“ се више не односи на мобилизацију различитих грана домаће одбране, већ се односи на то како се практично све друштвене појаве могу сматрати „опасним“ и стога потенцијалним „безбедносним питањем“ којим ће се бавити „професионалац за безбедност“ и разврстати у оквиру за управљање изазовима и ризиком или ублажавање претњи. Безбедносна политика је на неки начин постала нова „нормална политика“ данас, у смислу да су готово све области политике на различите начине почеле да се односе на – односно, да подржавају или поткопавају – успостављање, планирање и функционисање како друштвених, тако и територијалних облика безбедности. Територијална безбедност се није окренула друштвеној безбедности после Хладног рата, а друштвена безбедност се није вратила на територијалну безбедност после 2014. Можда, уз дуалност и двојност савременог безбедносног рада, модел тоталне одбране 2.0 који се тренутно планира у РС може означавати нови облик „друштвено-територијалне безбедности“. Шира питања од значаја за безбедносне студије о којима

треба да знамо више односе се на распрострањеност и коегзистенцију претњи и логике ризика у другим окружењима.

С обзиром на значај планирања система одбране и потребу за осигурањем континуитета функционисања субјеката одбране у свим просторним, временским и оперативним условима, неопходно је увести и системски проучавати процес управљања БИРП у МО и ВС.

Увођење овог процеса је усклађено са захтевима управљања БИРП, као и са израдом Стратегије националне безбедности РС. Његов циљ је указивање на предности и недостатке постојеће идентификације БИРП у систему одбране, ради предвиђања и успостављања одговарајућих мера и активности за решавање актуелних и будућих кључних изазова у вези са стањем, као и оперативним и функционалним способностима МО и ВС, у оквиру расположивих ресурса. Овакав приступ омогућава свеобухватније и ефикасније реаговање на динамичне услове безбедносног окружења, доприносећи дугорочној стабилности и сигурности државе.

У складу са постављеним циљем рада, извршена је свеобухватна анализа различитих приступа моделовању процеса идентификовања БИРП у страним системима одбране, с циљем предлагања критеријума за идентификацију тежине последица по безбедност РС које би настале у случају њиховог испљивања. Овај модел треба да буде примерен потребама израде процене БИРП при изради СНБ и да допринесе даљем развоју система одбране.

При изради модела, посебан фокус стављен је на доступна сазнања о управљању БИРП у системима одбране страних земаља. Анализа различитих модела показала је да се у већини приступа витални интереси државе сматрају кључним елементом за ефикасну анализу безбедносних угрожавања.

Приликом израде модела за идентификовање, било је неопходно обезбедити:

1. Компатибилност са актуелним моделом процене војних и невојних БИРП.
2. Усаглашеност са постојећим оквиром управљања БИРП система одбране.

Предложени модел треба да обезбеди ефикасно и ефективно идентификовање БИРП у МО и ВС, узимајући у обзир динамично безбедносно окружење и ограничене ресурсе, што ће у крајњем исходу допринети повећању ефикасности и оперативних способности система одбране.

Сходно наведеном, може се рећи да је национална безбедност угрожена ако су витални интереси државе и/или друштва угрожени до те мере да постоји – потенцијални – друштвени поремећај. Трагајући за теоријским оквиром за систематско

научно проучавање БИРП као савременог и сложеног облика угрожавања многих држава, одлучили смо се за Бузанов модел аналитичког сочива за истраживање манифестних облика појава или чиниоца угрожавања националне безбедности као референтног објекта (Buzan et al., 1998) и (Buzan, & Hansen, 2009). Како би се целовито сагледали чиниоци угрожавања, анализирани су доступне дефиниције, облици и начини класификације БИРП као специфичне карактеристике које одражавају промене у друштву, технологији и геополитичким односима.

У складу са теоријским детерминисањем синтагме у СНБ „изазов, ризик и претња” уочен је стратешки значај раздвајања синтагме (Пић, 2010:46-47). Због широке примене у великом броју земаља појавило се много дефиниција ове појаве. Узимајући у обзир методолошка упутства професора методологије (Milosavljević & Radosavljević, 2000:167) „ненегативност, предметност, садржајност, свестраност, суштинску прецизност, сложеност, развојност, сразмерност и тачност, као особине добре дефиниције“, велики број експерата безбедности је покушао да дефинише ове чиниоце угрожавања безбедности, међутим у литератури је уочено је да су одређења незадовољавајућа (Пић, 2010:46-47). Проблем на који се наилази је у дефинисању „безбедносних изазова“ који је претежно негативан, затим непотпуно одређење „безбедносна претња“ као о „најопаснијем“. Поред тога, постављено је и питање „да ли нам је синтагма „безбедносни изазов, ризик и претња” уопште била неопходна за увоз“ (Пић, 2010:46-47) јер „не постоји јасно разграничавање на факторе и субјекте угрожавања безбедности“.

Недовољна појмовна разјашњеност проузрокује разне врсте импликација и практичних проблема, који се највише манифестују у виду занемаривања или потпуног игнорисања вредносног значења појмова безбедносног изазова ризика и претње. Методом анализе историјски и савремених тумачења подстигми „безбедносни изазов“, „безбедносни ризик“ и „безбедносна претња“ у доступним дефиницијама и изворима који се непосредно или посредно баве њиховим значењем, те узимајући у обзир њихову променљивост и различите приступе у дефинисању, за потребе овог истраживања предложили смо и користили следеће дефиниције:

1) Изазов је појам који означава појаву или процес који је могућ и вероватан, свеобухватно и вредносно неодређен. Ако превлада негативна одлука, изазов постаје ризик, а вероватноћа штетног утицаја постепено расте. Изазов је стање у којем се субјект подвргава суђењу, при чему ситуација може имати позитиван или негативан епилог.

2) Ризик је могућност губитка, повреде, неугодности, оштећења или уништења. За разлику од изазова, ризик има негативну конотацију. Осим тога, изазов постоји или не постоји, а ризик је мање-више вероватан.

3) Претња представља јасну намеру да се проузрокује штета, нанесе штета, повреда, уништење или кажњавање. У најширем смислу, претња је свесна намера да се нанесе штета особи, ентитету, имовини или исправи, да се примора објекат да се придржава наметнутог понашања. Општи термин за стање потенцијалне националне несигурности је угрожавајући.

Након одређења садржаја подситагми „безбедносни изазов“, „безбедносни ризик“ и „безбедносна претња“, и њихове класификације, анализиран је референтни објекат безбедности. Успешно дефинисање и категоризација савремених ИРП у оквиру безбедносних студија захтева успостављање референтних објеката – онога што се штити. У том смислу се појављују два витална референтна објекта: држава (укључујући суверенитет) на једној страни и појединац (друштво) са својим идентитетом на другој (Orlić, 2004). Оба ова референтна објекта су кључна за анализу проблема, јер држава губи суверенитет, губи статус државе, док опстанак друштва зависи од очувања његовог идентитета (Roe, 2010). Други референтни објекти имају мањи значај у решавању овог питања, или се могу сагледати кроз сочиво претходно наведених. Овака коцептуализација референтног објекта кроз анализ националне безбедности, омогућава примену аналитичког оквира за анализу чиниоца угрожавања безбедности државе. Наиме, анализирајући безбедносне теорије и услове савременог окружења и сукоба, који су резултат дешавања након 2014. године и анексије Крима од стране Русије државоцентризам односно национална безбедност поново је у фокусу мултиполарног света.

Анализа теоријског основа, концепата безбедности и његовог сложеног облика - појава угрожавања је потврдила применљивост Бузановог модела секторског приступа за истраживање појава угрожавања безбедности државе. Такође, потврђене су прва посебна и прва поједначна хипотеза да је идентификовање референтног објекта основна за типологизацију и да зависи од комплексног сета друштвених услова и узрока, а да је појмовно одређење БИРП основ за ваљану научну класификацију и типологизацију.

Пошто БИРП нису актуелни процеси који се могу тренутно анализирати у наредној фази проучавања чиниоца угрожавања приступило се моделовању. Методом моделовања приступило се одређивању модела одлучивања на стратегијском нивоу

кроз који је дефинисан процес идентификовања БИРП. Моделовањем се дошло до модела одлучивања ПИИР на стратегијском нивоу.

С обзиром на то да сваки модел представља поједностављен и делимичан приказ стварности, заснован на нашој интуицији, приступило се одабиру модела, који ће служити као основа за развој нашег модела. Ради превазилажења ових ограничења и креирања, изабрали смо хибридную методу DIBR-FuzzyMAIRCA. Ова метода вишекритеријумске оптимизације је одабрана, јер омогућава рад са неизвесним и непрецизним подацима у појавама, и што поред теоријске базе научног фонда уважава и истраживачки допринос експертског вредновања. Поред тога, извршили смо одабир од следећих пет земља: Холандија, Норвешка, Шведска, Пољска и Швајцарска. Избор оптималног модела које користе предходно наведене државе, био је референтан за дефинисање критеријума, а који ће се користити за идентификовање БИРП.

За процену интерне конзистентности парова током хибридне методе анкетирани су припадници Института за стратегијска истраживања, јер су они најбоље упознати са БИРП. Експерти и њихове компетенције су верификовани према моделу приказаном у (Ђоровић & Рамушар, 2016: 259-266). Сходно добијеном коефицијенту компетенције вреднованих експерата и који је био већи од 0,5, они су оцењени као компетентни у складу са технологијом приказаном у (Воžанић, 2016:44). У методама ВКО коефицијенти компетенције додатно су нормализованим вредностима отежане преференције критеријума и алтернатива.

Коначно, изабрана је Холандија и њен модел избора критеријума према интересима који су дефинисани пре избора критеријума, што није била пракса при изради наше СНБ. Овим је потврђена и друга поједначна хипотеза прве посебне хипотезе „Бројни су критеријуми на основу којих је могуће вршити научне класификације појава угрожавања безбедности, што упућује на нужну примену метода вишекритеријумске анализе“.

Након тога, наше критеријуме смо на основу интереса у актуелној СНБ распоредили према секторском приступу у пет сектора. Оно што нам је била одредница за избор методе за дефинисање критеријума јесте да изабрани критеријуми међусобно утичу једни на друге, као и карактер међуодноса у пет кластера економски, војни, политички социјетални и еколошки, односно који дају највећи допринос тј. имају највећи тежински коефицијент разматрајући угрожавање безбедности државе, те смо применили грубу DEMATEL-ANP методу. И овде смо користили девет експерата Института чију смо компетентност проверили употребом DELFI методе. Сумарно,

хибридне методе вишекритеријумске оптимизације у комбинацији са хипотетичко-дедуктивном методом и групом експерата показала се као веома корисне за одређивање тежинских вредности критеријума. Применом наведених метода омогућено је добијање међусобног утицаја међу критеријумима и секторима, што је значајно у процесу идентификације БИРП. Поред овога, потврђено је да хибридне методе вишекритеријумске анализе као техника, омогућава добијање научно-истраживачких резултата високе објективности, јер је употреба грубих бројева неутралисала субјективност.

На овај начин је верификована и друга посебна хипотеза која гласи: „Применом метода за подршку групног одлучивања могу се утврдити критеријуми, чиме ће се унапредити квалитет идентификације БИРП“. Потврђене су и њене две појединачне хипотезе, прва појединачна да је „Применом групног одлучивања могуће је утврдити кључне критеријуме за идентификацију БИРП, што може допринети побољшању ефикасности модела“ и друга појединачна да је „Вредновањем критеријума, могуће је утврдити тежинске вредности критеријума, који представљају улазне елементе модела утврђивање листе БИРП“.

У трећем, ради уочавања узрочно-последичних веза између безбедности РС и дефинисаних критеријума за идентификовање тежина последица угрожавања безбедности и потврђивања хипотезе да до адекватног модела за утврђивање листе безбедносних изазова, ризика и претњи наметнула су се два истраживачка питања. Прво истраживачко питање је да ли ће применом вишекритеријумских метода у процесу евалуације манифестних облика угрожавања безбедности, учинити процес рангирања БИРП прецизнијим? Друго истраживачко питање се односи на коначне вредности тежина последица и гласи: Да ли је на основу преференција одлуке могуће је рангирати појаве угрожавања безбедности по степену опасности, на ИРП?

Како је ово проблем избора оптималне алтернативе (одређивање тежинских вредности чиниоца угрожавања), која ће имати највећи тежину последица на безбедност РС (циљ), према одређеним критеријумима (према интересима који се штите и секторског аналитичког сочива), примењене су методе вршекритеријумског одлучивања. Како би се математички обрадиле непрецизности, неодређености и неизвесности, те омогућило прецизније вредновање критеријума и рангирање алтернатива, развијен је хибридни модел који комбинује више метода вишекритеријумске оптимизације (ВКО), и то: грубе MAIRCA, COPRAS, MABAC и VIKOR.

За прикупљање података и овде смо искористили експертско оцењивање (група од девет изабраних експерата Института), јер је са проблемом избора метода за вредновање чиниоца угрожавања брзбрдности, као и карактеристикама ових метода и њиховим конкретним резултатима емпиријски упознат мањи број лица у МО и ВС. Како би утврдили који чиниоци угрожавања имају већи утицај и да ли је на основу преференција одлуке могуће је рангирати чиниоце угрожавања безбедности по степену опасности, на ИРП, помоћу губе MAIRCA методе добили смо ранг алтернатива (чиниоца угрожавања безбедности на ИРП). Добијени резултати вредновања су проверени и потврђени методама грубе COPRAS, MAVAC и VIKOR методе.

Ради умањења утицаја субјективности значај последица угрожавања безбедности (критеријума) и тежину утицаја чиниоца угрожавања безбедности РС које смо преузели из акуелене СНБ (алтернатива) вредновало је више ДО (експерата), а потом су њихове оцене (преференције) биле третиране grubим бројем и агрегиране ради даље употребе у методи операционих истраживања.

За прикупљање података изабрана је метода експертског оцењивања, јер је са проблемом избора метода идентификовање БИРП, као и карактеристикама сваке од метода и њиховим практичним резултатима емпиријски упознат мањи број лица у Војсци Србије. У групу од девет експерата (доносиоца одлуке) су бирани старешине које су током свог рада радили на процени и вредновању појава угрожавања безбедности. Задатак одабраних експерата био је да упореди тежину последица угрожавања (критеријуме) са аспекта значаја за безбедност РС, а потом вреднује чиниоце угрожавања безбедности (првих десет ИРП препознатих у СНБ - алтернатива) према сваком критеријуму респективно. Подаци су обезбеђени интервјуом појединачно са сваким експертом.

Резултати показују да су добијене вредности тежина последица по разматраним чиниоцима угрожавања безбедности РС различити, сходно примењеним критеријумима. Највећи тежински коефицијент је имао „Организовани криминал“, а прате га „Противправно једнострано проглашена независност територије коју административно обухвата Аутономна Покрајина Косово и Метохија“ и „Обавештајно-субверзивна делатност“ према (табели 35). Потврда да различит карактер тежина последица утиче на безбедност РС види се у тежинским вредностима чинилаца угрожавања безбедности, које су нам омогућиле да на основу одређене скале извршимо рангирање, односно да ли је одређена појава представља потенционални изазов, ризик или претњу. Ово је био и циљ нашег истраживања да се на научној основи изврши

њихово рангирање. Скалу смо дефинисали по следећем: до 0,30 означава изазове, 0,31 до 0,70 означава ризике, а вредности преко 0,71 означавају претње. Према добијеним резултатима „Организовани криминал“ представља претњу безбедности за референтни објекат односно Републику Србију (табела 35). Скала је дефинисана према Приручнику армије САД, који се бави управљањем ризиком (енгл. *Composite risk management*) (*FM 5-19 Composite Risk Management*, 2006:1-2.). Додатно анализа тежинских вредности указује да „Оружана агресија“ и „Оружана побуна“ имају далеко најниже вредности и сврстане су у изазове. На основу ранга појава угрожавања можемо закључити да БИРП имају различите вредности, те да претстављају градацију опасности (што смо констатовали на почетку истраживања), и ово је доказ постављене тезе. Такође можемо констатовати да безбедност РС зависи од карактера БИРП.

Применом метода операционих истраживања дошли смо до верификовања треће посебне хипотезе „Применом вишекритеријумских метода могуће је доћи до адекватног модела за утрђивање листе БИРП од значаја за безбедност РС“ и њених појединачних прва појединачна која гласи да ће се „Применом вишекритеријумских метода у процесу евалуације манифестних облика угрожавања безбедности, учинити процес рангирања БИРП прецизнијим“ и друга појединачна „На основу преференција одлуке могуће је рангирати појаве угрожавања безбедности по степену опасности, на ИРП“.

Хибридни модели које смо применили су, пре свега, показали да је могуће сагледавање разлика за које неки експерти нису мислили да постоје. Пример за то је рангирање тежина последица угрожавања (критеријума), јер ни један експерт није сматрао да неки од наведених критеријума има највећу доминантност, а оцене у току интервјуа су превасходно дате тако да су им разлике у једном индексном поену. Ипак применом грубих DEMATEL-ANP метода за вредновање и рангирање критеријума разлике су очигледне.

Четврти, завршни корак истраживања детаљно је осмишљен и реализован како би се систематски проценио допринос примењеног методолошког концепта у идентификовању и разматрању чиниоца угрожавања РС и специфичног карактера критеријума, применом ВКО у сврху рангирања на БИРП при изради СНБ.

Класификација истраживања према својствима предмета, на основу поткритеријума природе предмета (Milosavljević, 1980: 27), дели се на емпиријска истраживања, која се ослањају на искуствене и чулне податке, и теоријска истраживања, која полазе од постојећих научних сазнања. Међутим, савремени приступ

показује да је ова подела адекватније приказана као „претежно теоријска, претежно емпиријска и комплексна истраживања“ (Lazović, 2018).

Као и у другим областима, истраживање безбедносних претњи и специфичних облика угрожавања, попут БИРП-а, зависи од природе предмета истраживања. У контексту војних наука (Blagojević, Starčević & Zogović, 2019), које су се развијале кроз праксу оружаних сукоба, основни изазов представља недостатак емпиријског предмета истраживања у мирnodопским условима (Милошевић, 1989: 9). Еволуција концепта безбедности и промене у облицима ратовања значајно су трансформисале стратегијске и тактичке поступке. Проширењем списка БИРП, као и мисија и задатака које извршавају оружане снаге, усложњени су фактори који утичу на динамику и ефекте угрожавања критичне инфраструктуре, а тиме и националне безбедности. Ове промене обухватају проширење оперативног контекста, јер оружане снаге данас, осим одбране територије, све чешће пружају подршку цивилним структурама у трећој мисији.

Сходно наведеном, ово истраживање се сврстава у комплексна, јер комбинује теоријске и емпиријске приступе како би пружило свеобухватан увид у проблематику. Коначно, овај модел се показао употребљивим и надасве значајним за ДО на стратегијском нивоу, односно за организациону јединицу МО, која се бави израдом СНБ, јер у коначном резултат (ранг) БИРП показује да на неке процесе треба потрошити ресурсе и треба их даље развијати.

Овим је верификована и четврта посебна хипотеза која гласи. „Ефекти унапређења постојећег модела за идентификовање БИРП су вишеструки и вишезначни, а најзначајнији се огледа у доприносу достизања високог нивоа објективности доносилаца одлука у процесу израде стратегијских докумената“.

Једна од најзначајнијих карактеристика предложених модела, која доприноси унапређењу квалитета управљања БИРП у систему одбране, јесте њихова усаглашеност са основним фазама процеса управљања, које су признате у теорији менаџмента. Избор оптималног модела заснован је на вредновању алтернативних решења према критеријумима утврђеним истраживањем, при чему је приказани поступак проверљив и омогућава анализу осетљивости и стабилности добијеног решења.

Предложени модел подржава рад са свим типовима података, омогућавајући њихово мерење и уједначену обраду како квантитативних тако и квалитативних података. Уз минималне модификације, применљив је и на друге субјекте у систему одбране. Посебно је значајна примена метода вишекритеријумског одлучивања,

техника стратегијског управљања и презентованог модела одлучивања који доприносе ефикаснијем процесу управљања.

На основу спроведеног истраживања, кључни доприноси овог рада огледају се у систематизацији теоријских сазнања и различитих приступа управљању идентификацијом БИРП. Предложени модел се у потпуности може користити за процену БИРП приликом израде СНБ и других стратешко-доктринарних докумената у систему одбране. Израдом модела успостављена је основа за даље истраживање управљања БИРП у другим субјектима система одбране, као и за проширење знања о управљању овим процесима у одбрамбеним системима других земаља.

Допринос рада огледа се и у обезбеђивању аналитичког приступа управљању идентификацијом БИРП, идентификовању кључних проблема и предлагању решења која омогућавају доследну примену процена БИРП приликом израде СНБ. Предложени модел дефинише адекватне критеријуме и кључне индикаторе БИРП РС, омогућавајући поуздано праћење и идентификацију угрожавања безбедности у оквиру процена БИРП.

При томе, треба имати на уму да се природне, технолошке и друштвене појаве не могу до краја егзактно спознати, нарочито јер „објективно није могуће наведене појаве свести на прост однос, као између два изолована чиниоца“ (Milošević, 1989: 93). Овим наводом указујемо да постоји простор за даља истраживања и развој у области БИРП и то у смислу искуствене генерализације и даљих тенденција развоја. Тестирање модела показало је потребу за изменом смерница у изради процена БИРП, рационализацијом управљања процесом идентификације и побољшањем интерпретације излазних резултата и података о утицају безбедносних претњи.

Правци даљег истраживања

Да би се остварио даљи развој и оптимизација управљања БИРП, препоручују се следећи истраживачки правци:

1. **Истраживање критеријума за тежинске коефицијенте:** Увођење напредних метода вишекритеријумског одлучивања ради избора оптималног модела управљања идентификацијом БИРП.
2. **Развој математичких метода:** Објективније мерење, оцењивање и вредновање критеријума и чиниоца угрожавања безбедности РС.
3. **Формулисање нових безбедносних претњи:** Идентификација и дефинисање нових чинилаца угрожавања и њихових индикатора.

4. **Прикупљање података:** Успостављање методологија за прикупљање и повезивање структурираних и неструктурираних података ради дубље анализе.
5. **Надоградња модела:** Модификација и израда побољшаног модела за управљање БИРП, који ће омогућити објективније и ефикасније спровођење идентификације и процене БИРП у процесу израде СНБ.

Ови правци истраживања представљају основе за унапређење система одбране и ефикасније управљање безбедносним изазовима. На основу рангирања видимо да у појавама преовлађују ризици, то нас упућује на закључак да технологија у будућем процесу идентификовања и процене БИРП неопходно је да буде концепт „ризика“, који је приказан у нашем истраживању, јер се у великом броју других држава се примењује при изради СНБ без обзира да ли је држава мала или велика или да ли има значај у међународним односима.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеевна, С. И. (2018). Соотношение и взаимосвязь понятий «вызов», «опасность», «угроза», «риск», Научно-практический журнал. ISSN 2618-6780.
2. Althaus CE, (2005), A disciplinary perspective on the epistemological status of risk. *Risk Analysis*, 2005 Jun;25(3):567-88. doi: 10.1111/j.1539-6924.2005.00625.x.
3. Aradau, C., Lobo-Guerrero, L., Van Munster R. (2008). Security, technologies of risk, and the political: Guest editors' introduction. *Security Dialogue* 39 (2–3): 147–154.
4. Arežina-Đerić, V. (2021). Metodologija istraživanja u političkim naukama, Srpska politička misao, br. 1, god. 28. vol. 71, Institut za političke studije, Beograd, 2021, UDK 303:32.01, str. 273–292.
5. Aron, R., (2001), *Mir i rat među narodima*, Zagreb: Golden Marketing.
6. Avakumović, Č., Milinković, S., Vujačić, N., (2010), *Menadžment rizika, Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije Menadžment 2010*, Kruševac.
7. Bajagić, M., (2012), *Međunarodna bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd,
8. Baldwin D. A., (1996), *Security Study and the End of the Cold War*". - In: *World Politics*, Vol. 48, No. 1.
9. Bayramov, A., Pashayev, A., & Sabziev, E. (2023). Fuzzy Model of Defence of the Defensive Line by a Group of Dynamic Objects. In: Shahbazova, S.N., Abbasov, A.M., Kreinovich, V., Kacprzyk, J., Batyrshin, I.Z. (eds) *Recent Developments and the New Directions of Research, Foundations, and Applications Studies in Fuzziness and Soft Computing*, vol 422. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-20153-0_30
10. Beck, Ulrich (2001) *Rizično društvo: u susret novoj moderni*, Beograd, Filip Višnjić.
11. Beck, Ulrich (2002) *The Terrorist Threat: World Risk Society Revisited*, *Theory, Culture & Society* 19 (4): 39–55.
12. Bernstein P.L. (1996), *Against the Gods: The Remarkable Story of Risk*. New York: John Wiley & Sons.
13. Besenyő J., (2019), *Barry Buzan's Securitization Theory and the case of Iraqi Kurdish military action against ISIS in 2014*, „Journal of Security and Sustainability Issues”, 8(3). [http://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3\(1\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3(1)).
14. Benveniste, A., Lazaridis, G., & Puurunen, H. (2017). Populist othering and Islamophobia. In: G. Lazaridis and G. Campani (eds.). *Understanding the Populist Shift: Othering in a Europe in crisis* (pp. 50–69), London and New York: Routledge.
15. Bjelajac, Ž. (2018). *Phenomenological and ethological aspects of security endangerment. culture of polis* – Journal for Nurturing of Democratic Political Culture, 15(36), 387–404.
16. Blagojević, S., Zogović, M., & Pajović, M. (2015), *Politika odnosa sa javnošću u sistemu odbrane*. *Vojno delo*, 67(5), 133-145. <https://doi.org/10.5937/vojdela1505133B>
17. Bojanić, D., Marček, J., & Ristić, V. (2019). Implementacija globalne strategije Evropske unije u periodu 2016–2018. godine. *Vojno delo*, 71(3), 9–33. <https://doi.org/10.5937/vojdela1903009B>.
18. Bojanić, D. (2022). The theoretical and methodological analysis of challenges, risks and threats in modern theory of national security. *Vojno delo*, 74(2), 1–17. <https://doi.org/10.5937/vojdela2202001B>.
19. Bojanić, D., Bojanić, M., & Ristić V., (2022). Definisavanje kriterijuma za identifikovanje bezbednosnih izazova rizika i pretnji primenom matematičkog modela višekriterijumskog odlučivanja, XLIX International Symposium on Operational Research SYMOPIS, Vrnjačka Banja, 19-22. septembar 2022.
20. Bojanic, D., Gladovic, P., Ralevic, P., Pamucar, D. (2012). Organisational design of the logistic management bodies using fuzzy multi criteria decision making in strategic

- planning, Metallurgy & Metallurgical Engineering, <https://www.researchgate.net/publication/297437987>.
21. Božanić, D., Pamučar, D., & Komazec, N. (2017). Fuzzy Logic System for ranking Challenges, Risks and Threats. In Proceedings of the Security and Crisis Management - Theory and Practice (SeCMan) (pp. 313-321), Obrenovac, Serbia.
 22. Božanić, D., Slavković, R., & Karović, S. M. (2015). Model of fuzzy logic application to the assessment of risk in overcoming the water obstacles during an army defensive operation. *Vojno delo*, 67(4), 240–260. <https://doi.org/10.5937/vojdelo1504240b>
 23. Božanić, D., Pamučar, D. i Tešić, D., (2017). Fuzzy logički sistem za rangiranje izazova, rizika i pretnji, III Međunarodna naučno – stručna konferencija Bezbednost i krizni menadžment – teorija i praksa bezbednost za budućnost, str. 245–252.
 24. Božanić, D., Pamučar, D., and Bojanić, D., (2015). Modification of the analytic hierarchy process AHP method using fuzzy logic: Fuzzy AHP approach as a support to the decision making process concerning engagement of the group for additional hindering, *Serbian Journal of Management*, 10 (2) 151–171. <https://doi.org/10.5937/sjm10-7223>.
 25. Božanić, D., (2017), Модел подршке одлучивању при савлађивању водених препрека у нападној операцији копнене војске, doktorska disertacija, Vojna Akademija.
 26. Božanić, D., Tešić, D., Marinković, D., & Milić, A. (2021). Modeling of neuro-fuzzy system as a support in decision-making processes. *Reports in Mechanical Engineering*, 2(1), 222–234. <https://doi.org/10.31181/rme2001021222b>
 27. Bošković, M. (2017). Leksikon bezbednosti, Službeni glasnik i pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Beograd–Novi Sad.
 28. Brown, S., “World Interests and the Changing Dimension of Security”. - In: Klare, M. T., Thomas D., Chandrani, Y., (1998), *World Security - Challenges for a New Century* (third edition), New York: St. Martin's Press,
 29. Buzan, B. (1993). *People, States and Fear. The National Security Problem in International Relations*. Brighton: Wheatsheaf, Harvester Books
 30. Buzan B., Waever O., Wilde J., (1998), *Security: A New Framework for Analysis*, London.
 31. Buzan, B., & Hansen, L. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge University Press.
 32. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society The Information Age Economy, Society, and Culture Volume I* John Wiley & Sons Ltd, United Kingdom, ISBN 978-1-4051-9686-4.
 33. Chatterjee K., Pamučar D, Zavadskas E. K., (2018), Evaluating the performance of suppliers based on using the R'AMATEL-MAIRCA method for green supply chain implementation in electronics industry, *Journal of Cleaner Production*, DOI:10.1016/j.jclepro.2018.02.186
 34. Cavelti, M. (2007). “*Critical Information Infrastructure: Vulnerabilities, Threats and Responses*”, UNIDIR Disarmament Forum.
 35. Chapman, C.B., Cooper, D.F., (2011), Risk analysis: testing some prejudices, *European Journal of Operational Research*, 14, 1983 y: Sotoudeh, G., Khanzadi, M., Parchami M. J. A Fuzzy MCDM for Evaluating Risk of Construction Projects, *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*.
 36. Chojnowski, L. (2015). *Bezpieczeństwo. Zarys teorii*. Słupsk: Akademia Pomorska. ISBN 978-83-7467-256-6.
 37. Coco, O. (2020), “Contemporary China and the “Harmonious” World Order in the Age of Globalization“, *The Chinese Journal of Global Governance*, Vol. 6 No.1, 2020 pp. 1–19. <https://doi.org/10.1163/23525207-12340044>.
 38. Çolak, M., Kaya, İ., Karaşan, A., & Erdogan, M. (2022). Two-phase multi-expert knowledge approach by using fuzzy clustering and rule-based system for technology

- evaluation of unmanned aerial vehicles. *Neural Computing and Applications*, 34(7), 5479–5495. <https://doi.org/10.1007/s00521-021-06694-0>
39. Concise Oxford Dictionary (1997), (9th edition), Oxford: Clarendon Press, , p. 866.
 40. Corry, O. (2012). Securitisation and ‘Riskification’: Second-order security and the politics of climate change. *Millennium: Journal of International Studies* 40(2): 235–258.
 41. Cristea, L. M. (2020). Current security threats in the national and international context. *Journal of Accounting and Management Information Systems*, 19(2), 351– 378. <https://doi.org/10.24818/jamis.2020.02007>
 42. Čupić, M., & Suknović, M. (2010). Decision making (Only in Serbian: Odlučivanje).
 43. Belgrade: Faculty of Organisational Sciences.
 44. Dahlman, O. (2011). Security and Resilience, Resilience: Interdisciplinary Perspectives on Science and Humanitarianism, 2/ 2011. file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/m039kg396-1.pdf.
 45. Dimitrijević, V. (1973). Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima, Savez udruženja pravnika Jugoslavije.
 46. Dingding, C. and Junyang, H. (2019). No, There Is No US-China “Clash of Civilizations”, *The Diplomat*, Преузето 29. децембар 2023, <https://thediplomat.com/2019/05/no-there-is-no-us-china-clash-of-civilizations/>.
 47. Dokos, Th. (2019). Threats and Challenges to European Security and the Need for Well-informed Parliamentarians, German Marshall Fund of the United States. Преузето 29. децембар 2023. са <https://www.openeuropeandialogue.org/download-file/983/>.
 48. Ђоровић, Б., Памучар Д., (2016). Пројектовање организационих структура. Медија центар одбрана. Београд.
 49. Ђukić, S. (2017). Osnove i sistem bezbednosti u strategiji nacionalne bezbednosti. *Vojno delo*, 69(7), 100-121. <https://doi.org/10.5937/vojdelo1707100D>
 50. Đuričić, I. (2023). Application of Cube IQ software and multicriteria optimization models for the selection of vehicles for the transport of goods in the Serbian Armed Forces. *Military Technical Courier*, 71(2), <https://doi.org/10.5937/vojteh71-42298>
 51. Efthymiopoulos, M. P. (2019). A cyber-security framework for development, defense and innovation at NATO. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 8, 12. <https://doi.org/10.1186/s13731-019-0105-z>
 52. Ејдус, Ф. (2012). *Међународна безбедност: теорије, сектори, нивои*, Службени гласник, Београд,
 53. Englesko-srpskohrvatski rečnik, (1986), Morton Benson, Beograd: Prosveta, 1986,
 54. Enyedi, Z. (2020). Right-wing authoritarian innovations in Central and Eastern Europe, *East Euro- pean Politics*, DOI: 10.1080/21599165.2020.1787162.
 55. Estevens J. (2018). Migration crisis in the EU: developing a framework for analysis of national secu- rity and defence strategies, *Comparative Migration Studies* 6(28), doi: 10.1186/s40878-018-0093-3.
 56. European Political Strategy Centre, (2019). Delivering on European common goods, Epsc – European Commission –European Union.
 57. European Commission, Directorate-General for European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (ECHO), *Overview of natural and man-made disaster risks the European Union may face – 2020 edition*, Publications Office of the European Union, 2021, <https://data.europa.eu/doi/10.2795/1521>.
 58. European Commission (2017). *Public Opinion: Europeans’ attitudes towards security*. Преузето 28. децембар 2023. са <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1569>.
 59. Evropski savet (2003). *Evropska strategija bezbednosti*, Brisel.
 60. Forca, B. (2022). Nova strategija nacionalne bezbednosti Ruske Federacije. *Bezbednost, Beograd*, 64(1), 53–71. <https://doi.org/10.5937/bezbednost2201053F>.

61. Forca, B. (2016). *Teorijski i praktični aspekti savremenih izazova, rizika i pretnji bezbednosti*, Ministarstvo odbrane, Naučni skup „Srbija i strategijska raskršća“ „ISIKS – 2016“, Beograd.
62. Forca, B., (2023). Kontroverze o nacionalnim vrednostima, interesima i ciljevima, Odbrana i bezbednost, Preuzeto 30. decembar 2023. sa: <https://odbranaibezbednost.rs/2023/12/22/kontroverze-o-nacionalnim-vrednostima-interesima-i-ciljevima/>.
63. German White Paper, (2006), Security Policy and the Future of the Bundeswehr, Federal Ministry of Defence. <https://www.files.ethz.ch/isn/156941/Germany%202006%20white%20paper.pdf>
64. German White Paper (2016), The White Paper on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr, the German Federal Ministry of Defence.
65. Gerasimov, V. (2017), “Sovremennaja voyna i aktual’nye voprosy oborony strany” [Contemporary Warfare and Current Issues for the Defense of the Country], *Journal of the Academy of Military Sciences* 2, no. 59.
66. Giddens A., (1999), *Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives*. London: Profile Books.
67. Golubović, M. R. & Saković, R. V. (2023). Komparativna analiza strateških dokumenata država u oblasti bezbednosti. *Vojno delo*, 75(1), 1–17. <https://doi.org/10.5937/vojdela2301001G>.
68. Granados, C., Das, A. K., & Osu, B. O. (2023). Weighted Neutrosophic Soft Multiset and Its Application to Decision Making. *Yugoslav Journal of Operations Research*, 33(2), 293–308. <http://dx.doi.org/10.2298/YJOR220915034G>
69. Grizold A., (1998), *Međunarodna sigurnost: Teorijsko-institucionalni okvir*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
70. Güneri, B., & Deveci, M. (2023). Evaluation of supplier selection in the defense industry using q-rung orthopair fuzzy set based EDAS approach. *Expert Systems With Applications*, 222, 119846. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.119846>
71. Хаџић М. (2003), (ур.), Рефорлш сектора безбедносш - зборнш радова, Г17 Институт, ЦЦВО, Београд, стр. 119-121
72. Нама Н.Н., (2017), State Security, Societal Security, and Human Security, „Jadavpur Journal of International Relations”, 21(1).
73. Hammerstad, Anne, Boas Ingrid, (2015). National security risks? Uncertainty, austerity and other logics of risk in the UK government’s National Security Strategy, *Cooperation and Conflict*, 50(4), 2015: 475–491.
74. Hu, H.-Y, Lee, Y.-C., Yen, T.-M., Tsai, C.-H., (2009), Using BPNN and DEMATEL to modify importance-performance analysis model—A study of the computer industry. *Expert Syst. Appl.*, 36, 9969-9979. [CrossRef]
75. Ilić P., (2010). Bezbednosni izazovi, rizici i pretnje, ili činioci ugrožavanja bezbednosti, Pravne teme.
76. Ilustrovani englesko-srpski rečnik, Novi Sad: ITP Zmaj, 2002, str. 61.
77. Institute for Strategic Studies, (2000), The concept of threat analysis. (Part III: Changing Threat Perception)
78. ISAC fond, (2018), National convention on the EU working group for Chapters 30 and 31, Comments on Draft National Security Strategy, <https://www.isac-fund.org/wp-content/uploads/2018/06/Comments-on-Draft-National-Security-and-Defense-Strategies-National-convention-on-the-EU.pdf>
79. Jablonsky D., (2001), National power, [in:] eds. J.R. Cerami, J.F. Holcomb, Jr., U.S. Army war college guide to strategy, Carlisle.
80. Jamwal, A., Agrawal, R., Sharma, M., Kumar, V. (2021). Review on multi-criteria decision analysis in sustainable manufacturing decision making. *International Journal of Sustainable Engineering*, 14, 202–225. <https://doi.org/10.1080/19397038.2020.1866708>.

81. Јанковић П. (2003), (ed), Реформа сектора безбедности (Зборник радова), Београд: Институт Г 17: Центар за проучавање одбране и безбедности.
82. Jangid, V., & Kumar, G. (2022). A Novel Technique for Solving Two-Person Zero-Sum Matrix Games in a Rough Fuzzy Environment. *Yugoslav Journal of Operations Research*, 32(2), 251-278. <https://doi.org/10.2298/YJOR210617003J>
83. Jevtić, D., Talijan, M., Dumić, A., (2018), *Geopolitičke promene i prekompozicije u globalnim odnosima*, „Vojno delo”, Vol. 70, br. 2, s. 25-39, DOI: 10.5937/vojdelo1802025J.
84. Јовановић, М. (2017). *Методологија процењивања изазова ризика и претњи РС*, Тематска монографија, Интегрална безбедност РС, Београд.
85. Johns, T. (2011). Risk analysis in loss prevention research. *Security Journal*, 24, 225- 236. <https://doi.org/10.1057/sj.2011.11>
86. Karakosta, C., Mylona, Z., Karásek, J., Papapostolou, A., & Geiseler, E. (2021). Tackling covid-19 crisis through energy efficiency investments: Decision support tools for economic recovery. *Energy Strategy Reviews*, 38, 100764. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2021.100764>
87. Karović, S., (2015), *Krizni menadžment*, Univerzitet odbrane, Vojna akademija,
88. Keković, Z. (2009). O Nacrtu strategije nacionalne bezbednosti Republike Srbije - kritički prilog za raspravu. *Vojno delo*, 61(2), 89-104.
89. Кековић, З., Савић, С., Комазец, Н., Милошевић, М., Јовановић, Д. (2011), *Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања*, Центар за анализу ризика и управљање кризама, Београд,
90. Keković, Z., Ninković V. (2020). *Zaštita kritične infrastrukture – sistemski pristup*, Centar za analizu rizika i upravljanje krizama, Београд 34–35.
91. Кенеди П., (1997), *Припрема за двадесет први век*, Службени лист, Београд.
92. Kennan George F., (1960), *Realities of American Foreign Policy*, New York, p. 77. - Наведено према: Димитријевић, Војин, оп. cit. Стр. 41.
93. Klare, M. T., Thomas D.C., Chandrani Y., (1998), *World Security: Challenges for a New Century*, New York: St. Martin's Press.
94. Kollati, H., & Debnath, A. (2021). A short review on different techniques used for site selection of air quality monitoring stations. *Journal of Industrial Engineering and Decision Making*, 2(1), 27-30. <https://doi.org/10.31181/jiedm200201026h>
95. Korenev, E. (2021). „Opkoljena tvrđava“ sa otvorenim kapijama. *Nova strategija nacionalne bezbednosti Ruske Federacije*, Ruski savet za međunarodne poslove, https://russiancouncil-ru.translate.google.com/analytics-and-comments/columns/riacdigest/-osazhdennaya-krepost-s-otkrytymi-vorotami-novaya-strategiya-natsionalnoy-bezopasnosti-rf/?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=sr&_x_tr_hl=sr&_x_tr_pto=sc#detail.
96. Ковач, М., (2003), *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности*, Свет књиге, Београд.
97. Kovač, M., & Stojković, D. (2009). *Strategic defense planning (Only in Serbian: Strategijsko planiranje odbrane)*. Belgrade: Military Publishing House.
98. Ковач, М., & Марчек, Ј., (2001), *Теоријске основе стратегије државе*, Зборник радова са симпозијума о војној науци, Научна изградњеност и чиниоци војне стратегије, Институт ратне вештине, Београд.
99. Kovačević, Ž, (2002), *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*, Београд: Filip Višnjić.
100. Kumar, R., Khan, A. I., Abushark, Y. B., Alam, M., Agrawal, A., & Khan, R. A. (2020). An Integrated approach of Fuzzy Logic, AHP and TOPSIS for estimating Usable-Security of Web applications. *IEEE Access*, 8, 50944–50957. <https://doi.org/10.1109/access.2020.2970245>

101. Kuzmanović B., (2022), Uticaj karaktera oružane pobune kao savremenog oblika političkog nasilja na primenu metoda prikupljanja obaveštajnih podataka, doktorska disertacija, Vojna akademija Univerziteta odbrane u Beogradu.
102. Lam, K., Zhao, X., (1998), An application of quality function deployment to improve the quality of teaching. *Int. J. Qual. Reliab. Manag.*, 15, 389-413. [CrossRef]
103. Liang, Q. and Xiangsui, W. (1999). *Unrestricted Warfare*, ed. Ian Straus (Brattleboro, VT: Echo Point Books & Media, 1999). <https://www.c4i.org/unrestricted.pdf>.
104. Liang, H.; Ren, J.; Gao, Z.; Gao, S.; Luo, X.; Dong, L.; Scipioni, A. (2016), Identification of critical success factors for sustainable development of biofuel industry in China based on grey decision-making trial and evaluation laboratory (DEMATEL). *J. Clean. Prod.*, 131, 500-508. [CrossRef]
105. Lochocki, T. (2018). *The Rise of Populism in Western Europe: A Media Analysis on Failed Political Messaging*. Cham, Switzerland: Springer. DOI 10.1007/978-3-319-62855-4
106. Maguire, M. (2015). Migrants in the Realm of Experts: The Migration-Crime-Terrorist Nexus after 9/11. In: G. Lazaridis and K. Wadia (eds.), *The Securitisation of Migration in the EU: Debates since 9/11* (pp. 62–87), Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
107. Marin, G., Modica, M., Paleari, S., & Zoboli, R. (2021). Assessing disaster risk by integrating natural and socio-economic dimensions: A decision-support tool. *Socio-economic Planning Sciences*, 77, 101032. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2021.101032>
108. Matthijs, M., (2020), Lessons and learnings from a decade of EU crises, „Journal of European Public Policy”, 27:8, p. 1127-1136, DOI: 10.1080/13501763.2020.1787489.
109. McCormack, T., (2015), The British National Security Strategy: Security after Representation, „BJPIR”, Vol. 17, p. 494–511, DOI: 10.1111/1467-856X.12052.
110. McGill, W. L., & Ayyub, B. M. (2007). Multicriteria Security System performance Assessment using Fuzzy logic. *The Journal of Defense Modeling and Simulation*, 4(4), 356–376. <https://doi.org/10.1177/154851290700400405>
111. Мижалковски, М. (2010). Неухватљивост националне моћи, Службени гласник, Београд.
112. Мижалковић, С., (2015), Nacionalna bezbednost, Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Kriminalističko-policijska akademija, Београд.
113. Миленковић, М. Р. & Суботић, М. Р. (2022). Невојни аспекти стратешког одвраћања. *Војно дело*, 74(4), 52–63. <https://doi.org/10.5937/vojdela2204052M>.
114. Миленковић, М. (2016). Да ли су традиционални безбедносни изазови, ризици и претње нови облици угрожавања безбедности на глобалном, регионалном и локалном нивоу, Министарство одбране, Научни скуп „Србија и стратегијска раскршћа“ „ИСИКС – 2016“, Београд.
115. Miller G., (2020), Evaluating strategies: six criteria for national security professionals, *Joint Force Quarterly*, vol. 98, no. 3, pp. 28–37,.
116. Милетић, А., (1993), “Рат“, У: Енциклопедија политичке културе, Београд: Савремена администрација,
117. Милосављевић, С., Радосављевић, И. (2003). Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд.
118. Милосављевић В., (2019), Bezbednosna procena kao činilac strategije nacionalne bezbednosti Republike Srbije, doktorska disertacija Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu.
119. Milunović, M., Damnjanović, R., Imamović, N., Kostić, R., Ćurčić, M., Ristić, V. & Bojanić, D. (2018). The possibility of using data mining in the research of agricultural

- holdings. *Ekonomika poljoprivrede*, 65(3), 1139–1146. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1803139M>.
120. Министарство спољних послова РС (2013). Глобална стратегија за спољну и безбедносну политику Европске уније: „Заједничка визија, удружено деловање: јача Европа“, Београд, ИСБН 978-86-86383-25-9.
 121. Митић В., (2021), Рационализација процеса дугорочног планирања развоја система одбране заснованог на способностима, докторска дисертација Војна академија Универзитета одбране у Београду.
 122. Mitrović, M., (2017), *Savremeni izazovi upravljanja nacionalnom bezbednošću u hibridnom bezbednosnom okruženju*, „Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije EMAN 2017“, Ljubljana 2017, s. 716-721.
 123. Mitrović M., (2019), Influence of global security environment on collective security and defence science, „Security and Defence Quarterly” 2019, Vol. 24, No. 2, p. 5-20, <https://doi.org/10.35467/sdq/106088>.
 124. Mitrović M., (2021). Serbia’s National Security Strategy – from where, through what and where to go. *Eastern Studies (Wschodnioznawstwo)*, Vol. 15, <https://doi.org/10.4467/20827695WSC.21.008.14715>.
 125. Митровић М., Николић Н., (2022), Хибридни рат – допринос дефинисању концепта, садржаја и модела деловања, Медија центар ОДБРАНА, Београд.
 126. Mitrović, M., & Bojanić, D. (2021). Bataljonske taktičke grupe Oružanih snaga Ruske Federacije u izmenjenoj fizionomiji savremenih sukoba. *Vojno delo*, 73(2), 44–62. <https://doi.org/10.5937/vojdelo2102044M>.
 127. Mladenović M., (2022), Razvoj civilne odbrane Republike Srbije u funkciji smanjenja ugroženosti civilnog stanovništva i materijalnih resursa, Doktorska disertacija, Voјna akademija Univerzitet odbrane u Beogradu.
 128. Младеновић, М. (2021). Синтагма „изазови, ризици и претње“ у стратегијским документима земаља ЕУ, земаља у окружењу и РС, VII international scientific professional conference security and crisis management – theory and practise (secman), Београд, стр. 335–336.
 129. Mennen, M. G. & van Tuyll M. C. (2015). Dealing with future risks in the Netherlands: the National Security Strategy and the National Risk Assessment, *Journal of Risk Research*, Vol. 18, No. 7, 860–876, <https://doi.org/10.1080/13669877.2014.923028>.
 130. Morgenthau H. J., (1993), *Politics Among Nations: The Struggle for Power and peace*, Boston, Massachusetts: The McGraw Hill Company, Inc.
 131. National Security Strategy of the USA (2022). Преузето 29.12.2023. са: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>.
 132. Neocleous, M., (2006), From Social to National Security: On the Fabrication of Economic Order, „Security Dialogue”, Vol. 37, No. 3, p. 363-384.
 133. Nils A., (1981), *Futures Studies and National Security: The Swedish Experience*, „Cooperation and Conflict”, XVI, p. 39-56.
 134. Ninković, V. M. (2021). Critical infrastructure resilience: National approaches in the United States of America, the United Kingdom and Australia. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, Novi Sad, 55(4), 1205–1225. <https://doi.org/10.5937/zrpfns55-30333>.
 135. Nyberg Sørensen N, Kleist N, Lucht H (2017). Europe and the refugee situation: Human Security Implications, *DIIS REPORT 03*, Copenhagen: Danish Institute for International Studies. Ожегов, С.И., (1964), *Словарь русского языка*, Москва : Издательство ”Советская энциклопедия”
 136. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2009). *OECD Studies in Risk Management: Innovation in Country Risk Management*. Retrieved from:

- <https://www.mmc.com/content/dam/mmc-web/Files/Innovation-in-Country-Risk-Management-2009.pdf>.
137. Orlić, D. (2004). Pojmovno određivanje izazova, rizika i pretnji u procesu preoblikovanja međunarodne bezbednosti. *Vojno delo*, 56(3), 76-93.
 138. Остојић Г., Митровић Д., (2017), Савремено схватање националне безбедности, „Војно дело”, No. 6, DOI: 10.5937/vojdelo17061050.
 139. Our World in Data, (2023), Number of recorded natural disaster events, 1900 to 2023, The Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED) <https://ourworldindata.org/grapher/number-of-natural-disaster-events>.
 140. Oxford English Dictionary, (2011), /<http://www.oed.com>S (accessed 23 August 2024).
 141. Pamučar, D. Božanić, D. & Đorović, B. (2011a). Fuzzy logic in decision making process in the Armed forces of Serbia. Saarbrücken: LAMBERT Academic Publishing.
 142. Pamučar, D., Božanić, D., Đorović, B., & Milić, A. (2011b). Modelling of the fuzzy logical system for offering support in making decisions within the engineering units of the Serbian army. *International journal of the physical sciences*, 6(3), 592-609. <https://doi.org/10.5897/IJPS11.012>
 143. Pamučar, D., Đorović, B., Božanić, D., & Ćirović, G. (2012). Modification of the dynamic scale of marks in analytic hierarchy process (AHP) and analytic network approach (ANP) through application of fuzzy approach. *Scientific Research and Essays*, 7(1), 24-37. <https://doi.org/10.5897/SRE11.373>
 144. Pamučar D., Ćirović G., Božanić D., (2019), Application of interval valued fuzzy-rough numbers in multi-criteria decision making: the IVFRN-MAIRCA model, *Yugoslav Journal of Operations Research*, 29 , Number 2, 221-247 DOI: <https://doi.org/10.2298/YJOR180415011P>.
 145. Pamučar D., Deveci M., Gokasar I., Isik M., and Zizovic M. (2021), “Circular economy concepts in urban mobility alternatives using integrated DIBR method and fuzzy Dombi CoCoSo model,” *Journal of Cleaner Production*, vol. 323,
 146. Pamučar D., Vasin L., and Lukovac L., (2014) “Selection of railway level crossings for investing in security equipment using hybrid DEMATEL-MARICA model. In *Proceedings of the, XVI Conference RAILCON*, vol. 14, pp. 89–92, Niš, Serbia,
 147. Paris, Roland (2001) *Human Security: Paradigm Shift or Hot Air?*, *International Security*, 26(2): 87–102.
 148. Pavićević O., (2016), *Koncept otpornosti u sociologiji*, *Sociologija*, vol. 58, br. 3. DOI: 10.2298/SOC1603432P.
 149. Pawlak, Z. (1982). Rough sets. *International Journal of Computer & Information Sciences*, 11(5), 341–356.
 150. Pawlak, Z. (1991). *Rough sets: Theoretical aspects of reasoning about data (Vol. 9)*. Berlin: Springer.
 151. Pawson, R. & Tilley, N. (1997). *Realistic Evaluation*. London, United Kingdom: Sage Publications.
 152. Petersen K. L. (2012). Risk: A field within security studies. *European Journal of International Relations* 18(4): 693–717.
 153. Петронијевић, Б. (1990), *Основи логике*, репринт, Белетра, Београд.
 154. Politi, A., (1997), *European Security: The New Transnational Risks*, *Chaillot Papers* 29, WEU Institute for Security Studies.
 155. Президент, Р. (2009). Стратегија националној безопасности Росијској Федерацији до 2020 года. Преузето 29.12.2023. са: <https://rg.ru/2009/05/19/strategia-dok.html>.
 156. Президент, Р. Ф. (2015). Стратегија националној безопасности Росијској Федерацији. Преузето 29.12.2023. са: <http://www.scrf.gov.ru/security/docs/document133/>.

157. Prezident, R. (2021). Стратегија националној безбедности Руској Федерацији 2021. Преузето 29.12.2023. са: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0pID1ZzmR5cER0g5tZC.pdf>.
158. Putanec, V., (1989), Francusko-hrvatski ili srpski rečnik, Zagreb: Školska knjiga
159. Radojević, S. M., Knežević, M. N., & Bojanić, D. J. (2023). Politika neutralnosti i ulaganja u sistem odbrane. *Vojno delo*, 75(2), 14–31. <https://doi.org/10.5937/vojdela2302014R>.
160. Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (knj. 7/zemljanost - intoniranje), Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, SANU, 1971, str. 266.
161. Rey, Alain, *Le Micro-Robert Poche*, Paris: Dictionnaires Le Robert, 1988.
162. Ripsman, N.M., Paul, T.V., (2010), *Globalization and the National Security State*, Oxford.
163. Rogozińska, A. (2021). Theoretical aspects of modern security threats, *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*. 2021;53;1(199):86-95. DOI: <http://dx.doi.org/10.5604/01.3001.0014.8112>.
164. Roe, P. (2010). Societal security. In A. Collins (ed.), *Contemporary Security Studies (Translation into Croatian)* (pp. 191-209). Zagreb: Political culture.
165. Rosenau J., (1997), *The Dynamism of a Turbulent World*, Cambridge University Press, Cambridge,
166. Rutledge, D., Kimya, D., (2015), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism, Separatism*, (online), DOI: 10.1002/9781118663202.wberen192.
167. Sahoo, S. K., & Goswami, S. S. (2023). A Comprehensive Review of Multiple Criteria Decision-Making (MCDM) Methods: Advancements, Applications, and Future Directions. *Decision Making Advances*, 1(1), 25–48. <https://doi.org/10.31181/dma1120237>
168. Саковић Р., (2021), Модел управљања перформансама министарства одбране и војске Србије у функцији спровођења планских докумената система одбране Републике Србије, докторска дисертација Војна академија Универзитета одбране у Београду
169. Sánchez-Lozano, J. M., Correa-Rubio, J., & Fernández-Martínez, M. (2022). A double fuzzy multi-criteria analysis to evaluate international high-performance aircrafts for defense purposes. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 115, 105339. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2022.105339>
170. Santos, V. M. D., Grecco, C. H. D. S., De Carvalho, R. J. M., & De Carvalho, P. V. R. (2019). A fuzzy model to assess the resilience of Protection and Civil Defense Organizations. *Quality & Quantity*, 54(3), 735–759. <https://doi.org/10.1007/s11135-019-00953-y>
171. Saaty, T.L. (2005), *Theory and Applications of the Analytic Network Process: Decision Making with Benefits, Opportunities, Costs, and Risks*; RWS Publications: Pittsburgh, PA, USA,.
172. Saaty, T. L., Vargas, L. G. (2012). *Models, methods, concepts and applications of the analytic hierarchy process*, Vol. 175. Springer Science and Business Media
173. Scott, E. (2019). Trump’s most insulting — and violent — language is often reserved for immigrants, *The Washington Post*. Accessed July 30 2020. <https://www.washingtonpost.com/poli-tics/2019/10/02/trumps-most-insulting-violent-language-is-often-reserved-immigrants/>
174. Schneider G., Gleditsch N., and Carey S., (2011), “Forecasting in international relations: One quest, three approaches”, *Conflict Management and Peace Science*, Vol. 28, No. 1.
175. Settembre-Blundo, D., González-Sánchez, R., Medina-Salgado, M., & Muiña, F. E. G. (2021). Flexibility and resilience in Corporate decision making: A new Sustainability-

- Based Risk Management System in uncertain times. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 22, 107–132. <https://doi.org/10.1007/s40171-021-00277-7>
176. Si, A., & Ganguly, U. (2021). Drainage and management of offseason rain water in multipurpose reservoir using fuzzy model. *Journal of Industrial Engineering and Decision Making*, 2(1), 22-26. <https://doi.org/10.31181/jiedm200201022s>
 177. Simić, D. P., (2002) *Nauka o bezbednosti: savremeni pristupi bezbednosti*, Beograd: Službeni list CPJ, Fakultet političkih nauka.
 178. Smith, A. S. (2021). *The Quad in the Indo-Pacific: What to Know*, Council on Foreign Relations. Preuzeto 30. decembar 2023. sa: <https://www.cfr.org/in-brief/quad-indo-pacific-what-know>.
 179. Snow, D. M. (2019). *National Security*. In Routledge eBooks. <https://doi.org/10.4324/9780429427923>
 180. Stajić, Lj. (2008). *Osnovi sistema bezbednosti*, Pravni fakultet, Novi Sad.
 181. Стајић, Љ., Гаћиновић, Р., (2007), Увод у студије безбедности, Београд.
 182. Стајић Љ. (2009). Стратегија националне безбедности у функцији безбедности РС, Зборник радова Правног факултета, Нови Сад.
 183. Stanarević, S., & Ejodus, F. (2009). *Glossary of Security Culture (Only in Serbian: Pojmovnik bezbednosne kulture)*. Belgrade: Center for Civil-Military Relations). https://rhinosec.fb.bg.ac.rs/handle/123456789/47?locale-attribute=sr_RS
 184. Starčević, S. (2022). *Sociologija*. Beograd: Vojna akademija, MC „Odbrana”.
 185. Starčević, S., & Milenković, M. (2023). Instant rat u teoriji umreženog društva. *Vojno delo*, 75(3), 1–12. <https://doi.org/10.5937/vojdelo2303001S>.
 186. Stekić, N. and Obradović, Ž. (2019). Velika strategija Narodne Republike Kine kao činilac konvergenije bezbednosnih politika u Aziji, u: *Integracioni procesi u Evroaziji*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, pp. 45–64. ISBN 978-86-7067-270-3.
 187. Stekić, N. (2020). Nova paradigma kvantifikacije geopolitičkih pojava: interpretacije, metodi i izvori podataka, *Međunarodni problemi*, Vol. LXXII, br. 1, <https://doi.org/10.2298/MEDJP2001215S>.
 188. Stekić, N. (2020). Dometi predikcije u strateškim studijama: značaj ekspertskog znanja i alata veštačke inteligencije, *Zbornik radova sa naučne konferencije "Izazovi savremenog sveta: Strateško delovanje država ili rezultanta globalnih i lokalnih procesa i povoda?"* Institut za međunarodnu politiku i privredu, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, DOI: https://doi.org/10.18485/fb_iss.2020.1.ch6
 189. *Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije „Službeni glasnik RS“*, broj 94/2019.
 190. Štrbac, K., Ristić, T. (2009): *Pojam opasnosti*, Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa „Vanredne situacije“, Beograd.
 191. Tatomir, D. (2011). Assessment of challenges, risks and threats to the security of the Republic of Serbia in support of planning the use of the Army of Serbia. *Vojno delo*, 63(1), 41-55.
 192. Terriff T., Croft S., James L., Morgan P. M., (1999), *Security Study Today*, Cambridge: Polity Press,
 193. Tešić, D., Božanić, D., Puška, A., Milić, A., & Marinković, D. (2023). Development of the MCDM fuzzy LMAW-grey MARCOS model for selection of a dump truck. *Reports in Mechanical Engineering*, 4(1), 1–17. <https://doi.org/10.31181/rme20008012023t>
 194. Tešić, Duško & Božanić, Darko & Puška, Adis & Stojanovic, Ilija. (2023). DIBR-DOMBI-FUZZY MAIRCA Model for Strategy Selection in the System of Defense. *Discrete Dynamics in Nature and Society*. 2023. 4961972. 10.1155/2023/4961972.
 195. Tešić, D. Z., & Božanić, D. I. (2024). Model za određivanje kompetencija eksperata u oblasti vojnih nauka. *Vojno delo*, 76(1), 1-22. <https://doi.org/10.5937/vojdelo2401001T>

196. Toscano, E. (2015). The Rise of Italian Populism and 'Fascism of the Third Millennium' in the Age of Migration and Security. In: G. Lazaridis and K. Wadia (eds.). *The Securitisation of Migration in the EU: Debates since 9/11* (pp. 167–183), Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
197. Tripathy, S. P. (2023). Bi-objective covering salesman problem with uncertainty. *Journal of Decision Analytics and Intelligent Computing*, 3(1), 122–138. <https://doi.org/10.31181/jdaic10015082023t>
198. Timofeev, I. (2021). Russia and the West: Are Values the Problem?, *The Russian International Affairs Council*. Preuzeto 28. decembar 2023. sa: <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/russia-and-the-west-are-values-the-problem/>.
199. *The Encyclopedia Americana* (1971), (international edition), Vol. 25, New York: Americana Corporation,
200. Толстой, И.И., (1970), *Сербскохорватско-русский словарь*, Издательство Советская энциклопедия»
201. Tomalska, A. (2023). The Understanding of Vulnerability of Critical Infrastructure. In: Hämmerli, B., Helmbrecht, U., Hommel, W., Kunczik, L., Pickl, S. (eds) *Critical Information Infrastructures Security. CRITIS 2022. Lecture Notes in Computer Science*, vol 13723. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-35190-7_17.
202. Tukidid (2010), *Peloponeski rat*, Admiral books, Beograd ISBN 978-86-84983-72-7.
203. Ullman, R. H. (1983). Redefining security. *International security*, 8(1), 129-153.
204. Višnjić, D., (2005), *Strategija države kao sudbina nacije*, Ministarstvo odbrane, Sektor za ljudske resurse i Institut ratne veštine, Beograd.
205. *Vojni leksikon*, (1981), Vjinoizdavački zavod Beograd.
206. Vukičević, B, (2003) *Pravni englesko-srpski rečnik*, Jezikoslovac, Beograd.
207. Vujović, R., (2009), *Upravljanje rizicima i osiguranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd,
208. Vaughan, E., Vaughan, T., (2011), *Основе осигурања и управљање ризицима*, МАТЕ, Загреб, у: Авакумовић, Ч., Милинковић, С., Вујачић, Н.: Менаџмент ризика, Зборник радова са међун. научне конференције Менаџмент 2010, Крушевац, 2010
209. Zadeh, L. (1965). Fuzzy sets. *Information and control*, 8, 338-353.
210. *Zakon o odbrani*, „Sl. glasnik RS“, br. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - dr. zakon, 104/2009 - dr. zakon, 10/2015 i 36/2018.
211. *Zakon o odbrani Republike Srbije* („Sl. glasnik RS“, br. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - dr. zakon, 104/2009 - dr. zakon, 10/2015 i 36/2018).
212. Waever O., (1995), „Securitization and Desecuritization“, in: Ronnie D. Lipschutz (ed.) *On Security*, Columbia University Press, New York.
213. Wæver O., Buzan B., Kelstrup M., and Lemaitre P., (1993), *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Publishers.
214. Wæver, O. (2008). The changing agenda of societal security. In *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century* (pp. 581-593). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
215. Winship A.E., (1919), (ed.), *National security*, „Journal of Education“, Vol. 89, Issue 26. World economic forum (2021), *The global risk report 2021*, ISBN 978-2-9406631-24-7. Preuzeto 28. decembar 2023. sa: <https://www.marshmcclennan.com/insights/publications/2021/january/global-risks-report.html>.
216. Wodak R., Boukala S. (2015). European identities and the revival of nationalism in the Europe- an Union: A discourse historical approach, *Journal of Language and Politics*, 14(1), 87–109. Doi: 10.1075/jlp.14.1.05wod.
217. World economic forum (2023), *The global risk report 2023*, ISBN 978-2-9406631-24-7. Preuzeto 28. decembar 2023. sa: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/>.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1: Арак за анализу садржаја

Прилог 2: Особине параметара за процену компетенције експерата са додељеним одговарајућим нивоима значаја

Прилог 3: Протокол интервјуа за утврђивање релативне важности оптималног модела

Прилог 4: Скала процене за одређивање значајности кластера и критеријума за израду модела за идентификовање БИРП Републике Србије

Прилог 5: Обрада података применом вишекритеријумских модела

**Особине параметара за процену компетенције експерата
са додељеним одговарајућим нивоима значаја**

Табела 1: Индивидуална црта С1

С1 - степен образовања		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
C ₁₁	Доктор наука, ГШУ	10
C ₁₂	Магистар	8
C ₁₃	КШУ, Специјализација, Мастер	7
C ₁₄	Завршен ВА	6
C ₁₅	Завршена ВТА или други факултет	5

Напомена: Из табеле се узима највећи степен који експерт поседује.

Табела 2: Индивидуална црта С2

С2 - укупан радни стаж		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
C ₂₁	преко 20 година	10
C ₂₂	15-20 година	8
C ₂₃	10-15 година	6
C ₂₄	5-10 година	4
C ₂₅	Мање од 5 година	2

Табела 3: Индивидуална црта С3

С3 - актуелна дужност		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
C ₃₁	Начелника Управе у МО или ГШ, начелник академије или директор института, командант	10
C ₃₂	Припадник Управе у МО или ГШ, начелник катедре, шеф сектора, начелник одељења у институту	9
C ₃₃	Начелник одељења у команди оперативног састава, командант и команданта бригаде; руководицац сложеног пројекта	8
C ₃₄	Припадник одељења у команди оперативног састава, начелник одељења у командни бригаде	7
C ₃₅	Наставник, руководицац пројекта	7
C ₃₆	Истраживач у институту	5
C ₃₇	Асистент на факултету, сарадник у настави	4
C ₃₈	Остало (пензионери и сл.)	2

Табела 4: Индивидуална црта С4

С4 - досадашње дужности		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
С41	Начелника Управе у МО или ГШ, начелник академије или директор института, командант бригаде, декан факултета	3
С42	Припадник Управе у МО или ГШ, начелник катедре, шеф сектора, начелник одељења у институту	3
С43	Начелник одељења у команди оперативног састава, командант и команданта бригаде; руководилац сложеног пројекта	3
С44	Припадник одељења у команди оперативног састава, начелник одељења у команди бригаде	3
С45	Наставник, руководилац пројекта	3
С46	Истраживач у институту	3
С47	Асистент на факултету, сараднику настави,	2
С49	Остало	2

Напомена: Нивои важности се сабирају али максимални збир не може бити већи од 10.

Табела 5: Индивидуална црта С5

С5 - стручна активност ван радног места		
број карактеристике	састав карактеристике	предложени ниво
С51	члан тима за израду стратегијско доктринарних докумената;	3
С52	члан Редакцијског одбора научно-стручних часописа;	3
С53	члан научних и техничких савета, члан стручних удружења;	3
С54	рецензент у научно-стручним часописима;	3
С55	члан комисије за одбрану доктората, магистеријума, мастер и стручних радова	2

Напомена: Нивои важности се сабирају али максимални збир не може бити већи од 10.

Табела 6: Индивидуална црта С6

С6 - добијене награде		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
С61	Међународног значаја	4
С62	Државне награде	4
С63	Награде министарства	3
С64	Награде установе (универзитета, факултета, начелника управе, академије института)	3
С65	Друге награде	1

Напомена: Нивои важности се сабирају али максимални збир не може бити већи од 10.

Табела 7: Индивидуална црта С7

С7 - објављени научни и стручни радови		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
С71	књига, монографија	10
С72	преко 20 радова	8
С73	10 до 20 радова	7
С74	5 до 10 радова	5
С75	мање од 5 радова	3
С76	без објављених радова	0

Табела 8: Индивидуална црта С8

С8 - анализа и процењивање чиниоца угрожавања безбедности на глобалном нивоу		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
С81	више од 10 пута	10
С82	5-10 пута	8
С83	3-5 пута	6
С84	1-5 пута	4
С85	без учешћа	0

Табела 9: Индивидуална црта С9

С9 - анализа и процењивање чиниоца угрожавања безбедности на регионалн. нивоу		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
С91	више од 10 пута	10
С92	5-10 пута	8
С93	3-5 пута	6
С94	1-5 пута	4
С95	без учешћа	0

Табела 10: Индивидуална црта С10

С10 - анализа и процењивање чиниоца угрожавања безбедности на национал. нивоу		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
С101	више од 10 пута	10
С102	5-10 пута	8
С103	3-5 пута	6
С104	1-5 пута	4
С105	без учешћа	0

Табела 11: Индивидуална црта С11

С11 - анализа стратегијско доктринарних докумената		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
С111	више од 10 пута	10
С112	5-10 пута	8
С113	3-5 пута	6
С114	1-5 пута	4
С115	без учешћа	0

Табела 12: Индивидуална црта С12

С12 - руководиоца пројекта или део пројектног тима који је вршио анализу и процену БИРП по безбедност Републике Србије		
Број карактеристике	Састав карактеристике	Предложени ниво
С121	више од 10 пута	10
С122	5-10 пута	8
С123	3-5 пута	6
С124	1-5 пута	4
С125	без учешћа	0

Извори аргументације - утицаја на мишљење експерта

Бр.	Извор аргументације	Степен утицаја		
		1-висок	2-средњи	3-низак
1.	Теоретска знања	0,3	0,2	0,1
2.	Искуство (израда стратегијских докумената)	0,25	0,2	0,1
3.	Искуство (учешће на пројекту)	0,25	0,2	0,1
4.	Консултације експерата	0,05	0,05	0,05
5.	Радови из литературе	0,05	0,05	0,05
6.	Интуиција	0,05	0,05	0,05
7.	Остало	0,05	0,05	0,05

**УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ
ВОЈНА АКАДЕМИЈА**

**ОЦЕНА КОМПЕТЕНТНОСТИ И УТВРЂИВАЊЕ
РЕЛАТИВНЕ ВАЖНОСТИ ОПТИМАЛНОГ МОДЕЛА
ЗА ДЕФИНИСАЊЕ КРИТЕРИЈУМА**

-ПРОТОКОЛ ИНТЕРВЈУА -

Истраживач:
Драган Бојанић

Београд, 2022.

Поштовани,

Попуњавањем овог упитника Ви доприносите остваривању циљева научног истраживања којим се настоји остварити што целовитији увид у дефинисање критеријума и њихових односа ради индентификације појава угрожавања безбедности, односно безбедносних изазова, ризика и претњи (БИРП), на основу којих ће се дефинисати математички модел за њихово рангирање. Кроз овај упитник дефинисаће се само модел који ће бити референтан за дефинисање критеријума на основу анализе модела у страним државама, док ће њихови односи бити тема следећег упитника.

Молим Вас да пажљиво прочитате сва питања и своје одговоре и ставове изразите дописивањем, заокруживањем слова или броја испред одговарајућег одговора. Уколико сматрате да понуђени одговори нису потпуни и да има потребе допунити их, на понуђеним местима допишите ваше одговоре. Пожељно је да се дописани одговори кратко образложе.

Истраживање је анонимно, а подаци из овог упитника биће коришћени искључиво за научне анализе.

Учешће у истраживању је добровољно.

1. Општи подаци о испитанику

У овом делу анкете молим Вас да наведете ваше личне податке у циљу **одређивања коефицијента компетенција познаваоца предметне области** (*подаци наведени у овом делу анкета неће бити доступни широком аудиторијуму*)

1. У досадашњој каријери завршили сте следеће нивое образовања (школе или друге облике усавршавања - заокружите усавршавања-студије које сте до сада завршили):

- а) докторске студије (или стечен научни степен доктора наука по старом систему школовања – пријавом докторске дисертације);
- б) генералштабно усавршавање;
- в), магистарске студије
- г) командно-штабно усавршавање;
- д) мастер студије;
- ђ) специјалистичке студије;
- е) основни командно-штабни курс
- ж) војна академија;
- з) факултет у грађанству

2. У досадашњем раду сте остварили година радног стажа:

- а) преко 20 година;
- б) од 15 до 20 година;
- в) од 10 до 15 година;
- г) од 5 до 10 година;
- д) мање од 5 година.

3. Налазите се на положају:

- а) Начелника управе у МО или ГШ, командант оперативних састава, начелник академије или директор института, командант бригаде, декан факултета;
- б) Припадник управе у МО или ГШ, начелник катедре, шеф сектора, начелник одељења у институту;
- в) Начелник одељења у команди оперативног састава, заменик команданта бригаде, руководиоца сложеног пројекта;
- г) Начелник одељења у команди бригаде, наставник, руководиоца пројекта;
- д) истраживач,
- ђ) Асистент на факултету, сарадник у настави,
- е) Остало (пензионер,...).

4. У свом раду обављали сте дужности (могуће је заокружити више одговора):
- а) Начелника Управе у МО или ГШ, командант оперативних састава, Начелник академије или директор института, командант бригаде, декан факултета;
 - б) Припадник Управе у МО или ГШ, начелник катедре, начелник одељења у институту;
 - в) Начелник одељења у команди оперативног састава, заменик команданта бригаде; руководилац сложеног пројекта;
 - г) Припадник одељења у команди оперативног састава, начелник одељења у команди бригаде, наставник, руководилац пројекта;
 - д) Командант батаљона, командир батерије/дивизиона, истраживач;
 - ђ) Припадник команде батаљона, командир вода, асистент, сарадник у настави;
5. Изван радног места (били) сте ангажовани на другим активностима:
- а) члан тима за израду стратегијско доктринарних докумената;
 - б) члан редакцијског одбора научно-стручних часописа;
 - в) члан научних и техничких савета, члан стручних удружења;
 - г) рецензент у научно-стручним часописима;
 - д) члан комисије за одбрану доктората, магистеријума, мастер и стручних радова
 - ђ) без стручне активности.
6. У досадашњем раду добијали сте награде:
- а) међународног значаја;
 - б) државног значаја;
 - г) министарства;
 - д) награде установе (универзитета, факултета, начелника управе, академије института)
 - ђ) друге награде;
7. Да ли сте до сада објављивали научне и стручне радове, књиге монографије и колико (уписати број радова):
- а) радови на научно-стручним скуповима _____;
 - б) радови у домаћим часописима _____;
 - в) радови у међународним часописима _____;
 - г) литература (књиге и монографије) _____;
8. Током рада, самостално или у оквиру тима (пројекта) учествовали у **анализи и процењивању** појава угрожавања безбедности (политичких, економских, војних, друштвених и еколошких) на глобалном нивоу:

- а) више од 10 пута;
- б) 5-10 пута;
- б) 3-5 пута;
- в) 1-2 пута;
- г) нисам учествовао;

9. Током рада, самостално или у оквиру тима (пројекта) учествовали у **анализи и процењивању** појава угрожавања безбедности (политичких, економских, војних, друштвених и еколошких) на регионалном нивоу:

- а) више од 10 пута;
- б) 5-10 пута;
- б) 3-5 пута;
- в) 1-2 пута;
- г) нисам учествовао;

10. Током рада, самостално или у оквиру тима (пројекта) учествовали у **анализи и процењивању** појава угрожавања безбедности (политичких, економских, војних, друштвених и еколошких) на националном нивоу::

- а) више од 10 пута;
- б) 5-10 пута;
- б) 3-5 пута;
- в) 1-2 пута;
- г) нисам учествовао;

11. Током рада, самостално или у оквиру тима (пројекта) учествовали у **анализи** стратегијско доктринарних докумената Републике Србије и других држава, региона и света (стратегије националне безбедности, стратегије одбране, доктрине војске, бела књига):

- а) више од 10 пута;
- б) 5-10 пута;
- б) 3-5 пута;
- в) 1-2 пута;
- г) нисам учествовао;

12. У досадашњем раду руководили сте пројектом или били део пројектног тима који је вршио **анализу и процену** БИРП по безбедност Републике Србије:

- а) више од 10 пута;
- б) 5-10 пута;

- б) 3-5 пута;
- в) 1-2 пута;
- г) нисам учествовао;

13. Да ли сте учествовали у **вредновању** БИРП по безбедност Републике Србије, колико пута и у којој улози:

14. Са којим степеном извори наведени у даљем тексту утичу на Ваше мишљење при дефинисању критеријума у изради модела за индентификацију и класификацију појава угрожавања безбедности односно БИРП (степен утицаја: 1-висок; 2-средњи, 3-низак, 4-нема утицаја)?

а) теоретска знања	1	2	3	4
б) искуство (израда стратегијских докумената)	1	2	3	4
в) искуство (учешће на пројекту)	1	2	3	4
г) консултације експерата	1	2	3	4
д) радови из литературе	1	2	3	4
ђ) интуиција	1	2	3	4
е) остало	1	2	3	4

15. Којом би сте оценом (на скали 1 – 10) оценили ваше експертско знање датог проблема истраживања, индентификовање БИРП безбедности Републике Србије;

- а) индентификовање безбедносних ИРП на глобалном нивоу _____;
- б) индентификовање безбедносних ИРП на регионалном нивоу _____;
- в) индентификовање безбедносних ИРП на националном нивоу _____;

2. УТВРЂИВАЊЕ РЕЛАТИВНЕ ВАЖНОСТИ ОПТИМАЛНОГ МОДЕЛА ЗА ДЕФИНИСАЊЕ КРИТЕРИЈУМА

Након анализе и иницијалног прегледа, примењен је низ критеријума ради утврђивања подобности модела за разматрање. Пре свега, документ је морао да буде доступан истраживачу и на језику који може да разуме. Од 31 земље, 19 није испунило ове критеријуме. То не мора да значи да дотична земља уопште није направила процену ризика. То само указује да истраживачу није било омогућено да га преузме користећи енглеске кључне речи. То може бити због језичких проблема, јер је дотични документ класификован и стога није јавно доступан или, заиста, документ не постоји. Преосталих

12 докумената могло би се поделити у две посебне категорије: оне који само набрајају различите ризике и оне који спроводе и анализу ризика и поређење ризика. Ово је резултирало у седам одговарајућих случајева у земљама поред Холандије: Пољске, Норвешке, Шведске, Финске, Данске, Уједињеног Краљевства и Швајцарске. Поред три процене унутар ЕУ, две процене су изван ЕУ одабране за ову анализу: Холандија, Шведска, Норвешка, Швајцарска и Пољска.

Дакле, овде нам је задатак прво избор оптималног модела које користе предходно наведене државе, и он ће нам бити референтан за дефинисање критеријума, а који ће се користити за идентификовање БИРП.

Приказане су следеће варијанте модела за идентификовање чиниоца угрожавања у процесу процене ризика:

- *Варијанта 1* – Холандски модел за вредновање критеријума утицаја на безбедност;
- *Варијанта 2* – Шведски модел индикатора за вредновање утицаја на безбедност;
- *Варијанта 3* – Норвешки модел индикатора последица по друштвене вредности;
- *Варијанта 4* – Швајцарски модел вредновања индикатора штете по штићене вредности.
- *Варијанта 5* – Пољски модел за вредновање индикатора утицаја последица на безбедност;

Варијанта 1 Холандски модел

Национални интерес	Критеријуми утицаја
Територијална безбедност	1.1 – Задирање у територију и дигитално окружење
	1.2 – Повреда међународног положаја Холандије
Физичка сигурност	2.1 - Смртни случајеви
	2.2 - Тешко повређени и хронични болесници
	2.3 - Недостатак основних потрепштина (физичка патња)
Економска сигурност	3.1 - Трошкови
	3.2 – Нарушавање виталности холандске привреде
Еколошка сигурност	4.1 – Дуготрајно нарушавање природе (флоре и фауне) и животне средине
Друштвена и политичка стабилност	5.1 - Ометање свакодневног живота
	5.2 – Кршење демократске уставне државе („Рецхтсстаат“)
	5.3 - Друштвени утицај

Варијанта 2 Шведски модел

Националне вредности	Индикатори
Функционалност друштва	1.1 - Снабдевање енергијом
	1.2 - Финансијске услуге
	1.3 - Трговина и индустрија
	1.4 - Здравствене, медицинске и услуге неге
	1.5 – Информације и комуникација
	1.6 - Општинске техничке службе
	1.7 - Намирнице
	1.8 – Јавна управа: функције управљања и подршке
	1.9 - Заштита, сигурност и сигурност

	1.10 – Социјално осигурање
	2.1 – Неадекватно задовољење основних потреба
Људски живот и здравље	2.2 - Број погинулих
	2.3 - Број тешко повређених/оболелих
	2.4 - Број лица којима је потребна евакуација
	3.1 – Оштећење јавне и приватне покретне и непокретне имовине
Економија и животна средина	3.2 – Вредност изгубљене производње добара и услуга
	3.3 – Негативни утицаји на циљеве квалитета животне средине
	4.1 – Негативан утицај на држављанство
Демократија, владавина права и људска права и слободе	4.2 – Негативне последице по демократско управљање
	4.3 – Негативне последице на законодавство
	4.4 - Негативне последице на судске и административне
	4.5 – Негативне последице по поверење
	5.1 – Повреда националног суверенитета
Национални суверенитет	5.2 – Домаћи ред и безбедносна питања

Варијанта 3 Норвешки модел

Друштвене вредности	Типови последица
Живот и смрт	1.1 - Смрт
	1.2 - Озбиљне повреде и болести
Природа и култура	2.1 – Дуготрајно оштећење природне средине
	2.2 – Ненадокнадива штета за културну средину
Економија	3.1 – Директни финансијски губици
	3.2 – Индиректни финансијски губици
Друштвена стабилност	4.1 - Социјалне и психолошке реакције
	4.2 – Утицај на свакодневни живот
Демократске вредности и способност управљања	5.1 - Губитак демократских вредности и националног капацитета за управљање
	5.2 – Губитак територијалне контроле

Варијанта 4 Швајцарски модел

Субјекти заштите	Индикатори штете
Појединци	1.1 - Смртни случајеви
	1.2 - Жртве/болесници
	1.3 – Појединци којима је потребна помоћ
Животна средина	2.1 – Оштећени екосистеми
Економија	3.1 – Губици средстава и трошкови суочавања
	3.2 – Смањење економског учинка
Друштво	4.1 – Недостаци и прекиди у снабдевању
	4.2 – Смањен јавни ред и домаћа безбедност
	4.3 – Штета по углед
	4.4 - Губитак поверења у државу/институције
	4.5 – Смањење територијалног интегритета
	4.6 – Оштећење и губитак културних добара

Варијанта 5 Пољски модел

Категорије утицаја	Области последица
Популација	1.1 - Жртве
	1.2 - Повређен
	1.3 - Повећана инциденција одређених болести
	1.4 - Неопходност евакуације
	1.5 - Ометање транспорта
	1.6 - Паника/стрес
	1.7 – Повећана стопа криминала/неред јавности
Економија/имовина/инфраструктура	2.1 – Оштећење/поремећај у функционисању инфраструктуре снабдевања
	2.2 – Оштећење/поремећај у функционисању ИКТ инфраструктуре
	2.3 - Оштећење/поремећај у функционисању транспортне инфраструктуре
	2.4 – Оштећење/поремећај у функционисању стамбених зграда и јавне зграде
	2.5 – Могуће повећање стопе незапослености
	2.6 - Губици у националном наслеђу
Животна средина	2.7 – Оштећења при размножавању и/или жетви
	3.1 - Штета
	3.2 - Деградација
	3.3 – Оштећење/деградација вредних природних подручја или заштићених подручја

За потребе избора оптималног модела, развијена скала процене омогућава идентификацију предности и недостатака сваког модела у односу на друге, узимајући у обзир одабране критеријуме. На тај начин се утврђује релативни значај сваке алтернативе (варијанте модела) у односу на постављене критеријуме. Укупно је дефинисано шест критеријума:

Критеријум 1 (К1) – Уравнотеженост: Подразумева одговоре на следећа питања: Да ли модел јасно артикулише своје циљеве, који треба да су мерљиви? Је ли модел предлаже одговарајуће начине за постизање циља? Је ли модел има средства да подржи постизање циљева, односно Је ли изводљив? Је ли модел има унутрашњу конзистентност, односно усклађеност са стратешким циљевима државе?

Критеријум 2 (К2) – Уверљивост: Је ли модел укључује разумевање стратешког окружења? – Овај критеријум даје одговоре на следећа питања: Је ли модел правилно оцењује место државе у међународном систему? Је ли модел укључује интересе и потенцијалне стратегије других актера? Је ли модел процењује трендове у стратешком окружењу?

Критеријум 3 (К3) – Искреност: Је ли модел правилно процењује ризик? – Односи се на ризике који долазе из окружења и даје одговор на следећа питања: Је ли стратегија

идентификује ризик и пружа опције за његово решавање? Је ли модел идентификује ризик од нечињења? Је ли модел рачуна на драматичан успех, односно да ли укључује опције за суочавање са успехом већим од очекиваног?

Критеријум 4 (К4) – Једноставност: Је ли модел минимизира своје ослањање на претпоставке? – да бисте добили одговор да проверите да ли је стратегија економична из следећих питања: Је ли модел идентификује своје претпоставке? Је ли модел мора да прави претпоставке о ових шест критеријума евалуације? Је ли модел даје исправне претпоставке?

Критеријум 5 (К5) – Елегантност: Је ли модел јасан и изводљив? – Претходна четири критеријума захтевају од експерта да буде критички орјентисан – да анализира модел и њене саставне делове, док овај и следећи захтевају да експерт буде више интуитиван, тј. одговара на следећа питања: Је ли модел нуди јасне изборе доносиоцима одлука? Је ли модел даје јасан правац онима који ће користити? Је ли модел захтева тајност?

Критеријум 6 (К6) – Флексибилност: Је ли модел иновативан и способан за промене? – Подразумева одговоре на следећа питања: Је ли модел креативан? Је ли модел прилагодљив? Је ли модел флексибилан? Прилагодљивост обухвата укључивање алтернативних опција у модел, док флексибилност означава да се модел може прилагодити када се суочи са неочекиваном променом.

Квалитативни описи критеријума су конвертовани у квантитативне податке коришћењем тростепене или четворостепене скале, у зависности од броја питања на која је потребно одговорити, као и степена убеђености доносиоца одлуке у дате изјаве. На пример, да би критеријум Ц4 (Једноставност) био у потпуности задовољен, стратегија мора да пружи одговоре на четири питања (Подразумева одговоре на следећа питања: Је ли модел идентификује своје претпоставке? Је ли модел мора да прави претпоставке о ових шест критеријума евалуације? Је ли модел даје исправне претпоставке?). Ако предложена стратегија одговара на три питања, вредност алтернативе је 3, а ако даје одговор на два питања, вредност је 2. Приказана је оцена алтернатива (стратегија) према сваком од дефинисаних критеријума од стране стручњака. као, на пример, (3 : 70), где 3 представља претходно описане оцене алтернатива, а 70 представља ниво поверења стручњака у дату оцену у процентима.

Сада молим Вас да пажљиво прочитате упутства за сваку тачку и упишете Вашу процену у одговарајућа поља табеле, уношењем адекватног броја питања која су потврдна у поља матрице поређења.

Матрица вредновања критеријума

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆
K ₁	1					
K ₂	-	1				
K ₃	-	-	1			
K ₄	-	-	-	1		
K ₅	-	-	-	-	1	
K ₆	-	-	-	-	-	1

Вредновање варијанти модела

С обзиром на сложеност нумеричког изражавања значаја предложених модела (алтернатива), њихове вредности су представљене помоћу скупа лингвистички описаних категорија:

Описне вредности за одређивање значаја варијанти модела

Описне вредности	Ознака описних вредности	бројчанавредност
Изузетно мали	ИМ	1
Мали	М	3
Средњи	С	5
Велики	В	7
Изузетно велики	ИВ	9

С обзиром на Ваше знање и искуство, љубазно Вас молим да попуните скалу уписивањем једне од бројчаних вредности: 1, 3, 5, 7 или 9 у одговарајућа поља табеле, у складу са приложеном скалом одговора. Потребно је да попуните сва поља у матрици.

Матрица вредновања варијанти модела за одређивање критеријума

Критеријуми	Варијанте				
	Варијанта 1	Варијанта 2	Варијанта 3	Варијанта 4	Варијанта 5
K ₁					
K ₂					
K ₃					
K ₄					
K ₅					
K ₆					

Хвала на сарадњи!

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

ВОЈНА АКАДЕМИЈА

СКАЛА ПРОЦЕНЕ

за одређивање значајности кластера и критеријума за израду
модела за идентификовање БИРП Републике Србије

Истраживач:
пш Драган Бојанић

Београд, 2022

Поштовани,

Попуњавањем овог упитника Ви доприносите остваривању циљева научног истраживања којим се настоји остварити што целовитији увид у дефинисање кластера и критеријума и њихових односа ради идентификације појава угрожавања безбедности, односно безбедносних изазова, ризика и претњи (БИРП), на основу којих ће се дефинисати математички модел за њихово рангирање.

У циљу прикупљања релевантних података и потврде постављених хипотеза, развијена је скала процене. Овај инструмент има за циљ да утврди да ли су предложене кластери и критеријуми од значаја, као и да измери у којој мери доприносе идентификовању БИРП током израде њихове процене у као друга фаза израде Стратегије националне безбедности (СНБ) Степен значаја сваког кластера и критеријума одређује се кроз анализу њиховог међусобног утицаја применом метода вишекритеријумске оптимизације.

Љубазно Вас молим да процените међусобни утицај предложених кластера (сектора безбедности) и критеријума користећи нумеричку скалу од 0 до 4, према следећим смерницама:

- број „1” – ваша процена „веома мали утицај”,
- број „2” – ваша процена „мали утицај”,
- број „3” – ваша процена „средњи утицај”,
- број „4” – ваша процена „велики утицај” и
- број „5” – ваша процена „врло велики утицај”.

Према Холадском моделу смо на основу прокламованих интереса у СНБ предложили критеријуме по секторима и дали описе за сваки критеријум

Национални интереси	Сектори безбедности	Критеријум	Опис
1. Очување суверености, независности и територијалне целовитости	војни	1. Угрожавање територијалног интегритет државе	Неоштетано функционисање Србије као независне државе и, тачније, територијалног интегритета наше земље.
		2. Нарушавање функционисања информационог система	Заштита информационог система против неауторизованог приступа или модификација информација било у складиштењу, обради или преносу
2. Очување унутрашње стабилности и безбедности	политички	3. Угрожавање социалне и политичке стабилности државе	Постојање друштвене климе у којој групе људи живе заједно без већих сукоба у оквиру демократске државе и са заједничким основним вредностима.

3.Очување мира и стабилности у региону и свету 4.Европске интеграције и чланство у Европској унији		4.Угрожавање физичке безбедност	Неометано функционисање људи у Србији и њиховом (животном) окружењу. Физичка безбедност може бити угрожена не само ако је јавно здравље угрожено епидемијом, већ и ако дође до великих поплава или несреће у хемијској фабрици
		5.Социо-психолошки утицај	Социјална и политичка стабилност може бити угрожена уколико дође до промена у демографској структури друштва (нпр. нагли пад солидарности међу генерацијама), друштвеној кохезији и степену учешћа становништва у друштвеним процесима
5.Очување постојања и заштита српског народа где год он живи	социјетални	6. Нарушавање колективног идентитета	Очување идентитета је способност друштва да очува своје суштинске особине услед променљивих околности и упркос могућим или стварним претњама
		7.Културне вредности народа	Очување културно историјских вредности
5.Економски развој	економски	8. Енергетска стабилност	Нарушавање економске стабилности, економске виталности и благостања државе
		9. Привредни развој	Угрожавање привредног развоја може бити нарушен на пример епидемијом КОВИД 19 или поплавама
		10. Трошкови	Трошкови настали услед деловања неке појаве природне, друштвене, или хаваријом или немијског хазарда
6.Очување животне средине и ресурса	еколошки	11. Дугорочни утицај на животну средину и природу (флора и фауна)	Еколошка сигурност може бити угрожена не само због великог загађења воде након хемијског удеса, већ и због климатских промена.
		12.Природни ресурси	Еколошка сигурност може бити угрожена због поремећаја у управљању површинским водама, али и због климатских промена

Истраживање је анонимно, а подаци из овог упитника биће коришћени искључиво за научне анализе.

Учешће у истраживању је добровољно.

Подаци о испитанику:

Чин – звање: _____.

Дужност на којој се налази (начелник, руководилац, референт): ____.

Молим Вас да пажљиво прочитате упутства за сваку тачку и унесете одговарајући одговор или број у предвиђене ћелије.

1. Ранг калстера (поређајте их према важности према личним уверењима)

1	
2	
3	
4	
5	

2. На основу Вашег искуства, користећи дату нумеричку скалу, процените међусобни утицај упоређујући понуђене секторе безбедности у паровима. Уколико сматрате да је потребно додати одређени сектор ради унапређења процеса идентификације, молим Вас да га допишете у празна поља табеле и извршите његово поређење са осталим секторима.

Сектори	војни	политички	економски	социјетални	еколошки	
војни	0					
политички		0				
економски			0			
социјетални				0		
еколошки					0	

3. Ранг критеријума (поређајте их према важности према личним уверењима) и у колико сматрате додајте по Вашем мишљењу

критеријуми
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
12
13
14
15

4. На основу Вашег искуства, користећи дату нумеричку скалу, процените међусобни утицај упоређујући понуђене секторе безбедности у паровима. Уколико сматрате да је потребно додати одређени сектор ради унапређења процеса идентификације, молим Вас да га допишете у празна поља табеле и извршите његово поређење са осталим секторима.

Критеријуми	Угрожавање територијалног интегритета	Угрожавање информационог простора	Нарушавање политичке стабилности	Нарушавање физичке безбедности	Нарушавање социјалне стабилности	Нарушавање енергетске стабилности	Нарушавање привредног развоја	Трошкови	Нарушавање колективног идентитета	Нарушавање културних вредности	Угожавање природних ресурса	Нарушавање животне средине		
	Угрожавање територијалног интегритета	0												
Угрожавање информационог простора		0												
Нарушавање политичке стабилности			0											
Нарушавање физичке безбедности				0										
Нарушавање социјалне стабилности					0									
Нарушавање енергетске стабилности						0								
Нарушавање привредног развоја							0							
Трошкови								0						
Нарушавање колективног идентитета									0					
Нарушавање културних вредности										0				
Угожавање природних ресурса											0			
Нарушавање животне средине												0		
													0	
														0

Хвала на сарадњи!

Обрада података применом DIBR –FMAIRCA методе

Вредности међусобних односа критеријума

	E1	E2	E3	E4	E5
9 1,2	0,46	0,47	0,45	0,46	0,46
9 2,3	0,49	0,48	0,48	0,48	0,47
9 3,4	0,45	0,46	0,46	0,46	0,45
9 4,5	0,48	0,47	0,47	0,48	0,49
9 5,6	0,47	0,48	0,45	0,47	0,48
9 1,6	0,35	0,36	0,32	0,35	0,35

Вредности тежинских коефицијената критеријума за експерта Е1

Критеријуми Тежински вредности

K1	0,2219
K2	0,1890
K3	0,1816
K4	0,1486
K5	0,1372
K6	0,1216

Вредности тежинских коефицијената критеријума за све стручњаке.

	E1	E2	E3	E4	E5
K1	0,2219	0,2178	0,2351	0,2235	0,2290
K2	0,1890	0,1931	0,1923	0,1904	0,1951
K3	0,1816	0,1783	0,1775	0,1757	0,1730
K4	0,1486	0,1519	0,1512	0,1497	0,1415
K5	0,1372	0,1347	0,1341	0,1382	0,1360
K6	0,1216	0,1243	0,1097	0,1225	0,1255

Фазификована почетна матрица одлуке

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	(2.1, 3, 3.9)	(1.4, 2.1, 2.9)	(1.8, 2, 2.2)	(2.1, 2.5, 2.9)	(1.8, 2.3, 2.8)	(1.6, 1.9, 2.2)
A2	(3, 3.5, 4.1)	(1.1, 1.3, 1.4)	(1.5, 1.8, 2)	(1.5, 2.3, 3.1)	(1, 1.3, 1.5)	(1.8, 2.7, 3.7)
A3	(1.8, 2.6, 3.4)	(1.5, 2.3, 3.1)	(2.1, 2.7, 3.3)	(2.1, 2.5, 2.9)	(1.6, 1.8, 1.9)	(1.5, 1.8, 2)
A4	(2.6, 2.9, 3.1)	(1.3, 1.8, 2.3)	(1.2, 1.8, 2.3)	(1.1, 1.3, 1.4)	(1.6, 1.8, 1.9)	(1, 1.3, 1.5)
A5	(2.3, 2.6, 2.9)	(2.2, 2.7, 3.3)	(2.2, 2.5, 2.8)	(1.5, 1.8, 2)	(1.2, 1.4, 1.6)	(1.1, 1.3, 1.4)

Матрица теоријских тежина

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
T	(2.1, 3, 3.9)	(1.4, 2.1, 2.9)	(1.8, 2, 2.2)	(2.1, 2.5, 2.9)	(1.8, 2.3, 2.8)	(1.6, 1.9, 2.2)

Матрица реалних тежина

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	(0,006, 0,023, 0,041)	(0,005, 0,019, 0,032)	(0,009, 0,013, 0,016)	(0,015, 0,021, 0,026)	(0,012, 0,02, 0,027)	(0,005, 0,008, 0,01)
A2	(0,022, 0,034, 0,045)	(0, 0,003, 0,006)	(0,005, 0,009, 0,013)	(0,006, 0,018, 0,03)	(0, 0,003, 0,006)	(0,007, 0,015, 0,024)
A3	(0, 0,016, 0,031)	(0,008, 0,021, 0,035)	(0,015, 0,025, 0,035)	(0,015, 0,021, 0,027)	(0,008, 0,011, 0,014)	(0,004, 0,007, 0,009)
A4	(0,016, 0,021, 0,025)	(0,003, 0,012, 0,021)	(0, 0,009, 0,018)	(0, 0,002, 0,005)	(0,008, 0,011, 0,014)	(0, 0,002, 0,004)
A5	(0,01, 0,016, 0,021)	(0,019, 0,029, 0,038)	(0,017, 0,021, 0,026)	(0,006, 0,01, 0,013)	(0,003, 0,006, 0,009)	(0,001, 0,002, 0,003)

Матрица јаза између теоријске и стварне тежине

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	(0,039, 0,022, 0,004)	(0,033, 0,02, 0,006)	(0,026, 0,023, 0,019)	(0,014, 0,009, 0,004)	(0,015, 0,007, 0)	(0,019, 0,016, 0,014)
A2	(0,023, 0,011, 0)	(0,038, 0,035, 0,032)	(0,031, 0,026, 0,022)	(0,024, 0,012, 0)	(0,027, 0,024, 0,021)	(0,017, 0,009, 0)
A3	(0,045, 0,029, 0,014)	(0,031, 0,017, 0,003)	(0,021, 0,01, 0)	(0,015, 0,009, 0,003)	(0,019, 0,016, 0,013)	(0,02, 0,017, 0,015)
A4	(0,029, 0,025, 0,02)	(0,035, 0,026, 0,018)	(0,035, 0,026, 0,017)	(0,03, 0,027, 0,025)	(0,019, 0,016, 0,013)	(0,024, 0,022, 0,02)
A5	(0,035, 0,029, 0,024)	(0,019, 0,01, 0)	(0,019, 0,014, 0,01)	(0,023, 0,02, 0,016)	(0,025, 0,021, 0,018)	(0,023, 0,022, 0,021)

Спирманов степен корелације за 15 рангова

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	S11	S12	S13	S14	S15
S1	1	0.9	0.5	0.5	0.7	0.3	0.9	0.7	0.9	0.9	0.9	0.7	0.7	0.7	0.7
S2		1	0.8	0.8	0.9	0.6	1	0.9	1	1	1	0.9	0.9	0.9	0.9
S3			1	1	0.9	0.6	0.8	0.9	0.8	0.8	0.8	0.9	0.9	0.9	0.9
S4				1	0.9	0.6	0.8	0.9	0.8	0.8	0.8	0.9	0.9	0.9	0.9
S5					1	0.5	0.9	0.8	0.9	0.9	0.9	0.8	1	1	0.8
S6						1	0.6	0.7	0.6	0.6	0.6	0.7	0.5	0.5	0.7
S7							1	0.9	1	1	1	0.9	0.9	0.9	0.9
S8								1	0.9	0.9	0.9	1	0.8	0.8	1
S9									1	1	1	0.9	0.9	0.9	0.9
S10										1	1	0.9	0.9	0.9	0.9
S11											1	0.9	0.9	0.9	0.9
S12												1	0.8	0.8	1
S13													1	1	0.8
S14														1	0.8
S15															1

Анализа осетљивости рангирања алтернатива при промени тежинских коефицијената експерата

Алтернативе	E1(0.6)	E2 (0.6)	E3 (0.6)	E4 (0.6)	E5 (0.6)
A ₁	2	1	1	1	2
A ₂	4	4	4	4	4
A ₃	1	2	2	3	1
A ₄	5	5	5	5	5
A ₅	3	3	3	2	3

Обрада података применом грубог DEMATEL-ANP (R'DEMANP) модела

Грубе матрице поређења у паровима критеријума

E1						
K1 ₁	K1 ₂	K1 ₃	K2 ₄	K2 ₅	K5 ₁₂
K1 ₁	[(0,0,0,0),(0,0,0,0)]	[(2,5,3),(3,67,4,33)]	[(2,5,3),(3,3,75)]		[(1,5,2),(4,25,5)]	[(3,4),(3,67,4,33)]
K1 ₂	[(3,4),(4,3,75)]	[(0,0,0,0),(0,0,0,0)]	[(3,3,5),(3,75,5)]		[(1,25,2),(3,4)]	[(3,75,4),(3,5,4,67)]
K1 ₃	[(3,5),(4,25,5)]	[(3,3,5),(3,5)]	[(0,0,0,0),(0,0,0,0)]		[(3,3,25),(3,4,25)]	[(3,25,4),(3,67,4,33)]
K2 ₄	[(3,4),(3,3,5)]	[(4,75,5),(4,5)]	[(4,75,5),(4,25,5)]		[(2,2,25),(3,5,4,67)]	[(4,75,5),(4,75,5)]
....						
K4 ₉	[(2,75,4),(2,75,3)]	[(1,25,2),(2,3)]	[(4,4,5),(4,5,5)]		[(1,5,2),(2,5,4)]	[(3,4),(3,4,25)]
K4 ₁₀	[(3,67,4,33),(4,5,5)]	[(1,5,2),(2,25,3)]	[(1,25,2),(3,5,5)]		[(1,1,25),(2,67,4,5)]	[(3,3,25),(3,5,4)]
K5 ₁₁	[(2,3),(1,1,5)]	[(1,1,25),(2,75,5)]	[(1,5,2),(2,33,3,5)]		[(1,1),(2,33,3,33)]	[(3,25,5),(3,5,5)]
K5 ₁₂	[(2,25,3),(1,67,2,33)]	[(2,2,5),(4,25,5)]	[(1,1,25),(3,3,25)]		[(3,75,4),(4,4,5)]	[(0,0,0,0),(0,0,0,0)]

E9						
K1 ₁	K1 ₂	K1 ₃	K2 ₄	K2 ₅	...	K5 ₁₂
K1 ₁	[(0,0,0,0),(0,0,0,0)]	[(2,2,5),(4,5)]	[(2,2,5),(3,75,5)]		[(1,1,5),(3,5,4,67)]	[(2,67,3,33),(3,4)]
K1 ₂	[(2,67,3,3),(3,3,75)]	[(0,0,0,0),(0,0,0,0)]	[(3,3,5),(3,33,4,33)]		[(1,1,25),(4,5)]	[(3,3,75),(4,25,5)]
K1 ₃	[(2,3,3,67),(4,4,25)]	[(3,3,5),(2,33,3,67)]	[(0,0,0,0),(0,0,0,0)]		[(3,3,25),(4,25,5)]	[(3,3,25),(4,5)]
K2 ₄	[(2,67,3,33),(3,3,5)]	[(4,4,75),(3,67,4,33)]	[(4,4,75),(3,5,4,67)]		[(2,2,25),(4,25,5)]	[(4,4,75),(4,75,5)]
.....						
K4 ₉	[(2,33,3,3),(2,2,75)]	[(1,1,25),(1,67,2,33)]	[(4,4,5),(4,4,5)]		[(1,5,2),(3,5,5)]	[(3,67,4,33),(4,25,5)]
K4 ₁₀	[(4,0,5,0),(4,0,4,5)]	[(1,1,5),(1,5,2,67)]	[(1,1,25),(3,4,5)]		[(1,1,25),(3,25,5)]	[(3,25,4),(3,5,4)]
K5 ₁₁	[(1,67,2,33),(1,1,5)]	[(1,1,25),(2,4)]	[(1,1,5),(2,75,4)]		[(1,1),(2,75,4)]	[(2,67,3,67),(3,3,5)]
K5 ₁₂	[(1,5,2,67),(1,0,2,0)]	[(2,2,5),(3,5,4,67)]	[(1,1,25),(3,25,4)]		[(3,75,4),(4,5,5)]	[(0,0,0,0),(0,0,0,0)]

Осредњена груба матрица критеријума

K1 ₁	K1 ₂	K1 ₃	K2 ₄	...	K5 ₁₂
K1 ₁	[(0,00,0,00),(0,00,0,00)]	[(2,25,2,75),(3,83,4,67)]	[(1,25,1,75),(3,38,4,38)]		[(2,83,3,67),(3,33,4,17)]
K1 ₂	[(2,83,3,67),(3,50,3,75)]	[(0,00,0,00),(0,00,0,00)]	[(1,00,1,25),(3,54,4,67)]		[(3,38,3,88),(3,88,4,83)]
K1 ₃	[(2,67,4,33),(4,13,4,63)]	[(3,00,3,50),(2,67,4,33)]	[(3,13,3,63),(3,88,4,83)]		[(3,13,3,63),(3,83,4,67)]
K2 ₄	[(2,83,3,67),(3,00,3,50)]	[(4,38,4,88),(3,83,4,67)]	[(0,00,0,00),(0,00,0,00)]	[(4,38,4,88),(4,75,5,00)]
....					
K4 ₉	[(2,54,3,67),(2,38,2,88)]	[(1,13,1,63),(1,83,2,67)]	[(1,00,1,50),(3,25,4,75)]		[(3,33,4,17),(3,63,4,63)]
K4 ₁₀	[(3,83,4,67),(4,25,4,75)]	[(1,25,1,75),(1,88,2,83)]	[(4,13,4,63),(4,25,4,75)]		[(3,13,3,63),(3,50,4,00)]
K5 ₁₁	[(1,83,2,67),(1,00,1,50)]	[(1,00,1,25),(2,38,4,50)]	[(1,13,1,63),(3,25,4,75)]		[(2,96,4,33),(3,25,4,25)]
K5 ₁₂	[(1,88,2,83),(1,33,2,17)]	[(2,00,2,50),(3,88,4,83)]	[(1,25,1,75),(2,54,3,75)]		[(0,00,0,00),(0,00,0,00)]

Груба почетна матрица директних односа критеријума

K1 ₁	K1 ₂	K1 ₃	...	K5 ₁₂	
K1 ₁	[(0,00,0,00),(0,00,0,00)]	[(0,07,0,07),(0,09,0,09)]	[(0,07,0,07),(0,08,0,08)]		[(0,06,0,08),(0,08,0,08)]
K1 ₂	[(0,05,0,09),(0,07,0,07)]	[(0,00,0,00),(0,00,0,00)]	[(0,09,0,09),(0,08,0,09)]		[(0,10,0,11),(0,08,0,09)]
K1 ₃	[(0,10,0,12),(0,10,0,09)]	[(0,06,0,08),(0,06,0,08)]	[(0,00,0,00),(0,00,0,00)]		[(0,10,0,11),(0,08,0,09)]
K2 ₄	[(0,06,0,08),(0,07,0,07)]	[(0,10,0,12),(0,10,0,12)]	[(0,10,0,12),(0,10,0,12)]		[(0,10,0,12),(0,10,0,12)]
....					
K4 ₉	[(0,06,0,08),(0,06,0,06)]	[(0,04,0,05),(0,04,0,05)]	[(0,08,0,11),(0,10,0,12)]		[(0,10,0,11),(0,09,0,12)]
K4 ₁₀	[(0,10,0,11),(0,10,0,12)]	[(0,04,0,05),(0,04,0,05)]	[(0,06,0,04),(0,08,0,09)]		[(0,09,0,09),(0,09,0,12)]
K5 ₁₁	[(0,05,0,07),(0,02,0,03)]	[(0,03,0,03),(0,06,0,09)]	[(0,04,0,04),(0,06,0,07)]		[(0,09,0,11),(0,08,0,08)]
K5 ₁₂	[(0,04,0,05),(0,03,0,04)]	[(0,06,0,06),(0,09,0,09)]	[(0,03,0,03),(0,07,0,07)]		[(0,00,0,00),(0,00,0,00)]

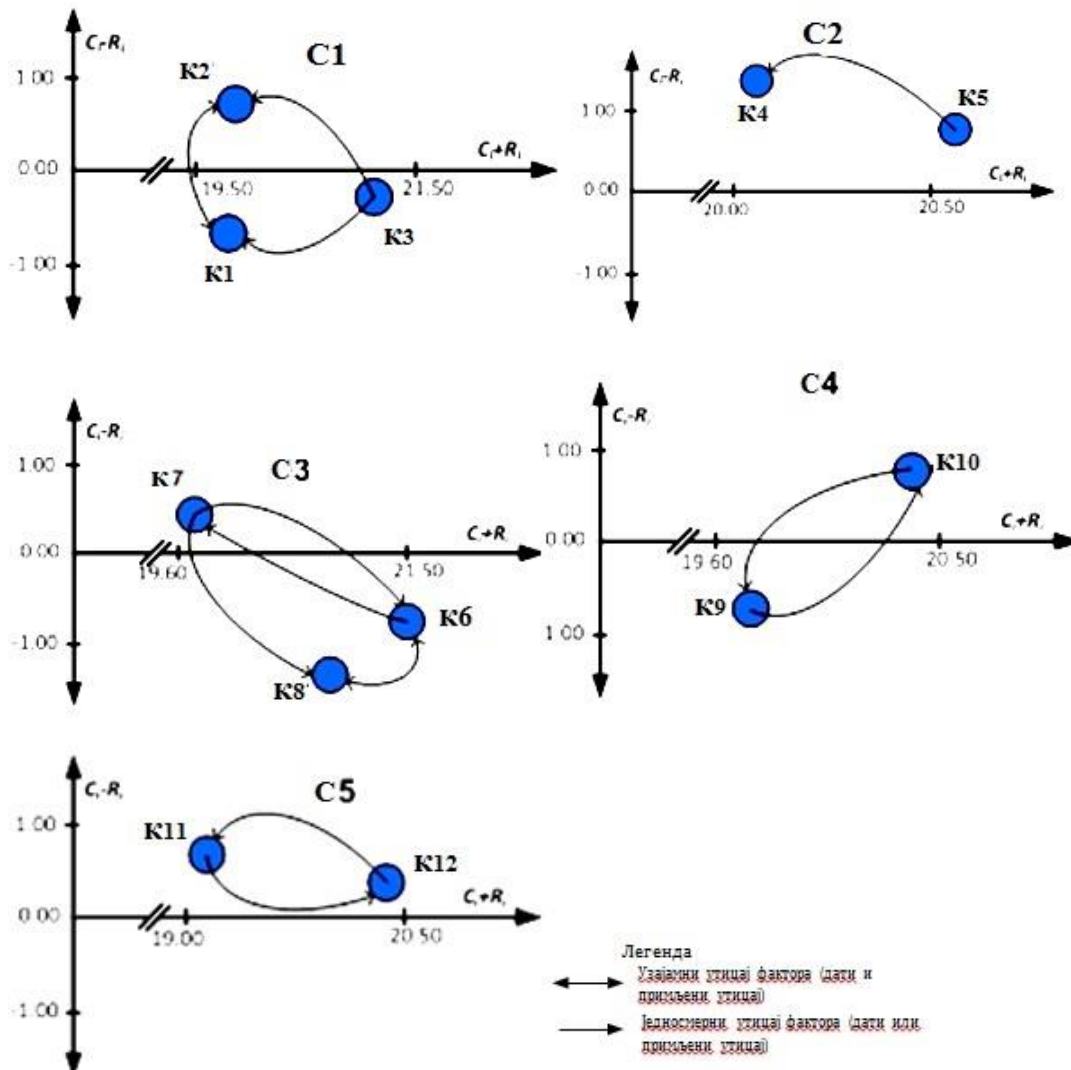
Матрица укупних утицаја критеријума

K1 ₁	K1 ₂	K1 ₃	...	K5 ₁₂	
K1 ₁	[(0,22,0,35),(0,56,0,78)]	[(0,29,0,36),(0,62,0,94)]	[(0,29,0,36),(0,7,1)]		[(0,34,0,46),(0,76,1,01)]
K1 ₂	[(0,34,0,49),(0,65,0,86)]	[(0,27,0,34),(0,55,0,87)]	[(0,36,0,43),(0,72,1,03)]		[(0,41,0,53),(0,78,1,04)]
K1 ₃	[(0,39,0,57),(0,68,0,88)]	[(0,41,0,47),(0,62,0,95)]	[(0,33,0,4),(0,66,0,95)]		[(0,47,0,58),(0,8,1,04)]
K2 ₄	[(0,43,0,6),(0,66,0,85)]	[(0,48,0,55),(0,65,0,94)]	[(0,49,0,56),(0,75,1,01)]		[(0,55,0,67),(0,83,1,03)]
.....					
K4 ₉	[(0,32,0,49),(0,56,0,79)]	[(0,29,0,38),(0,52,0,85)]	[(0,37,0,45),(0,65,0,96)]		[(0,39,0,54),(0,68,0,97)]
K5 ₁₀	[(0,36,0,51),(0,62,0,83)]	[(0,3,0,38),(0,55,0,86)]	[(0,3,0,38),(0,67,0,97)]		[(0,4,0,52),(0,72,0,97)]
K5 ₁₁	[(0,26,0,42),(0,51,0,76)]	[(0,25,0,33),(0,53,0,88)]	[(0,26,0,34),(0,61,0,94)]		[(0,34,0,48),(0,67,0,96)]
K5 ₁₂	[(0,35,0,52),(0,61,0,79)]	[(0,37,0,44),(0,63,0,9)]	[(0,35,0,42),(0,72,0,96)]		[(0,37,0,49),(0,7,0,9)]

Укупни међусобни утицај критеријума

	RB (C+R)		RB (C-R)		α (C+R)	α (C-R)	C+R	C-R
	1	2	1	2				
K1	2,99	6,05	3,51	5,53	0,669	0,612	12,06	-1,29
K2	1,88	7,32	4,76	4,44	0,795	0,483	11,07	0,52
K3	1,76	6,77	4,38	4,15	0,794	0,486	13,70	-1,12
K4	1,90	6,42	4,45	3,87	0,771	0,466	11,28	1,57
K5	1,69	7,20	5,16	3,73	0,810	0,419	11,95	2,35
K6	1,89	6,83	4,69	4,02	0,783	0,462	11,48	-0,73
K7	2,10	6,38	4,43	4,05	0,752	0,477	11,78	0,44
K8	2,24	6,86	4,05	5,05	0,754	0,555	11,61	-2,48
K9	2,15	7,57	5,06	4,66	0,779	0,480	10,80	-0,37
K10	2,10	7,24	4,95	4,39	0,775	0,470	10,37	0,36
K11	2,20	6,41	3,73	4,87	0,745	0,566	11,85	0,80
K12	2,61	5,67	3,94	4,34	0,685	0,525	10,48	0,30

Дијаграм односа између критеријумима по кластерима CERD

Тежине сектора и критеријума

Сектори/критеријуми	Тежински коефицијенти				Ранг	w
	0,039	0,918	0,047	1,017		
Економски (C1)	0,039	0,918	0,047	1,017	1	0,494
Нарушавање енергетске стабилности (K1)	0,015	0,289	0,017	0,331	6	0,152
Нарушавање привредног развоја (K2)	0,013	0,255	0,018	0,298	10	0,135
Трошкови (K3)	0,011	0,374	0,012	0,388	1	0,186
Војни (C2)	0,104	0,585	0,023	0,623	3	0,345
Угрожавање територијалног интегритета (K4)	0,014	0,287	0,013	0,308	8	0,145
Угрожавање информационог простора (K5)	0,090	0,298	0,010	0,315	3	0,171
Политички (C3)	0,021	0,935	0,025	1,031	2	0,492
Нарушавање политичке стабилности (K6)	0,008	0,364	0,009	0,379	2	0,180
Нарушавање физичке безбедности (K7)	0,003	0,314	0,005	0,373	4	0,162
Нарушавање социјалне стабилности (K8)	0,010	0,257	0,011	0,279	11	0,129
Социјетални (C4)	0,018	0,597	0,017	0,655	4	0,331
Нарушавање колективног идентитета (K9)	0,011	0,288	0,009	0,324	7	0,147
Нарушавање културних вредности (K10)	0,007	0,309	0,008	0,331	5	0,154
Еколошки (C5)	0,018	0,502	0,020	0,578	5	0,288
Угожавање природних ресурса (K11)	0,008	0,285	0,009	0,311	9	0,143
Нарушавање животне средине (K12)	0,010	0,217	0,011	0,267	12	0,115

Обрада података применом грубог R'MAIRICA модела

Груба матрица теоријских процена T_p

Критеријум	Теоријске процене (t_p)	Критеријум	Теоријске процене (t_p)
C1 ₁	[(0.002,0.029),(0.002,0.033)]	C3 ₇	[(0.001,0.022),(0.001,0.027)]
C1 ₂	[(0.001,0.026),(0.002,0.030)]	C4 ₈	[(0.001,0.029),(0.001,0.032)]
C1 ₃	[(0.001,0.037),(0.001,0.039)]	C4 ₉	[(0.001,0.031),(0.001,0.033)]
C2 ₄	[(0.001,0.029),(0.001,0.031)]	C5 ₁₀	[(0.001,0.036),(0.001,0.038)]
C2 ₅	[(0.009,0.030),(0.001,0.032)]	C5 ₁₁	[(0.001,0.031),(0.001,0.037)]
C3 ₆	[(0.001,0.029),(0.001,0.031)]	C5 ₁₂	[(0.001,0.026),(0.001,0.028)]

Матрица стварих процена T_r

Alter.	C1 ₁	C1 ₂	C1 ₃	...	C5 ₁₂
A1	[(0.000,0.012),(0.000,0.018)]	[(0.001,0.020),(0.001,0.026)]	[(0.000,0.023),(0.000,0.029)]		[(0.000,0.009),(0.000,0.014)]
A2	[(0.001,0.029),(0.001,0.033)]	[(0.001,0.024),(0.002,0.030)]	[(0.000,0.031),(0.001,0.036)]		[(0.001,0.024),(0.001,0.027)]
A3	[(0.001,0.022),(0.001,0.029)]	[(0.000,0.020),(0.001,0.025)]	[(0.000,0.011),(0.000,0.018)]		[(0.001,0.023),(0.001,0.028)]
A4	[(0.001,0.026),(0.001,0.031)]	[(0.001,0.024),(0.001,0.029)]	[(0.000,0.034),(0.001,0.039)]		[(0.001,0.021),(0.001,0.027)]
A5	[(0.001,0.022),(0.001,0.029)]	[(0.001,0.021),(0.001,0.028)]	[(0.000,0.023),(0.001,0.029)]		[(0.000,0.018),(0.001,0.023)]
A6	[(0.000,0.014),(0.000,0.022)]	[(0.000,0.015),(0.001,0.022)]	[(0.000,0.028),(0.000,0.033)]	...	[(0.000,0.016),(0.000,0.021)]
A7	[(0.001,0.022),(0.001,0.028)]	[(0.001,0.021),(0.001,0.026)]	[(0.000,0.022),(0.000,0.025)]		[(0.001,0.023),(0.001,0.027)]
A8	[(0.001,0.020),(0.001,0.026)]	[(0.001,0.022),(0.001,0.028)]	[(0.000,0.021),(0.000,0.030)]		[(0.001,0.023),(0.001,0.027)]
A9	[(0.000,0.008),(0.000,0.015)]	[(0.000,0.010),(0.000,0.016)]	[(0.000,0.018),(0.000,0.026)]		[(0.000,0.014),(0.000,0.017)]
A10	[(0.001,0.025),(0.001,0.029)]	[(0.001,0.019),(0.001,0.024)]	[(0.000,0.021),(0.000,0.0309)]		[(0.000,0.019),(0.000,0.024)]